

9. ÉVFOLYAM

1997

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.
Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:
In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1997/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;

GERMANY: Adriányi Gábor

ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;

USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1997.
ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

BAÁN István	Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a XVIII. században <i>The Orthodox and the Uniates (Eastern Rite Catholics) in the Town of Miskolc in the Eighteenth Century</i>	5
BURA László	A jezsuiták Szatmáron <i>Jesuits in Szatmár</i>	19
VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes	Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején <i>The Sources of Hungarian Religious Life in the USA at the Turn of the Century</i>	37
GLÜCK Jenő	Adatok az északerdélyi zsidó hitközségek történetéhez (1940–1944) <i>A Contribution to the History of the Jewish Religious Communities in the North of Transylvania</i>	49
KELEMEN Miklós	Az unitárius egyház története a mai Magyarország területén <i>An Addendum to the Essay Entitled "A history of the Unitarian Church on (Present-day) Hungarian territory"</i>	63

FORRÁSOK – SOURCES

TUSOR Péter SARNYAI Csaba Máté	Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Kelt.: 1849. június 15.-én <i>Appeal by Mihály Horváth, the Minister of Education for a Congress to Be Held on 20 August 1849 on Catholic Autonomy. Under the Date of 15 June 1849</i>	83 147
BOROVI József	Egy olvasótársaság története. A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára 1834–1863 <i>The history of a Reading Society: The Reading Society and Lending Library of the Parishes Under a Rural Dean, Rimaszék and Putnok, between the Years 1834 and 1863</i>	151
RIBAI M. Elma	A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. <i>Children of the Most Faithful Town: Demonstration in Support of Denominational Schools in Sopron on 7 June 1948</i>	155

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZAKAR Polikárp O. Cist	A Zirci Ciszterci Rend apátja és egyháztörténész köszöntése <i>Felicitations to dr. dr. Zakar Polikarp O. Cist., Abbot of the Cistercian Order of Zirc and Ecclesiastical Historian</i>	193
HORVÁTH Tibor, S.J.	METEM Enciklopédia és METEM kiadványok 1989–1995 <i>METEM (Editorial Board of the Encyclopaedia of Hungarian Church History) Encyclopaedia and METEM Publications 1989–1995</i>	197
Zvara Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/2. <i>Books Concerning Ecclesiastic History 1995/2</i>	213

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

TÓTH István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707). Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627-1707). (Ism.: Molnár Antal)	225
Miasszonyunkról nevezett kalocsai szegény iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika 1936–1948. (Ism.: Kovács János)	228
PÁL József: Békepapok. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	230
LESTYÁN Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. 1100 Templom, képpel. 1–2. köt. (Ism.: Glück Jenő)	232
CAMPBELL, Hamish O.Praem: Szent Norbert, a premontrei rend alapítója a béke apostola. (Ism.: Kovács Imre Endre)	233
KATONA Gyuláné SZENTENDREY Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története 1002–1992. (Ism.: Patkóné Kéringér Mária)	235
Magyar Egyháztörténeti Évkönyv, 2. kötet. Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára. (Ism.: Rádyné Rácz Katalin)	238
A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–48 között. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	240
PÁL József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). (Ism.: Kőhegyi Mihály)	243

BAÁN ISTVÁN

ORTODOXOK ÉS GÖRÖGKATOLIKUSOK MISKOLCON A XVIII. SZÁZADBAN

Miskolc városa a XVIII. század elején vallási szempontból protestáns tömböt jelentett Észak-Magyarországon, a katolikus vallást követők száma csak a század végére növekszik meg, de még ekkor is létszámában igencsak gyér kisebbséget alkot. A század folyamán két olyan nemzetiséghez tartozó beköltözők „frissítik fel” a város vallási képét, akik bár egyházi eredetüket tekintve egy töről fakadnak, sajátos viszonyaik folytán azonban két, elkülönült egyházi közösséget képeztek. A város életében betöltött szerepük elsősorban társadalmi, gazdasági helyzetük függvénye, s már itt is élesen elkülönülnek egymástól a görögök és a ruthének. (Mindkét kifejezés a korabeli nyelvhasználatot tükrözi. A „görögök” macedoromán, makedovlach, vagyis aromán eredetűek, akik otthon, családjukban anyanyelvüket használták, istentiszteleteiken, oktatásukban azonban a görög nyelvet. A „ruthének” saját dialektusukban beszéltek egymás között, liturgiájukban az egyházi szláv nyelvet használták.) A görögök kezdettől fogva jelentős gazdasági, kereskedelmi tevékenységet folytattak, tőkéjükkel fontos szerepet játszottak a miskolci polgárság kialakulásában. A ruthének sokkal alacsonyabb fokon álltak a társadalmi ranglétrán, elsősorban cselédek, napszámosok, kézművesek voltak.

A „GÖRÖG NEM EGYESÜLT” EGYHÁZKÖZSÉG KIALAKULÁSA

Mindmáig nem tisztázott, mikor jelentek meg először a görögök Miskolcon. Egyesek már a XVII. század végére teszik megtelepedésük kezdetét, mások csak a XVIII. század elejére.¹ Vallási szempontból csupán kuriózumot jelentettek a város életében, ezért egyházközségük történetével eddig alig foglalkoztak,² márcsak amiatt is, mivel dokumentumaik makarónikus görög nyelven íródtak, ami igencsak megnehezíti a kutatást. Ránk maradt anya-

1 MARJALAKI KISS L., *Görög kolónia Miskolcon a 18. században*, in Borsodi Szemle 1960, 548–551; HOLOPCEV P., *A miskolci görögkeleti népesség számának változásai*, in *Miskolc a milicentenárium évében* (szerk. DOBROSSY I.), Miskolc 1997, I., 212–218

2 SASVÁRI L., *Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században*, in *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* (szerk. KUNT E. – SZABADFALVI J. – VIGA GY.), Miskolc 1984, 147–155

könyveik igen sok értékes adatot tartalmaznak, amelyekből kiindulva megpróbáljuk felvázolni e kis egyházi közösség kialakulását.

A matrikulák alapján, melyeket 1726-tól vezettek,³ az alábbi névsort állítjuk fel a miskolci ill. Miskolcon működött ortodox papokról.

Theodosziosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1726. máj. 15.
Varnavasz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1734. szept. 5.
Konsztantinosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1736. febr. 9. – 1738. nov. 8.
Partheniosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1740. márc. 4.
Szerafim szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1741. febr. 6.
(Leontinosz szerzetespap	1746)
Kiprianosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1750. nov. 10.
Annianasz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1755. júl. 15.
(Papa) Mihail (Mihalisz) kalugyer-pap, a Szent Naum káplánja	1756. febr. 4. – 1768. okt. 15.
Joaszaf szerzetespap, megbízott	1760. okt. 20.
Elaszoszi (Alonitosz) Anthimosz szerzetespap, a Szent Naum káplánja	1763. jan. 12. – 1769. júl. 30.
Evretisz Bendela pap, a Szent Naum parochusa (káplánja)	1769. aug. 14. – 1787. júl. 12.
Anthimosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1780. febr. 18. – júl. 29.
(Mihalovics) Meletiosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1779. aug. 30. – 1783. okt. 30.
(Koszmanovics) Petrosz, jozsifdorfi protopópa, a Szent Naum parochusa	1786. dec. 10. – 1787. máj. 9.
Harisziosz Szakelliosz, a Szent Naum káplán lelkésze, miskolci parochus	1787. aug. 1. – 1794. márc. 5.
Vulkosz Konsztantinosz káplán	1793. aug. 13. – 1821. júl. 18.
(Papa) Anasztasziosz Kavalliótisz (kómopolisz-szikszorioszi) pap	1808. márc. 4. – 1811. febr. 11.

Az első feljegyzett egyházi ténykedés egy temetéshez fűződik, s egészen 1760. dec. 18-ig, az első keresztelésig nem találkozunk más szentségkiszolgálással. Nem sokkal ezelőtt, 1756. febr. 4-én teszi első bejegyzését az anyakönyvbe az első, állandónak nevezhető helybeli pap. A névsort áttekint-

3 Megtalálhatók a miskolci Magyar Orthodox Egyházi Múzeum levéltárában, egyetlen kötetben a házasságok (1728–1863), a keresztelek (1760–1863) és a halottak (1726–1863) anyakönyvei.

ve rögtön szembetűnik tehát, hogy az egyházközség kialakulásának első periódusa 1756-ig tart. Azonnal felvetődik a kérdés, vajon 1726 előtt volt-e itt pap, egyáltalán létezhetett-e egyházközség. Egy 1746-os egri canonica visitatio arról számol be, hogy „a görögöknek ettől a századtól fogva, amióta vannak Miskolcon, mindig volt saját görög papjuk”.⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy a görög kereskedőtársaság kezdettől fogva gondosan ügyelt arra, hogy legyen, aki saját lelki szükségleteit gondozza, de vajon milyen létszámú hívőssereg vállalta magára ezt a feladatot? Világos, hogy itt szoros összefüggést kell keresnünk a lélekszámok adatai és az eklezsia megalakulása között. Mivel azonban erre vonatkozólag a XVIII. század elejéről nem rendelkezünk számadatokkal (Marjalaki szerint 1711 előtt csak néhány főnyi görög lakott a városban⁵), nem tűnik alaptalannak az a feltevés, hogy az anyakönyvek megnyitása egybeesik az egyházközség megszerveződésével.

AZ ORTODOX KÁPOLNA

A papok névsorában szinte mindenütt szerepel a „Szent Naum parochusa (káplánja)” cím. Az említett szent nem az ószövetségi Náhum prófétát fedi, hanem Ohridi Szent Naumot. A bolgár származású szent 830 táján született és Szveti Naumban, az Ohridi-tó partján húnyt el 910. december 23-án. A szlávok apostolainak, Konstantin-Kirillnek és Metódnak moráviai térítőtársát II. Hadrianus pápa szentelte pappá 868-ban, amikor együtt utaztak Rómába, hogy megerősítést kapjanak missziójukra. Amikor később Metód meghalt, Naumot Moráviában bebörtönözték, majd 886-ban Ohridi Kelemennel (Kliment) és Angelarijjal együtt Bulgáriába mehettek. Naum először Preszlavban lett egy fordítókból és írókból álló csoport vezetője. 893-ban Kliment utódja lett mint Makedónia tanítója és evangélizálója. Halálos ágyán vette fel a szerzetesi öltönyt, s az általa alapított monostorban temették el, ahol élete utolsó szakaszát is töltötte.⁶ Különös népszerűségnek örvendett Dél-Makedóniában⁷, ahonnan a miskolci kereskedők jelentős része származott, így érthető, hogy kápolnájukat is az ő emlékének szentelték.

A már említett kánoni látogatási jegyzőkönyv feljegyezte, hogy „volt itt egy magán imaház, görög ritusú, egy házban, de tűzben leégett 1746. június 28-án”.⁸ Hogy pontosan hol található ez az épület, arra nézve részletes adatokat találunk a miskolci görög kompániának 1746. áprilisában, még a tűzvész előtt vajai Vay Ábrahámmal kötött szerződésében. „Miskolcz várossa

4 Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban EFL) Arch. Nov. 3412. szám: Canonica visitatio Comitatus Borsod 1746, 110

5 *i.m.* 549

6 BROWNING, R., *Naum of Ohrid*, in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991, I, 1442

7 v.ö. PEYFUSS, M. D., *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenveneration im Erzbistum Achrida*. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. 13) Wien – Köln: Böhlau 1989

8 EFL Arch. Nov. 3412. Can.vis. 1746, 109

Derék utcáján, a Piaczon Dél felül való soron, nap keletről Rácز János uram és atyafiai, nap nyugovást néhai Molnár Borbély György Úr Özvegye háza s házhelyek között s szomszédságukban lévő házat és házhelyét földlein és rétjein kívül mostanig említett Úrtul eő Kegyelmetül árandába bírván, minthogy mostanig Oratoriumunk ott vagyon, Papunk ott lakik, mind erre, mind kereskedésünkre nézve, jobb és derék alkalmaságot akarván az Úr eő Kegyelme nekünk építtetni...”.⁹ A mai Széchenyi utca 12. számú ház helyén állt tehát a görög Szent Naum-kápolna, mellette a paplakkal. A tűzvész után felépült lakásról feljegyzi a contractus, hogy a pap házának „komorája és konyhátskája” is van. Hogy ilyen volt-e a megelőző parochiális lakás is, nem tudjuk. (Mindenesetre érdekes, hogy két hónappal azután, hogy a görög kompánia megegyezett Vay Ábrahámmal arra nézve, hogy milyen pénzügyi feltételekkel adja nekik továbbra is bérbe az eddigi épületet, az leégett...) A közvetlenül a tűzvész után felvett vizitációs jegyzőkönyv csupán az aktuális állapotot rögzíti, amikor azt írja: „A görög ritusú papnak itt nincs lakása, hanem a görög közösség látja vendégül. Ugyanazon görög szertartású papnak nincs fundusa, viszont a görögök közösséileg gondoskodnak róla, s így évi jövedelme kb. 100 imperiálisra rúg.”¹⁰ A közösség azzal, hogy önálló lakást akart biztosítani lelkésze számára, kifejezésre juttatta, hogy állandó papot akar, mégha ezt addig nem is tudta megvalósítani. Vajon miért? Erre a kérdésre csak feltételes választ adhatunk, s a helyzet kialakulásában külső és belső okok egyaránt szerepet játszhattak.

A görögök 1741 tájáról datált első városi összeírása szerint 31 kereskedő bérel üzletet Miskolcon, azonban feltételezik, hogy nem mindegyikük volt családos, illetve többen közülük csak mint vendégek éltek itt.¹¹ 1746-ban összlétszámuk 70 lélek volt.¹² Úgy látszik, ilyen kis közösség akként próbálta megoldani a lelkészi ellátás gondjait, hogy egy-egy szerzetespapot látott rövidebb-hosszabb időre vendégül, akik talán szintén a közös „őshazából”, Makedóniából jöttek, esetleg magyarországi családtagjaikhoz. A vándorló szerzetesek valószínűleg adományokat is gyűjtöttek monostoraiknak, ugyanakkor fontos láncszemei voltak a görög nyelvű kéziratok és nyomtatványok terjesztésének, amint arról a század második felében Zavírasz György könyvtára vagy egy miskolci neumas énekeskönyv tanúskodik.¹³

---

9 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 1501/b. fasc. XIII. 185

10 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 111

11 HOLOPCEV, P., 214

12 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 112

13 DAMJANOVICS J., *A magyarországi görögök liturgikus zenei élete a XVIII. században*, in *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig* (szerk. H. TÓTH I.), Szeged 1995, 107; vö. PEYFUSS, M. D. *i.m.*

A másik ok valószínűleg a nyomósabb. A *canonica visitatio* szerint „van itt egy görög szertartású pap, Leontinus pópa, 56 éves. Kalugyernek (azaz szerzetesnek – *a szerző megj.*) mondják, jól viselkedik, ami a latin parochussal kapcsolatos joghatóságot illeti. A saját imaházában celebrál, prédikál, az eucharisztia és az utolsó kenet szentségét kiszolgáltatja a görögöknek, de a (latin) parochus engedélye nélkül nem keresztel, se nem temet.”¹⁴ Mindebből nyilvánvaló, hogy az ortodox lelkész működési területe igen szűkre volt szabva, hiszen még az itt született csecsemőket sem keresztelhetette meg engedély nélkül, mert ezzel természetesen növekedett volna az ortodox közösség létszáma. (A kor felfogása szerint a keresztség által a gyermek automatikusan annak az egyházi közösségnek a tagjává vált, amelynek papja a szentségkiszolgáltatást végezte.) Nem tartjuk valószínűnek, hogy 1760-ig egyetlen görög gyerek sem született volna Miskolcon. Valószínűbb, hogy máshová vitték keresztelni, mint ahogy házasságaikat is Egerben, Pesten, Budán, Szentendrén, Pentelén, Karlócán vagy a török birodalom területén kötötték. Az első ortodox esküvőt 1763. január 12-én tartották Miskolcon. Egyedül a halottak anyakönyve tanúskodik róla, hogy ezen a téren a század első felében engedékenyebb volt a katolikus plébános, de ezzel együtt a görög kompánia papja kifelé elsősorban csak „temető pap” volt. Érthető, hogy ilyen külső nyomás mellett nehezen vállalta bárki is az állandó parochus feladatkörét.

Megeshet, hogy az anyakönyvekben feljegyzett, temetést végző szerzetes-papokon kívül még mások is működtek Miskolcon, mert igen sok olyan év van, amikor egyáltalán nem is volt temetés. Leontinosz kalugyer neve sem a matrikulákban maradt fenn, hanem egy katolikus plébániai látogatás jegyzőkönyvében. 1756. febr. 4-től azonban már állandó papja van a miskolciaknak Papa Mihail személyében. A pap címe ettől fogva hol a Szent Naum káplánja, hol parochusa, illetve Harisziosz Szakelliosznál a Szent Naum kápolna lelkésze. A „káplán” kifejezést azonban nem kell „segédlelkész” értelmében venni, inkább „a kápolna papját” érthették alatta, bár a címetek nem használták következetesen, még ugyanazon pap sem.

Igazából nem tudunk feleletet adni rá, mi volt az oka, hogy 1756-tól állandó parochus működött itt. A közösség létszáma ebben az időben stagnált, az 1769-es *canonica visitatio* szerint 51 felnőttből és 6 gyermekből állt,¹⁵ 1777-ben viszont már 296-an voltak.¹⁶ Az egyházi helyzet azonban jelentősen romlott a negyedszázadival ezelőtthez képest, mert katolikus részről megjegyezték, hogy „gondoskodni kell róla, hogy a görögök minden stolaris ügyben a katolikus parochusnak legyenek alárendelve...nem szabad, hogy saját pópájuk legyen.”¹⁷ A jegyzőkönyv valószínűleg inkább az egri

14 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 110

15 EFL Arch. Nov. 3418. Canonica visitatio districtus superior Borsodiensis 1767–1769

16 HOLOPCEV P. 214–215

17 EFL Arch. Nov. 3418. Can. vis. 1767–1769

püspök ill. a mindszenti plébános óhaját fejezte ki, mivel ebben az időben a görög anyakönyvek tanúsága szerint folyamatosan volt ortodox lelkésze a közösségnek. A plébános viszont kihasználta, hogy a görögök eleddig a „külső katolikus”, vagyis a mindszenti temetőbe temetkeztek, s ő maga végezte az ortodox hívek végtisztességét is, legalábbis egyes esetekben.¹⁸ (A görög anyakönyvek hallgatnak erről.) 1782–1784-ig a református temető szolgált a görög elhunytak örök nyugóhelyéül, majd 1784. március 28-án temettek először saját temetőjükbe a miskolci görögök.

Meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy 1763 és 1794 között többször, éveken át előfordult, hogy két lelkésze is volt a görögöknek. Az anyakönyvi bejegyzésekből nem dönthető el, hogy kettejük között milyen volt a hivatali viszony, s az sem, hogy mi volt az oka ennek a helyzetnek. Mindenesetre a tény jelzi, hogy jelentősebb egyházközséggel állunk szemben, amely létszámát és tekintélyét tekintve kinőtte az egyszerű kápolnát. 1777-ben tehát kéri a karlócai metropolitát, hogy adjon számukra templomépítési engedélyt. A Johann Michart által tervezett barokk templom alapjait 1785-ben rakták le, és a Szentháromság tiszteletére 1806-ban szentelt fel Dionysziosz budai püspök.¹⁹

GÖRÖGKATOLIKUS PAROCHIA MISKOLCON A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN?

Miskolc városának életében a görögkatolikusok egészen a XX. századig szinte fel sem tűntek. Amíg a görög kereskedők és gazdag egyházközségük méltán irányította rá a város figyelmét Bizánc kulturális és vallási örökségére, addig a létszámban tőlük egyre kisebb mértékben eltérő, szegénysorsú görögkatolikusok nem tudtak markáns helyet kiharcolni a maguk számára. A helyi egyháztörténetírás úgy tudta, hogy a XVIII. század végétől történtek ugyan kísérletek egyházközség létrehozására, de ezeket csak 1900-ban koronázta siker.²⁰ A város addig gör. kat. szempontból a közeli Görömböly anyaegyház filiája volt. Néhány újonnan felbukkant adat azonban arra irányította rá a figyelmet, hogy a kérdést újra kell tárgyalni.

1769. június 9-én gróf Batthyány Ignác egri kanonok, jáki apát vezetésével kánoni vizitációt tartottak Mindszent egyházközségben és filiáiban. A tudós főpap, a későbbi csanádi püspök és Szent Gellért Deliberatio-jának első közreadója jegyzőkönyvében feljegyezte, hogy Görömböly görögkatolikus papját Ternai Istvánnak hívják. Mikóházáról származott, és ekkor 64 éves volt, azaz 1705 táján született. Tudása a kor viszonyainak megfelelő volt, vagy annál egy kissé magasabb is, minthogy fiatalabb korában egy évig tanult theologia moralist Munkácson, az ottani püspöki-monostori iskolában,

---

18 uo.

19 POPOVICS K., *A miskolci „Szent Háromság” templom*, in *Egyházi Krónika* 1957. október, 5

20 SCHIRILLA A., *Gör. kath. egyház*, in *Miskolc*, (Magyar városok monográfiái V.) Budapest 1942, 188-189.

és tudott latinul, ruthénül és magyarul is. 1736-ban szentelte fel Olsavszky Simon munkácsi püspök, mégpedig *a miskolci parochia titulusára!* Biztos, hogy nem ő volt az első parochus, mert Batthyány azt is feljegyzi, hogy az apja utódja lett, azaz id. Ternai István már évekkal előtte Miskolcon kellett hogy parochus legyen.²¹ Az volt ugyanis a szokás abban az időben, hogy a papjelölt előbb éveken át kántori szolgálatot látott el valamelyik egyházközségben, ahol a gyakorlatban sajátította el a papi szolgálathoz szükséges ismereteket. Amennyiben papcsaládból származott, magától értődő volt, hogy ezeket az éveket apja mellett töltötte. Ezek után vizsgát tett a püspök előtt, hogy tudja-e mindazt, amit egy papnak tudnia kell (elsősorban az alapvető szertartásokat), s utána kerülhetett sor pappá szentelésére.²² Az a tény, hogy Ternai egy év moralist végzett, azt bizonyítja, hogy már korábban másutt szerzett alapvető ruthén és latin nyelvi ismereteket. Egy 1748-as jegyzőkönyv szerint a „moralis” egy gyakorlatiasan előadott rövid teológiai kurzust jelentett, a Bizánczi György püspök idején kiadott „Casus Morales” című mű alapján. Ez tárgyalta a szentségeket, a bűnöket és az elkövetők által adandó kártérítéseket, az egyházi főhatóságnak fenntartott eseteket és a hit alapelemeit, vagyis egy kiskatekizmust. Ilyen szerény ismeretek már komoly képzettséget jelentettek abban a korban egy görög pap számára, nem is sokan látogatták ezt a kurzust (1748-ban pl. egyetlen hallgató sem volt!).²³ Ifjabb Ternai István 1749-ben került Görömbölyre parochusnak, valószínűleg nem egyenesen Miskolcra, mert az 1746-os canonica visitatio nem említi, hogy Miskolcon akár görög pap vagy egyházközség létezne.

A dokumentum alapján tehát biztos, hogy legalább 1730-tól az 1740-es évek elejéig Miskolc városában létezett önálló görögkatolikus egyházközség (hogy milyen értelemben, arról később szólunk), amelynek előbb idősebb, majd ifjabb Ternai István volt a papja. Az 1746-os kánoni látogatás szerint ekkor 150 ruthén hívő lakott Miskolcon, ugyanannyi, mint Görömbölyön.²⁴ Van egy másik okmány is, amely megyéenként sorolja fel az egri püspökség területén található unitus parochiákat, s ezek között szerepel Miskolc is.²⁵ Ez a conscriptio mellékletként szolgálhatott valamely másik okmányhoz, de az iratok sorrendjéből sajnos nem derül ki, hogy melyikhez. Mindenesetre az iratköteggben jelenleg elfoglalt helye alapján úgy tűnik, hogy az 1740-es évekből származott. Ezen a két említésen kívül eddig más dokumentum nem tanúskodik a miskolci parochiáról. Érdekes megemlíteni viszont, hogy amikor 1777-ben Bacsinszky András munkácsi püspök mint újonnan kinevezett tapolcai apát a görögkatolikusok számára szeretné megszerezni a mindszei templomot és parochiát alapítani a városban, szóba sem hozza,

---

21 EFL Arch. Nov. 3418. Can. vis. 1767-1769

22 B. DAMJANOVICS J., *A munkácsi egyházmegye papjainak és kántorainak szellemi élete a 16-18. században*, in Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Évkönyve VII., Miskolc 1994, 34-35.

23 EFL Arch. Nov. 3416. Canonica visitatio ecclesiarum Graeci Ritus in comitatibus Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szabolcs 1748, 13.

24 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 104., 109

25 EFL Arch. Vet. 238.

hogy valamikor is létezett volna itt olyan egyházközség, amely a munkácsi püspöktől függött volna. Ez azt látszik igazolni, hogy a néhány évtizeddel korábban – valamilyen módon – létezett parochia feledésbe merült, s akkor, amikor a leginkább kapóra jött volna, hogy előássák a feledés homályából, már senki sem emlékezett rá, dokumentum pedig nem volt róla Munkácson ill. Ungvárott. Mindez eléggé furcsán hangzik, de ellenkező adatok hiányában egyelőre másra nem gondolhatunk.

Mikor költözhetek be először ruthének Miskolcra? Valószínűleg nem sokkal azután, amikor hitsorsosaik betelepültek a környező falvakba: Görömbölyre, Hejőkeresztúrra, Sajópetribe, Sajópálfalára, a Rákóczi-szabadságharc után, ahol a telepítést végző földesúr templomokat építtetett számukra. Miskolcra ilyen betelepítés nem történt, már a város református jellegéből adódóan sem, itt legfeljebb szórványos beköltözésről beszélhetünk, azonban együttvéve a hívek létszáma felért egy átlagos parochiáéval, ami lehetővé tehetette, hogy önálló papjuk legyen. Saját istentiszteleti helyük azonban nem volt és nem is lehetett a városban, mert erre mint katolikusok a várostól nem kaptak volna engedélyt, ezt megelőzőleg pedig az egeri püspök támogatását kellett volna elnyerniük, aki fenntartotta magának az egyesülteknél is a templomépítés engedélyezésének jogát. Templom nélkül viszont elképzelhetetlen még a legminimálisabb liturgikus élet is a keleti egyházban, tehát az egyházközség nem tud működni. Az okmányok alapján mégis úgy tűnik, hogy jogilag mindenféleképp létezett néhány évtizedig egyesült parochia Miskolcon.

UNIÓS KÍSÉRLET?

A kérdés megoldási kísérleteként egy munkahipotézist kellene felállítanunk, amelynek kidolgozásához nem hagyhatjuk figyelmen kívül a miskolci görög kereskedőkről és egyházközségükről szóló korabeli adatokat. Ebből az időszakból sehol semmiféle említést sem találtunk arról, hogy az itteni ortodoxok valaha is egyesültek volna, mint ahogy ez rövid ideig megesett Egerben (1688–1718).²⁶ Az egyesült egyházközségek számának növelése nemcsak Egernek állt érdekében, hanem a munkácsi püspököknek is. Létjogosultságukat csak úgy igazolhatták a katolikus egyházon belül, és elsősorban az egeri püspökök előtt, ha igyekeztek minden eszközzel az uniót létrehozni a területükön még helyenként létező vagy újonnan létesülő ortodox közösségeknél, illetve megszilárdítani a már egyesült parochiákon, amelyekre még hosszú ideig a skizma-gyanú árnyéka vetődött. Bár Bizánczi György püspöksége (1716-1733) idején elsősorban Máramarosban folyt a harc az unió elfogadtatásáért, feltételezhetjük, hogy mindenhol, ahol ortodox hívők éltek, a munkácsi püspök potenciális híveinek tekintette őket. Előfordulhatott tehát, hogy a városban lakó, csekély létszámú ruthén görög-

---

26 BIHARI J., *Fejezetek az egeri szerbek és görögök történetéből*. in *Az Egeri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II.*, Eger 1956, 392-456.

katolikusra hivatkozva, s a még kevesebb, de – legalábbis a Róma-hű munkácsi püspök számára – az unióval kecsegtető, ortodox görögökre való tekintettel Bizánczi György jogilag megalapította az egyesült egyházközséget, amely számára papot szentelt vagy nevezett ki, talán épp az idősebb Ternai István személyében. Elképzelhető az is, hogy azokban az időszakokban, amikor nem működött ortodox vándor-szerzetespap a görög közösségben, az egyesült lelkész megpróbálta az unió javára megnyerni a görögöket azáltal, hogy felajánlotta papi ténykedését. Amint láttuk, bőven akadhettek ilyen „holt időszakok”. A feltételezett térítő tevékenység azonban mindenféleképp kudarcra volt ítélve. Egyrészt azért, mert a két közösség közti nyelvi korlátokat a liturgia nem bonthatta le, minthogy a kompánia papja görögül, a ruthéneké pedig egyházi szláv nyelven végezte az istentiszteletet, másrészt pedig mert a görög kereskedők épp mobilitásuknál fogva könnyen felkereshettek más, távolabb levő ortodox egyházközségeket, ahol saját hitük papjai elégíthették ki lelki igényeiket. Az egész XVIII. század folyamán egyetlen dokumentált emlékünk van a két közösség: az ortodox és az unitus tagjainak vallási találkozására, de ez is inkább csak kuriózum. 1793. január 24-én „Harisziosz Hrisztosz feleségül vette a lizskai pápista Juliannát, és megeskette őket az *unitus pap* Görömbölyön”.²⁷ Ez az adat arról tanúskodik, hogy békés viszony állhatott fenn a két egyházközség között, hiszen az ortodox pap szentségi házasságként anyakönyvezte a görögkatolikus lelkész által megáldott házasságot, s ezt a megoldást jobbnak tartotta, mintha a fiatalok a katolikus templomban esküdtek volna.

Feltételezésünk szerint tehát a miskolci görögkatolikus parochia szándékát tekintve elsősorban missziós célzatú lehetett, de ezt a célkitűzését nem érte el. A jogilag létező, de önálló istentiszteleti hely híján a saját lábán megállni nem tudó egyházközség a XVIII. század közepére gyakorlatilag életképtelennek bizonyult, s ezt Olsavszky Mihály munkácsi püspök is belátta. Nem csoda, hogy papja, ifjabb Ternai István inkább a szegény, de már konszolidált és mégiscsak biztosabb megélhetést nyújtó Görömbölyre költözött át, amikor erre lehetősége nyílt. Lehet, hogy ennek az emléké is őrzi az a tény, hogy Miskolc Görömböly filiája maradt.²⁸

BACSINSZKY MUNKÁCSI PÜSPÖK VITÁJA A MINDSZENTI TEMPLOM ÁTALAKÍTÁSÁÉRT

A miskolci parochia de jure megszűnése nem jelentette azonban azt, hogy a városban hamarosan nem alakult ki igény elsősorban arra, hogy építeni kellene egy görögkatolikus templomot, ezzel kapcsolatban pedig be kellene telepíteni egy állandó lelkészt vagy esetleg többet is. Ennek az igénynek szeretett volna érvényt szerezni Bacsinszky András akkor, amikor Mária

---

27 Miskolci Ortodox Egyházközség házassági anyakönyve, 10. o.

28 Görömböly további történetével kapcsolatban lásd BAÁN I., *A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században*, in Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 1996, 3–4, 51–60

Teréziától megkapta a tapolcai apáti címet s az azzal járó javadalmat, ami magában foglalta a mindszei templom kegyuraságát is. Bacsinszky elhatározta, hogy helyzeti előnyét kihasználva nem új templomot építtet hívei számára a városban, hanem a legegyszerűbb megoldást választva átalakíttatja a görög szertartásnak megfelelően a mindszei templomot.²⁹

Terve hatalmas vihart kavart. Jogi csatározások kezdődtek, melyek során Eger és Munkács részéről alaposan számba vettek minden tény, ami érvként szóba jöhetett. Bacsinszky nemcsak a mindszei templom átadását szerette volna elérni, hanem azt is, hogy Eszterházy Károly egri püspök Görömbölyről Csabára helyezze át az újonnan alapított plébánia központját. A viták során fontos szerepet játszott, hogy milyen létszámban élnek görög ill. latin szertartású hívek Miskolcon és környékén.³⁰

Bacsinszky először is arra hivatkozott, hogy az 1777. augusztus 4-i vármegyei conscriptio tanúsága szerint Miskolcon ugyan 104 (pontosabban 108) görögkatolikus személy rendelkezik állandó lakhellyel, szemben a 296 latin szertartású katolikussal, azonban a városban rendszeresen tartózkodó egyesült hívek száma 211. A városban azonban nemcsak az ott lakók igénylik azt, hogy templomuk legyen, hanem a környező 14 községben elszórtan élő görögkatolikusok közül, akik joghatóságilag a sajópálfalvi parochiához tartoznak, elsősorban három község: Bessenyő (összesen 49 lélek), Szirma Bessenyő (összesen 106 lélek) és Sajó Kereszt Úr (összesen 49 lélek) hívei vasárnaponként igen sokan jönnek a piacra, így valóban népes tömeg vallási igényeit kellene kielégíteni. (Érdekes ez utóbbi megállapítás, mert a helyzet két évszázada sem változott: a Búza-téren álló, belvárosi görögkatolikus templomot ma is jelentős számban töltik meg azok a hívek, akik ügyes-bajos dolgaik miatt most már sokkal nagyobb körzetből érkeznek autóbusszal Miskolcra, s a buszpályaudvar tözsomszédságában álló templom szinte tálcán nyújtja számukra a lehetőséget, hogy oda térjenek be.) Miskolcon és környékén tehát szám szerint 415 egyesült hívő él, ami már tekintélyes létszámot jelent, és ennek megfelelő nagyságú templomot igényel. Munkács azzal is érvelt, hogy a városban van egy nagy római katolikus templom, a minoritáké, amely kielégítően meg tud felelni a latin szertartásúak igényeinek, Mindszei pedig úgyis a városon kívül esik, tehát nem csorbulnak a miskolci római katolikusok érdekei.

Vajon miért volt ennyire fontos Bacsinszky számára a miskolci helyzet rendezése? Ha közelebbről megvizsgáljuk a vármegyei conscriptiót,³¹ az adatok érdekes helyzetképet tárnak elénk. A 108 lélekből csak 15 tiszta görög házaspár van, 24 pedig vegyes ritusú, a görög özvegyek száma 5, a többi gyermek. A vegyes ritusú házaspároknál azonban érdekes tendencia figyelhető meg: ahol az apa latin (8 családnál), ott a gyermekek 4 családnál

---

29 DOBROSSY I. – KÁRPÁTI L., *A mindszei templom építéstörténete és műtárgyai*, in Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XX. Miskolc 1983, 121-145.

30 A továbbiakat Pásztélyi János nagyprépostnak a Borsod vármegyei gyűléshez intézett beadványa alapján tárgyaljuk. EFL Arch. Vet. 1596.

31 Conscriptio Catholicorum pure Graeci ritus et mixti ritus in Oppido Miskolc existentium, EFL Arch. Vet. 230.

tisztán latin szertartásúak, 4-nél pedig nemek szerint oszlanak meg; ahol az apa görög (13 családnál), ott a gyermekek csak 3 családnál tisztán görögök, 4 családnál vegyes szertartásúak, 5 családnál viszont tisztán latinok! (Ehhez járul még két lutheránus ill. református család, ahol a gyermekek szintén a nemek szerint oszlanak meg.) Az adatok azt tanúsítják, hogy Miskolcon reálisan fennállt a görögkatolikus közösség csökkenésének, az ellatinosodásnak a veszélye, mert egy vallásilag heterogén környezetben a ruthén kisebbség templom és pap hiányában képtelen volt életerejét megőrizni.

Miklós Ferenc mindszei plébános Bacsinszky tervének ismeretében méltatlankodva fejtette ki, hogy nem érti, miért nem jön a görömbölyi görögkatolikus pap Mindszentre, hogy ott liturgikus funkciókat végezzen, s ezzel eleget tegyen hívei iránti kötelezettségeinek. A munkácsi válasz nem vártott magára. Pásztélyi János munkácsi nagyprépost, zempléni és borsodi főesperes Bacsinszky megbízásából a vármegye gyűléséhez intézett beszámolójában kifejtette, hogy mindaddig, amíg nem Miklós volt a plébános, békés viszonyok uralkodtak a latin és a görög szertartásúak között, Miklós azonban annyira zaklatja a görögkatolikusokat, hogy azok semmiképp sem tudják vallásukat szabadon gyakorolni, s erre bőven idéz példákat is. (Az itt megismert tények magyarázzák tehát azt, hogy az eddigi canonica visitációkban semmiféle panasz nem fordult elő a két közösség együttélésével kapcsolatban.) Míg azelőtt a mindszei templom búcsújára processzióval jöttek papjuk vezetésével a görömbölyi hívek, Miklós leállította ezt a gyakorlatot. Több alkalommal is felbontotta római katolikus legényeknek ruthén lányokkal kötött eljegyzését, csak azért, mert a menyasszony nem volt hajlandó megtagadni saját ritusát. Mindenféle akadályt gördített az elé, hogy az újszülött görögkatolikus csecsemőket Görömbölyre vigyék megkeresztelni a saját papjukhoz, és sokáig azt is megakadályozta, hogy a görömbölyi parochus eltemethesse Miskolcon a híveit, amikor pedig mégis temetésre került a sor, vagy nem engedte, hogy harangozzanak a halottért, vagy a szokásosnál sokkal magasabb díjat kért érte. Nem igaz, hogy megengedte volna, hogy a görögkatolikus pap a mindszei templomban fungálhasson, hanem többszöri kérés ellenére is elutasította. A torzsalkodások illusztrálására Pásztélyi idéz egy esetet, amely 1774-ben történt. Október 8-án meghalt egy ötgyermekes görögkatolikus özvegyasszony, Rásoni Mária. Gyermekei a közeli mindszei temetőben akarták végső nyugalomra helyezni, ezért engedélyt kértek rá a plébánostól, és arra is, hogy elhunytjukért harangozathassanak. Miklós plébános csak azzal a feltétellel engedélyezte volna a temetést, ha a szertartást ő maga végzi. Erre a hozzátartozók azt kérték, hogy a görömbölyi parochus a mindszei templomban felravatalozott özvegy koporsója jelenlétében gyászliturgiát tarthasson, de ezt is megtagadta. Ekkor a görögkatolikus pap a minorita atyákhoz fordult, akik megengedték, hogy templomukban tarthassák a halotti gyászszertartást, és a család kénytelen volt elhunytját a távolabbi temetőben elhantoltatni. Az ilyen és hasonló esetek igencsak elkeserítették a görögkatolikus híveket, és a hívek megvígasztalására meg a helyzet gyökeres orvoslására találta ki Bacsinszky kézenfekvő megoldásként a mindszei templom átalakítását.

A gondolat is felháborította Miklósyt, akinek szeme előtt az ungvári volt jezsuita templom sorsa lebegett, amelyet a rend feloszlata után Mária Terézia a görögkatolikus püspöki székesegyház céljából adott át a munkácsi egyházmegyének. A miskolci plébános szomorú képet festett az ungvári templom átalakításáról, egy új képrombolás tragikus tablóját festve fel. Pásztélyi felháborodottan utasította vissza az alaptalan gyanúsítást, mivel Ungváron is csak azokat a berendezési tárgyakat távolították el a templomból, amelyek szöges ellentétben álltak a görög szertartás követelményeivel, másrészt kijelentette, hogy nem kell attól félni, hogy a Mindszentről majdan eltávolítandó kegytárgyakat a görömbölyi görögkatolikus templomba viszik át, hiszen ott is van oltár, szószék, képek meg keresztlőkút. Miklósynak azt a javaslatát sem tudta Pásztélyi elfogadni, hogy Miskolcon építsenek egy közös kápolnát két oltárral, mert ez úgysem elégíthetné ki a görög hívek érdekeit.

Párhuzamként önként ajánlkozott a görömbölyi helyzet, ahol a maroknyi latin ritusú hívő számára mégis önálló plébániát állított fel a tapolcai római katolikus apát. Itt már nemcsak a saját, római katolikus hívek helybeli igényeinek kielégítéséről volt szó, hanem arról, hogy Eszterházy szerint Görömbölyön állítólag szakadárok éltek, akiket az unióra kellett vezetni. Pásztélyi határozottan tiltakozott a gyanúsítás ellen, hogy a görömbölyi ruthének hajlanának az ortodoxia felé, s ezzel egyúttal tagadta az önálló latin plébánia szükségességét is. Kétségbe vonta, hogy a faluban 199 római katolikus élne, amint Miklósy számolta, mert az apátsági összeírás szerint csak 6 latin szertartású jobbágy élt a birtokon. A számokkal való érvelés azonban nem vezetett eredményre.

Bacsinszky nem tudta elérni, hogy a mindszei templom görögkatolikus kézre kerüljön, de mindent megtett annak érdekében, hogy templomot építtessen miskolci hívei számára. Az elhúzódo tárgyalások eredményeképp született meg 1797-ben a 14.374. sz. helytartótanácsi rendelet, amely előírta, hogy ki kell jelölni a templom építésére alkalmas telket. 1798. augusztus 20-án Dóry Ferenc kamarai fiskális, valamint Csirszky András görömbölyi, Dudinszky András hejőkeresztúri és Petrik Péter sajópetri parochusok megsejmelélték a telket, amelyet az Újvárosban, az Ötvös- és Bentsik fundusokon kellett kihalítani. Az újonnan építendő templom, parochia, kántori és harangozó házak költségét 29 275 rajnai forintra becsülték.³² Bacsinszky úgy látszik mégsem tudta elérni, hogy gyorsan megkezdhesse az építkezést, s a terv megvalósítására majd csak egy évszázaddal később került sor.

A miskolci görögkatolikus hívek létszáma rohamosan nőtt. 1792-ben már 376-an voltak,³³ 1806-ban 397-en.³⁴ A század elején a prédikáció nyelve a

---

32 EFL Arch. Vet.1596.

33 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 52.

34 UDVARI I. (szerk.), *A munkácsi gör. kat. püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, (Vasvári Pál Társaság füzetei 3.), Nyíregyháza 1990, 100.

városban magyar volt, ami egyfajta asszimilációra utal, szemben a görömbölyi ruthén prédikációs nyelvvél.

Miskolc tőszomszédságában, Felsőzsolcán is jelentős görögkatolikus közösség alakult ki. 1746-ban még csak egyetlen ruthén család lakott itt,³⁵ 1769-ben 162 felnőtt és 74 gyerek,³⁶ 1792-ben 328 hívő.³⁷ A falu kezdetben Sajópetri filiája volt, 1803-ban azonban már önálló parochiává vált.

Diósgyőrben 1746-ban 53 ruthén élt,³⁸ számuk azonban egyre csökkent: 1792-ben 8-an,³⁹ 1806-ban 16-an laktak a koronauradalom területén.⁴⁰ Egyházilag Görömböly filiáját alkották.

Csabán fejlődőben volt a görögkatolikus közösség: 1746-ban 7-en,⁴¹ 1792-ben 82-en,⁴² 1806-ban 56-an laktak itt.⁴³ Szintén Görömbölytől függték.

Miskolc közvetlen közelében a XIX. század elejéig a legjelentősebb görögkatolikus népesség Görömbölyön élt. Temploma szolgált a miskolci, diósgyőri, csabai, mályi, kisgyőri, többnyire ruthén anyanyelvű hívek vallási életének központjául, papja látta el lelki szükségleteiket. Tekintélyéhez nagyban hozzájárult, hogy itt volt a munkácsi püspökség javadalmát képező tapolcai apátság gazdasági központja. A helyzet csak a XX. század elejére alakult át akképpen, hogy a városi hívek száma meghaladta Görömbölyét, a megyeszékhelyen önálló egyházközség alakult, templom épült, s így lassanként Miskolc vált görögkatolikus centrummá, amit az is előmozdított, hogy 1925. október 27-én a városban telepedett le Papp Antal c. érsek, volt munkácsi püspök, aki az eperjesi egyházmegye Magyarországon maradt parochiáiból alakított Miskolci Apostoli Kormányzóság első főpásztora lett.

ISTVÁN BAÁN

THE ORTHODOX AND THE UNIATES (EASTERN RITE CATHOLICS) IN THE TOWN OF MISKOLC IN THE EIGHTEENTH CENTURY

It was in the early eighteenth century that two national minority groups whose Church and religious life had followed the Byzantine tradition, the Greeks and the Ruthenes, had made their appearance in the town of Miskolc. The Greeks who settled in the town were rich merchants. They had a priest of their own, almost from the beginning: first an itinerant monk, later a resident parochus. Their chapel was established in a private house, they were not allowed to build a church before 1785. In a town where the majority of the population were Calvinists, the Catholic Church did all in its power to interfere with the free exercise of the Orthodox religion, and the situation did not ameliorate before 1763.

There is reason to believe that, during the 1730s, the Catholic bishop made an attempt at converting the Orthodox population of Miskolc to the Uniate religion. He could not achieve his

---

35 EFL Arch. Nov. 3412

36 uo. 3418

37 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 54.

38 EFL Arch. Nov. 3412

39 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 52.

40 UDVARI I., *A munkácsi ...* 100.

41 EFL Arch. Nov. 3412

42 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 52.

43 UDVARI I., *A munkácsi...* 100.

aim, because the Uniates belonged to a different ethnic, linguistic and social category. The bishop of Munkács, András Bacsinszky would have liked to have the Roman Catholic church rebuilt so as to accommodate the Byzantine rite of the Ruthenian minority settling in the town after 1777, but his efforts were in vain. While the coexistence between the Orthodox and the Uniate population was free from friction, the relationship between the parish priest of Mindszent, Ferenc Miklósy and the Uniate faithful was exacerbated in the 1770s. Therefore, in 1797, a decision was made that the Uniate community of Miskolc should have a parish church of its own. All the same, the foundation of the town's own Eastern Rite Catholic parish and the building of a church was not to take place before the beginning of the twentieth century.

BURA LÁSZLÓ

A JEZSUITÁK SZATMÁRON

I.

1. A közel négy és fél évszázados múltú szerzetesrendet története során sok elismerés és sok támadás érte. Könyvtárnyi könyvet írtak róla, áttekintésük nyilvánvalóan meghaladja egy folyóiratbeli tanulmány lehetőségeit, de ez nem is szándékunk, ugyanis célunk csupán annak áttekintése, hogyan működött a rend a Kárpát-medence észak-keleti régiójában, közelebbről Szatmárban.¹

Itteni működésük számbavételekor és megítélésekor mindenekelőtt tárgyilagosan körvonaloznunk kell a szerzetesrend szellemiségét, jellegét, hiszen másként nem érthetjük meg munkájukat, eredményeiket. Szükséges ez azért is, mert a szerzetesrenddel kapcsolatosan (nyilvánvalóan ellenségei révén) a történelem folyamán sok téves, sőt szándékosan hamisított nézet látott napvilágot s terjedt el a (könnyen befolyásolható) közhiedelemben.

A *Jézus Társaság* megítélése a mai magyar történetírásban sem egységes, pontosabban változóban.²

A szerzetesrend egykori és jelenbeli tevékenységének megítéléséhez, a jezsuiták lelkületének, szellemiségének megértéséhez, feltétlenül foglalkoznunk kell a rendet megalapító Inigo Lopez de Loyola (*Lojolai Szent Ignác*) személyiségével,³ amely meghatározóan rányomta a bélyegét a rend szellemiségére, ugyanakkor azt is meg kell vizsgálnunk, hogyan viszonyult a rend a négy és fél évszázados története során is fejlődött emberi gondolkodáshoz, egyben az egyház tanításában is megtapasztalt fejlődéshez.⁴

1 Megtelepedésükkor Szatmár és Németi a Szamos egyik – később kiszáradt – ága által elválasztott város, 1715-ben egyesültek a mai néven ismert *Szatmárnémetire*. A *Szatmár* földrajzi név a népnyelvben továbbiakban is használatos, de a szakirodalomban a *Szatmárnémeti* központú tájegység neve (is).

2 Vö. Kosáry Domokos: *Egyházaink Magyarországon az újjáépítéstől a polgárosodásig*. In: *Historia*, 5. évf. (1983) 5: 5–23.

3 A róla írt életrajzok közül említjük: Jablonkay Gábor: *Loyolai Szent Ignác élete és működése*, 1–2. Bp. 1921.

4 A Jézus Társasága történetére (általában) vonatkozóan Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*, 1–3. Bp. 1987, *Ecclesia*., Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 2. kiad. München, 1975. című munkákra alapozunk. A kérdésről még részletesebben tájékoztat: Meszlényi Antal: *A magyar jezsuiták a 16. században*. Bp. 1930–31., Bangha

Az emberi gondolkodás és tevékenység vizsgálatában a jezsuiták is magukénak vallják Szent Tamás módszerét: Minden kérdés alá esik. Vagyis: meg kell vizsgálni a dolgok (eszmék) minden lehetséges oldalát, ez megindítja a gondolkodást (szükség esetén a párbeszédet).

A rend alapítója baszk nemesi család tizenkettedik gyermeke, aki a középkori szokás szerint nemes lovag mellett nevelkedik; apród, fegyverhordozó; később katona lesz, tiszt. Harmincéves, amikor ágyúgolyó zúzza szét jobb lábát. Hosszan betegeskedik, s mivel nem kerültek kezébe lovagregények, Krisztus életét, szentek legendáit olvassa. Elhatározza: szakít eddigi életével, Krisztus katonája lesz. Manresa egyik barlangjában majdnem egy évig keményen vezekel, buzgón elmélkedik. Megírja híres *Lelkigyakorlatos könyvét*, a keresztény vallásos irodalom egyik leghatásosabb alkotását. Elzarándokol a Szentföldre, utána közel tíz esztendeig egyetemi tanulmányokat végez, magiszteri fokozatot szerez. Bámulatos akaratereje, önuralma, buzgósága másokra is hat, társakat szerez a lelki élet számára, akikkel szövetséget köt; megfogadják: a szegénység és tisztaság megtartása mellett a lelkek üdvözülése érdekében fognak munkálkodni, s elhatározzák, hogy *Jézus Társasága* néven egyháziilag elismert szerzetesrenddé alakulnak. (Céljuk: szolgálni embertársainkat, szeretetben, ezáltal végső soron Istennek, úgy, mint Jézus, latin szó szerkezettel: Jesus ita = jezsuita.)

III. Pál pápa 1540-ben „Regimini militantis ecclesiae” (A küzdő egyház vezetése javára) kezdetű bullájával megerősítette az új szerzetesrendet és szabályzatát. (Később ezt még átdolgozták; végleges szövegét az általános rendi gyűlés 1558-ban fogadta el.)

Az alapítólevél célkitűzése értelmében Jézus Társasága tanító és miszionárius rend. A szerzetesek azt akarták, hogy a kor lelki szükségleteinek megfelelő, mindenütt alkalmazható, magas képzettségű és buzgó erőket képezzenek és bocsássanak a sok oldalról fenyegetett egyház rendelkezésére.

A rend életképességét elterjedésének mértéke bizonyította, nemcsak Nyugat-Európában honosodott meg, tagjai (már első időszakában) eljutottak Észak- és Dél-Amerikába, Ázsiába, Elő-Indiába, a Távols-Keletre, s Japánba is.

Az egész világon működő rend szervezetét szigorúan monarchikus és centralisztikus rendi alkotmány szabályozta. A társaság egyetemes vezetője, a generális hatalma szinte korlátlan, fölötte csak a rendi nagygyűlésnek van hatalma, melynek illetékessége a rendi törvényhozás, a generális megválasztása, illetőleg a rend legfőbb kérdéseiben való döntés. A *Jézus Társasága* rendtartományokra oszlik, vezetőit, a tartományfőnököket a generális nevezi ki. A rendtartomány tagjai a tartományfőnöknek tartoznak szigorú engedelmességgel, fegyelmezetten kell teljesíteniük a rájuk osztott küldetést. Az egyes szerzetesek az Egyház érdekében bármikor és bárhová küldhetők.

Béla: A négyszázéves Jézustársaság, Bp. 1940., Bangha Béla: A jezsuita rend és ellenségei., Gyenis András: A jezsuita rend hazánkban, Bp. – Rákospalota, 1941., Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek, Wien, 1969., Petruich Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából, 1–2. rész. Jwxajwnlrm 1992, Korda Kiadó. 2. köt. uo. 1994., Bartoli: Dell’Istoria della Compagnia di Gesu, Torino, 1825., Szenint – Priest: Histoire de la chute des Jesuites, Paris, 1844.

A Jézus Társasága tagjai négyfogadalmas szerzetesek, akik a rendes szerzetesi fogadalmakon kívül negyedikként külön engedelmességet fogadtak a pápának. A rendtagok másik csoportját a segítőtestvérek alkotják, akik egyszerű szerzetesi fogadalommal a házi teendők végzésével mozdítják elő a rend működését.

Az egyház szerzetesrendjei közül a leghosszabb a jezsuita rend tagjainak a kiképzési ideje, ugyanis a rendbe jelentkezők két év újoncidejét (befejezése 30 napos lelkigyakorlat) követi a bölceleti és teológiai képzés, közben 2–3 év nevelésködés valamelyik kollégiumban (ellenőrzik a közösséggel való együttműködési készségüket), s végül a belső elmélyülés éve. Tíz-tizennégy esztendő, míg kész, ítélőképes, küldetésre alkalmas szerzetessé válik.

2. Magyarországon 1561-ben jött létre az első jezsuita rendház Nagyszombat; ez azonban megfelelően képzett magyar rendtagok hiányában 1567-ben megszűnt. Magyar rendtagok képzésére XIII. Gergely pápa Rómában 1580-ban megalapította a Collegium Hungaricumot. Egy évvel később Báthory István Erdélyben telepítette le a jezsuitákat. (Ugyancsak ő akarta a kolozsvári kollégiumot egyetemi rangra emelni.)

A század végén Magyarországon két rendház is alakult, a nagyszombati pedig 1615-ben másodszor is megnyílt. Ezt Pázmány Péter 1635-ben egyetemmé fejlesztette.

A Társaság felosztatásakor (1773. július 21.) Magyarországon 18 kollégiumban, 20 kisebb rendházban és 11 missziós állomáson mintegy 900 rendtag működött. A Társaságot 1814-ban állították vissza. Magyarországot továbbra is az osztrák rendtartomány része a 20. század elejéig, egészen pontosan 1909. szeptember 7-én létrejön az első független magyar rendtartomány.

A rend 16. századi magyarországi megtelepedése a hitújítás évtizedeiben történik, a századforduló és a 17. század első évtizedeire pedig a katolikus megújulás jellemző.

A 16. századról ismeretes, hogy a főurak a hitterjesztéssel leplezték vagyonszerző törekvéseiket, s ezek során maguk is személyesen, de embereik révén is gyakran erőszakos módszereket alkalmaztak. A birtokosokkal együtt a birtokon lakók is áttértek az új hitre. A reformáció Szatmárban annyira elterjedt, hogy a 16. század végén lényegében az egész megye (s a környező vidékek is) az új hitet (eleinte a lutheri, később a kálvini hitvallást) vallotta, a 17. század első évtizedeiben a vidéken már nem volt (legfeljebb egy-két) katolikus pap, s nagyon csekély a katolikus vallású hívő.

A Pázmány korabeli katolikus megújulás sajátos vonásait a bíboros egyénisége jellemezte. Pázmány (ellentétben az ausztriaival) nem engedett teret az erőszaknak. Magyarországon (is) erőszakoskodni egyes rekatolizált főurak kezdtek, majd 1671-től melléjük állt az államhatalom.

3. Szatmár vidéke 1594-ban megszenvedte a tatár sereg átvonulását és rablásait is, majd a kassai főkapitány, Basta Erdély elleni hadviselésének is (felvonulási) központjává vált.

Nem sokkal azután, hogy Báthory István Erdélyben letelepítette a jezsuitákat (1581), Szatmáron is megjelennek jezsuita lelkipásztorok, 1583-ban

ismeretes P. Antonius Possevinus. (Nevét onnan ismerjük, hogy közvetítő volt Rudolf király és Báthory István fejedelem között).

A 17. század első évtizedeiből Marietti Antal (olasz jezsuita) atya neve ismeretes, aki 1601–1605 között (többnyire a szatmári várban tartózkodva) vezette a szatmári római katolikus hívek lelki ügyeit. A korabeli források említik, hogy 1610-ben egy jezsuita atya (nevét nem tudjuk), Dóczy András szatmári várkapitány házában tartózkodott, onnét gondozta a városban élő katolikus lelkeket. 1617-ben Várady István jezsuita atya pasztorált Szatmáron, de mindössze néhány hétig, mert súlyosan megbetegedett és meghalt.⁵ (A történelmi források megemlítik, hogy tisztelettel kísérték a temetőbe a kálvinisták is.)

A közeli Nagykároly híveinek gondozására is jezsuita szerzetesek vállalkoztak, Várad eleste után azonban Szatmárra, a vár területére költöztek, ezt biztosabb helynek vélték. 1622-ben azonban Bethlen Gábor fejedelem a várbeli templomot és plébániát átadta a protestánsoknak, így ott működésüket tovább nem folytathatták.⁶

1630-ban viszont II. Ferdinánd telket ajándékoz a jezsuitáknak a vár területén, s ezen építették fel később lakásukat. (Az ún. régi rendházat, „antiqua residentia”), s 1636-ban visszaállították a várbeli plébániát.

Pázmány Péter 1636. szeptember 14-én írta alá az adománylevelet,⁷ amellyel Szatmáron kollégium felállításának az alapját megvetette. (Évi 2000 Ft-ot – akkor nagy pénznek számított – adományozott e célra. A jezsuiták megtelepedése után a főurak is adományoznak: III. Ferdinánd⁸ a Zemplén vármegyei Kisfalud községet, Károlyi László gróf a várbeli templomot és Berencze községet, I. Lipót 23 telket ajándékoz).

A kollégium (a rend felfogásában) olyan rendház (és iskola), amelyben legalább 20 rendtag működik, és amely felsőbb tanintézettel (teljes gimnáziummal is) rendelkezik.

Szatmáron 1639 őszén indult meg a jezsuita iskola P. Kerzi (Kerczy) László házfőnöksége idején,⁹ de csak kisgimnázium, tehát négyosztályos grammatikai iskola volt. Az ilyen „kisgimnázium” alsó osztályaiban a tanulók a latin nyelvet sajátították el (egyre magasabb fokon). A környék

---

5 Az északkelet-magyarországi katolikus missziókról ld. Molnár Antal: Olasz minoriták a 17. századi Felső-Magyarországon, in Actas 1992/3. 44–77., Documenta Missionaria I/1. Edd. J. Sávai, G. Pintér. Szegedini, 1993., valamint az ott említett irodalmat.

6 Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete, 1–2. Buda, 1800., Vö. I. 204.

7 Vö. Pázmány Péter bíbornok ... összegyűjtött levelei, 1–2. köt. Kiad. és bev. Hanuy Ferenc. Bp. 1910–1911. 1059. sz. Ehhez csatlakozik az ugyanezen a napon keletkezett oklevele (uo. 1060. sz.), amelyben a szepesi Corpus Christi kápolna jövedelméből évi kétezer forintot a szatmári kollégiumnak enged át.

8 Pázmány alapítólevelét III. Ferdinánd 1639. február 22-én erősítette meg, az ingatlanokat 1647-ben adományozta. Vö. OL Magyar Kamara levéltára E 152 Acta Jesuitica 73. doboz, 14. fasc., 302. irat.

9 Lukács, Ladislaus: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. Tom 2. (1601–1640). Romae, 1982. – Sajnos a szerzőnek nem állt módjában az időközben elkészült további katalógusok mindegyikét használni, mert azok egy része nem volt elérhető.

nemessége küldte ide a gyermekeit (számosat, de a város protestáns polgárai is!).¹⁰ A jezsuiták az iskoláikba járók részére tanulmányaik idejére elhelyezést, eltartást és felügyeletet biztosítottak a gimnázium mellett létesített kollégiumban (bentlakásban).¹¹

Mint ahogy a jezsuita gimnáziumok minden rendtartományban azonos tanrend szerint működtek, azonos tankönyvekből tanítottak (így tanulók bármelyikben azonnal folytathatták tanulmányaikat), tudjuk (helyben megőrződött okiratanyag hiányában is), hogy mit tanítottak a szatmári kisgimnáziumban.

A szatmári gimnáziumban is bizonyosan ragaszkodtak a *Ratio Studiorum*-ban¹² leírt iskolamodellhez, azaz a mai felfogásban értendő osztályokkal – azonos felkészültségű, többé-kevésbé azonos korú növendék egy esztendeig tartó tanulmánya – dolgoztak, s minden osztályt külön tanár tanított. A szatmári jezsuitákhoz földrajzilag legközelebb a sárospataki rendház volt, s a történeti adatokból úgy tűnik, hogy bizonyos gazdasági-igazgatási kérdésekben (legalábbis időszakosan) ennek alárendeltje volt. (Ismeretes ugyanis, hogy a 18. sz. 30-as – 60-as éveiben a szatmári rendház gondnoka a sárospataki rendház egy-egy tagja volt.)¹³

Szatmáron – plébániai iskola hiányában – a jezsuitáknak meg kellett szervezniük az olvasást-írást tanulók (minimisták) és a latin nyelvtant, névszórágózást tanulók (declinisták) osztályát, a gimnáziumra előkészítő elemi osztályokat. Ez az elemi iskola két éves volt, s mint ahogy az egységes jezsuita iskolahálózat része volt, a rend szabályzata értelmében tananyaga, tanterve, oktatási módszerei nem térhettek el a központilag kidolgozott szabályzattól.

A gimnázium grammatikai osztályaiba – a szabályzat szellemében –, felekezeti különbség nélkül mindenkit felvettek. A szabályzat értelmében minden tanár csak egy osztályt vezethetett, legfeljebb kis létszámú osztályok esetében az első két osztályt taníthatta ugyanaz a tanár. Csakis olyan taníthatott, aki a magisteri címet megszerezte. Ehhez viszont el kellett végeznie az akadémiai tagozat hároméves filozófiai stúdiumait.

A jezsuiták nem törekedtek nagy létszámú diákokthoz működtetésére, hisz ez megnehezítette volna az egyes diákokkal való foglalkozást. A városban lakó szegény sorsú tanulók anyagi támogatására is gondoltak, a bentlakók mellett naponta ingyen kapott ebédet 15 szegény tanuló is. (Juszkulistáknak hívták őket.)

---

10 Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. [1907]. 445, 526. (Magyarország vármegyéi és városai) Szatmár-Németi sz. kir. város ... i.m. 82.

11 Az iskola céljára alkalmas épületet azonban csak 1643 után kapták meg, tanúsítja ezt az a királyi rendelkezés, amelynek értelmében a még mindig a posta épületében lakó jezsuiták számára iskola céljára is alkalmas épületet kell kijelölni. Vö. OL E 152. 69. doboz, fasc. 1. f. 348.

12 Teljes nevén: *Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu*.

13 A következőket ismerjük közülük: 1734: Joannes Reberics, 1753: Adalbertus Török, 1759, 1760: Paulus Bertalanfi, 1760, 1762: Laurentius Petresics. Vö. A katolikus iskolaügy Magyarországon. Fasc. 3. Pars 1. *Collectae editae et notis illustrae a Friderico Weiser SJ.*, 53. l.

A gimnázium alsó tagozatának feladata a latin nyelv ismeretének mennél tökéletesebb elsajátítása, valamint (bizonyos) matematikai ismeretek (és valamelyes görög nyelvi ismeret) szerzése volt. (A tankönyvekre itt nem térünk ki, ezekre vonatkozóan bővebben szólunk a szatmári katolikus gimnáziumról megírt (még kéziratban lévő) iskolatörténeti munkában.)

1735-ben a gimnáziumok minden vonatkozásban történő erősítésére az osztrák rendtartomány területén működő gimnáziumok számára új szabályzatot készítettek. Az *Instructio*¹⁴ a magyar pedagógia történetének első tanterve és módszertani utasítása. Megkívánta az esztendő pontos beosztását, körültekintő naptári terv készítését, öt napos munkahetet. A 3+2 napos munkahetet a csütörtök választotta ketté. Négy nap az ismeretek tanítására szolgált, a szombat a heti tananyag ismétlésére. Ennek pedig az ismeretek gyakorlati alkalmazását kellett szolgálnia. A tanterv kész órarendet közölt. (Nyárra külön órarendet!) Új tantárgyat is bevezetett: a történelmet. (A Nagyszombaton nyomtatott 6 kötetes *Rudimenta historica* c. mű alapján tanították.) Negyedik kötetében magyar történelmi anyag elsőként jelent meg. A történelem során egy kevés földrajzi ismeretet is tanítottak. Tananyagát azonban a tanterv nem határozta meg pontosan.

A tanításban a jezsuiták az anyanyelvre is támaszkodtak! Alvarez *Principia* c. művét (a többrészes változatát!) használták. A tanításba a latin törzsanyagot anyanyelven is közlő segédkönyveket (is) bevonták. (Cikkünkben nem térhetünk ki az oktatás részletkérdéseire.)

A szerzetestanárok szigorú fegyelmet követeltek meg diákjaiktól, ugyanakkor azonban ők maguk barátságos magatartás kialakítására törekedtek. Kemény munkát követeltek, de tervszerűen gondoskodtak diákjaik megfelelő pihenéséről is. Szórakozási alkalmakat (sport, játékok, színi előadások) teremtettek, szerveztek.

A gimnázium saját könyvtára: 69 mű, több példányban, összesen 1182 könyv, a többkötetesek révén 1192 könyv. Többségük latin, de voltak magyar, német, olasz és görög nyelvűek is. A gimnázium könyvanyaga (és a vonatkozó könyvek példányszáma) tanúsítja, hogy a szatmári kisgimnáziumban a latin tanításakor a tanulók anyanyelvére is támaszkodtak, s anyanyelvi ismereteiket is fejlesztették. Olyan segédkönyveket használtak, amelyek a latin törzsanyagot magyarul is közölték, olyan szólamagyarázó-, értelmező szótárt, amely a szavak magyar jelentését és a jelentés szinonimáit is felsorolta. A gimnázium könyvei közt több szerző¹⁵ magyar nyelvtana is megvolt.

A szatmári jezsuita rendháznak saját könyvtára is volt, a (feloszlátásukkor készült) leltár szerint 854 mű (890 könyv), és 13 munka kéziratban (20 példányban). E könyvállomány többsége latin nyelvű volt, tematikájukat tekintve pedig a teológiai, filozófiai munkák mellett földrajzi, természettudományi, történelmi, jogi és retorikai munkák, valamint különféle szótárak

---

14 Teljes címe: *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus in usum magistrorum Societatis Jesu*. Vö. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 966–1777 között. Bp. 1981, Akadémiai K. 461.

15 Viszocsányi Ferenc, Pereszléni Pál, Kövesdi Pál

voltak. Megállapítható, hogy a jezsuiták törekedtek a korabeli fejlődni kezdő nemzeti irodalmi termékek beszerzésére, s nyilvánvalóan tanulmányozására is. Megszerezték Pray György, Kéry János, Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András és Pázmány Péter történelmi munkáit, Bél Mátyás *Compedium Hungariae Geographia* című művét, (és) egy névtelen szerző *Synopsis Geographica* című földrajzi munkáját.¹⁶

A diákság körében végzett lelki nevelő munka része volt a Szűz Mária-tisztelet szorgalmazása, ennek eszköze volt az 1642-ben megalapított vallásos egyesület, a Mária kongregáció. A családok körében végzett munka, a hívek pontos nyilvántartását is igényelte, ezt szolgálta a plébánia anyakönyveinek megteremtése és vezetése. Ezt 1665-től vezették, külön a magyar és külön a német hívekét. A jezsuita atyák sokakat megnyertek, visszatértettek a katolikus hitre, s ez a protestánsok méltatlankodását eredményezte, és 1647-től gyakran panaszkodnak rájuk az országgyűléseken.

1654-ben II. Rákóczy György, hogy tábortát együtt tarthassa s a szétzüléstől megóvja, a protestánsok kívánságára kiadja az idegen jezsuiták kivezetésére vonatkozó 9 pontból álló rendeletét. Ennek esik áldozatul a szatmári iskola is. A jezsuiták (lelkipásztorok és tanárok) Nagykárolyban, Apátiban és Nagyszőlősen telepednek le, hogy onnét segíthessék a szorongatott katolikusokat. Hat év múlva (1660-ban) sikerül visszatérniük Szatmárra s ismét tanítanak.

A szatmári rendházban sohasem érték el a teljes gimnázium működtetéséhez szükséges létszámot, (nyolcnál többen sohasem voltak, valószínűleg ez is egyik oka volt az iskola kiteljesítése elmaradásának), másrészt a szerzeteseknek missziós feladataik (is) voltak. Minthogy (viszonylag) kevesen voltak, többen többféle feladatot is kaptak, feladataik összefonódtak. A rendházat vezető házfőnök mellett mindig vannak tanárok, hittanár, iskolai prefektus (felügyelő), vannak hitszónokok, gyóntatók (magyar és német, 1676–1678-ban szláv hitszónok is, P. Globi Tamás), s vannak, akiknek a megbízatása „misszionárius” Nagyszőlősen, Nagykárolyban, Apátiban, missziót alapítottak Nagybányán, Szinerváralján, Giródtótfaluban, Felsőbányán is, s volt a rendház gazdasági ügyeit intéző oeconomus is.

A jezsuiták közül került ki a városi parókus is (többször említik).¹⁷

1683-ban a szatmári rendház fogadja be a Thököly hadai elől menekülni kényszerülő jezsuitákat, Kassáról P. Széchényi Miklóst, Sárospatakról P. Szentgyörgyi Andrást és Kovalóczy Miklóst. (Mindhárman itt is haltak meg.)¹⁸

---

16 A jezsuita rendház feloszlásakor készült könyvtárjegyzéket a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára őrzi. (Vö. J 98/12a-c, J 103/1, J 107/2a-b, J 107/5b, J 20/31, J 21/27. sz. jegyzékekkel.) A jezsuita, majd a pálos rend szatmári működésének dokumentumait, feloszlási leltáraikat ld. még az OL-ban: C 103. 6. cs.

17 Sarkadi Nagy Mihály nem ismerte a régi anyakönyveket, így ő csak 1678-tól sorolja fel a szatmári várbeli jezsuitákat.

18 Vö. Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Szathmariensis pro anno Jesu Christi 1893.

1742-ben pestis pusztítja Szatmár lakosait, félév alatt 1799 halott. A ragályosbeteg haldoklókat önfeláldozóan ápoló jezsuita szerzetesek mind megkapták a betegséget és sorra meghaltak, utolsóként Bojda András házfőnök.

A Szatmáron megtelepedett jezsuiták egyik első misszióalapítása a nagybányai volt (még 1673 előtt), majd a színérváraljai (itt P. Kövér Mihály, a misszió adminisztrátora saját házikójában kápolnát állított fel s ott misézett), később a giródtótfalusi s a felsőbányai (Felsőbányán a plébániát is vezették 1719-től 1773-ig).

A 17. század hetvenes éveiben a katolikusok és a protestánsok vallási küzdelmébe beavatkozó politikai erő erőszakoskodásai: csak a felekezetek közti feszültséget növelték. 1673-ban a szepesi Kincstári Kamara felszólította Nagybánya városát, hogy a Szent Miklós templomot adja vissza a katolikusoknak. A város vonakodott, ezért 1674-ben Spankau német tábornok elfoglalta és bevezette oda P. Berei Jánost plébánosnak. 1677-ben viszont a Wesselényi Pál vezette kurucok elűzték a plébánost, felforgatták az oltárokat és visszaadták a templomot a reformátusoknak. 1687-ben a császári kormány vizsgálóbizottságot küldött ki a templomfoglalás kivizsgálására, a bizottság a templomot visszaítélte a katolikusoknak, átadta a jezsuitáknak. A Szent István- és a Szent Márton-templomot is P. Ravasz Ferencre bízta. (Ugyanebben az évben a Szent Miklós-templomot a minoritáknak adták át.)

A szatmáriak visszaélve a királytól kapott privilégiummal, felszentelt pap helyett prédikátort tartottak, ezért felkéri Tyukodi György jezsuita atyát, vállalja el a szatmári plébánia ellátását, 1674. október 25-én elrendelik ideiglenes plébánosként való beiktatását.¹⁹ (1692-ben az I. Leopold császár által adott diploma a missziót rendházzá (residentia) nyilvánítja, s az oklevél alapján be is iktatják. Matyasovszky László nyitrai püspök adományából felépítik a jezsuiták lakását és az iskolaépületet, amelyben 1696-ban megnyitják a négy osztályos algimnáziumot.

1705-ben a kurucok szécsényi országgyűlésén elhatározták, hogy a Szent István-templomot a helvét hitvallásúaknak adják, a jezsuitáktól pedig azt követelték, hogy vagy szakadjanak el az ausztriai tartománytól, vagy távozzanak az országból. El kellett tehát hagyniuk Nagybányát, s csak 1711-ben, a szatmári béke megkötése után térhettek vissza. A szepesi kamara küldöttsége jött velük. A reformátusok tiltakoztak, ellenálltak, de hiába, kényszerítették őket a templom kulcsainak átadására.

1713-ban elkészül a rendház, majd 1718-ban megkezdik a Szent Márton tiszteletére épült templom lebontását és helyette új építését. Ez, a Szentháromság tiszteletére szentelt, a rendházzal egybekötött templom 1720-ra készült el. A nagybányain a plébániát a jezsuiták vezették 1766-ig, amikortól egyházmegyés pap veszi át. Az iskolában azonban tovább tanítanak a jezsuita tanárok a rend felosztatásáig, 1773-ig.

4. 1773-ban különféle nagyhatalmi érdekek és politikai intrikák (a Bourbon-udvarok, a latin államok kormányainak nyomására) keresztüzében

---

19 Vö. OL E. 152. 70. doboz, fasc. 3. f.309a–310b.

XIV. Kelemen feloszlatta a Társaságot (azzal fenyegették a pápát, hogy országaikból minden szerzetest kitiltanak és megszállják az Egyházi Államot). Intézkedését azzal indokolta, hogy az adott helyzetben a rend nem teremtheti azokat a gyümölcsöket, amelyekért alapították, másrészt a rend fennmaradása esetén nehezen volna megőrizhető az egyház békéje.

A rendet 1814-ben VII. Pius állította vissza. (Oroszország és Poroszország felvilágosult uralkodói nem engedték kihirdetni a rendelkezést, nem voltak hajlandók lemondani a jezsuitákról, akiket kiváló tanerőknek tartottak, így aztán a rend e két birodalomban folyamatosan fennmaradt.)

Az osztrák rendtartományt feloszlatták, a szerzetesek nagy része egyházmegyes szolgálót vállalt. A szatmári gimnázium tanárai közül Kozma József és Kelk Antal a városi plébánia káplánjaiként működtek tovább. A szatmári kisgimnázium vezetését 1773-ban a pálosrendi szerzetesek vették át. A jezsuita rendház anyagi javait, a fenntartását szolgáló birtokokat mind a város határában, mind Óvárban, Lázárban, Homokon, Sáron, Berencén, Udvariban, Szinérváralján, Nagybányán, Musalyban az állam eladta az iskolaalap javára.

II.

Hám János püspököt már rég foglalkoztatta a gondolat, hogy az 1806-ban újraindított katolikus gimnázium konviktusát szerzetesekre kellene bízni, de az 1848-as forradalomig nem volt mód telepítésükre, 1850-ben, miután a kiszemelt lazaristák elhárították a meghívást, Aristakes Azarian caesareai érsek – akinek segítségét kérte –, (1851. III. 2-án) a jezsuita szerzetesekre hívta fel a figyelmét. Hám Jánost lelkesítette a gondolat, hiszen célja a másvallásúak és a bűnösök megtérítése volt, s erre a népmisziókat tartó, lelki gyakorlatokat szervező rend igen alkalmasnak tűnt, másrészt a konviktusban az ifjúság helyes nevelésével kellett foglalkozni, s ez ugyancsak a rend profiljába tartozott. Hám János arra gondolt, hogy a gimnáziumot is átadná a jezsuitáknak, a rendház fenntartására pedig alapítványul Szamosnaggyoroszló község birtoklását ajánlotta fel. Azt is szerette volna, ha a szatmári irgalmas nővérek állandó lelkiigazgatója jezsuita szerzetes lenne, mert e feladatra alkalmas világi papot nem igen talált.

A rend vezetői gondolkodtak, hogy fogadják-e el a meghívást, ugyanis kérdéses volt, találnak-e a püspök terveinek megfelelő embereket, másrészt a Magyarországon való megtelepedésüket körültekintően kellett megszervezni és biztosítani, nehogy a renddel szemben táplált ellenszenv miatt fölösleges nehézségeket támasszanak. Ezért például a P. Generális nem ajánlotta, hogy a császártól letelepedési engedélyt kérjenek, ugyanis az 1849-es osztrák alkotmány értelmében a vallásszabadsággal együtt jár az egyháziilag jóváhagyott szerzetek letelepítése.

A helyzet felmérésére két atyát küldtek, P. Weninger Sándort (előljáróul) és P. Polánkay Józsefet. Ők úgy gondolták, hogy a szerzetesrend munkásságát Szatmáron azzal kellene kezdeni, ami a jezsuiták számára a leg-

könnyebb: missziós, illetve lelkigyakorlatos házzal, később el lehetne fogadni a kispapok szemináriumát, majd a középiskolás diákok konviktusát.

Megállapították azt is, hogy ha a rendtagok sikerrel akarnak dolgozni, akkor nem elégséges a német nyelvismeret, Szatmáron föltétlenül szükséges a magyar nyelv ismerete is. Kívánatos tehát, hogy magyarul és németül is tudjanak, vagy legalábbis tökéletesen magyarul. Hasznos volna, ha valamelyik szerzetes románul is tudna. Mindenképp olyan atyákat kellett találni, akik jó szónokok, de segítőtestvérekre is szükség lesz. Úgy tapasztalták, hogy itt sok sikamlóssággal fognak találkozni, amelyeknek csak igazi lelki emberek állhatnak ellent, tehát ilyenekre van szükség.

Hám János püspök a jezsuitáknak minden reménytelenség ellenére való megjelenését Isten útmutatásának tekintette: Isten akarja a jezsuiták szatmári letelepítését.²⁰ Az atyákat úgy tekintették, mint akik a „Statio Szathmariensis”-t, a „szatmári állomást” alkotják.

Az atyáknak semmi kellemetlensége nem volt a szatmári lakosság részéről, amely többségében kálvinista volt. (Az oka persze az is lehetett, hogy a nyilvánosság előtt nem szerepeltek.²¹ P. Polánkay József és P. Zimányi tökéletesen beszélt magyar anyanyelvét. Polánkay a püspöki kisszeminárium aligazgatója lett, P. Weninger, aki akkor még nem tudott magyarul, felváltva prédikált a zárdatemplomban, gyóntatta a szerzetesnőket, lelkigyakorlatot adott nekik, tanította a katonatisztek lányait hittanra (ezeket külön intézetben nevelték az apácáknál).

A két pátert elvitték Baumgartenbe, ill. Nagyszombatra.

A letelepítést végül 1858. június 7-én sikerült aláírni. P. Schweitzer Antal provinciális és Obermayer András káptalani helytartó írta alá a meg egyezést. A káptalan átengedte a Jézus Társaságának a konviktusi épületet lakásul a hozzá tartozó kerttel, a goroszlói birtokot, a Templom utcában fekvő három telket azzal, hogy a két utolsón a rendházat és templomot kell felépíteni. A JT kötelezi magát a néhai Hám János szatmári püspök alapította középiskolás konviktus elfogadására és vezetésére. Vállalják a zárdatemplomi beszédeket, az apácák rendkívüli gyóntatását és lelkigyakorlatait.

A szatmárnémeti jezsuita rendház első szerzetesközössége a következő atyákból és segítőtestvérekből alakult: P. Polánkay József (lelkiigazgató) és Frank János segítőtestvér (szakács), majd szeptember 24-én megérkezett Geiger Alajos házfőnök, Balázs István konviktusi felügyelő, Neuhauser Ferenc testvér (portás, ebédlős), majd a még novicius Bély Ernő (szabónak).

Október 1-én nyílt meg a konviktus, az ünnepélyes beiktatás azonban csak november 1-én történt meg. Ezen a szatmári püspökség titkára, Huszár Sándor erre az alkalomra írt költeményét olvasta fel (Emléklombok Jézus-társaság szatmári konviktusának kettős jubileumára).²² 1859 március

---

20 Vö. Petrush Antal S.J. Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. Kecskemét, 1992, Korda K. I. 295.

21 Uo. I. 296.

22 Nyomtatásban is megjelent: Emléklombok Jézus-társasága kettős jubileumára. Szatmár, 1889. 3–7. p.

elején megérkezett a szatmári egyházmegye új püspöke, Hass Mihály, aki a jezsuiták rendjét nem ismerte, másrészt bizonyos mértékig környezete befolyása folytán sok kellemetlenséget és nehézséget okozott nekik. (A bentlakó diákok számának oly mértékű növelését kívánta, amit sem az épület befogadóképessége, sem az alapítvány teherbírása nem engedett meg, ezen kívül azt óhajtotta, hogy elemistákat is vegyenek fel.) Azt is kérte, hogy minden vásár- és ünnepnap „Rövid”²³ német szentbeszédet mondjanak a zárdatemplomban. További nehézségeket okozott, hogy mitsem törődve a szerzetesi kiváltságokkal, úgy intézkedett felőlük, mintha egyházmegyei papok volnának. Utasította a jezsuitákat, hogy vállalják el a Kálvária-kápolnát, ezt a provinciális nem vállalta.²⁴ Haas püspök – látva a hasznot, amit a teológusok a jézustársaságiak lelkivezetéséből merítettek, 1861-ben arra gondolt, hogy a papnevelő intézetet a JT-ra bízza. A következő év elején kinevezi (az e célból ide küldött) P. Sagler Ferencet spiritualisnak (aki közben házfőnök is lett). Ő végezte a teológusok lelki oktatását, s három, illetőleg öthónapos lelkigyakorlatokat tartott számukra a nagyobb rendek felvétele előtt. Az egyháztörténelmet a teológián (az Olaszországból menekült) P. Orlando Ferenc adta elő.

A két atya nevelő- és oktató munkája olyan eredményes volt, hogy a püspök elhatározta: egészen a jezsuitákra bízta a papság képzését, 1863-ban sikerült kineveztetnie P. Vervaet Gyulát szatmári rektornak.²⁵ A jezsuiták a bevált módszerekkel (elmélkedés, zárt lelkigyakorlat, Jézus Szíve tisztelet, májusi ájtatosság) iparkodtak megalapozni és elmélyíteni a rájuk bízott 36 teológus vallásosságát, fokozni képzésüket. A jezsuita atyák a tanult tananyagból tanítványaikkal nyilvános vitákat, továbbképző összejöveteleket („akadémiák”) szerveztek, meglepő közönségsikerrel. A gyakorlati élet felé tájékozódást érzékeltette az intézetben (1864. január 1-én) felavatott meteorológiai állomás is.

Haas püspöknek és a Jézus Társaságának nagyobb stílű elgondolása volt a szatmári hittudományi főiskolával. Azt tervezték, hogy más egyházmegyék papnövendékeit is és szerzetesnövendékeket is felvesznek és képeznek. A főiskolán a tanítás egészen a Jézus Társasága előírásai szerint történt, tanári kara a következő volt:

- P. Vervaet Gyula rektor (a dogmatika tanára),
- P. Hünner Károly (filozófia, liturgika, egyházi ének és szertartások),
- P. Orlando Ferenc (morális, katetétika),
- P. Heller János (keleti nyelvek),
- P. Staffler József (szentírástudomány, egyházjog és szónoklattan),
- P. Viertler János (lelki igazgató),
- P. Leopold Pál (egyháztörténelem),
- P. Rosty Kálmán (magyar szónoklat; fegyelmi felügyelő),

---

23 Ez abban az időben 31–45 perces beszédet jelentett. Vö. Petrich, i.m. 299.)

24 Az épület olyan rossz állapotban volt, hogy beomlással fenyegetett. Nemsokára a szatmári polgári és katonai mérnök be is záratta.

25 Fizikát és matematikát is tanított.

P. Haslinger Alajos (gondnok). (A két utóbbit kivéve mindegyik a filozófia és a teológia doktora).

A teológia rektora az eljövendő papokat a tanítás gyakorlatába is be kívánta vezetni, ezért úgy intézkedett, hogy a teológusok hetente háromszor hitoktattak az elemi- és az ismétlőiskolában.

1863 szeptemberében a szatmári rendházban 14 jezsuita (9 páter és 5 segítőtestvér) működött.

A hittudományi főiskolán 1865-ben az atyák megalapították a Mária Kongregációt. A kispapokra az újdonság varázsával hatott. Megszűnt köztük a gyűlölködés és ellenségeskedés.

A jezsuita atyák oktatói tevékenységi területe volt a szatmári irgalmas nővérek intézetében (magyarul és németül) végzett hitoktatói munka. Pasztorációs munka volt a katonaságnak tartott nagybőjti szentbeszédek, melyeket P. Staffer a katonaságnak németül tartott a zárdatemplomban, a híveknek pedig a székesegyházban magyarul. A szatmári németek is szívesebben hallgatták a magyar szót. (A jezsuita atyák feljegyezték, hogy külső lelkipásztori-missziós munkájukat akadályozta, korlátozta az a körülmény, hogy nem beszéltek magyarul.) 1866-ban lengyel ezred állomásozott a városban. Az atyák közt nem volt lengyelül beszélő, így a velük való foglalkozást lengyelül tartott nagybőjti beszédek jelentették, amelyeket a rektor kívánására Kusiacki Szaniszló teológus tartott.

Az 1867-ben beiktatott új püspök, Bíró László, a papnevelő intézet vezetését elvette a Jézus Társaságtól, holott mind a kormányzat, mind a nevelés, mint a tanítás tekintetében teljes mértékben meg volt vele elégedve, de – mint állította –, a Jézus Társasága érdeke, hogy szélesebb körű működést fejtsen ki. Cselekedete indítéka tulajdonképpen a világi papság irigykedésének és neheztelésének következménye volt, amely úgy érezte, hogy meg van fosztva a lehetőségtől, hogy teológiában alaposan kiképezze magát, ezt megsínyli az egyházmegyei papság, hiányoznak a szakképzett emberek.

A Hám János-féle konviktust 1858-tól vezették a jezsuiták, kezdetben 25 tanulót helyeztek el és neveltek, 1860-tól 35-öt (elemistát is). A bentlakás szűkössé vált, ezért 1862-ben kibővítették (a következő évektől 63–63 tanuló lakta), egy évtized múltán újabb átalakítások révén 80 fiú befogadására alkalmassá tették.

A konviktusba nemcsak tanulni vágyó diákok kerültek, hanem olyanok is, akik nehezen bírták a fegyelmet, a tanulást, esetenként erkölcsileg is veszélyt jelentettek társaikra. A jezsuiták erős kézzel, de mégis atyai megértéssel ránevelték növendékeiket a munkára, az önképzésre. Elismeréssel és jutalmazással ösztönözték a diákokat a jobb munkára, de magukra vállalták a rostálás nem népszerű feladatát is. Sok szülő csodát várt a jezsuitáktól, az a téves elképzelés vezette őket, hogy a tehetségtelenből tehetségest, rakoncátlanból mintagyereket varázsolhatnak.

Gondot okozott persze az is, hogy a nevelők nem tudtak magyarul, s az is, hogy a konviktusban lakók és a gimnáziumban tanuló városiak nevelésében nem érvényesült egységes eljárás. A konviktusban lakó tanulókat nevelőik (P. Fialla János, P. Bóta Ernő, P. Loboda József) négy szemközti megbeszéléseken,

igazságosan, megértően, kedvesen irányították, állandó felügyelet alatt tartották, apai szigorral tanulásra szorították. A bentlakásban a diákok a szülők kérésére minden vasárnap az előadás művészetét gyakorolták. Munkájuk eredményességét, hatékonyságát jelezte, hogy eredményeiket látva, megtapasztalva, a nem katolikusok is a jezsuiták kezére akarták bízni gyermekeiket. Az atyák arra is törekedtek, hogy minél több szegény fiú tanulását lehetővé tegyék. Ezt szolgálta a 20–30 szegény sorsú városi diák (az ún. juszkulisták) konviktusi étkeztetése is. A tanulókkal folytatott megbeszéléseiken a pályaválasztás egyéni gondjaival, kérdéseivel is foglalkoztak.

Úgy értékelték, hogy a korhangulat a kálvinista városban is immár másként tekint rájuk, ugyanis negyedszázaddal korábban a városban állomásozó katonaság főparancsnoka kijelentette, hogy ő azért ellensége a jezsuitáknak, mert a modern korban ez így szokás. A közvéleményt nemcsak nevelési eredményeik befolyásolták kedvezően, hanem közérdekű, a város javát szolgáló munkájuk is. (Így az egyik atya a város levegőjét megmetyelvező két mocsár lecsapolásához szélmotorhajtotta víziszivattyút szerkesztett.)

A jezsuita atyák a diákok tanulásra készítetésén kívül lelkileg kiművelt, erkölcsileg helytálló fiatalok nevelésére törekedtek. E célt szolgálta a Mária Kongregáció alapítása (1863), amely egyesületnek tevékenysége a Szűzanya bensőséges tiszteletén alapult. (Később – 1866-ban – megalapították az iparosok Mária Kongregációját is, 1913-ban pedig az értelmiségiekét. Az iparosoké néhány év múlva feloszlott, az értelmiségieké a világháborút követően sorvadt el.) Alighanem a szatmári konviktus volt az első a múlt századbeli Magyarországon, amelyben háromnapos zárt diák-lelkigyakorlatot rendeztek. (A kezdeményezés állandósult, minden tanévben nagyhéten.)

A jezsuita atyák munkakörébe tartozott a környékbeli plébániákon (és Nagyvárolyban is), valamint (nagybőjtben kétszer) a székesegyházban megszervezett missziók és (3–5–8 napos) lelkigyakorlatok tartása (1908-ig 643-at, 1909–1922 között 354-et tartottak).

A szatmári irgalmasnővérek pasztorálása, az intézetükben tanuló lányok és a nővérek kórházában levő betegek lelki gondozása két pátert kötött le, s ez – a jezsuiták kis létszáma miatt – külső lelkipásztori munkájukat korlátozta. Minthogy a Jézus Társasága nem tartotta munkakörébe tartozónak a szerzetesnővérek pasztorálását, ezért ezt a tevékenységet fokozatosan a minimálisra csökkentették.

A Jézus Társasága szatmára megtelepedésekor készült székhelyük (házuk) és iskolájuk a mai Kálvária-templom területén állott, ahol valamikor a vár főépületei álltak, középen a mesterséges domb emelkedett, arról nyúlt magasba az őrtorony. A jezsuiták épületében lakott Hám János püspök, amíg székhelyét, az új püspöki palotába át nem tette. A régi rendházat a hozzá tartozó nagy kerttel Haas püspök bízta ismét a jezsuitákra, egyben a gyakorlatilag gazdátlan, romlásnak indult kápolnát (és az arra lakó katolikusok gondozását) is, hiszen amúgy is templomra volt szükségük. A kert domb irányában lévő részén ekkor már állott a tizennégy kereszttüti stáció, amelyeket Hám János építtetett. A kápolnát azonban egyelőre nem vehették át, mert életveszélyes volta miatt a hatóság becsukatta. Rendbehozatala

után (immár) Bíró László püspök áldotta meg (1868. szeptember 15-én) s bízta P. Sagler házfőnökre.

Magyar atya hiányában azonban nem tudták a környék elhanyagolt hívőit ellátni, kevesen és ritkán látogatták a kápolnát, hitélet itt szinte nem is volt.

Az atyák úgy gondolták, hogy a Jézus Szíve tisztelet meghonosítása megélénkítheti a Kálvária-kápolnabeli hitéletet. Megszerezték a római engedélyt s (1868 július első vasárnapján) meghonosították a Jézus Szíve Társulatot. Az atyák buzdalma – az elsőpénteki szentmisék, az elsővasárnap délutáni prédikációk fokozott látogatottsága – folytán a hívek hitélete gyarapodott. Két év múlva Jézus Szíve ünnepén Meszlényi Gyula püspök e templomban ajánlja egyházmegyéjét a Szent Szív oltalmába. A következő évtől kezdődően az ünnepet három napos szentbeszéddel egybekötött ájtatosság előzte meg, 1897-ben pedig a Kálvária-kertben Jézus Szíve-körmenetet rendeztek. 1899-ben – az ünnep végén – elvégezték a XIII. Leótól előírt felajánlást, 1901-től az ünnep az egyházmegye zarándokhelye.

A Kálvária-kápolna templommá átépítésének gondolata és szándéka, óhajként már átvétele után, ott lappangott az előjárókban. Határozott tervként 1904 körül körvonalazódott. A munkálatok 1907. október 18-án indultak meg, P. Schäfer Jakab irányította őket. Lebontották a kápolnát, a nyolc méteres dombot felére lehordták, ezáltal tágasabb teret nyertek a templom számára. A templom a következő évben el is készült, P. Alaker István házfőnök fejezte be. Az új templom megőrizte a kápolna gótikus stílusát, férőhelyeinek száma 1.200 lett, Jézus Szívének szentelték. A jezsuiták szatmári letelepedése ötvenéves jubileumát az új templom fölszentelésével (1909. június 6-án) ünnepelték meg.²⁶

1909–10-ben tűnik el a régi püspöki rezidencia, amely 1773-ig jezsuita székház volt. Helyére épült az új gimnázium. 1912. december 8-án történt az új konviktus alapkövetétele és a (királyi) katolikus gimnázium ünnepélyes megáldása. A rendházat átcsoportosították, a felszabadult helységekből: kápolna, aula, könyvtár lett. (A konviktusi kápolnába került a Kálvária régi oltára). Az új konviktust 1913. december 8-án avatták.²⁷

1914-ban Jézus Társasága jubileumára a rendháznak a Kálvária felé eső részében Boromissza püspök felépítteti az első magyar lelkigyakorlatos házat, a „Manréza” nyolc emeleti szobáját.

1914. június 28-án Szarajevóban eldőrdült a fegyver, Európa a nagy megzúzottatások útjára lépett.

A papi szellem élesztésére 1915-ben a jezsuiták megkezdték a havi lelki napot (rekollekció). Ezen részt vettek a kanonokok és a városi papság a püspökkel együtt. A kezdeményezés a következő évben is folytatódott. A hívek buzgalma azonban az elhúzódó világháborúban lanyhult, belefáradtak, kiábrándulás ülte meg a lelkeket.

A háború idején a konviktusból hadikórház lett, 1918 őszén a harcterről visszatérő katonák foglalták el, majd a székely hadosztály főhadiszállása

26 Vö. Petrich, i.m. 332–333.

27 Uo. 339.

lett. 1919. április 18-án (nagy-pénteken) bevonultak a városba a románok, s az új megyei prefektus az épületet saját céljaira foglalta le. Az új hatalom felszólította a szatmári jezsuitákat, hogy szakadjanak el a magyar rendtartománytól, ezt P. Bóta Ernő egyházfőnök megtagadta. Azt azonban a béke kedvéért megtette, hogy görög katolikus fiúkat nem vett föl többé a konviktusba. Minthogy a katolikus gimnáziumot a hatóságok megszüntették és helyette román gimnáziumot létesítettek, a konviktus bentlakói is a magyar-nak meghagyott református gimnáziumba jártak.

1919 áprilisától az érintkezés a rendház és a felsőbb elöljárók közt csaknem lehetetlenné vált. 1922 végén P. Lassberg, mint vizitátor, hosszabb időt tudott Szatmáron eltölteni, 1923. végén utoljára járt a rendházban P. Somogyi Jenő provinciális, aki a lehetőségekről tárgyalt a káptalannal.

1924. január 6-án azonban Rómában a Páter Generális megalapította a „Missio Rumenica”-t és 1924. február 25-én kihirdették a dekrétumot. A püspöki – és az Irsik-konviktus anyagi bázisait 1927-től egyesítették és ettől kezdve a világi papság vette át a nevelőintézet vezetését.

A Mária-Kongregáció még 1920–21-ben működhetett,²⁸ ezt követően a szatmárnémeti rendházban maradt jezsuita atyák tevékenysége a Kálvária-templom ellátása maradt.²⁹

III.

1940 őszen Szatmár megye újból Magyarország része lett, megnyílt a magyar tannyelvű katolikus gimnázium,³⁰ így a jezsuiták előtt megint megnyílt a diákság nevelésével való foglalkozás lehetősége. Már november 3-án újból megalakíthatták a Mária Kongregációt – amely az előző évben már egyáltalán nem működhetett –, megindulhatott a világnézeti, missziós és szociális szakosztályok tevékenysége. 1941 áprilisában P. Tornósy Gyula vezetésével kongregációs vezetőképző tanfolyamot tartottak huszti, beregszászi, ungvári és szatmárnémeti kongregációk vezető diákjai számára.

1941 júniusának közepétől a Jézus Társasága ismét átveszi a Püspöki Konviktus vezetését. A munka elindítását, megszervezését P. Kollár Ferenc-re bízák, segítői voltak Tamás János és Fenyővári Antal magiszteri minőségben. P. Kollár világos, korszerű és átgondolt elveket dolgozott ki, melyek alapját képezték az otthonban folyó nevelési munkának. Mindenekelőtt a becsületesség megvalósítását hangsúlyozta és gyakoroltatta. Megkívánta a gyermekek nagy tiszteletét, önállóságra és szabadságra való nevelését. Elvállalta a (királyi) katolikus gimnáziumban való hittanárságot, ő lett a

---

28 Elnöke P. Varga István.

29 1918–1940 ősze között a szatmári rendházban működő jezsuiták közül Szatmárnémetiben haltak meg: Fr. Korcarvillás Philippus (1918. XI. 14.), P. Demjanovich Basilius (1919. XI. 17.), Fr. Joannes de Deo Windisch (1922. III. 24.), Fr. Sigismundus Egri (1922. IX. 22.), P. Stephanus Hippich (1922. XI. 16.), P. Stephanus Varga (1923. VI. 2.), Fr. Stephanus Erdélyi (1924. XII. 3.), P. Eduardus Raile (1925. IV. 6.)

30 Neve: Királyi Katolikus Főgimnázium.

Mária Kongregáció vezetője. A Városi Színházban diáknapokat rendezett, a Püspöki Konviktus bentlakóival nyilvános ünnepségeket tartott.

A számbelileg is meggyarapodott szatmárnémeti jezsuita közösség szoros baráti kapcsolatot épített ki az egyházmegye (vidéki) világi papságával, a rendház lett a rekollekcióik színhelye. Igen sok keleti szertartású papot is ide vonzott az atyák lelkisége.

P. Kollár kezdeményezésére a konviktus lett a KALOT mozgalom kelet-magyarországi bázisa, itt szervezték meg a KALOT Népfőiskolák rendezvényeit és, a falusi legények számára szervezett lelkigyakorlatokat is. 1943-ban távozásakor P. Schmid Ferenc házfőnök mellett itt működött P. Radányi Rókus, P. Kulcsár Antal, P. Ecker Ferenc, P. Jaskó Balázs, P. Bátay Gyula, P. Simcsák Mihály (a magisztereket újabbak váltották fel: Király István, Szommer György, Tóth Ferenc), s mellettük három kiségitő testvér is működött a rendházban.

Több középiskolában tanítják a hittant, vezetik a diák-kongregációkat.

Új viszonyok közt kell dolgozniuk a szovjet csapatok bevonulása után. A kommunista hatalom árnyékában újra szervezik a férfiak (értelmiségiek és iparosok) kongregációját. A város értelmisége számára (a zárda dísztermében) világnézeti előadássorozatot szerveznek. A diákkongregációk (vidéken) vándorgyűléseket szerveznek. M. Tóth Ferenc kidolgozza a kongregáció kisdiákokkal való foglalkozásának új módját, a 8–10-es csoportokban működő ún. „kongreganista családok” nem látványos, de eredményes rendszerét.

1948 nyarán az iskolákat államosítják, az egyházat kitiltják az iskolákból. A Püspöki Konviktust vezető P. Radányi Rókusnak magyar állampolgársága miatt távoznia kell, helyette érkezik (az egyetemi lelkészséget abbahagyni kényszerülő) P. Godó Mihály. 1949 júliusában feloszlatják a szerzetesrendeket, anyagi javaikat államosítják. A szatmárnémeti rendház tagjai ezután a városban szétszórtságban élnek.³¹

1950 áprilisában Marosvásárhelyen megindították az ún. békepapi mozgalmat, amelynek (és a folytatásaként megszervezett akcióknak) kifejezett szándéka és célja a romániai katolikus egyháznak a pápától független egyházzá való változtatása volt. A jezsuiták negyedik fogadalma éppen az ilyen helyzetekre vonatkozik, az egységes katolikus egyház, a pápához való hűség feltétlen katonái. Erre alapozva kapja a megbízását P. Godó Mihály, aki a mozgalom elleni elméleti és gyakorlati küzdelem egyik fontos kivitelezője lesz. (Eredményes tevékenységet később a román politikai rendőrség 16 évi börtönnel „jutalmazta”.)

Ugyanebben az évben a Romániában működő valamennyi (latin és görög szertartású) jezsuitát Szamosújvárra internálják. Működésük gyakorlatilag befejeződött. A Szatmárnémetibe 1960-ban visszakerült (idős korú) P. Horváth Sándor, P. Ecker Jenő és P. Simcsák Mihály működése egyházmegyei papi tevékenysége: misézés, gyóntatás.³²

---

31 Ebben az időszakban halt meg P. Kulcsár Antal (1946. IV. 20.) és Fr. Csegedi György (1949. XI. 12.).

32 Az internáltságból hazatértek nem élhettek szerzetesi közösségben. Meghaltak Szatmár-

Szatmár jelene: az újjáéledés várása.

1991 őszén újból van katolikus gimnáziuma,³³ az egyházmegye tulajdonát képező telken épül a Szent Alajos Kollégium (bentlakás a gimnázium – és az 1993-ban létesített (érettségi után végezhető) római katolikus egészségügyi iskola – vidékről származó tanulói számára):

1996 őszén meghalt P. Godó Mihály,³⁴ ezen az őszön kezdte meg a jezsuita rendi novicius évét gimnáziumunk két, ez évben érettségizett tanulója.

LÁSZLÓ BURA

JESUITS IN SZATMÁR

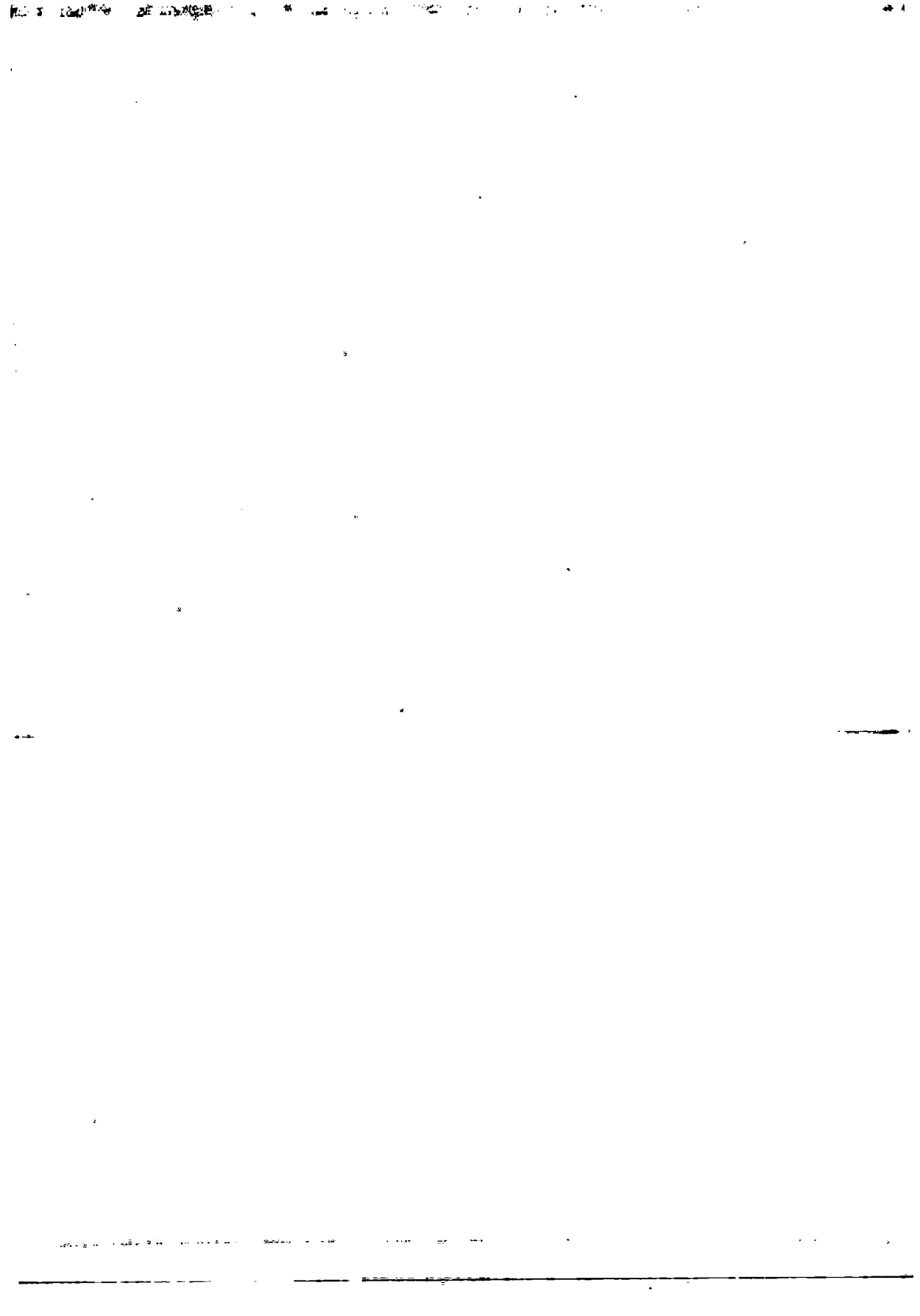
Not long after having been invited in Transylvania by Prince István Báthori (1581), the Jesuits arrived in Szatmár. The names of the Jesuits who were active in Szatmár during the first years of their stay are known to us, one of the most important of them was Antonio Possevino. Jesuits attended to the spiritual needs of the population of nearby Nagykároly, too, but after the fall of Várad, they moved to Szatmár. Prince Gábor Bethlen, however, gave the church in the castle and the parsonage to the Protestants, thus the Jesuits could no longer continue their activity there. Still, in 1630, Emperor Ferdinand II of Austria donated a building-site to the Jesuits within the area of the castle, and it was there that they had their residence built. On 14 September 1636 Péter Pázmány signed a deed of gift, providing thereby suitable financial conditions for the establishment of a future boarding school. He donated an annual sum of 2000 Fts for this purpose. The four-grade (junior) grammar school of the Jesuits started its teaching activity in 1639. In 1654 Prince György Rákóczi of Transylvania expelled the Jesuits as foreigners by decree from Szatmár. The Jesuit grammar school in Szatmár fell victim to this measure. The Jesuits settled in Nagykároly, Apáti and Nagyszőlős, to help the Catholics of Szatmár from there. In 1660 they managed to return to Szatmár. After settling in Szatmár, the Jesuits founded mission stations as well, e.g. in Nagybánya, Szinéváralja, Giródtótfalu and Fels*bánya. In 1773 the Jesuit order was abolished, but Pope Pius VII restored it in 1814. In the meantime the direction of the junior grammar school in Szatmár was taken over by the Pauline monks. The resettlement of the Jesuits in Szatmár took place in 1858, and the boarding school was also opened in the autumn of that year. The school survived the First and Second World Wars, but in 1948 the schools were nationalized (passed into the State's hand and were secularized), and the Church was expelled from the schools. At present, Szatmár is waiting for the revival of Catholic education because, since the autumn of 1991, the town has had a Catholic grammar school again, and a boarding school is also under construction.

---

németiben: Fr. Lenner György (1970. I. 16.), P. Ecker Jenő (1981. I. 31.), P. Simcsák Mihály (1973. IX. 28.), P. Horváth Sándor (1975. XII. 3.), Fr. Schmiedt István (1985. január 14.).

33 Romániában nincsen felekezeti iskola. A Tanügyi Törvény lehetőséget nyújt arra, hogy az egyházak (saját személyzetük utánpótlására) az állami oktatási rendszer részét képező középiskola létesítését kérik. A Szatmári Római Katolikus Püspökség kérelmére így indulhatott meg egy osztállyal (kezdeti névén) a Római Katolikus Szemináriumi Líceum, második tanévtől két (vegyes) osztállyal. „Hám János” Római Katolikus Szemináriumi Líceum néven, neve 1996 őszétől „Hám János” Római Katolikus Teológiai Líceum. Az iskola az adott viszonyok között folytatni akarja elődei, a jezsuita kollégium, majd a katolikus gimnázium hagyományait.

34 Szentannán, 1996. szeptember 22-én (Arad m.) szülőfalujában, Kisiratoson temették el szeptember 24-én.

VÁRDY BÉLA¹ és VÁRDY HUSZÁR ÁGNES

MAGYAR VALLÁSI ÉLET GYÖKEREI AMERIKÁBAN A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN²

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A tizenkilencedik század nyolcvanas éveiben megindult, elsősorban gazdasági erőktől hajtott tömegkivándorlás mintegy kétmillió magyar állampolgárt, s azon belül közel 700.000 magyart dobott át az Egyesült Államokba. A kivándoroltak jelentős része elősorban a parasztság, s kisebb részben a városi munkás-ság és a kézművesség soraiból került ki. Legtöbbjük nem kivándorlóként, csupán vendégmunkásként (*Gastarbeitern*) érkezett az Újvilágba – függetlenül attól, hogy idővel legtöbbjük mégiscsak Amerikában maradt.³ Ez az Amerikában maradás azonban sok váratlan egyéb tényezőnek volt az eredménye. Elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia, s azon belül a történelmi Magyarország szétesésének, mely folyamat jelentős többségük szülőföldjét újonnan létesített idegen államok főnhatásága alá helyezte. De legalább olyan mértékben járult maradásukhoz az a tény is, hogy a hosszan időző vendégmunkások idővel Amerikában született gyermekeket neveltek, akik már nem akartak szüleik hazájába letelepedni. De mindezekon túl, amerikai tapasztalataik után, ezek az „amerikánusok” már igen nehezen tudtak volna visszaszokni a még mindig fél-feudalista társadalom kereteiben mozgó hazájuk életstílusához.⁴

Furcsa, idegen nyelvet beszélő és egyszerű paraszti kultúrát hordozó emberek lévén, a kivándoroltak csak az amerikai ipari társadalom perifériáin, a legnehezebb munkakörökben működhetek. Az angolszász társadalom lenézte

- 1 A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” név alatt publikál.
- 2 Előadás a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Róma, 1996. szeptember 9–14. Ezt az előadást Várdy Béla olvasta föl.
- 3 A századforduló kivándorlásával kapcsolatban lásd a következő műveket: Puskás Juliana: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, pp. 59–105. Steven Béla Várdy: *The Great Economic Emigration from Hungary, 1980–1920*. In: S. B. Várdy & A. H. Várdy, szerk., *Society in Change*. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1982, pp. 189–216. Idem, *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne Publishers, 1985, pp. 18–29.
- 4 A visszavándorlással kapcsolatban, a fentiekén kívül, még lásd a következő munkákat: Lőherer Andor: *Az amerikai kivándorlás és visszavándorlás*. Budapest: Pátria, 1908; valamint Tezla Albert, szerk.: *„Valahol túl meseországban...” Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987. II. köt., pp. 349–387.

és még akkor sem fogadta volna be őket, ha történetesen végleges kivándorlóként jelentek volna meg. Ennek következtében az emigránsok teljesen egymásra voltak utalva. Ennek az egymásrautaltságnak a legfontosabb eredményei a század utolsó két évtizedében létrejött magyar testvérsegítő (fraternális) egyesületek, valamint a talán még nagyobb jelentőséggel bíró magyar templomok és egyházközségek, illetve az egyházközségekkel szorosan összefonódó vallási egyesületek voltak. A templomok talán még a fraternális egyesületeknél is nagyobb biztonságérzetet adtak az idegen világban ténfergő emigránsoknak. A templom-adta lelki megnyugvácson kívül ezek a magyar egyházközségek a kivándoroltak társadalmi és kulturális igényeinek a jelentős részét is kielégítették. Az amerikai magyar hitközségek ugyanis lényegében a magyar falu két fontos intézményét – a templomot és a kocsmát – egyesítették önmagukban. De mindezekon fölül, még a hazai kultúr- és hazafias egyesületek, s olykor még az otthon maradt család szerepét is átvették. S ez a szereposztás vonatkozott a magyar papokra is, akik a kivándoroltak lelki támaszai, szellemi vezetői, nemzetvezérei, politikai szószólói, és sok esetben még írnokei is lettek.

Ez a helyzet fönn állt egészen a bennszülött második nemzedék fölnövekedéséig, amelynek tagjai már lényegesen kevesebb igényt tartottak ezekre a szolgálatokra, mint egyszerűbb és angolul alig-alig beszélő szüleik. S ugyanez vonatkozott a két világháború közt, illetve a második világháborút követően kivándorolt viszonylag kisszámú, de szellemleg kiművelt kivándorlókra is, akik már lényegesen kevésbé voltak rászorulva az ilyen jellegű szellemi és társadalmi mankóra.

A századforuló nagy gazdasági kivándorlása tehát elsősorban egyszerű paraszti tömegeket dobott át az óceánon, akik akarva-akaratlan magukkal hozták és átültették a magyar agrártársadalom hagyományait és szokásait. Mint tudjuk, a régi magyar falusi világban a templom kizárólag csak vallási intézmény volt, ahol kereszteltek, eskettek és temettek, s amelynek alagsora holtak lakhelye, pontosabban az elhalt helyi hírességek kriptája volt. A templom tehát egy szent, megbecsült, sőt olykor még félt intézmény is volt. Az egyházközség ura és parancsolója pedig a helyi plébános vagy gyülekezeti pap volt, akinek szavát és döntéseit a falu népe sohasem vagy csak igen ritkán kérdőjelezte meg.

Helyhezkötté életsílusá és viszonylagos tanulatlansága következtében a falu népe nemcsak szerény és engedelmes, de egyben babonás is volt. Hitt a boszorkányokban, a lidércekben, és mindenféle jó és rossz szellemekben, akik közül az utóbbiak főleg a templom és a templommal összeköttött temető körül ólálkodtak. Ezeknek a másvilági lényeknek a jelenléte és időnkénti megjelenése az emberek előtt csak növelte a templom szentségét és tekintélyét, ahol minden profán megnyilvánulás főbenjáró bűnnek számított.

A falusiak társadalmi életének jelentős része is a templomhoz kötődő vallási ünnepekkel, körmenetekkel, és egyéb rítusokkal volt összekötve. Alig estek túl az egyik ünnepen, máris készültek is a másikra. Ez különösen vonatkozott a nőkre, gyermekekre és az öregekre, akik nemük vagy koruk miatt nemigen látogathatták a falu másik neves társadalmi intézményét, a helyi kocsmát.

A férfiak társadalmi élete szabadabb s bizonyos szempontból színesebb és változatosabb volt, hisz az nemcsak a templommal, de a falusi kocsmával is

kapcsolatban volt. A falu férfiai ott pihenték ki napi fáradalmaikat, ott váltottak szót egymással a legújabb helyi eseményekről, ott politizáltak, ott büszkélkedtek sikereikkel, ott öntötték ki keserőségeiket, ott vitatkoztak egymással, ott verekedtek össze, sőt, sok esetben, még ott is késelelték meg egymást.

Az Újvilágban mindez erősen megváltozott. Ott is voltak persze a „bár”-oknak (amerikai magyar nyelven „bárék”-nak) nevezett kocsmák, de azok szerepe nem egészen felelt meg a hazai falusi kocsmákénak. Részben azért, mert az amerikai iparvárosokban ezek az italozók ritkán voltak csupán egyetlenegy nemzet találkozóhelyei, tehát ott állandóan több nemzet fiai keveredtek egymással. S részben azért, mert szemben a hazai helyzettel, az amerikai városokban a rendőrök helyben voltak, akik azonnal beavatkoztak az ilyen zavargásokba és irgalmatlanul elbántak a „jött-ment” idegen zavartkeltőkkel.

Ugyanakkor Amerikában a templomok is más jellegűek voltak, mely „más-ság” megengedte azt, hogy a falu ezen két fontos intézménye találkozzék és részben összefonódjék egymással. Ez pedig úgy történt, hogy a modernizáló angolszász kultúra hatására a falusi kocsmák és annak társadalmi szerepe egyszerűen leköltözött az újvilági attemplomba. Az amerikai templomokban tehát a hazai kripták helyét a társadalmi klubhelységek és a tánctermekek foglalták el. Vagyis, míg egyesek fönn a templomban lelki vigaszt keresve elmélkedtek és imádkoztak, addig mások – vagy esetleg később ugyanazok – alant a testi és kulturális szükségleteiket elégítették ki. Másszóval ettek, ittak, mulattak, s időnként még hajba is kaptak.

Hazai szemszögből nézve ez a szerepváltozás akár egy szentségtöréssel fölért. Amerikában azonban a vallási és a társadalmi életnek ilyen formájú összeházasítása a legtermészetesebb jelenség volt, és még ma is az. Ez a jelenség nagyban hozzájárult mind a vallási élet demisztifikációjához és modernizálásához, mind pedig a társadalmi élet érdekesebbé és kultúráltabbá tevéséhez. A falusi kocsmákra jellemző férfidáridók ugyanis – részben talán épp a templom közelsége miatt – lassan kimentek a divatból. Ugyanakkor az újvilági templomoknak, a hazai falusi templomokhoz viszonyítva, a helyzete is megváltozott. A „szent” és a „profán” jelenségek összeházasítása ugyanis tekintélycsökkenéshez vezetett. Ezen összeházasodás következtében az újvilági templom elvesztette a hazai templom szentségének és misztériumának jelentős részét, és lassan afféle társadalmi és kulturális központtá alakult át.

A hazai gyarkolattal szemben, ebben az új hibrid vallási-társadalmi-kulturális intézményben a nemek szabadon keveredtek egymással, s tették ezt mind a vallási, mind társadalmi megmozdulások esetén. Mindez persze igen megváltoztatta az emigránsok gondolkodásvilágát és viselkedésmódját, beleértve a férfivirtus elfogadható megnyilvánulásait is. Ugyanakkor megváltoztatta a férfiaknak egymáshoz, illetve a nőkhöz való viszonyát is. Tehát hozzáigazította az újonnan jöttek társadalmi és etikai normáit a modern amerikai ipari társadalom követelményeihez.⁵

---

5 Az amerikai templom ezen kettős jellegét először Várdy Béla elemezte ilyen formában a már fönt idézett *The Hungarian-Americans* című munkájában, pp. 50–68. Korabeli leírás megtalálható Hoffmann Géza, *Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság*. Budapest:

A fönti folyamat egyik természetes mellékterméke a magyar faluban található naív és banonás vallásosság megszűnése volt. Ez a jelenség különben a városiasodó és iparosodó társadalom egyszerű velejárója volt mindenütt. A naív vallásosság lassú eltűnése azonban nem jelentette sem az egyházközségek, sem a papok szerepének hasonló fokú elfonnyadását. Az emigráns egyházközségek és templomok ugyanis a nagy idegenségben az elhagyott haza egy kis darabját is jelentették. Mint ilyenek tehát szoros kötődéssel fogadták a honvágtytól szenvedő bevándorlókat. Amint ezt Kende Géza már az 1920-as évek közepén megfogalmazta: „Az egyházi élet kifejlődése és felvirágozása Magyar Amerikában... egyet jelentett a nemzeti érzés megerősödésével és megmaradásával. A magyar pap Amerikában nemcsak a hitnek, de a nemzeti érzésnek is misszionárusa, és ez a kettős hivatás teszi pozícióját oly végtelenül fontossá”.⁶

A papok a kivándoroltak társadalmának valóban szellemi gerincét képezték. Tanultságuk, olvasottságuk következtében társadalmi vonatkozásban is gyakori támaszai voltak a hazátlanoknak – éppúgy, mint az óhazai falusi világban.

Az amerikai magyar templomok és papok tehát szinte életszükségletté váltak a kivándoroltak részére. Az idegen világban alapított templomaikban az emigránsok magyarul imádkozhattak, magyarul beszélgethettek, magyarul végezheték vallási rítusaikat, és magyarul mondhatták el egymásnak örömeiket és bánataikat.

Az amerikai magyar templomok tehát valóban „magyar” templomok voltak, ahol a magyarságra legalább oly hangsúly volt fektetve, mint a vallásosságra és a felekezetiiségre. Ennek következtében ezek a templomok és egyházközségek sokkal inkább nevezhetők „nemzeti” intézményeknek, mint a hazaiak, ahol a magyarság adva volt, s ahol természetsszerűleg a vallásosságon volt a hangsúly. A nagy amerikai idegenségben a magyarság kisebbségbe szorult, s ennek következtében a nemzeti érzés ápolása – az adott szellemi szinten – elsődleges fontosságot nyert. Sőt, egyes egyházközségek esetében ez a nemzeti érzés oly fokra hágott, hogy Magyarországon az ilyesmit legföljebb csak bizonyos hazafias szervezetekben lehetett tapasztalni.

Pesti Könyvnyomda, 1911, című munkájában, pp. 137–200. Az amerikai magyar társadalom, így az egyházi élet kiértékelésével kapcsolatban lásd még: Paula Kaye Benkert: *Religion, Family, and Community among Hungarians Migrating to American Cities, 1880–1930*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Ph.D. disszertáció, 1978; Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984; valamint Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke*. Budapest: Közép-Európa Intézet, 1993. Ez az életforma ugyancsak kiviláglik a korabeli amerikai magyar irodalom termékeiből, mellyel kapcsolatban lásd: Várdy Béla: *A századvég és a huszadik század első felének amerikai magyar irodalma*, in: *Kapu*, 1995/2, pp. 38–41; és *Kapu*, 1995/3, pp. 40–43.

6 Kende Géza: *Magyarok Amerikában*. Cleveland: A Szabadság Kiadása, 1927, II, p. 365.

Az amerikai magyar egyházközségek életében tehát a vallásos és a felekezeti hagyományok továbbvitele erősen összefonódott a magyar nemzeti érzés ébrentartásával, művelésével és átadásával. Ez a megállapítás a történelmi egyházak mindegyikére vonatkozik. Azonban különösen áll ez a református egyházra és egyházközségekre. A református egyház tagjai és papjai ugyanis Amerikába is magukkal hozták a történelmi távlatú Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakból fakadó hazafiasságukat: Azt a függetlenségi szellemet, amely végigkísérte életútjukat a tizenhatodik századi reformációtól – a Bocskai-, Bethlen-, Thököli-, Rákóczi- és Kossuth-féle Bécs-ellenes mozgalmakon keresztül – egészen az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés elvetéséig, vagy legalább is megkérdőjelezéséig. S ez a szellem idővel az amerikai magyarság nagy részébe mélyen beleivódott és életük egyik meghatározója lett.

A magyar nemzeti érzés természetesen meg volt a többi egyházak tagjai körében is, azonban különböző okok miatt azoknál általában kevésbé nyert kifejezést. A nemzetközi jelleggel rendelkező és latin rituális nyelven működő katolikus egyház esetében ez bizonyos fokig érthető is volt. A papjaik által képviselt egyetemesebb és nagyrészt pro-Habsburg hagyományaik mellett, a magyar katolikus papok és egyházközségek azonnal az amerikai katolikus vallási hierarchia hatalma és felügyelete alá kerültek és teljesen attól is függttek. És az amerikai katolikus egyház – az egyetemes katolikus egyházhoz hasonlóan – egyáltalán nem volt híve a nemzetiség szerinti elkülönülésnek, illetve az azzal járó esetleges „nemzeti egyházak” kifejlődésének.⁷

Még kevésbé nyert kifejezést a magyar nemzeti jelleg az újonnan asszimilált magyar zsidóság egyházközségeiben, annál is inkább, mivel a katolikusokhoz hasonlóan, Amerikában ők is azonnal bekapcsolódtak az amerikai és nemzetközi zsidó egyházi szervezetek hálózatába. Ugyanez vonatkozik a kisszámú magyar görög katolikusokra, valamint a különböző amerikai fundamentalista keresztény szektákba beszervezett egyszerű magyarokra is. Az előbbieket lényegében elveszték az ósláv rituális nyelven működő és sokkal nagyobb számú ruszin és ukrán görög katolikusok soraiban, ahonnan az egyházi vezetőségük nagyrésze is származott. Az utóbbiak viszont – s itt elsősorban a legnépszerűbbnek bizonyult baptistákra gondolunk – semmiféle magyar gyökerekkel sem rendelkeztek. Az 1911-ben író Hoffman Géza például a következő módon jellemzi az egyszerű magyar emigránsok között gyorsan terjedő baptista felekezetet: „Erkölcsei szempontból a baptista vallás csodat művel; mértékletes, csendes, ájtatos embereket nevel... Nemzeti szempontból [azonban] káros, amennyiben erősen amerikaiasít”.⁸

7 A központosított katolikus egyházi vezetés hatalmát különben az 1993-as Pittsburgh-i nemzetiségi templom-bezárások is bizonyítják, amit még a teljesen önfenntartó egyházközségek sem tudtak kivédeni. Sok szlovák, lengyel, horvát, és egyéb egyházközség lezárása mellett, ekkor zárták le a Szent Anna Magyar Katolikus Egyházközséget is (St. Ann's Hungarian Catholic Church).

8 Hoffmann Géza: *Csonka munkásosztály*, p. 200.

A fõntieket olvasva azt is figyelembe kell vennünk, hogy a református egyház erős magyar jellege ellenére sem képviselt oly társadalmi, politikai, és nemzeti erõt, mint a katolikus egyház, egyszerűen azért, mert a kivándorolt magyarok közel kétharmada katolikus vallású volt. Az Egyesült Államok 1920-as népszámlálási adatai szerint például a 473.538 magyar anyanyelvü bevándorolt közül mintegy 284.122 volt katolikus, 113.649 református, 47.969 zsidó, 11.364 görög katolikus, 5.682 evangélikus, 3.220 unitárius, és 7.489 egyéb vallású, belérv a fõnt említett baptistákat is.⁹

A MAGYAR PAPOK SZEREPE, TEKINTÉLYE ÉS BEFOLYÁSA

Az amerikai magyar egyházközségek létrejötte és sikeres müködése teljesen a magyar papok jelenlététõl és áldozatos munkájától függött. Ezek elõször csakis magyarországi végzettségü egyének voltak, akik kizárólag azért jöttek Amerikába, hogy idegenbe szakadt honfitársaik lelki szükségleteit kielégítsék. De amint egyhamar kiderült, ez a lelki szükséglet sokkal összetettebb volt, mint Magyarországon, hisz az magában foglalta a haza, család és a megszokott környezet utáni vágyódás kielégítését is. Így tehát az Amerikába szakadt papoknak jóval nagyobb föladatokat kellett ellátniuk, mint hazai sorstársaiknak. A nagy idegenségben ugyanis a szokásos vallási szükségletek kielégítésén kívül a magyar nemzeti érzés táplálását is magukra kellett vállalniuk.

Idõvel és idõnként ez a második föladat talán még nagyobb teret kapott a müködésükben, mint az eredeti vallási célok. Ez annál is inkább így volt, mert a huszadik század elején már a magyar kormányzatszervek is belekapcsolódtak a kivándorolt magyarok magyarnak megtartása és esetleges repátriálása föladataiba. S ennek az „amerikai akció” (Hungarian Action) néven ismert félhivatalos mozgalomnak elsõdleges kivitelezõi a magyar kormány által kiküldött, fölkért, és sok esetben anyagilag is támogatott papok voltak.¹⁰ És ez természetes is volt. Hisz az igen kisszámú értelmiségi kivándorlók soraiban elsõsorban a papok voltak azok, akik szinte mindennapi kapcsolatban álltak az emigráns tömegekkel. Ennek következtében hatásuk is nagyobb volt, mint akárki másé – beleértve a szintén nagyon befolyásos magyar újságszerkesztõket is.

Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Amerikában a papok tekintélye és befolyása – részben az amerikai individualista szellem, részben az állam és a vallás alkotmányos szétválasztása, s részben a szabadabb és kötetlenebb protestáns szellemi befolyás következtében – közel sem volt oly jelentõs, mint az õhazában. Magyarországon ugyanis a történeti egyházak mindig erõtlen érdekszövetségben voltak a mindenkori politikai hatalommal, s ennek

---

9 Idézi Papp Susann: *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland*. Cleveland: Cleveland State University, 1981, p. 116. Itt megjegyzendõ, hogy a korabeli statisztikai adatok sokszor ellentmondóak. Egy 1920-ra vonatkozó más fõmás 495.845-ra teszi a magyar anyanyelvüek számát.

10 Az amerikai akciót részletesen tárgyalja Benkart: *Religion, Family, and Community*, pp. 60–101; és rövidebben Várdy: *The Hungarian-Americans*, pp. 87–88.

következtében anyagi helyzetük biztosabb és befolyásuk is nagyobb volt. Ez a befolyás, illetve az azzal járó tekintély viszont kivetődött a papjaikra is.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK JELLEGE

A különbségek illusztrálására példaként említhetjük azt a tényt, hogy míg Amerikában az egyházközségek a hívek önkéntes adományaira voltak utalva, addig Magyarországon az évszázadok alatt összegyűjtött vagyonból és az állami támogatással beszedett egyházi adókból éltek. S ezeket az adókat még olyanoknak is be kellett fizetniük, akik történetesen nem értettek egyet az egyes felekezetek vallási elveivel, sőt esetleg még Istenhívők sem voltak. A hazai helyzetben tehát az egyházak az állam hatalmi szerveire támaszkodva uralták a helyzetet és igazgatták híveiket. Ez a tény pedig erősen fölnagyította a papság eredetileg csupán lelkiekre alapozott tekintélyét és hatalmát.

Ezt a különbséget Kende Géza a következő módon fejezi ki 1927-ben megjelent munkájában: „Magyarországon felülről lefelé, Magyar Amerikában alulról felfelé folyt az egyházi élet kiépítése. Magyarországon a templomhoz szerveztek egyházközséget, Magyar Amerikában előbb a hitközséget kellett megszervezni, a hívőket összegyűjteni, és csak aztán lehetett hozzáfogni a templom építéséhez. Magyar Amerikában nincs kegyúr, dúsgazdag patrónus, sok ezer holdas hitbizomány vagy nagybirtok főura, aki templomot ajándékoz, paplakot, iskolát építtet a hűbéreseinek, a zselléreinek, a népnek. Amerikában az egyház és állam teljes elválásottsága következtében nincs egyházi alap, állami támogatás templomok építésére, anyagi segély azok fenntartására. Magyarországon a nagyjövedelmű püspökségek áldozhatnak és áldoznak templomok építésére. Amerikában ezt nem teheti meg a püspök, mert a püspökségeknek nincs külön vagyonuk. Itt Amerikában a vallásos és hazafias amerikai magyarság egymaga pótolja a patrónust, az egyházi alapot és a püspökök bőkezűségét. Az amerikai magyarok centjeiből és dollárjaiból vásárolja meg a hitközség a telket, felépíti, felszereli a templomot és fizeti a lelkészt. Az amerikai magyarok centjeiből és dollárjaiból épülnek a hitközségi magyar iskolák, a hívek áldozatkészsége teszi lehetővé kántorok, tanítók, apácák alkalmazását.”¹¹

Amerikában tehát az állam és az egyház alkotmányos különválásása, valamint az azzal járó már felsorolt tényezők következtében egy egyházi diktatúra szinte elképzelhetetlen volt, s ma is az. Ez különösen így volt és van a protestáns és a zsidó egyházközségeknél, ahol a híveknek mindig meghatározó befolyásuk volt papjaik megválasztásában, illetve menesztésében. Kevésbé állt ez így a katolikus egyház esetében, mely az európai hagyományok alapján, a hívek megkérdezése nélkül, tisztán püspöki döntés alapján nevezett ki papokat és rakosgatta őket az egyik egyházközségből a másikba. De az egyházi vagyon és a hivatalos állami támogatás teljes hiánya következtében Amerikában azért még a katolikus egyháznak is figyelembe kellett venni a helyi közösségek óhajait.

---

11 Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 366.

Még inkább így volt ez a nemzetiségi egyházközségek esetében, hisz a nemzeti nyelv használata, illetve a nemzetiségi papok jelenlétének szüksége és innen kis száma erősen megkötötte a megyés püspökök kezét az egyházközségi papok kinevezése körül. Egy magyar egyházközség élére például a püspök csak azon esetben nevezhetett ki nem magyar, illetve esetleg magyarul is beszélő szláv vagy német papot, ha egyáltalán nem volt megyéjében magyar pap. De még a magyarul jól beszélő nem magyar pap is csak addig maradhatott egy magyar egyházközség élén, amíg egy megfelelő magyar érzésű magyar pap meg nem jelent a láthatáron. Az emigráns magyar egyházközségek tagjai ugyanis még egy magyarul jól beszélő nem magyar papot sem voltak hajlandóak megtérni maguk között, ha annak beszédéből hiányzott a nyilvánvaló magyar érzés. Az ilyen fölületesen asszimilált papot a hívek hamar kiismerték és kimarták maguk közül. Vagy ha esetleg ez nem sikerült, akkor egyszerűen otthagyták őt és alapítottak maguknak egy új egyházközséget, sőt egyes esetekben még egy új felekezetet is.

AZ ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSOK CLEVELANDBEN

Valami ilyesmi történt például az Ohio állambeli Clevelandben, a tizenkilencedik század nyolcvanas éveiben, amikor a helyi magyarok megalapították a Szent László királyról (1888) és Szent Imre hercegről (1889) elnevezett egyleteiket. Ez az alapítás részben betegsegélyzési célokból történt, de az alapítók legfőbb célja mégis csak az volt, hogy megfelelő anyagi alapot gyűjtsenek egy magyar egyházközség megalapításához és egy templom fölépítéséhez. Ez azonban nem ment olyan könnyen, mint elképzelték.¹²

Tudnunk kell ugyanis, hogy abban az időben már sok, elsősorban nem magyar nemzetiségű magyar állampolgár telepedett le a később „magyar Debrecennek” nevezett városban, akik a magyaroktól elkülönülve saját nemzetiségi gócpontjaikban éltek. A közép-európai helyzetet egyáltalán nem ismerő írek által uralt amerikai katolikus egyház szemében azonban minden magyarországi kivándorolt egyszerűen „magyar” (Hungarian) volt. Így tehát amikor – nagyjából a helyi szlovákokkal egyidőben – a magyarok is előjöttek a templomalapítási terveikkel, a clevelandi püspökség hallani sem akart arról, hogy a különböző magyarországi nemzetiségek külön templomokat építsenek. Ennek eredményeként a clevelandi magyarok a szlovákokkal közösen alapították meg 1888-ban a magyar Szent Lászlóról elnevezett szlovák-magyar egyházközséget. A szlovákság számbeli túlsúlya következtében azonban a magyarok már a

---

12 Ezekkel a korai próbálkozásokkal kapcsolatban lásd a következő műveket: Kende: *Magyarok Amerikában*, II, pp. 363–377; Kárpi A. Ferenc: *Bóhm Károly élet- és korrajza, 1885–1907*. Cleveland, Ohio, 1991; Török István: *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 108–1132; Bolváry Pál: *A Szent Erzsébet egyházközség története* in: *Magyarországi Szent Erzsébet templom 1892–1992 – St. Elizabeth of Hungary 100th Jubilee*. Cleveland, Ohio, 1992, pp. 12–19; Thomas Szendrey: *History of the First Magyar Roman Catholic Church in America*, in: *Ibid.*, pp. 39–48; és Várdy: *The Hungarian-Americans*, pp. 50–58.

kezdet kezdetén kellemetlen helyzetben voltak és igen nehezen viselték el ezt a kényszerházasságot. Ennek ellenére, amíg a magyarul jól tudó és magyar nemzeti érzésüket tiszteletben tartó Furdek István (??–1915) volt a plébános, valahogy mégiscsak megvoltak. Mindez azonnal megváltozott Furdek utóda, a szlovák nacionalizmus és pánszlávizmus elkötelezettjeként ismert Martvony János plébánossága alatt. Martvony ugyanis – akit a magyarok egymás közt – csak „Pán Márton”-nak neveztek gyakran, rendszeresen, és tudatosan sértegette a magyar hívek nemzeti érzületét. Az utolsó szalmaszál ebben az áldatlan viszonyban egy 1889-es zászlószentelés volt, melynek keretén belül Pán Márton a magyarok által alapított Szent Imre Egylet zászlaját, „a nemzeti színű magyar zászlót, tót beszéd kíséretében szentelte fel”.¹³ Erre aztán kitört a fölháborodás és a palotaforradalom, mely ez alkalommal egy elkerülhetetlen egyházközösségzakadáshoz vezetett.

MAGYAR „HUNOK” AMERIKÁBAN

A magyarok szerencséjére közben a clevelandi püspökségben széküresedés történt, melynek következtében az egyházmegye ideiglenesen a megértőbb Felix Boff pápai prelátus vezetése alá került. Kihaszználva ezt az interregnumot, a két magyar egylet vezetősége 1891. augusztus 8-án levélben fordult Boff prelátushoz, kérve őt, hogy szerezzen nekik egy magyar papot, hogy azt követően megszervezhessék saját egyházközösségüket és megépíthessék saját templomukat.

Ez alkalommal a magyarok kérelme megértésre talált. Boff prelátus a következő, nem kis adag naívságot tartalmazó latin nyelvű levélben kereste föl Vaszary Kolos (1832–1915) esztergomi érseket és Magyarország hercegprímását: „Nagyméltóságú és Főtisztelendő Uram: Könyörgünk Nagyméltóságodhoz, hogy legkegyelmesebben küldeni méltóztassék nekem egy buzgó és méltó papot az elhagyott hunok (vagyis úgynevezett Hungarianok) részére, kik a clevelandi egyházmegyében talátnak. Könyörüljön ezeken az országából való lelkeken! Az irgalmas és legszeretettelőbb Isten indítsa meg szívét ezen végképpen szükséges, jó cselekedetre! Segítsége nélkül mind elvesznek. Az illető pap útiköltségeit szívesen fedezem.”¹⁴

Boff prelátus úr levelének legtöbbet mondó része a kivándorolt magyarokra alkalmazott „elhagyott hunok” kifejezés, amely fényt vet nemcsak a magyarokkal kapcsolatos korabeli nyugati fölfogásra, de arra a tényre is, hogy a magyarságot körülvevő nemzetek egyes szószólói már akkor is nagy sikerrel hirdették a magyarság állítólagos „ázsiai” és „nomád” nemzeti jellegét. Itt ugyanis azt is tudnunk kell, hogy – szemben a magyar nemzeti hagyományokkal – a nyugati világ a hunokat, sőt még legjelesebb uralkodójukat, Attilát is,

13 A clevelandi Szabadság című lap tudósítását idézi Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 373.

14 Felix Boff levelét idézi Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 373.

csak mint a barbarizmus megtestesítőjét emlegeti és értékeli.¹⁵ S ez az értékelés természetesen kivetődik az állítólagos hun utódokra, a magyarokra is.

Ezzel kapcsolatban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a magyarságnak a fönti értelemben vett „hun jellege”, vagy legalább is „hun kapcsolata” olyannyira szét volt terjedve, hogy az folyvást megjelent mind az amerikai protestáns egyházvezetők idevonatkozó kitételeiben, mind pedig korabeli szociográfiai munkákban. Komjáthy Aladárnak *A kitántorgott egyház* (1984) című jeles műve alapján tudjuk, hogy az amerikai presbyteriánus (skót kálvinista) egyház egyes hivatalos körei úgy jellemezték a századforduló lenézett bevándoroltjait, hogy azok egyik „fele szláv, másik fele pedig hun” – mintegy jelezve, hogy még egyelőre nem tudták eldönteni, hogy melyik primitívebb a másiknál.¹⁶ Mások ugyanakkor különbséget tettek a magyarok és a „hunok” között, de csak épp valamelyest a magyarok javára: „A szegény magyar munkás mindig ragaszkodik ahhoz, hogy ő társadalmilag előkelőbb, mint az ugyanabban a szegénysorsban élő hun” – írja *Az antricit szén telepek* című művében Peter Roberts.¹⁷

Az utóbbi kitételrel kapcsolatban az az érzésünk, hogy Roberts és hozzá hasonló amerikai szociológusok a „Hungarian”-ként számontartott felvidéki tót és ruszin kivándorlókat vélték „hunok”-nak, akik valóban alacsonyabb társadalmi és kulturális szinten voltak, mint a magyarok. Azoktól még a legegyszerűbb magyar zsellér is tudatosan elkülönítette magát, ha másképp nem, akkor azáltal, hogy önmagát ismételten magyarnak is és nem csupán Hungarian-nek nevezte. Mindenesetre e tájékozatlanságból fakadó zűrzavar a magyar és egyéb közép- és kelet-európai bevándorlókval kapcsolatban igen jellemző volt a korabeli amerikai, sőt még nyugat-európai helyzetre is.

BÉLA VÁRDY and ÁGNES HUSZÁR VÁRDY

THE ROOTS OF HUNGARIAN RELIGIOUS LIFE IN AMERICA AT THE TURN
OF THE CENTURY

The economic emigration that began in the ninth decade of the 19th century landed close to two million Hungarian citizens in the United States, of whom nearly 700,000 were Magyars. The great majority of them were peasants, while a minority came from the ranks of the urban workers and artisans. Most of them arrived as temporary guest workers (Gastarbeitern), yet ultimately the majority of them stayed. In addition to the dismemberment of Historic Hungary, which placed their immediate homelands into newly created states, the reasons for their stay included the preferences of their American-born children and their own inability to function in Hungary's semi-feudal society.

These simple immigrants were unable to merge into America's Anglo-Saxon society. Thus they were forced to live among themselves and to create their own institutions. The most important of these included their fraternal associations and their churches. The latter were altered to fit the

---

15 Ezzel kapcsolatban lásd az egyik jelen szerző idevonatkozó munkáját: Steven Béla Várdy: *Attila*. New York: Chelsea House Publishers, 1990.

16 Komjáthy Aladár: *Kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984.

17 Peter Roberts: *The Anthracite Coal Communities*. New York, 1904, p. 24. Lásd szintén Komjáthy: *Kitántorgott egyház*, p. 51.

needs of the new realities. In the strange world across the sea, the functions of the village inn were merged with those of the village church. The crypt was replaced by the social club-like church basement of the American congregations. The newcomers prayed and sought spiritual solace above, and they played and brawled below. The fusion of these two institutions had a civilizing effect upon them. Drunkenness and man-to-man combats declined, but so did the sanctity and the mystery of the church, as well as the prestige of the priests. This transformation served as a catalyst for social modernization and for bringing the sexes closer together in various social functions.

One of the important secondary role of these modernized national churches was to preserve and to foster Hungarian national feelings among the immigrants. This was true for all of the „historic” denominations, but especially for the Calvinist Reformed Church, with its traditions of Hungarian national independence. The Calvinists have retained their spirit of national independence even in America. The Hungarian Catholics came immediately under the control of the Universal Church, which generally did not encourage national distinctions. Yet, even they displayed a degree of national independence and pride. And because of the role of the individual faithful in supporting their respective congregations, not even the bishops had the kind of influence and control as in Hungary. As an example, Hungarian Catholic parishioners refused to accept priests who failed to give expression to their own elevated Hungarian national feelings. This is also evident from their initial efforts to establish a national parish in Cleveland, Ohio, where they rebelled against the forced Hungarian-Slovak union, when the Slovak priest offended their national pride. They were able to pressure the Cleveland Diocese to ask Hungary's Prince Primate to send a Hungarian priest to the United States. The content of this letter – where Msgr. Felix Boff asked for a native priest to administer to the needs of the „forsaken Huns” – reflects both the lowly position of the immigrants in American society, as well as the ignorance of the American Catholic Church leadership about Hungary and the Hungarians.

GLÜCK JENŐ

ADATOK AZ ÉSZAK-ERDÉLYI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK
TÖRTÉNETÉHEZ
(1940–1944)

Az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetét a második bécsi döntést követő évekből jórészt az időszak végét jelentő tragikus végű deportálásokra korlátozta a megjelent tanulmányok nagy többsége. A forrásokon alapuló feldolgozást elsősorban a helyi források nagybani pusztulása, valamint az izraeliek anyagának elhanyagolása akadályozta. Sajnálatos, hogy több kutató az időszak ismertetésében szubjektív elemeket vegyített, a folyamatok árnyalt elemeit mellőzte, nem is beszélve a helyzet nemzetközi összehasonlításában történő értékeléséről.

A korabeli felekezeti sajtó és kiadványok feltétlenül adalékot szolgáltatnak a kérdések tisztázásához. A 30-as évek végétől kezdve a bevezetett törvények egyik célja a zsidónak minősülők kirekesztése volt a sajtó területéről. Csupán két felekezeti lap megjelenését engedélyezték. Így 1939-től kezdve napvilágot látott az „Ortodox Zsidó Újság”, amelyet a máramarosszigeti születésű Kahana-Fránlk főrabbi irányított. A „Magyar Zsidók Lapja” a Stern Samu által vezetett neolog hitközségek szócsove volt. A budapesti szerkesztésű lapok általában hetente nyolc oldalon jelentek meg és országosan terjesztették azokat. Az ortodox lap a hangsúlyt vallási térre helyezte, míg a másik főképp szociális érzékenységu volt és a hitközségek belső életét is részletezte.

Az első világháborút követően átalakult erdélyi zsidó hitközségi szervezetek a bécsi döntés után Észak-erdélyben igyekeztek korábbi szerkezetüket visszaállítani és tevékenységüket bizonyos kiadványokban ismertetni.

A két említett felekezeti lap Észak-erdélyre vonatkozó híradásai 1940 őszén a kormányzó, illetve a honvédség bevonulásához kapcsolódnak. Kiderül, hogy a zsidókkal szemben a megkülönböztetés még korlátozott volt és a helybeli románok egyházi és világi képviselőihez hasonlóan meghívták vezetőiket egyes helyeken az eseményekre. Nagyváradon (1940. szeptember 6.) a hivatalos emelvényen helyet kapott a neolog hitközség részéről Konrád Béla elnök és Faragó Vilmos jogtanácsos. Szeptember 8-án tartott díszközgyűlés után koszorút helyeztek el az egykori főrabbi, Kecskeméti Lipót (1865–1936) sírján, aki haláláig a magyarosodás szorgalmazója volt.¹ Kolozsváron – többek között –

1 A Magyar Zsidók Lapja (köv. MZL) 37. sz., 1940. 9. 12. 1–2. p., Ortodox Zsidó Újság (köv. OZU) 37. sz. 1940. 9. 10. 7. p., 38. sz. 1940. 9. 20. 1. p.

Hexner Béla kapott meghívást a hivatalos emelvényre.² Beszédék elmondására nem adtak alkalmat.

Az észak-erdélyi zsidó hitközségek sürgősen kapcsolatot kerestek az államilag elismert budapesti központi szervezetekkel. Elsőként a nagyváradi és szalontai neológ, valamint a szatmári statusquo hitközségek üdvözölték a megfelelő központot.³ Másrészt e központok is igyekeztek felmérni az észak-erdélyi zsidóság hitközségeinek helyzetét, amit a lapokban megjelenő helyzetismertetések is bizonyítanak. Mindkét lap reámutatott arra, hogy a harmincas évek adatai szerint az említett területen 185.000 izraelita él.⁴ Máramarosszigettel kapcsolatban megtudhatta az olvasó, hogy ott öt „templom” és 12 imaház van. Ugyanott működött egy jesiva (vallásos tanintézet), amely egyúttal ipari munkára is felkészített. A városban élő mintegy 12.000 izraelita három hitközségben tömörül. Ezek között szereplő statusquo hitközség valójában szefárd rituális.⁵ Nagyváradal kapcsolatban szintén kiemelték, hogy sokezres tagságú ortodox és neológ hitközségek működnek. Mintaszerű intézményeik között szerepel két templom, számos imaház, kórház, árvaház, iskolák és inasotthon. Dés viszonylatában elismeréssel adóztak a haszid irányzatú Paneth Jakab főrabbi tevékenységének. Kiemelték a margittai jesiva eredményeit is. További híradások szóltak a nagybányai, élesdi stb. hitközségekről és intézményeiről, legtöbbször Szabolcsi Lajos tollából.⁶

Az összesítésekből kiderül, hogy 54 hitközség állt fenn, amelyek közül 46 ortodox, 5 neológ, 2 statusquo (Szatmár és Marosvásárhely) és egy valójában – mint már jeleztük –, szefárd volt.⁷

Az erdélyi ortodox hitközségek kolozsvári irodája 1940 őszén beszüntette működését. Vezetőségi tagjait bevonták a budapesti országos előljáróságba, többek között Paneth Jakab (Dés), Teitelbaum Lipót (Máramarossziget), Freund József (Szászrégen) rabbikat. A világi tagok között szerepelt Ullmann József, nagyváradi hitközségi elnök.⁸

A neológ hitközségek beolvadása a budapesti központba együttjárt az 1868-ban megállapított decentralizált rendszert képviselő községkerületi beosztás visszaállításával is. A nagyváradi községkerület nagyobb része 1920 után magyar területen Szeged székhellyel szerveződött újjá. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1942. június 4-én kelt intézvénye újraegyesítette az egykori községkerületet Nagyvárad székhellyel, amelyhez összesen 11 hitközség tartozott. A delegátusok számát 26-ban állapították meg, elnökül Meer Sámuel nagyváradi hitközségi elnököt választották meg.⁹ A kolozsvári községkerület szervezésére szintén sor került. E változások kapcsán az észak-erdélyiek is

---

2 MZL 40. sz. 1940. 10. 2. 5. p.

3 Uo. 37. sz. 1940. 9. 12. 2. p., 40. sz. 1940. 10. 3. 2. p., 41. sz. 1940. 10. 10. 7. p.

4 Uo. 37. sz. 1940. 9. 12. 5–6. p.

5 OZU 37. sz. 1940. 9. 10. 3. p.

6 Uo. 40–41. sz. 1940. 10. 1. 6. p., 47. sz. 1940. 10. 22. 3. p., MZL 47. sz. 1940. 11. 21. 3. p., 51. sz. 1940. 12. 19. 7. p.

7 Uo. 47. sz. 1940. 11. 21. 2. p.

8 OZU 11. sz. 1941. 3. 10. 2. p., 12–13. sz. 1941. 3. 20. 2. p.

9 MZL 24. sz. 1942. 6. 11., 11. sz. 1943. 18. 4. p.

hozzáférhettek a budapesti rabbiképző, izraelita tanítóképző, valamint a vakok és siketnémák intézetének helyeihez.

Erőfeszítések történtek a kapcsolatok megerősítésére. Ezek között említhetjük Konrád Béla nagyváradai neológ hitközségi elnök 1941 elején tartott budapesti előadását, amelyben felvázolta az észak-erdélyi zsidóság utóbbi évtizedekbeli életét és sajátosságait, valamint feladatait. A lapok megemlékeztek hazatérte alkalmával történt tragédiájáról, ugyanis repülőgépszerencsétlenség áldozata lett. Temetésén megjelentek a helyi hatóságok vezetői is, élükön a főispánnal. Emlékezőes gyászbeszédet mondott dr. Weinberger Mózes kolozsvári főrabbi, amit ki is adtak.¹⁰

Az észak-erdélyi zsidóság tudatában volt annak, hogy az ott szintén bevezetésre kerülő, megkülönböztető törvények közepette a hitközségi szervezet képezheti a legbiztosabb támaszt, annál is inkább, hogy a kormányzat e tekintetben teret engedett. Igaz, a belső és külső antiszemita nyomás kapcsán törvényt hoztak az izraelita vallás „bevett” jogállásának megszüntetéséről és az alacsonyabb besorolást jelentő „elismert” felekezetté nyilvánításáról (1942). Az antiszemitáknak sikerült az eredeti kormányjavaslatot odamódosítani, amely szerint az izraelita hitközségek számára beszüntettek bármilyen állami segílyt. Eltörölték a rabbik állami fizetéskiegészítését („congrua”). Mintegy „ellenértékként” az állam átadta a neológok központi irodájának az 1856-ban létrejött izraelita iskolaalap valójában elértéktelenedett értékpapírjait.¹¹

Az új körülmények közepette az észak-erdélyi zsidóság is mindent elkövetett felekezeti intézményeinek fenntartására. Valósággal újratermelődött a középkori gyakorlat, midőn a hitközségek szerepet vállaltak híveik életének szinte valamennyi területén.

Elsősorban a hitélet megerősítésére törekedtek. A budapesti rabbiképzővel történt kapcsolatfelvétel nyomán a régóta üresedésben lévő neológ rabbiállások betöltésére került sor. Sepsiszentgyörgyön 22 éves üresedés után 1941-ben megválasztották Dávidovics Dávidot, akit dr. Löwy Ferenc marosvásárhelyi főrabbi iktatott be.¹² Kolozsváron ortodox segéd-rabbivá választották Glasser Judát, Akiba Glasser főrabbi fiát, aki két éve a helyi jesiva vezetését látta el.¹³

A hívek lelki épülésére számos akciót szerveztek. E téren gyakorlattá vált kiválóbb szónoki képességgel rendelkező rabbi meghívása egy-egy alkalmi szentbeszéd elmondására. Így például 1943-ban a nagyváradai „Sion” zsinagógában meghívást kapott Rosenzweig Rezső békési főrabbi. Viszontmeghívások is gyakran sorra kerültek. Eseményszámba ment Teitelbaum Joel szatmári főrabbi két órás prédikációja Budapesten a Kazinczi utcai ortodox zsinagógában (1942).

A kántorok meghívása és cseréje is napirenden volt. Példaként említhetjük Dávidovics Ignác hosszabb működését a marosvásárhelyi statusquo zsinagógában.¹⁴

10 Uo. 4. sz. 1941. 1. 23. 1-2. p.

11 Uo. 12. sz. 1942. 3. 19. 6. p.; OZU 32-33. sz. 1942. 8. 3. 2. p., 4. sz. 1942. 1. 20. 1. p.

12 MZL 31. sz. 1941. 7. 31. 8. p., 35. sz. 1941. 9. 4. 8. p.

13 OZU 44. sz. 1940. 10. 31. 2. p.

A fokozódó pénzügyi nehézségek ellenére, több helyen igyekeztek tovább szépíteni a zsinagógák belsejét is. A marosvásárhelyi ortodox hitközség új tóratekereszt készítettet, amelyet a frigyszekrényben impozáns ünnepség keretében helyeztek el (1941).¹⁵

Erőfeszítések történtek a jesivák nagy részének tovább működése érdekében is. Felső-Visón a tanulók létszáma a vizsgált években 200–300 fő között mozgott. Mesterük a haszid irányzatot képviselő Menachem Hager rabbi volt. Egyelőre nagyobb létszámú tanulóval működött a kolozsvári, a margittai és több más jesiva is.¹⁶

A hitközségek belétele 1940 ősze és 1944 tavasza között általában az érvényben lévő alapszabályok szerint folyt tovább. A hatóságok nem górdítottak akadályokat a nagy csoportosulással járó választó gyűlések megtartása ellen sem. A jelentősebb ilyenfajta események között kell említenünk Lichtenstein József elnökké választását a bethleni ortodox hitközségben, ami szavazattöbbséggel történt. Nagyváradon Ullmann József ortodox hitközségi elnök 1941-ben bejelentette visszavonulását, mire a tagság Leitner Sándor nagykereskedőnek juttatta az elnöki széket. Marosvásárhelyen az ortodox hitközségben a következő évben került sor tisztújításra. A választás eredményeként Goldstein Ernő elnöki, Ábrahám Sámuel pedig alelnöki megbízást kapott.¹⁷

A hitközségek működőképességének egyik alapvető feltétele a megfelelő adminisztratív személyzet biztosítása volt. Így például a besztercei ortodox hitközség 1941-ben pályázatot hirdetett a megüresedett titkári állásra és az igénylőkkel szemben magas követelményeket szabott meg.¹⁸

A lapok híradásaiból kitűnik, hogy sok helyen továbbra is gondosan ügyeltek a hagyományos zsidó életforma fenntartására. Színes riport számolt be arról, hogy 1941-ben Désen az őszi ünnepeket töretlen formában megtartották, ideértve a teljes munkaszünetet, ami az adott, immár háborús körülmények között nem volt éppen egykönnyen megvalósítható. Kolozsváron 1943-ban ugyanazon alkalommal a helyi neológ nőegylet dr. Weinberger Mózes főrabbi irányítása alatt megrendezte a széderestéket, amely különösen az engesztelés napját (Jom-Kipur) megelőzően meglepően nagyszámú hívőt gyűjtöttek egybe. A sajtó minden évben beszámolt a Hanuka ünnep rendezvényeiről. Nagyváradon még 1943 végén is az „Aguda” nevű ortodox egyesület nem kis fénnel rendezte meg ünnepségét.¹⁹

A zsidótörvények életbeléptetése kihatással volt az iskolázás terére is. A felmerülő kérdések lehetőség szerinti megoldására már 1940 őszén, közvetlenül a változások után, a budapesti központi neológ iroda küldöttséget indított Nagyváradra. Itt rendezték meg a találkozót az észak-erdélyi tanügyi tényezőkkel. Ez utóbbiak képviselőjében 71 küldött jelent meg. A Budapestről érkezett bizottság tagjai elismeréssel állapították meg az aránylag kiterjedt

14 MZL 15. sz. 1943. 4. 15. 11. p., 31. sz. 1942. 8. 7.; OZU 24. sz. 1942. 6. 10. 5. p.

15 Uo. 22–23. sz. 1941. 5. 30. 7. p.

16 OZU 4. sz. 1941. 1. 20. 2. p.

17 Uo. 5. sz. 1942. 1. 1. 3. p., 2–3. sz. 1942. 1. 14. 7. p., 19–20. sz. 1943. 1. 10. 7. p.

18 Uo. 11. sz. 1941. 3. 10. 8. p.

19 Uo. 3–4. sz. 1944. 1. 10. 7. p., 42. sz. 1941. 10. 17. 3. p.; MZL 42. sz. 1943. 10. 20. 12. p.

elemi iskolai hálózat fennállását. Ez idő szerint felekezeti iskolák működtek Kolozsváron (2), Nagyváradon (2), Szatmáron, Nagykárolyban, Érmihályfalván, Szilágysomlyón, Besztercén, Désen, Marosvásárhelyen, Szászrégenben, Margittán, Székelyhídon és Sepsiszentgyörgyön. Máramarosszigeten és környékén az iskolarendszer hiányát állapíthatták meg, mivel ott továbbra is a távoli múltból öröklött, főképpen vallásoktatási jellegű intézmények működtek.

Az érvénybe lépő iskolatörvény értelmében, ahol hivatalosan elismert felekezeti iskola nem működik, ott az elemi oktatást az állami tanintézetekben is engedélyezni kell az izraelita gyermekek számára. Máramarosszigeten azonban a törvényrendeletet a helyi tanügyi tényezők figyelmen kívül hagyták és hazaküldték a jelentkezőket.²⁰

Az iskolaügyben alapvető változást jelentett az 1925-ös úgynevezett Anghelescu-féle magánoktatási törvény hatálytalansítása, amely arra kötelezte az iskolafenntartó hitközségeket, hogy bevezessék a héber (ivrid) tanítási nyelvet, vagy fogadják el az államnyelvet. Az előbbi megoldás keresztülvihetetlen volta miatt az utóbbi lehetőség valósult meg általánosan, miután ellenállás mutatkozott főképpen Nagyváradon, Kecskeméti Lipót főrabbi hatása alatt.²¹ Az észak-erdélyi iskolák 1940 ősztől kezdve áttértek a magyar tanítási nyelvre.

A középfokú oktatás lehetőségeinek beszűkülése, vagy éppen megszűnése az állami és a keresztény felekezeti iskolákban gyökeres megoldást igényelt. A sajtó híradásaiból megtudhatjuk, hogy 1940 őszen a kérdést Kolozsváron dr. Weinberger Mózes főrabbi vette kezébe az összszidóság viszonylatában. Más forrásból ismeretes, hogy helyi vezető személyiségek közbejöttével kieszközölhették Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulását, lényegében az 1927-ben államilag bezűntetett „Tárbut” főgimnázium újraindítására. A főrabbi mellett nagyot lendített az ügyön dr. Antal Márk egykori igazgató reaktíválása, aki hivatalban maradt 1942-ben bekövetkezett korai haláláig. Még lehetősége nyílt arra, hogy az érdemeit megörökítő emlékkönyvet kiadják a két év múlva bekövetkezett tragédia előtt.

A kolozsvári főgimnázium megszervezése különös körülménnyel történt. Az elgondolás alapján külön létesültek fiú, illetve leányosztályok, a tanmenetet pedig az összes illetékes felügyeleti fórum kedvezően értékelte. A főgimnáziumot nyilvánossági joggal ruházták fel, aminek eredményeképp bizonyítványai államérvényesek voltak.²²

Nagyváradon hasonlóképpen engedélyezték a zsidó középfokú oktatást. Az ottani elemi és középfokú ortodox tanintézményeknek az 1941/1942. iskolai évben összesen 413 rendes tanulójuk volt, akikhez 43-an járultak magánúton készülvén fel a vizsgákra. Változást jelentett a tanmenetben, hogy 1942. február 1-től bevezették az öt tannapos hetet. Mint ismeretes, a nagyváradi ortodoxok 1940 előtt csupán algimnáziummal rendelkeztek, amelyet az adott köve-

---

20 Uo. 44. sz. 1940. 10. 31. 2. p.

21 Uo. 41. sz. 1943. 10. 13. 10. p.

22 Uo. 43. sz. 1940. 10. 23. 3. p.; 28. sz. 1942. 7. 9. 6. p., 45. sz. 1942. 11. 5. 4. p., 7. sz. 1944. 2. 17. 10. p.

telmények alapján igyekeztek továbbfejleszteni. Így az 1942/43. tanévben megnyílt a fiúk számára az 5, a lányok számára pedig a 6 gimnáziumi osztály. A másik, neológ nagyváradai hitközség szintén engedélyt kapott egy főgimnázium működésére, nyilvánossági joggal. Az intézmény Kecskeméti Lipót főrabbi nevét vette fel. A tanulmányi eredményekre jellemző, hogy az első érettségizők, akik 1943-ban hagyták el az iskolát, igen jó eredményt értek el. Közülük tizen a legmagasabb osztályzatot nyerték.

A hitközségek által fenntartott iskolák színvonalának további emelését célozták tanszemélyzetük számára rendezett időszakos tanfolyamok. Igen sikeresült kezdeményezésnek számított a Kolozsváron 1942-ben tartott tanfolyam, amelyen általános pedagógiai kérdések mellett a modern izraelita hitoktatás kérdése is elemzésre került. Ennek alapelveit dr. Weinberger Mózes főrabbi fejtette ki előadásában „Haladó és hagyományos elemek a tanulók hitoktatásában” címmel.²³

Kolozsvár és Nagyvárad példáján okulva 1941-ben megmozdultak a szatmáriak is. A kezdeményezés nyomán a helybeli statusquo hitközség megteremtette egy középiskola létrehozásának feltételeit és élére Róna Sándort, egy érdemes pedagógust állítottak igazgatói minőségben. Anyagi lehetőségeik korlátoltabbak voltak miatt a szatmári középiskolában koedukációt vezettek be, ami abban az időben a maitól eltérő megítélés alá esett, de más megoldás híján, keresztülvitték.²⁴

Az izraelita inasképzés további feladatot rótt a hitközségekre, amit szintén igyekeztek bizonyos mértékben megoldani. Az állami otthonok bezárulta folytán egymásután létrehozták, illetve bővítették a fennálló intézményeket, jelentősebb eredménnyel Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen és Máramarosszigeten. A legnagyobb befogadóképességgel a nagyváradai inasotthon működött, ahol 60 férőhelyet tudtak biztosítani.²⁵

A kolozsvári egyetem 1940 és 1944 között nem volt teljesen zárt a zsidó hallgatók számára, időnként létszámukat a törvény állapította meg. A kérdés teljes tisztázására a lapok híradásai nem adnak módot.²⁶

A hitközségek feladatai megsokasodtak a művelődés terén is. Egyes rendezvényeket közvetlenül hitközségi keretekben hoztak létre, másokat részükéről gyakran anyagilag is támogatott egyesületek szervezték meg. A kolozsvári neológ hitközség a kulturális tevékenység egybehangolására egy kebelbeli bizottságot hozott létre. Nagyváradon a Kecskeméti Lipótról elnevezett művelődési egyesület állt az élvonalban és rendezvényeit a főgimnázium nagytermében tartotta, általában nagyszámú közönség jelenlétében. Az egyesülethez tartozott egy autonóm ifjúsági és egy női osztály, saját munkatervvel és rendezvényekkel, amihez a hitközség anyagi támogatását élvezték.²⁷

---

23 Uo. 15. sz. 1942. 4. 9. 5. p., 31. sz. 1942. 7. 30. 7. p., 26. sz. 1942. 7. 1. 6. p.; OZU 27. sz. 1942. 7. 1. 6. p.

24 MZL 40. sz. 1941. 10. 2. 8. p.

25 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p., 8. sz. 1944. 2. 24. 9. p.

26 Uo. 37. sz. 1943. 9. 16. 11. p.

27 Uo. 41. sz. 1942. 11. 13. 8. p., 47. sz. 1941. 11. 26. 8. p., 52. sz. 1941. 12. 24. 8. p.

A kulturális tevékenység egyik fő területe a tartalmas előadások biztosítása volt. Nagyváradon nagyon kedvező visszhangot és látogatottságot élvezett Berg Oszkár író sorozata „Bibliai estélyek” címen. Tartalmilag az ószövetségi szentírás modern hangvételi magyarázatát nyújtották. Emlékezetes rendezvénynek bizonyult Kiss József költő életét és műveit idéző előadás is (1942). Számosan hallgatták meg Raffay írói elmefuttatását „Az optimizmus az irodalomban” címen, vagy Adorján Péter előadásait (1943–1944).²⁸ Kolozsváron előadássorozatot indítottak az ifjúság számára 1943-ban estélyek formájában. Szintén Kolozsváron szerveztek találkozót az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság segítségével. E rendezvény keretében mélyenszántó fejtegetések hangzottak el vallási és ezzel összefüggő bölcséleti kérdésekről. Kiemelkedő előadások kerültek felolvasásra például „Spinoza és Bergson”, vagy „A Helz-féle biblia” címen.²⁹ A szatmári státusquo hitközség sem maradt tétlen előadások szervezése terén. A sajtó is megemlékezett a szatmáriak vallásos és társadalmi életének múltját felvázoló előadásáról.³⁰

A faji törvények határt szabtak a zsidók részvételének nyilvános művelődési intézmények keretében. Észak-Erdélyben csupán 1941 nyarán kezdték végrehajtani, más forrásokból merített értesülés szerint a helyi tényezők nemtetszése miatt. A legnagyobb nyilvánosságot Kovács György elbocsájtása a kolozsvári állami színháztól kapta, amit hivatalos oldalról fennálló szerződése lejártával igyekeztek igazolni. Végül engedélyezték számára a színházban egy búcsú-előadás rendezését. A kolozsvári állami színházból elbocsájtott színészek és műszakiak egy kisebb társulatot hoztak létre, amely játéklehetőséget kapott a vasmunkások újjáalakult szakszervezetének helyiségében. Előadásait sikerült egészen 1944 elejéig folyamatosan megtartania.³¹

A sajtóból szerezhetünk tudomást arról is, hogy a „Goldmark” zenekar is ellátogatott Észak-Erdélybe. Tagjai a budapesti állami művészeti intézmények elbocsájtott zenészeiből származtak. Hangversenykörútjuk legsikerültebb állomása Sepsiszentgyörgy volt, ahol rendelkezésükre bocsájtották a Székely Nemzeti Színház színpadát is.³²

A zsidó képzőművészek nyilvános szereplésének korlátai, sőt olykor kizárása új megoldási lehetőségek keresését igényelte, nemkülönben megélhetésüket biztosító vevőkör kialakítását. E téren a budapesti Zsidó Múzeum, túllépve hagyományos – elsősorban vallásos – jellegét, több egyéni és kollektív kiállítás rendezését vállalta. Észak-Erdélyi viszonylatban a legjelentősebb rendezvényekre a nagybányai festőiskolával kapcsolatban került sor, az utolsó kiállításra éppen 1944 februárjában.³³

A zsidó szerzők kiadványainak útja is rögzössé vált. A vallásos irodalom művelése elsősorban az ortodox közegben élt tovább és abban igen széles olvasótábora volt. A helyi vallásos szerzők között feltűnt a kolozsvári ifjabb

28 Uo. 11. sz. 1942. 3. 26. 8. p., 27. sz. 1942. 7. 2. 17., 1. sz. 1944. 1. 5. 8. p.

29 Uo. 14. sz. 1941. 4. 3. 4. p., 27. sz. 1943. 7. 8. 9. p.

30 Uo. 8. sz. 1941. 2. 20. 6. p.

31 Uo. 27. sz. 1941. 7. 3. 6. p., 3. sz. 1944. 1. 20. 8. p.

32 Uo. 20. sz. 1941. 5. 15. 8. p.

33 Uo. 3. sz. 1942. 1. 5. 5. p., 39. sz. 1943. 9. 29. 6. p., 9. sz. 1944. 3. 2. 12. p.

Glassner rabbi, aki hébernyelvű folyóiratot is indított „Ohel-Sem-Or-Elul” címen. A világi szerzők közül elsősorban Karácsonyi Benő és Szép Ernő jutott szóhoz. Ez utóbbi 1944 elején megkapta a Kiss József-ről elnevezett irodalmi díjat is.

A sportéletben is jelentkezett a megkülönböztetés. Az egyetlen jelentősnek számító felekezeti egyesületet a „Hagibort” 1941-ben kizárták a nyilvános versenyekből. Ugyanakkor több egyesület saját hatáskörében egyénileg engedélyezte izraeliták szereplését színeiben.³⁴

Mint már jeleztük, Észak-Erdélyben 1940 ősze előtt is széleskörű izraelita emberbaráti intézményrendszer működött. A vizsgált időszakban további alapítványok születtek. Sebestyén Dávid és felesége nagyobb méretű anyagi hozzájárulása lehetővé tette a száz ágyas kolozsvári zsidó kórház továbbfejlesztését.³⁵ A nagyváradi hasonló jellegű intézmény is gondoskodások homlokterében volt. A lapok többször foglalkoztak a szaporodó ellátatlan árvák ügyével. A legjelentősebb megvalósításnak számító nagyváradi árvaház a jelzett években harminc fiúnak tudott otthont biztosítani. Az elhelyezett leányok száma ismeretlen, ők azonban a Nőegylet gondoskodását élvezték, amely 1943-ban 75 éves fennállását ünnepelte. Ugyanezen egyesület tartott fenn egy női öregek otthonát is. Szeretetkonyhája naponta száz adag meleg ebédet osztott ki a rászoruló gyermekeknek. A nagyváradi kórház úgy igyekezett a magatehetetlen öregeken segíteni, akik számára más lehetőségek már nem voltak adottak, hogy 22 ágyat fenntartott az elfekvő betegek számára.

A helyzet egyáltalán nem volt rózsaszín. A neológ hitközségek nagyváradi községkerületének közgyűlése 1943-ban összegezve a helyzetet nagy hiányszágokat állapított meg. Az igazsághoz tartozik, hogy a hitközségek erkölcsi és anyagi segítségével 1922 óta Erdélyben működött egy árvákat támogató izraelita egyesület, amelynek nagyszámú gyermekről kellett gondoskodnia, egyedül Kolozsváron 250-ről. Erőfeszítéseik eredményeként 1942-ben sikerült néhány nyári gyermektábort szervezni, mint például Besztercén, ahol 200 helyet tudtak biztosítani.³⁶

Az anyagi erőfeszítéseket több újabb keleti alapítvány létesítése segítette elő. A legjelentősebbek közé tartozik Klug Lipót egykori kolozsvári egyetemi tanár végrendeletének ezirányú intézkedése, aki 10.000 pengőt hagyományozott és alapítványa 1942-ben kormányjóváhagyást is nyert. A bethleni jesiva egykori növendékei utódaik számára segélyegyletet hoztak létre.³⁷ Széleskörű nyilvánosságot kapott az a híradás, amely beszámolt arról – éppen 1944 elején –, hogy Ince Lipót kolozsvári gyáros végrendeletileg tisztviselői és munkásai egyetemének biztosította termelőegysége tulajdonjogát.³⁸

A fenti karitatív megvalósítások lényegében a hitközségek és velük kapcsolatban álló zsidó egyesületek hagyományos tevékenységének kereteihez tartoz-

---

34 Uo. 28. sz. 1941. 7. 16. 7. p.

35 Uo. 40. sz. 1941. 10. 2. 5. p.

36 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 5–6. p., 4. sz. 1942. 1. 29. 4. p.

37 Uo. 33. sz. 1942. 8. 13. 2. p.; OZU 51–52. sz. 1943. 12. 20. 7. p.

38 MZL 8. sz. 1944. 2. 24. 3. p.

tak. Valójában 1940 ősze után az észak-erdélyi zsidóságnak igen komoly újabb kihívásokkal kellett szembenéznie karitatív tevékenységük vonalán. A zsidó alkalmazottak maradékainak elbocsájtása, az értelmiségi pályákon működők lehetőségeinek lényeges beszűkülése, valamint a gazdasági életben szerepük fokozatos leszorítása, egyenes arányban állt a reászorulók növekvő számával. Ehhez vésszesen járult a katonai szolgálatból kirekesztett és munkaszolgálatra kötelezett egyének nyomorának enyhítése. E helyzetben hozták létre az úgynevezett OMZSA segélyalapot és a mellette működő segélyszervezetet. E szervezet tevékenységének országos méreteire elegendő hivatkozni arra, hogy az 1941-es évben 2,4 millió pengős költségvetéssel dolgozott, ami azonban a jelentkező szükségletekhez képest elégtelennek bizonyult. Az 1943-as naptári évre az ortodox hitközségek 1,5 milliós, a neológok pedig 1,974 milliós anyagi kötelezettséget vállaltak, tehát összesen 3,474 millió pengőt. Ehhez járult a statusquo hitközségek 180.000 pengős hozzájárulása.³⁹ A befizetések azonban nem kis nehézséggel jártak, főképp míg a helyzet nem volt annyira égető.⁴⁰ Észak-Erdélyben a helyi hitközségek kérésére különálló területi szervezetet hoztak létre, amelynek központjai Kolozsvár, Nagyvárad és Marosvásárhely voltak.⁴¹

A fenti kívánalmakat valóban az a megállapítás tűzte napirendre, hogy a budapesti küldöttek csupán a helyi szervezetek vezetőivel vették fel a kapcsolatot. Valójában hitközségi tagok közgyűlési határozatain múlott, hogy a törvényes rendszabályokon alapuló felekezeti adókötelezettségeket önkéntesen felemeljék nem egyszer annak többszörösére is, hogy elérjék a megkívánt színvonalat, vagy legalábbis megközelítsék. Ahol egymás mellett különböző rítusú hitközségek álltak fenn, a zsidó szolidaritás és akaraterő előmozdítására több helyen közös vezérlő bizottságokat hoztak létre, és így háttérbe szorították a régi sérelmeket és egyenlenségeket. Így például Nagyváradon is közös bizottság alakult, amelynek elnöke a nagyobbik ortodox-hitközség vezetője lett.⁴²

A nehézségeken bizonyos mértékig enyhített a Joint segélyezése, amit kezdetben a kormány eltűrt és amely érezhetővé vált például a mármaroszigeti népkonyha felállítására és fenntartására révén.⁴³

A nagyméretű segélyezés pénzügyi fedezetének biztosítása 1941-ben indult be. Szatmáron Teitelbaum Joel főrabbi az ortodox híveket reabírta, hogy a következő pénzügyi évben a hitközségi adót önkéntesen 50 %-kal növeljék.⁴⁴ Hasonló határozatot hozott a nagybányai hitközség is. Sepsiszentgyörgyön a neológ hitközség 788 adófizetője késznek nyilatkozott pénzügyi forrásait rendelkezésre bocsájtani. Példamutatás céljából Tihanyi Miksa a reaeső kivetésen túlmenően még további 500 pengős hozzájárulást ajánlott fel.⁴⁵ Désen Paneth

39 Uo. 4. sz. 1944. 1. 27. 9. p.

40 Uo. 37. sz. 1941. 9. 11. 5–6. p.

41 Uo. 47. sz. 1941. 11. 20. 2. p.

42 Uo. 23. sz. 1941. 6. 5. 2. p.

43 Uo. 34. sz. 1942. 8. 20. 8. p., 43. sz. 1942. 10. 22. 2. p.

44 OZU 50. sz. 1941. 12. 13. 6. p.

45 MZL 3. sz. 1941. I. 15. 8. p., 24. sz. 1941. 6. 13. 3. p.

Jakab főrabbi kivívta, hogy a hitközségi adó ezentúl 400 %-os többlettel kerüljön kivetésre. Mindkét nagyvárad hitközség közgyűlése igent mondott a megfelelő adóemelés végrehajtására. Besztercén a közgyűlésen kikristályosodott, hogy a hitközségi tagok anyagi lehetőségei igen eltérő képet tükröznek és ezért különböző csoportokra osztották a híveket. E felosztás kapcsán a tagok adóemelését 100–400% között rótták ki. Érmihályfalván az emelés csupán 100%-os volt, mivel ott régebbi kötelezettségekből kifolyólag már évek óta magasabb hitközségi adót szedtek.⁴⁶

A hitközségi adók emelésére 1942-ben fokozottabb mértékben volt szükség a segélyalap feltöltése érdekében. E követelményeknek megfelelően Érmihályfalván a közgyűlés hozzájárult újabb kétszeres adóemeléshez. Hasonló módon döntöttek Szászrégenben Freund József főrabbi személyes hatása alatt. Kolozsváron dr. Weinberger Mózes főrabbi szintén keresztülvitte a neológ hitközség közgyűlésén a megkívánt hozzájárulás teljes összegének megajánlását. Ezzel szemben az ortodoxoknál igen komoly nehézségek merültek fel és Glasser Akiba főrabbinak erőfeszítéseket kellett tennie míg eredményt tudott kicsikarni. A múlt évtől eltérően Nagybányán is gondot okozott a súlyosodó megajánlás. Szatmáron Teitelbaum Joel főrabbi bonyolult tárgyalásokra kényszerült, míg célját teljes egészében elérhette.⁴⁷

Az 1943-as év igényei ugrásszerűen nőttek tovább és ennek megfelelő áldozatot követeltek. A marosvásárhelyi statusquo hitközség 500%-os emelést szavazott meg. Désen 1.000 hitközségi tag jelenlétében tárgyalták meg a kérdést, az ortodox hitközség közgyűlésén és sikerült az inflációval is terhelt szükségleteket megszavaztatni. Nagyváradon mindkét hitközség tovább teljesítette köteleességét és tekintettel arra, hogy az elmúlt években is igen magas áldozatot hozott, most csupán az egyéni teherbíróképességtől függően 100–250%-os adóemelésre kényszerült.⁴⁸

Kolozsváron a neológ és ortodox hívek együtt tartott közgyűlését mindkét főrabbi imája vezette be. Az előző évben ténylegesen befizetett 50.000 pengős segélyt a folyó évre 62.500 pengőre emelték. Ezen összeg nagymértékben nemcsak adóemelést, hanem további felajánlásokat is tartalmazott.⁴⁹ Egyidejűleg megjelent a kolozsvári segélyközpont nyomtatásban közölt beszámolója is, amely 52 oldalon számolt be a kerület 787.000 pengős kiadásairól, amelynek jelentős részét népkonyhai kiadások nyelték el.⁵⁰ A hasonló módon előterjesztett nagyváradai beszámoló kiemelte, hogy a Hanuka ünnep alkalmával több mint ezer nyomorgót ruháztak fel.⁵¹

A segélyakció terheinek igen terhes tételei a hadköteles korú férfiak munkaszolgálatából adódtak.⁵² A felszerelés terheit, beleértve a harctérre irányított

---

46 Uo. 45. sz. 1941. 11. 6. 6. p., 47. sz. 1941. 11. 20. 2. p., 48. sz. 1941. 11. 27. 6. p., 50. sz. 1941. 12. 11. 8. p., 51. sz. 1941. 12. 18. 2. p.

47 Uo. 41. sz. 1942. 10. 8., 2. p.; OZU 1. sz. 1942. 1. 1. 4. p.

48 MZL 34. sz. 1943. 8. 26. 6. p., 29. sz. 1943. 7. 29. 2. p., 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p.

49 Uo. 12. sz. 1943. 3. 25. 4. p.

50 Uo. 18. sz. 1942. 5. 6. 5. sz.

51 Uo. 2. sz. 1942. 1. 8. 4. p.

52 Uo. 29. sz. 1943. 7. 22. 12. p.

egységeket is, jórésztben a behívottakra hártották, holott beszerzésük is az áruhiány miatt egyénileg sokszor megoldhatatlan volt és végül közösségi feladattá vált.⁵³ A hiányt részben időszakonként engedélyezett gyűjtések pótolták, mint például 1942/43 telén, midőn a munkaszolgálatosok a megfagyás rémével is szembekerültek. Sajnos, a lapok nem jutottak birtokába az eredmények hitközségenkénti adataihoz. Egy másik kimutatás szerint 1943. május 1. és július 15. között vidéken összesen 27.814 ruhadarabot gyűjtöttek be. Akik nem tudtak természetben segíteni, befizettek 1,5 millió pengőt, beleértve Budapestet is.⁵⁴ Külön gondoskodást igényeltek a voronyezsi katasztrófából megmenekült csapatokkal hazatértek, valamint 1944 elején a Kárpátok előteréből kivont lerongyolódott egységek.⁵⁵ Valamennyi esetben a nagyváradi hitközségek jelentős szerepet játszottak a gyűjtésekben.⁵⁶

Nehézséget jelentett az a tény is, hogy a segélycsomagok harctérre küldése súlykorlátozás alá esett.⁵⁷ Még nehezebb körülmények között lehetett küldeményt eljuttatni a német tábori posta útján a Bórban dolgozók számára.⁵⁸ Emberesebb magatartásról tett tanúságot 1944 elején a Nagyváradon állomásozó zászlóalj parancsnoka, aki engedélyezte, hogy a munkaszolgálatosok 40 házról-házra járó csoportot alakítsanak téliruha gyűjtés céljából.⁵⁹ A Magyar Zsidók Lapja 1944. február 24-i számában mintegy 50.000-re becsülte a munkaszolgálatosok számát és 3 millió pengőre soronlévő felszereléseik költségét.⁶⁰

Nagybaczony Nagy Vilmos honvédelmi miniszter bukása után (1943. augusztus) nemcsak az anyagi nehézségek növekedtek, de a bánásmód nagymértékben újra romlott. Péntek este ugyan lehetett néhol közös imádságot végezni, de a körletet elhagyni tilos volt. A szombati munkaszünetet pedig kiiktatták. Természetesen a felekezeti lapok nem adhattak a cenzúra miatt közvetlenül hírt a durvaságokról, csupán a sorok között lehetett olvasni. Ugyanígy csak elvétve találkozhatunk azokkal a hírekkel, amelyek arról szóltak, hogy kisebb csoportok juthattak engedélyhez, hogy Palesztinába kivándorolhassanak még 1943-ban is. E csoportok szervezésébe bekapcsolódott a kolozsvári „Pro Palesztina” egyesület is.⁶¹

Ugyanígy néha hírek jelenhettek meg arról is, hogy a keresztény társadalom jelentős erői nem értenek egyet a zsidóellenes politikával, vagy legalábbis mértékével. A kérdés rendkívül érzékenyen merült fel Észak-Erdélyben, ahol a zsidóság az elmúlt évtizedekben megtartotta magyar anyanyelvét, nagy többségben a magyar kultúrához kapcsolódott, nem kis mértékben politikai téren a Magyar Pártot támogatta és most érdemeik viszonzásaképpen másodrangú állampolgárrá süllyesztették. Érzelmi téren kevésbé esett latba, hogy más

---

53 Uo. 48. sz. 1942. 11. 26. 1. p.

54 Uo. 31. sz. 1943. 8. 5. 7. p.

55 Uo. 5. sz. 1944. 2. 3. 1. p.

56 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p.

57 Uo. 43. sz. 1942. 10. 22. 1. p., 32. sz. 1943. 8. 12. 1. p., 31. sz. 1943. 8. 5. 6. p.

58 Uo. 45. sz. 1943. 11. 9.

59 Uo. 17. sz. 1944. 3. 16. 6. p.

60 Uo. 8. sz. 1944. 2. 24. 3. p.

61 Uo. 11. sz. 1944. 3. 16. 12. p.

környező államokhoz képest egyelőre helyzete kedvező. A két felekezeti lap számos példával támasztotta alá az észak-erdélyi zsidóság elmúlt két évtizedbeli történetének kiemelkedő eseményeit és olyan személyiségek szerepét, mint Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi, Hegedűs Nándor volt magyarpárti képviselő, a román állammal szemben esküt megtagadó Bíró Márk nagyváradi és Szilas Izidor kolozsvári felekezeti iskolaigazgató stb.⁶² A helyzetet több politikai tényező is méltányolta, akik közül például világosan fogalmazott Balog Artur képviselő.⁶³

A keresztény egyházak magatartására példaképp jelezték Schäfler János szatmári megyéspüspök egyik megnyilatkozását. Bérmaútja alkalmával 1943-ban Erdolasziban az egyházközség a szentség kiszolgáltatása után rendezett fogadásra meghívta a zsidó hitközség elöljáróit is. Katz főrabbi üdvözölte a püspököt, akinek a lap megítélése szerint „rendkívül melegen” válaszolt.⁶⁴

Megemlíttük, hogy politikai okokból püspöki székéről lemondani kényszerült Fiedler Istvánt (1939) Szebenből történt nagyváradi hazatérése alkalmával üdvözölte Lichtenstern Sándor főrabbi. Az egyházfő meleg szavakkal mondott köszönetet a jókívánásokért és arra buzdított, hogy mindenki maradjon hűséges saját vallásához.⁶⁵

Különös figyelmet érdemel Haász István római katolikus tábori püspöknek 1943 októberi látogatása Kolozsváron. Baráth Béla plébános tudomására hozta, hogy a munkaszolgálatosok munkarendjét úgy állapították meg, hogy az „engesztelés napján” is dolgozniuk kell. A tábornoki rangban lévő tábori püspök közbelépett és ennek nyomán biztosították a munkaszünetet.⁶⁶

A március 19-én bekövetkezett események eredményeképpen máról-holnapra a mérsékeltbb zsidóellenes rendszabályokat, amelyeket Berlin már rég súlyosan kifogásolt, felváltotta a megsemmisítés politikája. Ennek következtében elhallgattatták a felekezeti lapokat is.

Úgy gondoljuk, hogy nem volna érdektelen az észak-erdélyi események más forrásból történő feldolgozása azon helyzet további teljes felderítésére, hogy valójában mit tett a keresztény társadalom, még ha kis eredménnyel is, az embertelenség megnyilvánulásai ellen.

JENŐ GLÜCK

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE JEWISH RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE NORTH OF TRANSYLVANIA

This paper supplies data taken from the contemporary denominational press about the history of the Jewish communities in the North of Transylvania between the years 1940 and 1944. In this short survey the author wants to stress the importance of the efforts made by the religious communities, despite the discriminatory laws enacted under internal and external pressure, to

62 MZL 32. sz. 1943. 8. 12. 4. p.; OZU 42. sz. 1943. 10. 20. 6. p.

63 Uo. 2-3. sz. 1941. 1. 10. 1. p.

64 Uo. 23-24. sz. 1943. 6. 3. 7. p.

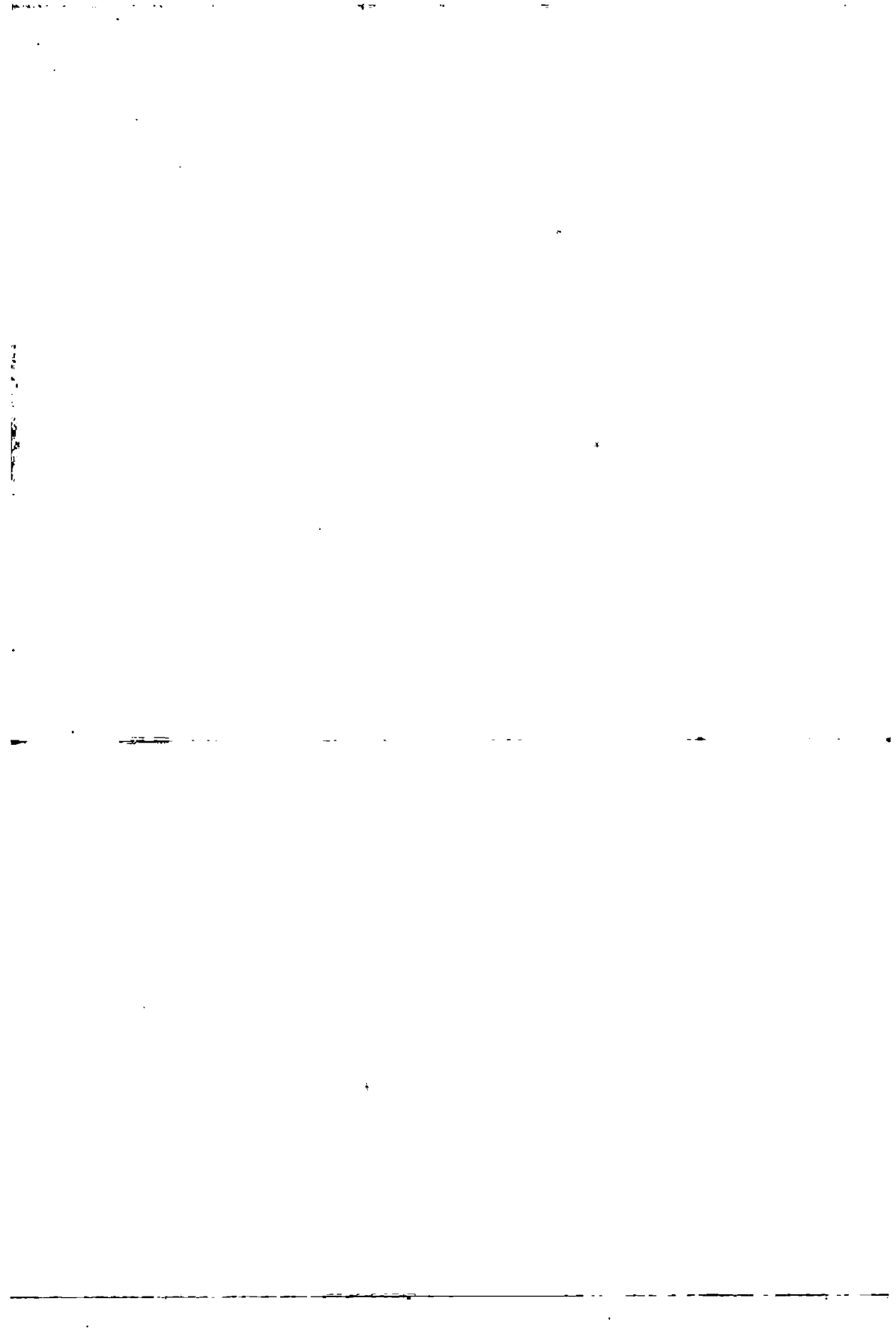
65 Uo. 42-43. sz. 1943. 10. 13. 5. p.

66 Uo. 44. sz. 1943. 10. 20. 3. p.

keep the religious life going, to run their elementary and secondary schools and to keep up their cultural life. Important moral and financial effort and resources were also required to support those dismissed from work and to relieve the harsh conditions of those who were forbidden by the law to join the regular army and had to do forced labour service. This was made possible because of the generosity of the faithful, who offered – of their own accord – to pay many times over the amount of their church-rate and gave donations, too.

The author admits that until the spring of 1944 the authorities tolerated the activities of the Jewish religious communities and that, from an international perspective, compared to other countries, the conditions were somewhat better than elsewhere. The stand of authoritative quarters of the Roman Catholic Church is cited showing that the Church repudiated extremism both in words and action.

In the spring of 1944, however, the Nazi occupation of the North of Transylvania set events in motion, and gave an impetus to the deportation of the Jewish population.

KELEMEN MIKLÓS

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE A MAI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN

A mai Magyarország területén az Unitarius Egyház létét az 1848. évi pozsonyi országgyűlés biztosítja.

Az unitarizmusnak Erdélyből, a mai Magyarország területére történő átáramlása az 1867. évi „kiegyezés” után ölt nagyobb méretet. Budapesten 1876-ban fiók-, majd 1881. április 4-én anyaegyházközség alakul, mely az 1. világháborút követő „trianoni békéig” a mai Magyarországon működő Unitarius Egyház képviselője.

1881 és a trianoni békekötés közötti 39 év leforgása alatt a mai Magyarországon majd minden jelentősebb városában szórványegyházközségek alakulnak, melyek központjuknak a budapesti egyházközséget tekintik. A budapesti lelkészek látják el a szórványegyházközségek lelki gondozását, elsősorban istentiszteletek tartásával.

1902-ben a Királyhágón inneni egyházközségekből alakul meg az Unitarius Egyház 9., „Duna-Tiszamenti Egyházkör”-e, mely szerves része az Erdélyben, kolozsvári központtal működő, püspöki fennhatóság alá tartozó, akkori néven „Magyarországi Unitarius Egyháznak”.

A 9. Egyházkör esperese József Miklós budapesti lelkész, főgondnoka br. Daniel Gábor, a képviselőház akkori alelnöke és Kovács József, hódmezővásárhelyi földbirtokos, téglagyáros.

1920-ban Budapesten, Hódmezővásárhelyen, Füzesgyarmaton és Polgárdiban van anyaegyházközség, hozzájuk és felügyeletük alá tartozó nagykiterjedésű szórvánnyal.

1920. július 4-től az esperes püspökhelyettesi hatáskörrel rendelkezik. Munkáját a Csonkaország területére áttelepülő egykori egyházi tanácsosokból alakuló „Intéző Bizottság” segíti.

1921 őszén Debrecenben Szabó József és testvére házastelek (Hatvan u. 24.) és 20 holdas alapítványi birtokadományával, valamint 32.000 Korona tőkevagyonával leányegyházközség alakul. Ez évben fölvetődik egy ún. Misszióház létesítésének gondolata, amely 5 év múlva az angol és amerikai unitáriusok segítségével épül föl és a magyarországi unitárius misszió központjává válik.

1921-ben a mai Magyarország területén az unitáriusok 5 anyaegyházközségben és 7 filiában élnek életüket. Van 6 rendes lelkészük, 3 tanítójuk és 1 lévitájuk.

Ez évben a köri gyűlés helye Polgárdi, ahol legfőbb téma a körzetekre osztandó lelki gondozás. Ennek hatására 1922-ben fokozódik a missziós tevé-

kenység. A lelkészek Hatvanban, Szolnokon, Kaposváron és Felsőigerben (Tolna m.) gyűjtik össze a szétszórtan élő unitárius híveket.

1923-ban a Kolozsváron lévő Egyházi Főtanács jóváhagyásával az Intéző Bizottság „Egyházi Igazgató Tanács”-csá alakul, mely egyedül jogosult a mai Magyarország területén lévő későbbi törvények meghozatalára. Az EIT feladata az itteni egyházközségek támogatása; az anyagi erőforrások megteremtése; az unitárius hívek nyilvántartásba vétele és a megcsonkított ország területére menekülő hívek gyámolítása. Az Egyházi Igazgató Tanács létrejöttét a történelmi kényszer idézi elő. Életrhívása – kihangsúlyozottan –, nem a kolozsvári, vagy másképp az anyaegyházról való elszakadást célozza, hanem a megcsonkított Magyarországon élő unitáriusok egyházi szervezetbe tömörülését kívánja törvényessé tenni. Így a Magyar Állam területén lévi unitáriusok kormányzati és képviselői hatáskörét gyakorolja. Szerepe azonos az addigi kolozsvári központú Egyházi Képviselő Tanácséval.

Az Egyházi Igazgató Tanács egyházi elnöke Józán Miklós esperes, világi elnöke – főgondnoki hatáskörrel – dr. Hajós Béla miniszteri tanácsos, titkára Bíró Lajos lelkész, jegyzője – egyházi részről Barabás István lelkész, világi részről dr. Dési Ferenc táblabíró. Jogtanácsos br. dr. Daniel Gábor ügyvéd.

Az Egyházi Igazgató Tanács mellett három: pénzügyi, nevelésügyi és jogügyi bizottság alakul a nevükben hordozott munkakör betöltésére.

Az Egyházi Igazgató Tanács megalakulását, feladatát és hatáskörét meghatározó jegyzőkönyvet tudomásul, illetve jóváhagyás végett megküldi a Kormányoknak, a Miniszterelnöknek, a székesfővárosi polgármesternek és az összes felekezet főhatóságának.

Ez évben köri közgyűlés Füzesgyarmaton történik, hol a nyár folyamán a Egyházi Igazgató Tanács 10 szegénysorsú gyermeket nyaraltat. Ez év missziós munkája kibővül Miskolcra és Szegedre is.

Az egyház anyagi helyzetét nagyban megkönnyíti a zürichi központú protestáns segélyakció 1.100.- svájci Frankja és az angoloktól kapott, az egyetemeken tanuló unitárius ifjaknak küldött 25,- angol Font segély.

Ez év nagy sikere az orosházi „templomalap” létesülése és a Nőszövetség megalakulása, mely a budapesti egyházközség kebelében működik. Ez évtől az erdélyi iskolákban végzett itteni, volt unitárius iskolákban járt tanulók havi találkozói rendezésével erősítik szülőföldjükhöz való kapcsolatukat.

1924-ben az egyházköri közgyűlés helye az a Dévaványa, amelynek unitárius vallású lakói – akkori – legfőbb törekvése egy olyan tanító állás megszervezése, amely komoly lépést jelentene az Orosházán lakó unitáriusok felé, akik lelkészi állás beindítására tesznek lépéseket. E dévaványai köri gyűlés foglalkozik a leendő Misszióház létesítésének várható előnyeivel, a lelkészi fizetések megállapításával és azokkal a segélyekkel, amelyek lehetővé teszik egyfelől egyházi kiadványok megjelentetését, másfelől az egyház fönntartását biztosítani. E kiadványok sorában megemlítenő az 1922-ben megjelenő egyházközségi lap, az Unitárius Értesítő megjelentetésének biztosítása, az Egyházköri kiadványaként napvilágot látó – Perczelné Kozma Flóra unitárius író tollából származó – „Channing szelleme” c. munka, majd a Nőszövetség kiadványa,

mely „Kis Biblia” címen a 3-4. elemi iskolások valláserkölcsi nevelésének segédeszköze.

Ami a segélyeket illeti, az Egyházkör kap külföldről 100,- svájci Frankot. Oxfordból érkezik 1 millió 539.000 Korona, végül a Hangya Szövetkezet tesz 10 milliós alapítványt a magyarországi unitárius lelkészek nyugdíjalapjára. A pénz vásárlóértékének megfelelően rendeződnek a lelkészi fizetések. A kultuszminisztérium jóvoltából a városi lelkészek 60,- a vidéki lelkészek fizetés 40 métermázsa búza Korona-értékével gyarapodik. A püspöki vikárius évi állami tiszteletdíja 1 millió 200.000,- Korona. Ez évben is nagy lendülettel folyik a belmissziós munka. Sor kerül a miskolci, a szolnoki, a debreceni, a szegedi, a gyulai és a zalaegerszegi unitáriusok fölkeresésére és körükben istentiszteletek tartására. A belmisszió erősödését jelentik a rendőrség állományába tartozó unitárius atyafiaknak tartandó istentiszteletek.

1925-ben a Köri Közgyűlés helye Füzesgyarmat, de előzőleg Budapesten díszközgyűlés zajlik le az Amerikai Unitárius Társulat 100 éves fennállásáról való megemlékezés jegyében. Az év Igazgató Tanácsi jegyzőkönyvei alapján tudott, hogy a dévaványai bontakozó egyházközségben tanítóihiány miatt megszűnik az unitárius elemi iskola és az épületet bérbeadják az ott létesülő polgári iskola céljaira. A mezőberényi unitáriusok építkezési tervekkel foglalkoznak, a Kör pedig a vikáriusság fönntartásának anyagi biztosítására birtokadomány iránti kérést ad be, Sárbogárd megjelölésével. E jegyzőkönyvek örökítik meg azoknak nevét, akik a szórványokban élő unitárius tanulóifjúsághoz való ragaszkodást erősítik. Ezek: a Budapesten vallástanító lelkészként működő Bíró Lajos, Makón Gál Zsigmond tanár, Szegeden dr. Borbély Andor egyetemi tanársegéd, Debrecenben Gál Dezső ny. igazgató, Szolnokon Botár Imre tanár, Kaposváron Vass Miklós tanár, Gyulán József Dezső tanár, Rákospalotán Jancsi (Későbbi Iván) László teol. hallgató, Kecskeméten Buzogány Lajos tisztviselő. Működési helyük meghatározza azokat a városokat, melyek önálló egyházközségek létesítését tehetik lehetővé.

A „nagy politika” alakulása kedvezőtlenül hat az unitárius egyház életére. A román kormány nem engedélyezi a kolozsvári püspökségnek a Magyarország területén levő egyházközségek adminisztrálását és a Magyar Külügyminisztérium sincs olyan helyzetben, hogy e téren kezdeményező lépést tehessen. Így mindinkább erősödik az erdélyi egyháztól való különválás kényszerűsége, amely az 1. világháborút lezáró békekötés területváltozásaival ténylegesen be is következik.

Ez évben örvendetesen érlelődik a Misszióház létesítése. Az Angol-Amerikai Unitárius Társulat megküldi az ezen tárgyban hozott irányelveit, amely komoly lépésnek számít a Misszióház megvalósulása felé. A lelkesedés oly nagy, hogy az Igazgató Tanács megbízást ad dr. Tóth György atyánkfiának, egy olyan szabálytervezet készítésére, amely meghatározná a leendő Misszióház rendeltetését, célját és a budapesti egyházközséghez való viszonyát. A belmisszió keretében megismétlődnek a múlt évi szórványlátogatások és nagyobb súlyt kap a főváros közelében levő Pestlőrinc, Kispest és Rákospalota unitáriusainak az egyházi életbe való bevonása.

1926-ban az Igazgató Tanács forrásanyagul szolgáló jegyzőkönyvei hiányosak és nem egy esetben „olvashatatlan” felüljegyzéssel ellátottak.

Ez évben az Igazgató Tanács a segélyek felosztása felől rendelkezik. Így az államsegélyből az esperesi vizsgálószek részére, jegyzői tiszteletdíjra és a vizsgálószek ellátására 3 millió 500.000.- Koronát, a füzesgyarmati, a hódmezővásárhelyi és polgárdi egyházközségek segélyezésére 11 millió Koronát, és a „Baldácsy-alap”-ból a füzesgyarmati egyházközségnek 6 millió, a hódmezővásárhelyi egyházközségnek 4 millió és a polgárdi egyházközségnek 2 millió Koronát juttat. A svájci segélyből és egy névtelen adakozó jóvoltából a vidéki vallásitanítók 2 millió 825.500,- Koronát kapnak. A Rockefeller-alapítvány 7 millió 956.000,- Koronáját Jancsi László teológus, Csiki Gábor misszióházi lelkész és magának a Misszióháznak segélyezésére fordítják. A Közös Protestáns Segélybizottság 1 millió 825.000,- Koronás segélyét, kipótolva még 1 millióval 7 vidéki hitoktató kapja. A diákmenza költségeihez a Kör 2 millió Koronával járul hozzá. A belmisszió során 7 vidéki szórvány meglátogatására kerül sor. Ingyenes angol nyelvtanfolyam indul be heti 4 órában.

1927-ben a köri közgyűlés helye Hódmezővásárhely.

Ez évben már kézzelfogható eredménye jelentkezik az egyházkörnek az Államban betöltött szerepének elismerését és értékelését illetően. Józan Miklós püspöki vikárius szerepkörének elismeréseként meghívást kap a Magyar Felsőház tagjainak sorába és kitüntetik a „Polgári Signum Laudis” érdemrenddel. Ugyanakkor (jan. 29.) az Országgyűlés 2 házának ünnepélyes megnyitáskor a szokásos istentiszteleten egyházi beszéd tartására kéri föl. A Kör és az Állam viszonyát tükrözi az unitárius dr. Kozma Jenő alsóházi tagsága is.

Az Igazgató Tanács az erdélyi anyaegyház és a magyarországi Kör viszonyának – a politikai kényszer hatására teendő – tisztázása végett május 11-én, az erdélyi Egyház képviselőjében megjelenő dr. Ferenczy Géza főgondnok, Kovács Kálmán püspöki titkár és Ferencz József egyházi jogtanácsos jelenlétében rendkívüli ülést tartanak és adminisztratív intézkedésekben állapodnak meg. Így a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanácsnak felküldendők az Egyházkör és az Igazgató Tanács jegyzőkönyveinek 1–1 példánya, valamint az elfogadott szabályzatok, rendeletek és törvényjavaslatok.

A Dunántúlon megalakul – 72 lélekkel – a Baranya-somogyi szórvány. A böhönyi leányegyházközség imaház építésére készül. A debreceni leányegyházközség 3 évre bérbeadja 20 holdas birtokát és imaház építésére kér engedélyt. Füzesgyarmat kap a kormánytól a templom és az iskola fenntartására 2.000,- Pengőt, felszenteli harangját és megünnepli fennállásának 25. évfordulóját. Hódmezővásárhelyen özv. Kovács Józsefné 8 mázsás harangot öntet 5.000,- Pengő értékben. A kormány föl vállalja Pethő István hitoktató fizetését. A november 6-i kolozsvári Főtanács sor kerül Jancsi László lelkész felszentelésére. A decemberi rendkívüli Igazgató Tanács határozatot hoz a román egyetemi hallgatók magyar ellenes tüntetéséről beszámoló küldéséről az angol és amerikai lapoknak, a Brit és Külföldi – és az Amerikai Unitárius Társulat felé.

1928-ban a köri gyűlést Debrecenben tartják.

Ismét előtérbe kerül a magyarországi unitáriusoknak önálló Egyházkerületbe szervezésének kérdése. Kelemen Béla rendőrfőtanácsos ilyen irányú javaslatát elvetve, ünnepélyesen kinyilvánítják, hogy „az előállott új nemzetközi jogi helyzetben is az ősi erdélyi közös egyházalkotmány az az alap, amelyen megál-

lani a hithűségnek szigorú követelménye és fentmaradásunk egyetlen biztosítéka.” Elkészül a lelkészi nyugdíjintézet szabályzata. Sor kerül Debrecenben az imaház fölszentelésére.

1929-ben a köri közgyűlés helye Polgárdi.

A közgyűlés után a tagok Sárbogárra látogatnak. Február 17-én közvetít első alkalommal a Rádió unitárius istentiszteletet. Az év végére összehívott „ad hoc” bizottság a „határozott cél nélküli adományok” kezelésére „köz-alapot” létesít.

1930-ban a sárbogárdi birtokkal kapcsolatos kérdések állanak előtérbe.

1931-ben Egyházi Közigazgatási Bíróság alakul.

1932-ben a Misszióház gondozása alatt álló körlelkészség alakul a Duna-Tisza közén és a Dunántúlon lakó szórványhívek bevonásával. Az erdélyi „Anyagyház” s benne a székelykereszturi főgimnázium felső tagozatának előmozdítására gyűjtést rendeznek. Július 6-án megünneplik Józán Miklós 40 éves lelkészi jubileumát.

1933-ban a püspöki vikárius tagja lesz az országgyűlés felsőháza közjogi-külföldi és közoktatási bizottságának. Csiki Gábor pedig kormányfőtanácsosi címet kap.

1934-ben javaslat készül az új Egyházi Szervezeti Törvény készítésére és Unitárius Lexikon kiadására. Baja és Cegléd besorolásával elkészül az új szórványbeosztás.

1935-ben 3. fokú fegyelmi bíróság alakul. Kimondják, hogy a lelkészek kinevezésének joga a püspöki vikáriusé. Kincses László füzesgyarmati lelkész nyugalomba vonul. Utódja Darkó Béla. A szükségessé váló központi missziós lelkészi állásra Ferencz József jelentkezik.

1936-ban a júliusi rendkívüli közgyűlésen bemutatásra kerül az új Egyházi Szervezeti Törvény tervezete. Fölszentelik Pestszentlőrincen az új templomot. Kereki Gábor 5. éves teológus gyakorlati évét Budapesten tölti.

1938-ban a Felvidék egy része visszakerül Magyarország fennhatósága alá.

Kocsord Budapest filiájaként leányegyházközséggé alakul és engedélyt kap templomépítésre. Az Igazgató Tanács az e célra alakuló bizottsággal felülvizsgálja az Egyletek vagyionkezelését. Szórványkörzeteket hív életre Pest-vidéken, Debrecenben, Dunapatajon és Kocsordon.

Határozat születik a lelkészi nyugdíjalap pénzkészletének (24.000,- P.) földingatlanba fektetése tárgyában, majd a XI. kerület Sasadi út mellett 38.808,- Forint értékben telek vásárlásra. Míg 1935-ben Kincses László füzesgyarmati, 1939-ben Kereki Gábor kocsordi lelkész ügyében ítélezik a fegyelmi bíróság. A kocsordi állásáról lemondó Kereki Gábor átmeneti utódja előbb Nyirtai Mózes, utóbb Nagy Sándor lelkész. Rendelet születik a zsidó egyházból áttérők szabályozására és oktatására. Az Állam engedélyezi az új Egyházi Szervezeti Törvény életbeléptetését. A lelkészek tagjai lesznek az Országos Tisztviselő Betegellátási Alapnak.

1939-ből a jegyzőkönyvek a politikai változásokkal foglalkoznak.

1940-ben a püspöki vikárius Kereki Gábort Budapestre nevezi ki segéd-lelkésznek. Feladata Dunapatajon vallástanítás és istentiszteletek tartása. Bartók Géza lelkész elhalálásával megüresedik a polgárdi lelkészi állás.

Az ez évi aug. 30-i „Bécsi döntés” Északkerdélyt visszacsatolja Magyarországhoz. Ez alkalmat nyújt a 9. egyházkör önállóságának megszüntetésére és közigazgatásilag a kolozsvári püspökséghez (vissza)csatolására. A püspöki vikárius és a főgondnok lemond tisztségéről és lemondásukkal megszüntetik a kényszerhelyzetből adódó tisztségeket és ezt bejelentik a kolozsvári püspökségnek. Ugyanakkor az Igazgató Tanács is – mint alkotmányozó testület –, lemond törvényalkotó jogáról és a következő években a kolozsvári püspökség fennhatósága alatt 9. Egyházkörként szerepel 1944 október haváig.

Itt még röviden megemlékezünk a statisztikák alapján összeállításra kerülő unitáriusok lélekszámáról.

A mai Magyarország területén fellelt unitáriusok összlélekszáma

1921-ben 10.895 fő
1922-ben 11.188 fő
1923-ban 11.271 fő
1924-ben 10.605 fő
1925-ben 10.736 fő
1926-ban 10.863 fő és
1927-ben 10.872 fő.

A következő évekből nincs tudomás statisztikai fölmérésről. A fentiek értelmében nagy lélekszámbeli eltolódás nem tapasztalható. Maga az a tény, hogy a mai Magyarország területén élő, részben az 1. világháborút követő politikai változás után Erdélyből áttelepülő és részben az itt más egyházakból áttérő unitáriusok szervezeti formában gyakorolják vallásukat, az egyfelől az unitarizmusban rejlő összefogó erőnek, másrészt a hivatásérzettől áthatott lelkeszi munkának tudható be.

A 2. világháború után visszaálló határok következtében a Magyarország területén élő unitáriusok ismét kénytelenek önálló egyházi életet gyakorolni.

1944 októberében az Erdélyből menekült Egyházi Képviselő Tanács-tagokból megalakul az Unitárius Egyház Ideiglenesen Budapesten működő Képviselő Tanácsa, mely első tevékenységéül számbaveszi az Erdélyből menekült egyházi alkalmazottakat (kb. 60 fő), segélyeket utal ki és fizetés előlegeket folyósít.

1945-ben megalakul a (Csonka)Magyarországon lakó egyházi tanácsosokból az Egyházi Intéző Bizottság, mely – átmenetileg – magára vállalja az Egyház kormányzását, képviselét és ügyeinek intézését. Végrehajtó testülete az Egyházi Képviselő Tanács. A márc. 13-án alakuló Egyházi Intéző Bizottság felüggszti a Duna-Tiszamenti Egyházkör (9. Kör) közigazgatási autonómiáját és megválasztja tisztségviselőit.

Egyházi elnök: *Szent-Iványi Sándor* – püspököt helyettesítő megbízással.

Világi elnök: *dr. br. Daniel Gábor*.

Egyházi titkár: *Ferencz József*.

Jogtanácsos: *dr. Gyarmathy László* és *dr. Kozma Jenő* ügyvédek.

Pénztárnok: *dr. Bölöni András*.

Egyházi Képviselő Tanács-tagok: *Barabás István, Benczédi László, dr., Bródy László, dr., Csiki Gábor Tibor, dr., Györfi István, Gyulai Tibor, dr., Malasits Géza, Supka Géza, Szent-Iványi József, dr. és Veres Gábor, dr.*

1947-ben a kolozsvári Egyházi Főtanács szentesíti a Magyarországi Unitárius Egyház-alkotmány magyarországi érvényességét és annak alkalmazási módját.

A volt Magyarországi Egyházkör széleskörű autonómiát kap. A Kolozsvári Zsinat csupán a hittani kérdésekben való döntés, a törvényalkotás, a papnevelés és a 3. fokú fegyelmi bíraskodás jogát tartja fenn magának. Ez évben (nov. 2.) -megszűnik az Egyházi Intéző Bizottság, a budapesti ideiglenes Egyház Köri Tanács és a már 1945-ben felfüggesztett Duna-Tiszamenti Egyházkör.

Az egyház új vezetőtestülete (elnökség): *Csiki Gábor, dr.*, esperes, püspöki helynök, *Gál Jenő, dr.* és *Imreh Dénes* egyházközi főgondnokok, *Barabás István* és *Szent-Iványi Sándor* tb. esperes, püspöki helynök címet, *Kozma György, dr.* tb. egyházközi főgondnok címet kap.

Nagy jelentőségű eseménynek számít, hogy a magyar törvényhozás elfogadja a felekezetek egyenjogosításáról szóló törvényjavaslatot. Ez év március 15-én megjelenik az Unitárius Élet című egyházi folyóirat, melynek felelős szerkesztői az egyházban vezető tisztséget betöltő lelkészek. A lap munkatársai önkéntes alapon, fizetés nélkül dolgozó egyházi alkalmazottak, de nem egy esetben az unitarizmussal rokonszenvező más vallású emberek.

1948-ban Egyházunk is felújítja a szabadságharc emlékét. Előadássorozatot tart a nagy idők nagy unitáriusairól.

Az Egyház jövőjét formáló nagy esemény az Egyház és az Állam különválasztását szentesítő *Egyezmény* aláírása. Ennek három aláírója dr. Csiki Gábor, dr. Gálfalvi István és Gyallay Pap Domokos.

Az *Egyezmény* értelmében:

1. közös bizottság jön létre a vallásügyi törvények kidolgozására;
2. az *Egyezmény* biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, illetve annak feltételeit;
3. az Egyház elismeri, hogy a Köztársaság törvényhozása mindezideig biztosította és bővítette a szabad vallásgyakorlatot;
4. a Kormány a vallásgyakorlathoz tartozó jogoknak tekinti az istentiszteleteket, a bibliaórákat, a konferenciákat, az evangélizációkat, a sajtó-missziót, a biblia- és iratterjesztést és a szeretetmunkát.

20 évre biztosít államsegélyt, melyet az első 5 évben az eddigi államsegély 100 %-át, a másodikban 75 %-át, a harmadikban 50 %-át, a negyedikben 25 %-át folyósítja.

Az *Egyezmény* értelmében az Egyház az istentiszteletek rendjébe beiktatja: a Magyar Köztársaságért, az államférfiakért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és a békéért való könyörgést. Államosítják a közoktatási jellegű iskolákat, az addigi egyházi jellegű tanárokat és tanítókat az állam átveszi, a füzesgyarmati iskola tanterme gyülekezeti célokat szolgál, az iskolában kötelező vallástanítás szabadon történhet.

Az *Egyezmény*nek anyagi kitételei a következő évtizedekben az Egyház biztos anyagi föltételét jelentik. Többi pontjának betartására mindkét fél nagy súlyt helyez.

Az *Egyezmény* biztosítéka az Unitárius Egyház további működésének.

Ez időtől kezdve az Unitárius Egyház is az Állam felügyelete alatt működik. Ennek következménye az állami szervekkel való szoros együttműködés, illetve az állam politikájának egyházi keretek közötti kötelező propanálása. Az *Egyezmény* az 1971-es évektől a 90-es évekig mind nagyobb mértékben érezhető, úgy pozitív, mint negatív hatásában. Pozitív hatása az egyház működhetősége, negatív a cselekvési és szólási szabadság csökkenése. Ide sorolható az egyház korabeli jegyzőkönyveinek eltüntetése, ami az egyház történetének megírásánál az Unitárius Élet c. lap közlésére történő támaszkodást igényli.

Ez évben egyházunkban Lelkészképző Intézet létesül. Előadás-sorozat indul „Világiak teológiája” címen. Az egyházat fölkeresi Rev. Mirko Vrana csehszlovák unitárius lelkész.

Az évi közgyűlés kimondja a nők egyenjogosítását és kijelenti, hogy a közgyűlés nem lehet személyek harca. Úgy határoz, hogy a közgyűlés tagjait, a gyűlést megelőzően tájékoztatja a fontosabb kérdésekről.

1950-ben az egyház lelkészszentelő Zsinati Közgyűlést tart. Ezen felszentelik Bencze Márton Duna-Tiszaközi, Bajos János füzesgyarmati, Szász János polgárdi, Huszti János szintén Duna-Tiszaközi és dr. Jakab Jenő kocsordi lelkészt.

A Köri Tanács kimutatást küld szükségleteiről a Genfben székelő Egyetemes Egyháztanácsnak. A Misszióház adótartozásának kiegyenlítésére 500.- Dollár érkezik az Amerikai Unitárius Társulattól. A Nagy Ignác utcai épületben 50.000,- Ft-os tűzkár keletkezik. Az Amerikai Unitárius Társulat küld 2 láda könyvet. Javaslat születik Unitárius Múzeum és Egyházköri Könyvtár létesítésére és a lelkészi munkaterületek új beosztására. Ez utóbbi kérdésben a következő évi Tanács-ülés úgy dönt, hogy a régi kerületi beosztás megmarad, „csak a közigazgatási nevek módosulnak”.

1951-ben a Köri Tanács megállapítja, hogy mert a Misszióházban nem folyik missziói tevékenység, ezért annak misszió jellegét hatályon kívül helyezi. Érvényben hagyja a Hőgye Endre utcai ház (Misszióház) vagyoni jogi helyzetét és a használatát szabályzó megállapodást, és az épületben lévő templomot, gyülekezeti termet, két lelkészi lakást és az irodákat átadja a budapesti egyházközségnek azzal, hogy azok egységes intézkedésekkel kezeltesse.

Ez évben is tartanak a világiak részére teológiai (30–60 fő) és gyülekezeti munkás, a lelkészek részére továbbképző tanfolyamot.

A papírhányra való utalással ajánlat történik az Unitárius Élet c. lapnak a „Szabadegyházak Szövetsége” kiadványaiba való beolvasztására, de ehhez az egyház hitelvi okok miatt nem járul hozzá. A hatósági rendelet értelmében a Városi Tanácsnak át kell adni az 1895. okt. 1-e előtti születési és halálozási anyakönyveket.

1952-ben előtérbe kerül a lelkészi utánpótlás kérdése. Ezt a kérdést a Köri Tanács „Egyházi és Vallástudományi Bizottság” létesítésével kívánja megoldani. Tehermentesítés céljából napirendre kerül a magyarkúti egyik beépítetlen telek értékesítésének kérdése. Kimondják, hogy az esperes-püspöki helynök ne legyen parókus lelkész. Az év folyamán sajnálatos módon nem folyik rendszeres vallásoktatás.

A nov. 16-i Köri Tanácsülés meghatározza a magyarországi anya-, társ-, leány- és szórványegyházközségek helyét. Anyaegyházközség Budapesten,

Debrecenben, Füzesgyarmaton, Hódmezővásárhelyen, Kocsordon és Pestlőrincen van, de ide sorolódik a Duna-Tiszaközi- és a Dunántúli Szórványegyházközség is. Leányegyházközségek Szegeden, Orosházán, Miskolcon és Pécs környékén vannak. Társegyházközség Dévaványa és Dunapataj. Szórványegyházközség egy van, Eger.

1953-ban sor kerül a Hőgyes Endre utcai épület államosítására. Az épület 25 %-a marad egyházi tulajdonban. A lelkészutánpótlás kérdése megoldhatóvá válhat a Debreceni Református Teológián. Javaslat születik az Egyházi és Vallástudományi Bizottság átszervezésére Unitárius Irodalmi Munkaközösség néven és a Nyugdíjintézetnek Önfenntartási alapra helyezésére. A Köri Tanács elrendeli „Vagyon-leltár” készítését.

1954-ben a Kormány nem lépteti életbe az *Egyezményben* foglalt 25 %-os támogatás csökkentését.

Javaslat születik a „központi irodának” a Nagy Ignác utcai épületbe való áthelyezésére. Márciustól júniusig a Dávid Ferenc Emlékév jegyében előadás-sorozat folyik. Az Egyházi és Vallástudományi Bizottság elfogadott új neve „Dávid Ferenc Teológiai Bizottság”. A 2. világháború után először történik beszámoló a cseh- és németországi, a holland, a svájci, az angliai és az USA-beli unitárius körök személyi változásairól.

1955-ben megállapítást nyert, hogy az államsegélyen kívül nincs az Egyháznak semmi jövedelme. Az év folyamán belsőemberi konferenciát rendeznek Magyararkúton. Határozat születik „Vallás- és egyháztörténeti Adattár” létesítéséről.

1956-ban a politikai eseményekre való tekintettel az egyházban Elnöki Tanács alakul Csiki Gábor, Ferencz József, Pethő István, R. Filep Imre, dr. Kozma Jenő és dr. Nyiredy Géza részvételével. Számbaveszik az egyházat ért veszteségeket.

1957-ben a lelkészi kar elégedetlen lévén Csiki Gábor esperes-püspöki helynök munkájával, és mivel túllépi a nyugdíj korhatárt és az Amerikai Unitárius Társulat vállalja nyugdíjának folyósítását, javasolja nyugalomba vonulását. A javaslatnak Csiki Gábor eleget tesz, de áldástalan, hosszú vitáknak veti meg vele alapját.

A Köri Tanács kimondja, hogy egyházunkban nincs életfogytanig tartó tisztség. Ennek érvényében választja meg az egyház új tisztikarát – 6 évre.

Esperes-püspöki helynök: *Pethő István.*

Köri jegyző: *R. Filep Imre,*

Főgondnok: *dr. Gálfalvi István és Ferencz József,*

Közügyigazgató: *Gyórfi István,*

Titkár-előadó: *dr. Nyiredy Géza,*

Pénztáros: *Miklós Károly,*

Számvevő: *Simon András,*

Jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő.*

Az 1956-os események hatására az Egyház ruha- és élelmiszersegélyben részesül, az Amerikai Universalista Egyház, az Amerikai Unitárius Társulat és a Holland Szabadelvű Egyház részéről. Adományuk 90 %-ban használt ruhane-mű. Egyházi szolgálatra jelentkezik a szegedi származású, átmenetileg Erdélyben szolgált Kelemen Miklós lelkész.

1958-ban az Állam még mindig a teljes segélyt folyósítja. Kapcsolat létesül a lengyel unitárius és az indiai Brahma Samaj Egyházzal. A lelkészi munka előmozdítására a pestlőrinci és a hódmezővásárhelyi egyházközség „Dongó segédmotorkerékpárt”, Füzesgyarmat kerékpárt kap. A Nyugdíjtanács tagsági díját havi 10,- Ft-ban állapítja meg. Kimondják az egyházi törvények magyarázásának és értelmezésének szükségletlen, és a törvény betartásának szükségességét.

1959-ben az egyházi öfenntartás érdekében „Egyházi Közalap” létesül. Magyarkúton lelkész konferenciát rendeznek. Határozat születik, hogy a lelkészek kötelesek havonta 1–1 egyházi beszédüket a főhatósághoz fölküldeni, hogy az bekötve fennmaradhasson az utókorra.

A 60-as évek jegyzőkönyvei hiányoznak.

1966-ban Pethő István püspöki helynök (kényszer)nyugalomba vonul. A „Lelkészi Kollégium” javaslata alapján az új -

esperes, püspöki helynök: *R. Filep Imre*,

köri felügyelő gondnok: *Ferencz József*,

főjegyző: *Bencze Márton*,

közügyigazgató: *Bajor János*,

számvevő: *Józan György*,

pénztáros: *Gyórfi István*,

jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő*,

Teol. Intézet igazgató: *Gyórfi István*,

Állandó Vegyes Bizottság elnöke: *dr. Bartalis Ákos*.

Az új egyházvezetőség mindent elkövet az állammal való jó viszony mélyítésére, az egyházi törvények korszerűsítésére, és a külföldi kapcsolatok mélyítése érdekében.

1971-ben Zsinati főtanács tartására kerül sor (okt.). R. Filep Imre elhalálózásával időszerűvé válik az egyház újabb vezetőségének választása. Miután az állam hozzájárul a Magyarországon élő unitáriusok püspökséggé szerveződéséhez, az októberi Zsinati Főtanács az Állami Egyházügyi Hivatal előzőleges hozzájárulásával püspöknek a lelkészi képesítéssel rendelkező, jelenlegi főgondnokot, dr. Ferencz Józsefet választja.

Főgondnok: *Bartók Béla*,

főjegyző: *Bajor János*,

főgondnokhelyettes: *dr. Gyarmathy László*,

közügyigazgató: *Huszti János*,

előadó-titkár: *Becze Márton*,

pénztáros: *Mátéffy Géza*,

számvevő: *Józan György*,

jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő*,

Teol. Int. ig-ja: *Gyórfi István*,

könyvtáros-levéltáros: *Szász János*.

Az 1972 utáni évekre a püspökség megerősítésére, a külföldi kapcsolatok fölvételére, a belmisszió fokozására tett lépések, valamint az állam és az

egyház fennálló kapcsolatainak mélyítésére tett lépések nyomják rá bélyegüket. Megünneplik az *Egyezmény* aláírásának 25 éves jubileumát.

1977-ben sor kerül a mai Magyarország területén a 2. püspökválasztó Zsinatra.

Az 1977. szept. 18-i Budapesten zajló püspökválasztó zsinat püspöknek – újabb 6 évre – dr. Ferencz József eddigi püspököt választja meg.

Főgondnok: *Bartók Béla,*

főjegyző: *Bajor János,*

közügyigazgató: *Husztai János,*

főgondnok helyettes: *dr. Gyarmathy László és Mikó István,*

előadó: *Bencze Márton,*

pénztáros: *Mátéffy Géza,*

számvevő: *Józan György,*

jogtanácsos: *Szent-Iványi Csaba,*

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona,*

levéltáros: *Szász János és Kálnoki Kis Géza.*

Az egyház az Ökumenikus Tanács kiadványaihoz 1.000,- Ft-os adománnyal járul hozzá. Elhalálozott: Bartók Béla volt polgárdi lelkész Gabriella nevű leánya, székesfehérvári ingatlanát az egyházra hagyja.

1978-ban a püspök és a főgondnok az újesztendő alkalmával tisztelegő látogatást tesz az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél. Megtárgyalják az oxfordi kongresszussal, az angliai unitáriusok közgyűlésén való részvétellel kapcsolatos problémákat. Napirendre került a lelkészek nyugdíjügye és az Unitárius Élet c. lap terjedelem bővítésének aktuális kérdése.

Ez évben megemlékezés történik az 1927. évi 50 esztendővel ezelőtt zajló kolozsvári lelkészszentelő zsinatról, melynek 15 felszentelt lelkésze között volt dr. Szentiványi Sándor és dr. Iván László, mindketten Budapesten is szolgáló lelkészek.

Az ez évi Egyházi Képviselő Tanács előbb 3 gyülekezett; a kocsordi, a hódmezővásárhelyi és a pestlőrinci gyülekezet problémáit tárgyalja le, engedélyezve a 2. világháborúban megsérült templomaik renoválását. Tudomásul veszi Gyallay Pap Domokos író, egyházi tanácsos leszármazottjainak az író kopjafasíremlék állítására vonatkozó kérését. Megelégedéssel nyugtázza a Kulturális Minisztérium illetékes ügyosztályának az egyházi levéltár elhelyezésének és feldolgozásának munkáját méltányoló elismerését. A püspök jelen van az Országos Béketanács parlamenti ülésén. A Protestáns Könyvesbolt vállalkozik az unitárius kiadványok eladására. A TIT Néprajzi és Művészeti Szakosztálya rendezte Kelemen Lajos unitárius erdélyi művelődéstörténész, egyházi főgondnok emlékezetét idéző gyűlés után egyházunk főlhívja a figyelmet Kelemen Lajos most megjelenő „Művészettörténeti tanulmányok” c. munkájára, kérve a szerző irodalmi értékű leveleinek az egyházi levéltárban való elhelyezését. A főgondnok részt vesz a prágai Keresztény Békekonferencián. Meglátogatja az egyházat a csehszlovákiai unitáriusok brünni gyülekezetének lelkésze: Mikota Milos, aki a Hőgyes Endre utcai összejövetelen (ápr. 16.) tolmácsolja a cseh unitáriusok köszöntését. A főgondnok részt vesz a Hazafias Népfront budapesti bizottságának székházában tartott (jún. 15.) papi békegyűlésén. Általános

emlékezés történik a debreceni templom 50,- és a kocsordi templom fölszentelésének 40. évfordulójáról. Az oxfordi IARF kongresszus hazai unitárius résztvevői az Unitárius Élet hasábjain számolnak be a konferencia lefolyásáról. Huszti János budapesti lelkész az Országos Béketanács a békemozgalomban végzett munkájáért „Emléklap”-pal tünteti ki. Az év végén elhalálozik Pethő István ny. püspöki helynök. Unitárius istentisztelet tartására kerül sor Frankfurtban.

1979-ben egyházunk jelen van az Ökumenikus Tanács munkájában, az angliai unitáriusok manchesteri főtanácsi ülésén, a hollandiai IARF Konferencián, Budapesten a Dávid Ferenc utcában (2. sz.) Dávid Ferenc emléktáblája leleplezésén, a MTA Irodalom.tud. Int-e Reneszansz Kutató Csoportjának Baranya megyei siklói tudományos konferenciáján (máj. 15–19).

A siklói konferencia külföldi unitárius résztvevői tiszteletére fogadást ad az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. A MTA közgyűlése (máj.) rendes tagjai sorába választ 2 unitáriust: dr. Borbély Samu ny. matematikai, és dr. Szent-Iványi Tamás állatorvostud.-i professzor személyében. Aug. 9-én lezajlik a Dávid Ferenc „Emlékév” jegyében rendezésre kerülő Zsinat, melynek küldöttsége tisztelgő látogatást tesz az Állami Egyházügyi Hivatalban.

1980-ban egyházunk részt vesz a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsülésén, az Országos Béketanács ülésén (jan. 18.), az Egyházak Világtanácsa képviselőinek 2. tanácskozásán, az IARF Unitárius Ifjúsági Világszövetség Klingsbergben (NSzK) tartandó nyári konferenciáján, a Nyíregyházán tartott (máj. 14.) Országos Irodalomtörténeti ülésen.

Az Egyház kiadja néhai dr. Varga Béla kolozsvári teol. tanár-püspök tanulmányát „Dávid Ferenc és az unitárius vallás” címen. Mozgalom indult „plusz 1 példány” címen az Unitárius Élet c. lap kiadási költségeinek fedezésére. A Magyar Népköztársaság kormánya helyt ad az Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa kérésének és az államsegélyt ez évben, a múlt évben juttatott összeg mértékében folyósítja.

Az Országos Béketanács Bartók Béla főgondnoknak az Országos Béketanács „Kitüntető jelvény”-ét adományozza és kitünteti a „Magyar Népköztársaság Zászlórendjével”. A XVIII. ker. tanács a pestlőrinci lelkész részére lakást és irodahelyiséget biztosít.

1981-ben a Hazafias Népfrent VII. Kongresszusán egyházunk – a többi egyházzal karöltve – vállalja az országgyűlésben és a béke munkájában való részvételt. Képvisellete jelen van az Országos Béketanács ülésén, az IARF idei leydeni és Leeuwenkorsban zajló konferenciáján. Ez utóbbi püspökünket a végrehajtó bizottság tagjává választja.

Jelen vagyunk ez évben még a Maradons-i (Belgium) és a pécsi anyanyelvi konferencián. A Magyar ENSz Társaság Intéző Bizottsága püspököt a Bizottság tagjává választja. Az angliai Unitárius Egyház Szociális Békebizottságának elnöke, George Cox, okt. elején meglátogatja egyházunkat, és előadást tart a Nagy Imre utcai gyülekezeti terem októberi összejövetelén. Egyházunk támogatást ajánl fel a 100 éves Magyar Vöröskereszt munkájához.

1982-ben a Magyar Unitárius Egyház „Újlesztendei nyilatkozatá”-ban elítéli a nukleáris háború fenyegetését és állást foglal az egyenlő feltételek melletti

leszerlés mielőbbi megvalósulása mellett. Részt vesz a Világvallások Moszkvai Konferenciájának sajtótitkársági munkájában, a Hazafias Népfront Papi Békégyűlésein, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének az egyházi lapok és munkatársai részére rendezett tanácskozáson. Március 24–26 között egyházunkat meglátogatja dr. Eugene Picket, az amerikai unitáriusok országos elnöke, dr. E. Reves, a chichagói Unitárius Teológiai Akadémia dékánja és proff. dr. J. Mayer, a kanadai unitáriusok képviselője. Folytatódik a hódmezővásárhelyi templom felújítási munkálata. Elhalálozik Végh Mihály Kocsordon szolgáló lelkész. Az okt. 30–31-én tartó főtanácsi ülés fő témája a sajtó-szolgálat. Az Egyházi Irattár Barabás István néhai lelkész kézírataival gyarapodik.

1983-ban kiadásra kerül Szász János „Dávid Ferenc” munkásságát ismerető tanulmánya. Az idei Könyvhét Kálvin téren felállított protestáns könyvpavilonjában ismét árúsítanak unitárius kiadványokat.

Ez évben a püspököt – 75. életéve alkalmából – a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a „Magyar Népköztársaság Zászlórendjével” tünteti ki, a főgondnok pedig – 50 évvel ezelőtti mérnöki diplomája megszerzésének emlékére „arany diplomát” kap. Egyházunk felhívja a tanuló ifjúság figyelmét a Nagy Ignác utcai gyülekezeti teremben tartandó hittanórákra. Képviselteti magát az oxfordi rendes közgyűlésen. Az IARF nyári konferenciája résztvevői Budapestre és Debrecenbe látogatnak, hol az egyházközség lelkészei mutatják meg a város nevezetességeit.

Október 15–16 napjain az egyház Zsinatot tart Budapesten. Ezen 6 éves időtartamra újra választja püspöknek dr. Ferencz Józsefet.

Főgondnok: *Bartók Béla,*

főjegyző-püspökhelyettes: *Husztli János és Bajor János,*

főgondnok helyettes: *dr. Kiss József és dr. Nyiredy Szabolcs,*

a Teol. Int. ig-ja: *Szász János,*

közügyigazgató: *Bencze Márton,*

számvevő: *Latin György,*

pénztáros: *Balázs Károlyné,*

jogtanácsos: *dr. Szent-Iványi Csaba és dr. Jakab Jenő,*

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona,*

levéltáros: *Szász János.*

A Zsinat nyilatkozatot tesz a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács munkájában való részvétel tárgyában.

1984-ben az Országos Béketanács vezető testületébe beválasztják – alelnöki tisztségbe – Ferencz József püspököt. Lancasterben elhalálozik a magyarországi unitáriusok volt lelkész-elnöke Szent-Iványi Sándor. Meghívást kap az egyház az egyházi vezetők összejövetelére, az Országos Béketanács találkozájára (márc. 29.), az IARF Japánban rendezett Női Konferenciájára és a hyotai konferencia negyedik világgyűlésére. A Magyar ENSz-Társaság Intézőbizottsági ülésén felszólal Ferencz József püspök is. Dr. Goudoever proff. magyarországi látogatásakor részt vesz a Nagy Ignác utcai istentiszteleten és a Hőgyes Endre utcai gyülekezeti napon. A Budapesti Egyházközi Bizottság titkárául

választja Huszti János lelkészt. Csatlakozik egyházunk a Magyarországi Egyházak és Vallásfelekezetek Országos Találkozójának felhívásához (márc. 29.). Júniusban a püspök meglátogatja a debreceni és a kocsordi egyházközséget.

1985-ben a minisztertanácsi határozat értelmében az államsegélyt egyházunk részére is az 1984-ben juttatott összegnek megfelelő mértékben folyósítja. Ez évtől egyházunk teljesjogú tagja az Országos Béketanács Egyházközi Bizottságának. A Teológiai Intézet levelező tagozatot indít. Az egyház „Presbiteri Értekezlet”-én (jan. 24.) javaslat hangzik el az egyházfönntartás „illő mértékét” illetően.

Egyházunk részt vesz az Országos Béketanács első idei értekezletén, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának találkozóján (ápr. 10.), az Országos Béketanács győri nagygyűlésén, az IARF Utrech melletti regionális békekonferenciáján (szept. 19–25), a KBK ausztriai és magyarországi csoportjának hátramenti találkozóján, a Vallások és a Béke Világkonferencia (WCRP) ez évi Nairobiban (Kenya) rendezett értekezletén, a Keresztények és a Zsidók Nemzetközi tanácskozásán, az Újságírók Országos Szövetségének egyházi lapok szakosztálya tájékoztatóján, Nagy-Britannia és Észak-Írország Unitárius és Szabadelvű Keresztény Egyházainak közgyűlésén.

Budapesten lezajlik az Országos Unitárius Ifjúsági Konferencia '85. Ez évben a püspök az Amerikai Unitárius és Universalista Egyház meghívására 3 hetet tölt az Egyesült Államokban. Kocsordon elvégzik a templomtorony felújítását. Megjelenik Török Tamás „A vértanú” c. unitárius témájú regénye. Az Unitarire Tag résztvevői előtt a főgondnok ismerteti az Unitárius Egyház történetét.

Dr. Nyiredy Szabolcs főgondnokhelyettest, a Kőbányai Gyógyszerárúgyár műszaki tanácsadóját a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tünteti ki. A „Baráti Kapcsolat” amerikai békecsoport előtt a püspök ad tájékoztatást az állam és az egyház közötti *Egyezmény* történetéről. Kiss Mihály, volt csókfalvi (Erdély) lelkész, aug. 24-én köszönt be a hódmezővásárhelyi egyházközség lelkészi állásába. Az idei Egyházi Főtanács helye a pestlőrinci gyülekezet temploma.

1987-ben az Országos Béketanács 11. Országos Konferenciája tagjai közé újra beválasztja a püspököt. Az ez évi Egyház Köri Tanács foglalkozik a protestáns egyházak közös nyilatkozatával, a három kötetes *Erdély története* c. munka unitárius vonatkozásaival és kijelöli az IARF nyári amerikai kongresszusának hazai unitárius résztvevőit.

Egyházunk képviselteti magát az angol unitáriusok ez évi Guilfordban tartandó közgyűlésén, az Egyházközi Békebizottság ünnepi közgyűlésén (jún. 2.), a Vallások Világkonferenciája a békéért európai csoportjának 2. konferenciáján. A főgondnok megemlékezik az 1. világháború olasz frontján elesett 10.000 magyar katonájáról. Jelen van egyházunk az Unitarinen Tag kongresszusán (szept. 25–27.), hol „a védettség kérdése világunkban” témája kerül napirendre.

Az Egyházi Képviselő Tanács második évi ülése (okt. 30.) a kocsordi elektromos harmónium lopásának és a debreceni gyülekezeti terem renoválása kérdéseivel foglalkozik.

1988-ban sok erdélyi unitárius hagyja ismét el szülőföldjét. Ezeknek kérdésével a püspök az Unitárius Élet c. lap márc.-ápr.-i számában foglalkozik.

Hazahozzák és egyházunk szertartásával helyezik el a Farkasréti temetőben a néhai Bartók Béla zeneszerző hamvait (júl. 7.).

Grósz Károly miniszterelnök parlamenti tanácskozásán a meghívott püspök külföldi útja miatt nem tud részt venni. Levelében a kormány támogatásáról biztosítja a miniszterelnököt.

Az okt. 15–16. napján tartott Zsinati Főtanács a nyugalomba vonuló Ferencz József püspök utódjául Huszti János budapesti lelkészt választja meg.

Püspök helyettes: *Bencze Márton*,

főgondnok: *Bartók Béla*,

főgondnok helyettes: *dr. Nyiredy Szabolcs*,

közügyigazgató: *Orbókné Szent-Iványi Ilona*,

számvevő: *Fülöp Julianna* és *Kiss István*,

Teol. Int.-i ig.: *Szász János*,

Teol. Int. felügyelő gondnoka: *Mikó István*,

pénztáros: *Balázs Károlyné*,

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona*,

levéltáros: *Szász János*,

jogtanácsos: *dr. Szent-Iványi Csaba* és *dr. Jakab Jenő*.

Ez évben a kocsordi egyházközség megünnepeli temploma építésének 50. évfordulóját.

Az Unitárius és Szabadelvű Ker. Ifjak nyári Rosdorfbán rendezett konferenciáján hárman képviselik egyházunkat.

1989-ben Szinte Gábor unitárius festőművész egy újszerűen feldolgozott Dávid Ferenc képpel ajándékozza meg egyházunkat.

Egyházunk részt vesz a WCRP ez évi melbourne-i konferenciáján, az IARF frankfurti tanácsülésén, az aradi vértanúk kivégzésének koszorúzási ünnepségén és az IARF angol tagcsoportja Birnisughamben rendezett hétvégi konferenciáján.

Ismét megalakul a Magyar Cserkész Szövetség, melynek országos társelnöke dr. Nyiredy Szabolcs főgondnok helyettes. Kocsord új lelkészt kap Nyitrai Levente, Erdélyből áttelepülő atyafi személyében. Az egyházi titkár-előadói állást júniustól Kelemen Miklós szegedi lelkész tölti be. Az erdélyi menekültek segélyezésére érkező küldemények folyamatosan kerülnek kiosztásra.

1991-ben egyházunk részvételével zajlik le gr. Batthyány Ilona, Dáka község emlékünnepe, a Magyarországi Egyházak Okumenikus Tanácsának erdélyi Biblia adományozó körútja, az IARF Végrehajtó bizottsága közös összejövetele, az angliai Unitárius Egyház évi közgyűlése és Göncz Árpád köztársasági elnök egyházi vezetőkkel történő találkozása.

Ez év húsvét hétfőjén kerül sor a 345. sz. János Zsigmond Unitárius Cserkészcsapat ünnepélyes fogadalomtételére. A budapesti egyházközség szeptemberben tartja jubileumi ünnepségét – felújított templomában. Fűzesgyarmaton felavatásra kerül a kívül-belül megújított templom. Dunafüreden az egyház Egyházi Képviselő Tanács a május 18-i ülése határozata értelmében, egy 300

négyszögöles beépített telket vásárol egy leendő Szociális Otthon céljaira. Halottak napján ez évben is koszorú kerül a nagy unitárius halottak sírjára.

1991-ben a Protestáns Közművelődési Egyesület 6 unitárius atyafit választ be tagjai közé. Budapesten újra megalakul az Unitárius Ifjúsági Bibliakör. A Dávid Ferenc Egylet ünnepi ülése Orbán Baláznak és Kriza Jánosnak, néhai püspökének állítemléket. Az Egyház Köri Tanács (aug. 5.) megbízást ad a Teol. Int. új szervezeti szabályzata kidolgozására. Foglalkozik a Dávid Ferenc Egylet könyvkiadási tervével, a Kocsordon rendezendő Abrudbányai János emlékűnnep tervezetével, a vallástanítás újbóli beindításával, és elmarasztalóan ítélik az „elnökileg elintézett ügyek” folyamatos halogatásáért.

Szept. 30-án Huszti János püspök lemond püspöki és budapesti lelkészi állásáról. Az Egyházi Képviselő Tanács megadja felmentését. Ezen tanácsülés – ideiglenes jelleggel – főtitkári státuszt létesít, amelynek feladata az egyházi adminisztráció irányítása. Elrendeli számviteli szakember alkalmazását és tisztázza az „elnökség” fogalmát.

A Dávid Ferenc Egylet „Az unitarizmus és az ökumenia” tárgykörben tart ünnepi ülést. Az Unitárius Élet beszámol a „bereg-i szórvány” életéről.

1992-ben új formában jelenik meg az Unitárius Élet c. egyházi lap. A „Korond – Dunántúl” alapítvány pályázatot hirdet unitárius középiskolai tankönyv írására. Az Unitárius Egyházi Vezetők ez évben Budapesten rendezik csúcstalálkozójukat (márc. 19–22.). A Dávid Ferenc Egylet összejövetelén Bartók Béla emlékét elevenítik fel. Egyházunk részt vesz a holland remonstránsok máj. 3-i Rotterdami Konferenciáján. A budapesti egyházközség új lelkészt választ Orbókné Szent-Iványi Ilona személyében. Az Egyházi Képviselő Tanács dönt a Magyar Protestáns Biblia Tanács munkájában való részvétel, az ingatlanok visszaigénylése, a várható állami támogatás, a sajtófigyelő szolgálat és néhány egyházigazgatási kérdésben. Az egyházi titkár előadói állást áprilistól ifj. Bencze Márton tölti be. Megjelenik Török Tamás „Unitáriusok” c. könyve. Az októberi Egyházi Képviselő Tanács kéri a Teológiai Intézet felsőoktatási intézmények közé soroltatását és a hitoktatási csoportok növelését. A külügyi beszámoló az erdélyi anyaegházal történet kapcsolatmélvítéséről tudósít. A gazdasági bizottság az 1988–89-es évekről közel 1 millió Ft gazdasági hiányról tesz jelentést. Huszti János volt püspök ellen fegyelmi eljárás indult az elszámolások megtagadása és más munkaköri mulasztások miatt. Győr önálló egyházközséggé alakul. Szegeden a József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke a 16–17. századi unitárius szellemi értékeivel előadássorozatban foglalkozik.

1993-ban elhalálozik Török Tamás, a Dávid Ferenc Egylet elnöke. Az ápr. 30-i rendkívüli Egyházi Főtanács a megüresedett egyházi tisztségek betöltéséről intézkedik. Jogalkotási programot fogad el és letárgyalja Huszti János volt püspök fegyelmi ügyét. Ennek eredményeként megerősíti II. fokon a fegyelmi bíróság határozatát.

A június 5-i Egyházi Képviselő Tanács elrendeli a volt püspök ügyének igazságszolgáltatás elé vitelét. Dr. Kozma Tamást felfüggeszti a Teológiai Intézetnél betöltött felügyelő gondnoki tisztségéből és megszünteti Egyházi Képviselő Tanácsi tagságát. Határozatot hoz a kolozsvári egyházi központtal

való kapcsolatmélyítésről. Az egyház nyilatkozatban határolja el magát az ún. „Egyesítő Egyház”-tól és annak szervezeteitől.

Az egyház a tordai országgyűlés 425 éves évfordulója tiszteletére konferenciát rendez, melyen meghívás folytán részt vesz többek között a Magyar Köztársaság elnöke is. A szeptemberi Egyházi Képviselő Tanács dönt a Huszti-féle szolgálati lakás kérdésében teendő lépésekről. Megtárgyalja az októberi konferencia előkészületeit. Dönt egyes parókiák felújítási igényeiről és egy egyházi címeres zászló készíttetéséről.

1994-ben az országgyűlési választások alkalmával a Magyarországi Egyházak Vezetői – köztük az unitárius püspökhelyettes is – lelképásztori üzenetükben fordulnak a választópolgárok felé, figyelmeztetve a választásokon való részvételre. Egyházunk szándéknyilatkozatot ad közre az erdélyi magyar egyházi iskolahálózat megteremtése tárgyában.

Egyházunk jelen van az IARF tanácsülésén. A március 26-i Egyházi Képviselő Tanács ülése kimondja, hogy Erdélyből lelkészt csak a Romániai Unitárius Egyház hozzájárulásával fogadhat. Magyarországon lelkész csak az lehet, aki a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán végez. Értékeli a múlt évről szóló lelkészi jelentéseket. Elismerését fejezi ki a hitoktatóknak eredményes munkájukért. Felkéri az Elnökséget ésszerűbb területi beosztás készítésére. Június 17-én elhalálozik Bartók Béla főgondnok.

A júliusi Egyházi Képviselő Tanács beszámol a Magyarországi Unitárius Egyház (MUE) gazdálkodásának és adminisztrációjának eredményeiről. Előkészítő intézkedéseket tesz a közeli Zsinati Főtanácsot illetően. Az Unitárius Élet főszerkesztői munkájával megbízza Bencze Franciska atyánkfiát. Bizottságot jelöl ki a Teológiai Int. Szabályzatának kidolgozására. Javasolja anyagi bázisok létesítését.

Elhalálozik Ferencz József volt püspök. A MUE csatlakozik a Magyarországi Ökumenikus Tanács Tagegyházi Világkiállítás rendező felhívásához. Ifjaink részt vesznek a Küküllődombon (Erdély) rendezett 4. Unitárius Ifjúsági Konferencián. Október 14–16 között megrendezik Budapesten a Teológiai Konferenciát „Unitárius Istenhitről” témakörben. Szeptemberben felavatják az új Dávid Ferenc emléktáblát, októberben (16-án) pedig az egyház zászlóját. Az IRF wallei találkozóján 5 tagú küldöttség képviseli ifjainkat.

Az október 2-i Egyházi Képviselő Tanács részletes jelentést kér az egyházközségektől, a Dávid Ferenc Egylettől, az Unitárius Alapítványtól és az Unitárius Elettől. Szóba kerül az Unitárius Könyvesbolt, a locarnoi üdültetés és a leendő unitárius rendezvények kérdése.

A november 12–13-án tartott Zsinati Főtanács megválasztja az egyház új vezetését.

Püspök: *Bencze Márton*,
főgondnok: *dr. Murvai Sámuel*,
főjegyző: *Orbókné Szent-Iványi Ilona*,
Főgondnokhelyettes: *Mikó István*,
közügyigazgató: *Nyitrai Levente*,
főszámvevő: *Fülöp Júlia*,
jogtanácsos: *dr. Kaszai Csaba*,
könyvtáros és levéltáros: *Muszka Ibolya*.

Megjelenik a „Felekezeti egyházjog Magyarországon” c. könyv, melyben az unitárius egyházjogot dr. Lőrincz Ernő atyánkfia ismerteti.

Unitárius Alapítvány létesül.

1995-ben megkezdődik a MUE egyházközsegeinek bemutatása az Unitárius Élet hasábjain. Képviselőnk részt vesz a Gyulán rendezett 5. Magyar Ökumenikus Találkozón és az IARF Európai Koordinációs Tanácsa németországi – Bad-Bollban tartott – alakuló összejövetelén.

A július 1-i Egyházi Képviselő Tanács beszámol az egyház külügyi kapcsolatairól, a győri templomtelek és a hódmezővásárhelyi orgonaépítés jelenlegi állásáról. Dönt a szórványköltségek, a nyugalmazott lelkészek, és a lelkész özvegyek állami nyugdíjkiegészítéséről és a jövő évi Millecentenáriumi ünnepségen való részvételtől. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem közgyűlése (júl. 8.) tagjai közé választja ifj. Bencze Márton egyházi titkár-előadót. A Teológiai Intézet ez évi konferencia sorozata okt. 13–15. között kerül megrendezésre. Megalakul (szept. 30.) az Unitárius Ifjúsági Kör (UNIK), mely feladatául az unitárius ifjúság összefogását tekinti.

Az Egyházi Képviselő Tanács szeptemberi ülése beszámol a Heltai Gáspár Kft. tevékenységéről, a nyugdíjasok állami támogatásáról, az egyházi ingatlanokról, a magyarkúti ingatlan visszavásárlásáról. Támogatást szavaz meg a Duna TV és az Evangéliumi Színház részére. Szól a millecentenáriumi ünnepség leendő könyvkiadásáról. Az egyház részt vesz az 1956-os forradalom állami ünnepségén és koszorúzásán és a Protestáns Napok különböző központi rendezvényein.

Ennyi a mai Magyarország területén lévő Unitárius Egyház történetéből (1995-tel bezárólag).

Hogy a jövő mit hoz, még nem tudni. Bízunk benne, hogy a fennmaradás érdekében végzendő erőfeszítések megtermik gyümölcsüket és az Unitárius Egyház is betöltheti úgy Istentől, mint az emberektől kapott hivatását.

MIKLÓS KELEMEN:

AN ADDENDUM TO THE ESSAY ENTITLED "A HISTORY OF THE UNITARIAN CHURCH ON (PRESENT-DAY) HUNGARIAN TERRITORY"

The history of the Unitarian Church has it on record that the Unitarian Reformation began in the year 1565. It was on the 20th of January of that year that Ferenc Dávid gave his first sermon in Unitarian spirit at the present-day St. Michael's Church in Kolozsvár (present-day Cluj).

The year of the foundation of the Unitarian Church was 1568. The Diet of Torda, in session between the 6th and 15th of January of that year, made possible for the Unitarian Church to come into being by ensuring religious toleration and liberty of conscience.

In the first period of its existence, the Church itself was mentioned under various names. The name "Unitarian" originates from the Latin word "unus" and means "a believer in unity". In this year, when the second religious dispute had taken place in Gyulafehérvár, Prince John Sigismund of Transylvania and the writer and printer Gáspár Heltai, known as "the general factotum of the Reformation" became supporters of the Unitarian Reformation. This started a process leading to the formulation of the articles of faith in their final form, to the development of the Church organization and to launching Unitarian propaganda.

In 1572, Prince István Báthori, succeeding to the throne after Prince John Sigismund's death, passed an act against the Unitarian Reformation. This act was directed against Ferenc Dávid in particular, who stressed in his doctrine Jesus Christ's human nature, and was thereby against worshipping Him. The Diet of Gyulafehérvár, held on 1 and 2 June 1579, in pursuance of the Act against the Unitarian Reformation, sentenced Ferenc Dávid to life imprisonment in a fortress, at a show trial, with the aim of "setting an example to others". He was imprisoned in the castle of Déva, and ended his life there on 15 November 1579.

In 1638, the commission of the Diet in session at Dés forced a new dogma upon the Unitarian Church, accused of Sabbatarianism. The new dogma obliged the Unitarians to worship Jesus as God, their ministers had to baptize in the name of the Father, the Son and the Holy Ghost, and their books on ecclesiastical matters had to be submitted to the office of the Prince's censor.

The Counter-Reformation, starting in 1691, intended to liquidate the Unitarian Church and, therefore, confiscated its schools and churches.

The 1781 Edict of Toleration allowed the Unitarian Church to continue its development. Between the years 1780 and 1811 38 new churches and schools were built. A book of theology in Latin by Bishop Mihály Szentábrahádi, designed for religious instruction and entitled "A summary of Christian theology according to the Unitarians", was published and László Suki's legacy made possible the erection of a third building for the Academy in Kolozsvár (present-day Cluj).

In 1821 relations were established with the English Unitarian Church. This allowed for future ministers to continue their studies abroad.

In 1839, the first printed history of the Unitarian Church was published under the title "The beginnings of Unitarianism in Transylvania". The education of ministers on a regular basis was started. A new curriculum and educational system were developed. The building of a Unitarian denominational secondary school was completed in Székelykeresztur. A theological journal was launched, under the title "Keresztény Magvető" (The Spreader of Christian faith). The collection of folk songs by Bishop János Kriza, "Briar roses", the account of Balázs Orbán's travels in the Székely land, Domokos Simén's theological works contributed to the great progress towards the goal of joining the main stream of Hungarian literature.

In 1879, in the tercentenary year of Ferenc Dávid's death, a commemoration was held. New Unitarian journals appeared in succession, in 1888 the *Unitárius Közlöny* (Unitarian Gazette), in 1905 the *Unitárius Egyház* (Unitarian Church), in 1907 the *Unitárius Szószék* (Unitarian Tribune), in 1910 the *Unitárius Keresztény Népnaptár* (Unitarian Popular Christian Calendar), in 1911 the *Egyháztársadalom* (Society of the Church). In 1910 the Women's Association was founded and, ten years later, the Unitarian Literary Society began its activity.

In 1988, the bequest made in Mózes Berde's "princely" testament offered the Unitarian Church the opportunity to build a College in Kolozsvár, which is still functioning.

Unfortunately, the development of the Unitarian Church was interrupted by the Treaty of Versailles, which dismembered Hungary. The Unitarian Church found itself on Romanian territory and was subjected to a Romanian ecclesiastical authority. The Unitarians who had decided to move into Hungarian territory had to develop organizational forms independent of their mother-church. The study "A history of the Unitarian Church on Hungarian territory" discusses the struggles of this still ongoing process.

TUSOR PÉTER

PETRI PÁZMÁNY EPISTULAE, ACTA NOTATIONESQUE INEDITA¹

Kevés olyan nagy alakja van a magyar történelem régmúlt évszázadainak, akinek mindennemű írásait akkora gondossággal gyűjtötték volna össze, mint a magyarországi katolicizmus mind a mai napig legkiemelkedőbb főpapjának, Pázmány Péternek. Közismert, hogy iratai nemcsak életrajzának, hanem közjogi tiszte, politikai szerepvállalása és kapcsolatai révén korának is elsőrendű forrásai. Nem feledkezhetünk meg stílusbeli értékükről sem. Néhány magyar nyelvű, ismeretlen levelének ItK-beli kiadása után az alábbiakban latinul írottakat teszünk közzé, mindenekelőtt a Pázmány-kutatás általi használatra.¹ Doktori disszertációnk előmunkálatai során eddig előkerült „Pazmaniana”-k eredetileg egy közleményt alkottak volna. Ilyen felosztásukat a terjedelmi korlátokon túl elsősorban a magyar szövegek irodalomtörténeti vonatkozása indokolta. De más szempontra is figyelhetünk. Pázmány, leveleinek megírásakor a címzettek nemzetisége, nyelvtudása, továbbá azok közjogi rangja, társadalmi helyzete, vagy éppen saját mondanivalója szerint választott a magyar vagy latin (kisebb részben az olasz) nyelv között. Ennek megfelelően a nyelvi különbözőség az ügyek sokfélesége ellenére főbb vonásaiban eltérő tartalmi jelleget is takarhat.

Az általunk már kiadott iratok különösen az egyházmegyéje birtokait kormányzó, jogait védő érsekre hozott újabb adatokat. Az alábbi levelekből a politikai-egyházpolitikai tematika emelhető ki. Sokszínűségükből következik, hogy szinte mindegyik más-más, külön tanulmányt igénylő problémát világít meg. Ezek részletes kidolgozására itt nincs lehetőségünk, talán nem is feladatunk. Miután az egyes ügyek hátterét jegyzetekben igyekeztünk felvázolni, az alábbiakban csupán rövid tartalmi áttekintést nyújtunk a lelőhelyek számbavételének kíséretében.

Reméljük, egyszer az általunk közzétett Pázmány-levelek az összkiadás után megjelentekkel és a bíboros még kiadatlan gazdasági instrukcióival, valamint a korábbi kutatások által összegyűjtött, de kéziratban maradt iratokkal együtt egy külön (pót)levelezéskötetben is napvilágot láthatnak majd.² Nem

1 Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől. Irodalomtörténeti Közlemények 100 (1996) 3. sz. p. 318–344. Jegyzetszinten itt tekintettük át a Pázmány-levelek filológia eddigi eredményeit. p. 318–319.

2 Gondolunk itt Galla Ferenc publikálatlan eredményeire és a következő utasításokra: *Instructio Provisoris Turociensis; Instructio pro Oenopola Selliensis; Instructio pro Teloniatore Districtus S. Crucis facta Tyrnaviuae, die 30. Aprilis A^{nno} 1622; Instructio Provisoris*

elégedhetünk meg csupán történeti adataik kiaknázásával, hiszen Pázmánynak ezek az írásai írói életművének teljes értékű részének számítanak, amint ezt már Hanuy kiadásának ismertetői is leszögezték.³

A pótlevelezéskötetet követhetné azután a válasziratok összegyűjtése, mivel a bíboros számos írása csak ezek ismeretében érthető meg. Ennek szükségességét szintén hangoztatta a század eleji kritika, és így talán majd megvalósulhat a már akkor jogos elvárás: a számos résztanulmány mellett egy korszerű, minden eddiginél részletesebb összefoglalás megszületése Pázmány életéről.⁴ Véleményünk szerint a szisztematikus kutatásoknak ebben az irányban kellene folytatódniuk illetve megindulniuk a majd évszázados szünet után.⁵ Különösen szép feladat lenne ez a bíboros nevét viselő egyetem történészei számára.

PÁZMÁNY „OPINIOI”

Az alábbi iratok közül mindenekelőtt az érsek politikai „opinio”-it kell megemlítenünk. Pázmány a közt érintő fontosabb kérdésekben általában az uralgó felszólítására nyilvánított írásban véleményt és nyújtotta be az Udvari Haditanácshoz, ritkábban a Titkos Tanácshoz, vagy esetleg magához a királyhoz. Elvértve még a kancellárnak is válaszolhatott. Ezeknek a Pázmány politikai nézeteinek, állásfoglalásainak megismerése szempontjából felbecsülhetetlen fontosságú iratoknak csak töredéke ismert. Óriási mértékű elkallódásukra abból következtethetünk, hogy a királyi véleménykérések fogalmazványai és sok eredeti is viszonylag nagy számban maradtak ránk. Pázmány érseksége idejéből ha nem is mindegyik hónapra, de igen sokra jut egy-egy ilyen irat.⁶ Említésre méltó megfigyelés, hogy a bíboros utódainak esetében (gondolunk itt elsősorban Lósy és Lippay primásokra) az ilyen felkérések száma csökkenő tendenciát mutat, még akkor is ha bizonyos évekre nagyobb mértékű iratpusztulással számolhatunk. Ez az apró körülmény szintén jól illusztrálja Pázmánynak az országos politikában vitt szerepét.⁷

Selliensis; Instructio Provisoris Viuariensis Anno 1616 data; Instructio Cellarii Vivariensis; Instructio Frumentarii Vivariensis; Instructio Provisoris Dregeliensis; Instructio pro Molitore Cremniciensi; Instructio Provisoris Tyrnauiensis; Instructio pro Comissariis ad visitanda bona Viuariensia missis Anno 1619 die 6 Aprilis; Instructio Decimatorum Frumentii; Instructio Decimatorum Vini.

3 Lukács József és Tauber Sándor. Religio 69 (1910) 25. sz. p. 399. illetve Hittudományi Folyóirat 22 (1911) p. 816–817.

4 Uo.

5 Arról, hogy milyen lehetőségek, pontosabban nehézségek adódnak a bíboros leveleinek tervszerű feltárásának folytatásában, előző közleményünkben szoltunk. L. az 1. sz. lábjegyzetet.

6 Az uralkodói fogalmazványok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Conceptus Expeditionum (A 35) Annorum 1616–1637. passim. Az eredetieké: Primási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa V. N° 517.

7 A bíboros politikai eszmerendszerével behatóbban Hargittay Emil foglalkozott: A politikai elmélet Pázmány tevékenységének háttérében. In Pázmány Péter emlékezete. Szerk.: Lukács László és Szabó Ferenc. Róma, 1987. p. 405–448. A politikus főpapra l. még Polgár László Pázmány-bibliográfiájának 14. fejezetét: A nemzetnevelő államférfi. Uo., p. 473–

Az opiniók sorában az érseknek Bethlen Gábor 1623 őszi támadása majd az ezt követő hodolini béketárgyalások kapcsán papírra vetett állásfoglalását olvashatjuk először.⁸ Minden eddiginél markánsabban mutatkoznak itt meg Pázmány fokozódó ellenérzései a fejedelem politikájával szemben. Az 1623 szeptember végéről, október elejéről keltezhető irat szerkezete Pázmány opinioinak klasszikus formáját tükrözi. A bevezetőben pontokba szedve felvázolja a kialakult helyzetet, érzékelteti súlyosságát, alpontokba foglalja az okokat és a várható következményeket. Majd megfontolásait alapul, „pro fundamento” véve tér rá a konkrét tennivalók hosszás taglalására. Tulajdonképpen ez a tényleges tanácsadás, ő maga ezt a részt nevezi „tenuis opinio”-nak, magyarul szerény véleménynek, vagy ahogy Pázmány mondaná: „vékony teccés”-nek. Előljáróban a bányavárosok megszállását, Fülel ostromát és különösen az erdélyiekkel szövetséges török csapatok Drégely körüli pusztításait kifogásolja, amely azért is érinthette érzékenyen, mivel a palánki uradalom érsekségének egyik legjobban jövedelmező birtoka volt.⁹ Az általa „sokszínű párduchoz” hasonlított Bethlen béketörésén felháborodik, vele minden tárgyalást feleslegesnek ítél, hiszen már annyi esküvel megerősített egyezséget írtak alá, hogy „ha azokat kitergetnének, könnyen beteríthetnének velük jó néhány asztalt, mégis semmit sem tartott meg belőlük a fejedelem, hacsak nem egy kis időre, míg a következő rebellióra elő nem készült.”¹⁰ Leszögezi, hogy Bethlen életében nem lehetséges a tartós béke Magyarországon, és halála után példája utódaira is hatni fog. Éppen ezért határozott fellépést sürget ellene: többek között szükségesnek tartja pápai pénzen tíz- tizenkét ezer lengyel katona toborzását, akik a fejedelmet – hátába kerülve – visszavonulásra kényszeríthetnék. Történelmi példaként a pun háborúkat, Hannibál esetét, akit Kartágó megtámadásával vontak el Róma alól, valamint az Erdélybe bevonuló Castaldo és Basta taktikáját hozza fel. A másfél hónappal később megkötött hodolini fegyverszünetnél formai kifogásokat hangoztat, sokallja Bethlen kívánságait, és megint csak nem fűz sok reményt a tárgyalásokhoz. Első olvasásra meglepőnek tűnnek Pázmány gondolatai. Meglepőnek olykor vitatott, mégis hitelesnek elfogadható, közismert politikai krédójának ismeretében, amely elismeri Erdély önálló állami létének a magyar nemzeti érdek diktálta fenntartását, valamint a fejedelemhez ekkoriban írt leveleit olvasva, ahol Bethlent megbékélésre inti, és közvetíteni igyekszik a háborús felek között.¹¹

Szűk fél év múlva (1624. március 7-én) már inkább hajlik a megegyezésre a császári tanács előtt, bár néhány korábbi érvét még fenntartja. Ismételten hangoztatja például Bethlen megbízhatatlanságát esküszegései miatt, a táma-

475. A kérdés általánosabb megvilágítására: *R. Várkonyi Ágnes*, *Politikai elmélet – politikai gyakorlat. Irodalomtörténet* 63 (1981) p. 399–413.

8 8., 9. sz.

9 Az uradalmat későbbi időszakból ismerteti: *Dóka Klára*, *Az esztergomi érsekség birtokai (1726–1895) Levéltári Közlemények* 66 (1995) 1–2. sz. p. 97.

10 „ut ys expansis, mensas aliquot tegere facile sit; nihil tamen horum obseruatum est a Betlenio, nisi ad tempus exiguum, intra quod se se ad futuram Rebellionem praeparabat”

11 1623. november 14-én és december 1-én. *Hanuy Ferenc*, *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek Magyarország hercegrímása összegyűjtött levelei. I–II. Bp., 1910–11. Petri Cardinalis Pázmány ... epistolae collectae. I–II. Bp., 1910–11., I. p. 362–364., 365–366.*

dása során történt pusztításokat, amelyek ismét megtörténhetnek. Továbbra is ragaszkodik a vármegyék visszaszerzéséhez, legalább a Tiszáig. S ha a fejedelem nem hajlandó engedményekre, a háború folytatását javasolja. Ekkor is ad gyakorlati tanácsokat: ugyancsak tizenkét ezer, immár nemcsak lengyelekből, hanem németekből is álló katonaság előretolását Fülekig, magyar csapatok kíséretében. (Szeptemberben még nem bízott igazán a magyar sereg használhatóságában! Tavaszra már kiderült, Bethlen támogatottsága nyomába sem ér a három-négy évvel azelőttinek.) Megint csak tanácsolja az előző század Magyarországán harcoló császári hadvezéreitől szerezhető tapasztalatok felhasználását.¹² Érdekességként vetjük közbe, hogy Pázmány nagyvonalú stratégiai elképzelésein túl apróbb részletekre vonatkozóan is adott tanácsot. Szeptember-októberi opinijában azt javasolja, hogy tartsák biztonságban az utakat és adjanak jó árat a gabonáért, és akkor nem lesz fennakadás a tábor ellátásában, márciusban pedig, hogy a sereg mozgékonyságának érdekében tartsák távol a nőket és más haszontalan népséget. Kérdés, hogy honnan merítette az érsek ilyen irányú ismereteit illetve tapasztalatait? (Egyébként utódánál, Lippay primásnál még inkább megfigyelhető az ilyen irányú érdeklődés. Az ő írásai szinte hemzsegnek a jobbnál jobb és olykor igen részletes hadászati elképzelésektől, amelyeket azután rendszerint sosem fogadtak meg.) Pázmány következetesen fenntartotta Bethlennel szembeni álláspontját annak második támadása idején, sőt majd 1626 októberében is támadó fellépést fog tanácsolni ellene.¹³ Vajon miben kereshetjük annak a látszólagos ellentmondásnak a feloldását, hogy az Erdélyhez sok szállal kötődő főpap mégis ilyen radikális lépéseket tartott szükségesnek Bethlen politikája ellenében, s hogyan magyarázható az alábbiakban olvasható 1623 szeptember-októberi opinio szinte szenvedélyes Bethlen-ellenessége – amely hangnem később ugyan mérséklődni látszik – valamint a hodolni megegyezés elítélése és az eközben a fejedelemhez írt békéltető levelek közötti szembeötlő különbözőség? Viszonylag könnyen magyarázható a primás felháborodása. Részint okozhatta ezt birtokainak ismételt pusztulása. Hiszen csak nemrég szervezte újjá az érsekség gazdálkodását az előző hadjárat után. Jövedelmeinek kiesése gátolhatta nagyszabású terveinek megvalósításában. Ne feledjük, hogy az alapítások java ekkor még hátravan! Másrészt mindenekelőtt Bethlen vádaskodása válthatta ki az érsek felháborodását. Pázmány 1623 szeptemberében, az uralkodóhoz írt levelében határozottan visszautasítja a fejedelemnek azt az állítását, hogy a háború az ő, mármint Pázmány augusztus elsején, Esterházy Miklósnak tett levélbeli megjegyzése váltotta volna ki.¹⁴ Pázmány és Bethlen kapcsolatának vizsgálója, Bíró Vencel mutat rá arra, hogy kettőjük viszonya a mindenkori politikai helyzet függvényében változott ugyan, ám az ellentéteken felülemelkedve mindig keresték egymással az összeköttetést.¹⁵ Bíró ezt levelezésük hangneméből

12 1624. március 7-én kelt opinioját kiadta: *Hanuy*, I. p. 372–376.

13 Uo., p. 540–543.

14 *Fraknói Vilmos*, Pázmány Péter és kora. I–III. Pest, 1868–1872. III. p. 361–362. Az érsek arról írt az országbírónak, hogy a birodalmi győzelmek hatását Erdély is meg fogja érezni. A leveleket l. *Hanuy*, I. p. 347., 351–353.

15 *Bíró Vencel*, Bethlen viszonya Pázmánnyal. Erdélyi Múzeum 31 (1914) p. 193–194.

ítelve egymás iránti kölcsönös nagyrabecsülésükkel indokolja. Ezen túl egyfajta politikai bölcsességről beszélhetünk, különösen az 1623. év eseményei kapcsán. Pázmány minden felindultsága dacára számolt háborús politikájának esetleges bukásával (amely az 1624. május 8-i bécsi béke megkötésével azután be is következett), nem akart elesni az események további befolyásolásának lehetőségétől. Tudatában volt annak, kapcsolatainak megszakítása az erdélyi fejedelemmel nem csak saját magának, az egész országnak hátrányos lehetne. Pázmány egyéb viszonylatokban is minden addiginál nagyobb mozgásteret igyekezett biztosítani a magyar politikában, követendő példát nyújtva ezzel a koraujkori magyar politikai kultúra számára.¹⁶ Mindemellett a probléma megoldását a törökkérdés adhatja. Pázmány és Bethlen alakították ki a királyi Magyarország és Erdély együttműködését a túlélés érdekében, és az érsek szükségesnek látta Erdély szuverenitásának fenntartását, ám a végső célt, a török kiűzését és az ország újraegyesítését – a nemzetközi politika realitásainak figyelemmel kíséretében, hiszen a leghosszabb európai háború éveit írjuk – Pázmány mindig szem előtt tartotta.¹⁷ Azért száll szembe kérelmelhetlenül Bethlen török támogatással indított támadásával, hangoztatja a fejedelem visszaszorításának szükségességét, – akár a hátába küldött lengyel csapatok segítségével is – nehogy a török befolyás alatt álló Erdély túlságosan megerősödve, a Porta hathatós támogatásával valósítsa meg az ország egyesítését. Ő nem lehetett biztos afelől, amit mi már világosan látunk, vagyis hogy ez a feladat meghaladta Erdély erőit. Fő kifogása: Bethlen „világosan és nyíltan török segítséggel rendelkezik”, ha nem előzik meg, „a tavasz beköszöntével számottevő tatár segítséggel újakezdi a szörnyűséges, és számos ártatlan keresztényre pusztulást hozó folytonos háborúskodást”.¹⁸ Pázmány Erdély-politikájának lényegi vonására tapinthatunk itt rá. Az érsek a vallási kérdéstől függetlenül szükségesnek tartja a fejedelemséggel kapcsolatban a század elején kialakult status quo ideiglenes fenntartását, annak bármilyen oldalról történő megbolygatását ellenzi a Királyság és Erdély uniójára kedvező történelmi pillanat elérkeztéig. Ennek tükrében érthető meg, miért támogatta Pázmány különösen Bethlen István támadása idején a töröktől szorongatott protestáns I. Rákóczi Györgyöt, miért vetette latba befolyását a fejedelemért az udvarban, és miért sorol elő szinte minden lehetséges megoldást a betegágyánál őt felkereső Lippay kancellárnak Erdély szuverenitásának és Rákóczi uralmának biztosítására.¹⁹ Rákóczi támogatásában csak halála közelsége akadályozta.²⁰

16 Vö.: R. Várkonyi Ágnes, Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában. In *Europica varietas – Hungarica varietas*. Bp., 1994. p. 47.

17 *Szekfű Gyula*, Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Budapest, 1929. p. 262.; R. Várkonyi, p. 53., 56.

18 „Clare, ac manifeste Turcas adjutores habet ... primo vere, numerosa Tartarorum multitudine bellum reddat, et diuturnum, et formidolosum, et innumeris innocentibus Christianis luctuosum.”

19 26. valamint a 27., 28. sz. Ide sorolhatók még a függelékben 2., 3., 4. sz. alatt hozott jegyzőkönyvi részletek is. Az iratok jegyzeteiben ugyan részletesen szoltunk róla, azonban itt is meg kell említenünk, hogy ez utóbbiak közül két forrás (26., 28. sz.) nem tekinthető szorosabban vett Pázmány-levélnak. Mégis – eltérően a függelékben hozott néhány, a Magyar Tanács üléséről készült jegyzőkönyvi részletől – helyük inkább a Pázmány-iratok között van.

A királynak szóló irások között nemcsak országos jelentőségű ügyekben írottakat találunk. 1621 februárjában, bécsi száműzetése idején, sanyarú helyzetére való tekintettel arra kér engedélyt, hogy ezüstneműből pénzt verethessen, később pedig lázongó morvaországi jobbágyait akarja akár még fegyverrel is lecsendesíteni.²¹ Még 1619-ben Ferenczffy Lőrinc udvari titkárt a sági prépostságra ajánlja, mivel az úgymond „a papi állapotra fordította lelkét”.²² De nem csak kér. 1617-ben (volt?) rendtársainak tett ígéretét beváltva jár közben II. Mátyásnál a vranai perjelséghez tartozó bosjakovinai birtokok ügyében, miközben egy kis birtoktörténeti fejtegetésbe bocsátkozik.²³

Az iratok jelentős hányada Pázmánynak, mint egyházfőnek hivatali működése során keletkezett. Főként puszta formaszövegek, kevés egyedi tartalommal. Mivel azonban ezeket az eddigi kutatások számon tartották, mi sem mellőzhettük őket. Akad köztük kanonoki, főesperesi, nagypréposti kinevezés,²⁴ püspökszentelési bizonyítvány,²⁵ a kánoni vizsgálat során kötelező hitvallás vagyis a „*professio fidei*” kivételét tanúsító pár soros írás, valamint egy útlevél a római Collegium Germanico–Hungaricumba induló kilenc új növendék számára.²⁶ Megvan a Pázmány által letett, számára lelkiismereti problémát okozó bíborosi eskü szövege is.²⁷

Néhány missilis a Szentszékkal illetve a bécsi apostoli követtel való kapcsolattartásnak újabb emléke. Gesualdo nunciussal a fehérvári órkanonok kinevezésére vonatkozó jogát fejt ki, Rocci érseknél pedig Vinkovich pécsi püspök kánoni perének mielőbbi lefolytatását sürgeti.²⁸ A VIII. Orbánhoz és Francesco Barberini kardinálishoz 1634. február 11-én írt levelekben tesz először lépést Róma felé Simándi István erdélyi püspök megerősítése érdekében, Erdély lelkipásztori gondjainak megoldására.²⁹

Ha néhány kisebb irat ismertetését mellőzzük is,³⁰ még két levelet meg kell említenünk.³¹ Pázmány 1624. márciusában Pozsony városától, mint kegyúrtól oltárigazgatóságot kér az általa különben nem túlságosan kedvelt Telegdi János kalocsai érsek számára, amelyet az később el is nyert. 1626. július 14-én pedig védelmébe veszi három kamarai tanácsos előtt „*cubiculariusát*” azaz korabeli szóhasználattal komornyikját, aki egy asztaltársaságban szólalkozott össze kamarai tisztviselőkkel. Az érseki udvar alkalmazottainak hétköznapijai-

20 29. sz. Az 1637. március 9-én III. Ferdinándhoz intézett levél a bíboros halála előtt kilenc nappal kelt.

21 6., 25. sz.

22 5. sz. „*ad statum Clericalem animum adiecerit*”

23 1. sz.

24 14., 18., 20., 21. sz.

25 17., 24. sz.

26 16., 13. sz.

27 15. sz.

28 3., 19. sz.

29 22., 23. sz.

30 2., 4., 7., 10. sz.

31 11., 12. sz.

ról árulkodó életképet az érsek egy már-már tréfás megállapítással zárja: „Én is bizonytalán fájlalnék, ha megtudnám, hogy szolgálaim mód felett gyalázkodnának, jóllehet egyikük nyelvére sem rakhatok bilincset, sem lábamhoz nem láncolhatom szolgálomat, hogy mindig halljam, mit beszél.”³²

LELŐHELYEK

Vatikáni Titkos Levéltár³³

Államtitkársági Levéltár	
Bécsi Nunciatúra Levéltára	1 szöveg
Püspöki Processzusok	7 szöveg
Konszisztoriális Kongregáció Levéltára	
Püspöki Processzusok	2 szöveg

Magyar Országos Levéltár

Magyar Kancelláriai Levéltár	
Litterae Archiepiscoporum	2 szöveg
Transylvania	3 szöveg
Magyar Kincstári Levéltárak	
Magyar Kamarai Levéltár	
Litterae ad Cameram exaratae	1 szöveg
Magyar Kamara Archivuma	
Missiles	1 szöveg ³⁴

Prímási Levéltár

Világi Levéltár	
Acta Radicalia	4 szöveg
Acta Protocollata	1 szöveg

Egyetemi Könyvtár Kézirattár

Hevenessy Gyűjtemény	2 szöveg
Kaprinay Gyűjtemény	1 szöveg

Brünni Állami Levéltár

Dietrichstein Levéltár (G 140)	2 szöveg
--------------------------------	----------

Pozsonyi Városi Levéltár

1 szöveg

Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

1 szöveg

* * *

32 „Ego etiam certe dolerem si rescirem, quod mei seruitores citra modum exprobrarent, Quamuis nec linguam ulli vincire, nec pedi meo alligare seruitorem meum possim ut audiam semper, quid loquatur.”

33 Római kutatásainkat a „Pro Renovanda Cultura Hungariae” alapítvány „Diákok a tudományért” szakalapítványa, nagyobbrészt pedig a „Historia Ecclesiastica Hungarica” alapítvány támogatta.

34 Valamint egy másolatról már kiadott levél eredetijének rövid utóirata. L. 20/A. sz.

A iratokat eredeti helyesírásukkal hozzuk. A rövidítések feloldását technikai okok miatt – eredeti szándékunktól eltérően végül nem tudtuk kurzív szedés-sel jelezni, azonban az olvasó így is némi képet nyerhet a latin szövegek korabeli a írásának módjáról. Átírásuk ellenőrzésében Jankovich József, Molnár Antal és Pálffy Géza segítettek. A könnyebb érthetőség kedvéért a nem hivatali szövegeket le is fordítottuk. Fordításainkat Kőrösi Imre és Rhimer Zoltán nézték át. A szövegkritikai jelek magyarázata az ItK-beli levelek előszavában található a külön nem említett, de gyakran használt kézikönyvek elősorolásával együtt.

A jegyzetekben többször előforduló levéltári jelzetek rövidítéseinek feloldása:

ASV	Archivio Segreto Vaticano	
SS	Archivio di Segreteria di Stato	
ANV P	Archivio della Nunziatura di Vienna.	
	Processi dei Vescovi e degli Abbati	
CC	Archivio di Congregazione Concistoriale	
PC	Processus Canonici	
MOL	Magyar Országos Levéltár	
A 30	Magyar Kancelláriai Levéltár	Litterae Archiepiscoporum
A 35		Conceptus Expeditionum
A 57		Libri Regii
A 98		Transylvanica
E 229	Magyar Kamara Archivuma	Collationes Ecclesiasticae
E 683		Libri Dignitariorum
PL	Prímási Levéltár	
AS	Archivum Saeculare	
AR	Acta Radicalia	

1.

1617. j nius 5. után

II. Mátyás királyhoz

Felvázolja a vranai perjelséghez tartozó boszjakovinai birtok elidegenítésének történetét.

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Hevensiana tom. IX. fol. 156–157. – későbbi másolat)¹

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine Domine Clementissime.^a

In quantum ego maiorem quidem aetatis meae partem extra Patriam agens, per aliquot tamen discursus cum viris continuo in Patria degentibus habitos, cognitionem de bonis Bosiakovinis, nunc prae manibus Dominorum Comitum a Zrinio existentibus, memoria tenere possum, in tantum eandem hic Maiestati Vestrae Sacratissimae pro mea in Catholicam Religionem et Sacram Regni sui Hungariae coronam fide et obligatione brevibus expono.

Qualiter nimirum post cladem Mochaczianam, in qua Ludovicus Rex Hungariae infeliciter occubuit, paulo post Re^{everendissimus} et Mag^{nificus} Dominus Bartholomaeus Comes Dubicensis et Prior Auranae < ~~m~~ >, ² fato concessit. Cuius quidem mortem Nobilis Joannes Tahi Bonorum et Aulae ipsius Praefectus callide dissimulavit, et subticuit diu, donec videlicet ex omnibus, praefati domini sui castris et Arcibus (: quas plures et divisas, idem Primas Auranae in Regnis Croatiae et Sclavoniae habebat :) res omnes pretiosas, sed et Ecclesiasticas ex parte compilasset, ac pro se ipso vendicasset. Divo Ferdinando interea cum Joanne de Zapolia³ pro Regno Hungariae decertante, ac inter domestica Christianorum bella, Turca magnam partem Sclavoniae, et Croatiae armis sibi vendicante, idem Joannes Tahi partibus Joannis falso Regis adhaesit; ab eoque facile Prioratum illum, insignem adhuc tunc temporis dignitatem, pro filio Francisco⁴ caelibem vitam ducturo, impetrat et obtinet. Sed visa haud dubia fil inclinatione, aliam paulo post viam ingreditur; atque cum Comite Joanne de Zeinio, [!] de Nuptiis filiae eiusdem Helenae,⁵ cum praedicto filio suo Francisco contrahendis, paciscitur;⁶ partem Bonorum et Castrorum in Croatia eidem cedit; partem pro se retinet, ac vita quidem durante. Sed et post obitum fil eiusdem ex eadem Helena suscepti possiderunt, donec omnes var s casibus ex hac vita decesserunt. Inter quae bona Ecclesiastica Prioratus Auranae, etiam castellum Bosiakowina, in Regno Maiestatis Vestr^{ae} Sacratissimae Sclavoniae, et comitatu Zagradiensi habebatur cum suis pertinentiis.

Quae quidem bona postremus Stephanus Tahi, post partam insignem illam per Christianos de Turcis ad Sziszek victoriam, in Transylvaniam discedens, Sorori Margarethae Tahi, alias Relictae Generosi cuiusdam Orsyck, eiusdemque Sororis suae Genero Nobili Georgio Jankovich tradidit, et per manus assignavit.⁷ Post aliquot vero annorum decursus moritur in Transylvania praedictus Stephanus Tahi, pauloque post praenominatam Sororem ipsius Margaretam, cum Genero, Dominus Comes Georgius de Zrinio ex praenominatis bonis exturbat, eadem pro se occupat, ac per eandem occupationem nunc etiam fil eiusdem occupant et possident,⁸ Bona certe pura Ecclesiastica.^b

^a A szöveg előtt a következő mondat szerepel, talán Hevenesitől: „De Bosnakovina informatio”.

^b A másolat itt véget ér. Feltehetően már csak a záradék és az aláírás hiányzik.

¹ A levelet Hanuy nem vette fel gyűjteményébe, noha kétségkívül ismerhette, hiszen a környezetében található *Pazmanianákat* kiadta. (*Hanuy Ferenc*, Pázmány Péter főbarnok, esztergomi érsek Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I-II. Bp., 1910–11. Petri Cardinalis Pázmány ... epistolae collectae. I-II. Bp., 1910–11., I. p. 65–66., 68–73. II. p. 602.) Mégis szinte biztosra vehető, hogy a primás leveléről van szó, s nem csak amiatt, hogy lelőhelye az ő iratmások között található. Szerzőségére utal egyrészt a bevezetésben tett megjegyzése, hogy sokat élt külhonban, másrészt 1617. június 5-én, Pozsonyban kelt levele. Ebben egy zágrábi jezsuitának közbenjárását ígéri a bosjakovinai birtok visszaszerzésének ügyében. (*Hanuy*, I. p. 110.)

A címzett, II. Mátyás (†1619. március 20-án) 1608. jún. 26-tól haláláig Magyarország királya.

Pázmány történeti fejtegetése számos tévedést tartalmaz. A Tahy család felemelkedésére I. *Tahy István*, *Tahyak és azokkal rokon családok*. Bp., 1904.

² Dubica Pozsega vármegyében fekszik.

³ I. (Szapolyai) János (†1540. július 21.) 1510. november 10-től erdélyi vajda, 1526. november 11-től Magyarország királya.

⁴ Tahy Ferenc (†1573. augusztus 4.) 1535-től Pozsega vármegye főispánja, 1550–1552 között szigetvári várkapitány, majd dunántúli főkapitány, 1554-től haláláig főlovászmester. I. Ferdinándtól bárói rangot kapott.

⁵ Zrínyi Ilonának, a szigetvári hős nővérének Zrínyi János a testvére, apja pedig (szintén) Miklós volt.

⁶ A házasság valóban létrejött, a vranai perjel azonban Tahy Ferenc bátyja, János lett, aki 1535-ben pártolt végleg Ferdinándhoz. (Közben hol János király, hol Ferdinánd oldalán találjuk. Vö.: *Szalay László*, *Magyarország története IV.* Pest, 1865. p. 108.; *Magyar Országgyűlési Emlékek (1526–1606) I–XII.* Szerk.: *Fruknói Vilmos és Károlyi Árpád*. Bp., 1874–1917. I. p. 352.) A perjelség birtokait még Tahy János zálogosította el Zrínyi Miklósnak, aki Ferdinánd adományozása ellenére, hosszas pereskedés után sem engedte azt át Török Bálintnak, és így az már akkor családjá kezére került. (*Bessenyei József*, *Enyingi Török Bálint*. Bp. 1994. p. XVI–XVIII.)

⁷ Tahy Istvánnal a család nem halt ki. A tizenöt éves háború kezdetét jelentő sziszeki csata 1593. június 22-én zajlott. Tahy Margit férje valóban egy Orsich volt.

⁸ Zrínyi György (†1603. május 4.) 1567-től tárnokmester, 1593-tól zalai főispán. Fiai Miklós (†1625. március 24.) és György (†1626). Ez utóbbi 1622-től horvát bán, 1625-től főlovászmester.

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Bár életem nagyobb részét a hazán kívül töltöttem, mégis a végig itthon tartózkodó férfiakkal folytatott néhány beszélgetés révén a mostanság a Zrínyi urak keze alatt lévő bosjakovinai birtokról szerzett ismereteimet amennyire emlékezetemben tarthatom, azokat annyira tárom fel most röviden Felségednek, a katolikus vallás és Felséged királyságának, Magyarországnak Szent Koronája iránti hűségemből és elkötelezettségemből.

Tehát: A súlyos mohácsi vész után, amelyben Lajos, Magyarország királya szerencsétlen módon életét vesztette, Bertalan úr, Dubica grófja és Vrana perjele eltávozott az élők sorából. Halálát javainak és udvarának prefektusa, egy Tahy János nevű nemes ravaszul titokban tartotta és sokáig elhallgatta, tudniillik amíg urának összes várából (ezekből Horvátországban és Szlavóniában igen sokat és gazdagot bírt Vrana perjele) minden értékes tárgyat, sőt részben még egyháziakat is összegyűjtött, és a maga számára eltulajdonított.

Mialatt az isteni Ferdinánd Zápolya Jánossal harcolt Magyarorszáért, és a keresztények beharcai alatt a török Szlavónia és Horvátország nagy részét fegyverrel megszerezte, ez a Tahy János Zápolyának, a törvénytelen királynak az oldalára állt, és őtöle a perjelséget, az akkori időknek még mindig fényes méltóságát, nőtlenül élni szándékozó Ferenc fia számára kieszközli és elnyeri. Ám látva fiának nem kétséges hajlamát, kevéssel később más útra tér, és Zrínyi János gróffal azon megállapodást köti, hogy Ferenc fia annak Ilona lányát feleségül veszi, a horvátországi javaknak és váraknak egy részét neki átadja, más részét maga számára élete végéig

megtartja. Ám ezeket fiának halála után is az Ilonától született utódok birtokolták, mígnem mindnyájan különféle okok folytán kimúltak ebből az életből. A vranai perjelség ezen egyházi javai közül való Bosjakovina vára is minden tartozékával, legszentebb Felsőged országában, Szlavóniában, Zággráb megyében.

Amely javakat pedig az utolsó Tahi, István a keresztényeknek a törökök felett aratott ama fényes sziszeki győzelme után Erdélybe távozáván, nővérének, Tahi Margitnak, egy bizonyos Orsich nevű nemesúr özvegyének és annak vőének, Jankovich György nemesnek adta át és az ő kezükre juttatta. Néhány év eltelte után pedig Erdélyben meghal Tahi István, és kevéssel később nővérét, Margitot vőével együtt Zrínyi György gróf az említett javakból kiforgatja, és azokat a maga számára elfoglalja, és ennek révén ezen tisztán egyházi javakat most is az ő fiai birtokolják és tartják megszállva.

2.

1618 körül (?)

Pázmány (?) feljegyzése az uralkodói jövedelmekről.
(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Hevensiana tom. IX. fol. 158. – másolat)¹

Dominus Wenceslaus Kinsky praebuit mihi videndum Extractum quemdam ex tabulis Regni Bohemiae. In quo habetur: in Regno Bohemiae etiam fumos, vel Manschafft unum Millionem, et 82^m. Scriba Provinciae Austriae infra Onasum, Doctor Laudaco significat mihi, quod dum in Austria Contributiones fiunt pro 100^m, una Domus dat solummodo 13 denarios, Austria supra Onasum habet circiter 200^m fumos. Moravia 300^m fumos.

In Silesia fiunt contributiones a Millenis florenis, certa Summa, prout de impositionibus convenitur. Dominus Praeses a Burckhaus est eius sententiae, Superiorem et inferiorem Silesiam habere fumos 400^m. Vtramque Lusatiam 100^m fumos. Registrator et Perceptor Vtriusque Camerae Vngaricae dicunt, Regnum Hungariae habere plures quam 25^m portas, quaelibet porta facit 10 domos, ita ut una cum Croatia, et alijs Regnis constituat 300^m fumos.

In universum hac collecta, faciunt fumorum, seu aedium, duos milliones, septingentos et sexaginta unum mille; septingentos et quindecim. Regia Maiestas Hispaniae, accipit in regno Neapolitano annuatim a singulis fumis, 15 Carlinos, constituentes 3 florenos denarios 45. Maiestas Caesarea post speratam victoriam in istis regnis et provincijs, ad 8 aut 10 annos, huiusmodi contributionem ad exsolvendam militiam instituat, ut quilibet fumus Maiestati Caesariae in singulos Menses 12 cruciferos det, quod singuli etiam infimus Rusticus dare potest.

Nam si Colonus, aut uxor ipsius, uno vel duobus diebus agerentur, quolibet mense lucrantur hunc censum. Constitueret autem haec contributio a superscriptis fumis singulis annis, 6 Milliones, et septuaginta quinque millia, septingentos 74 florenos 40 denarios Renenses. Penderentur a singulo fumo, quolibet anno florenos 2. denarios 24. In universa Bavaria nullus Mercenarius operarius est, qui Suae Serenitati, singulis annis 1 florenum pendere debeat: qui nam Muratores, aut alij opifices sunt, unum Tallicum Imperialem defensionis pecuniam dare tenentur.

¹ A datálatlan *pro memoria* feljegyzés a forrásban közvetlenül az előző levél után található. Feltehetően szintén Pázmányé, ugyanis a környező iratoknál is az ő egyes szám első személyű megjegyzései szerepelnek, és igen valószínű, hogy ezek az iratok a prímásnak egy azóta elveszett vagy lappangó, levélfogalmazványokat és napi feljegyzéseket tartalmazó gyűjteményéből kerültek lemásolásra. A kézirattár G 310. jelzet alatt található jegyzéke mind az előbbi iratot, mind a feljegyzést egyaránt Pázmánynak tulajdonítja. (23. fol.) Ugyanakkor, miként a fentiekben, a talán szintén Hevenesitől adott cím, „Consilium Practici cuiusdam Politici, quomodo sumptus bellici suppeditandi pro Sua Matte”, amely a fenti szöveget bevezeti, némi kételyt ébreszthet.

A datálás problémáját sem sikerült megoldani, csak találgathatunk: esteleg Pázmánynak a birodalom pénzügyeiben való tájékozódása alkalmából, a harmincéves háború kezdetekor készült jegyzeteit olvashatjuk.

[Fordítása:]

Wenceslav Kinsky úr átnyújtott nekem szemrevételezésre egy kivonatot a Cseh Királyság számadásaiból. Ebben az áll, hogy a füstpénz másképpen Manschaft a Cseh Királyságban egy millió 82 ezer. Ausztria Ennsen innen elterülő tartományának írnoka, doktor Laudaco az mondja nekem, hogy míg Ausztriában az adók 100 ezer körül lesznek, s egy ház csak 13 dénárt ad, az Ennsen túli Ausztria füstpénze hozzávetőleg 200 ezer. Morvaország füstpénze 300 ezer.

Sziléziában ezer-ezer forintnyi lesz az adó, biztos összeg, miként az [adó]kivetésekből kiolvasható. Bruckhaus előjáró úr azon a véleményen van, hogy Alsó- és Felső Szilézia füstpénze 400 ezer. Mindkét Lusatia 100 ezret jövedelmez. Mindkét Magyar Kamara pénztárosa és registrátora azt mondják, hogy a Magyar Királyságban több mint 25 ezer porta van, bármelyik porta 10 házat tesz ki, úgy hogy Horvátországgal és más [társ]országokkal együtt 300 ezer forintnyi füstpénzt fizet. A füstpénzek vagy házadók összeszámlálva két millió hétszázhatvanegy ezer hétszázötöt tesznek ki összesen. A spanyol királyi Felség a nápolyi királyságban évente 15 karlinust kap az egyes füstpénzek fejében, ez 3 forint 45 dénárnak felel meg. A császári Felség, a remélt győzelem után ezekben az országokban és tartományokban, 8 vagy 10 évre olyasféle adót vethetne ki a katonaság fizetésére, hogy bármely a császári Felségnek járó füstpénz az egyes hónapokra 12 krajcárt adjon, amit egyenként a legalacsonyabb sorban lévő paraszt is meg adhat.

Ugyanis, ha a jobbágyot vagy feleségét egy vagy két napra igénybe veszik, bármely hónapban megszerzik ezt a cenzust. Az említett füstpénzből hozna pedig ez az adó az egyes években 6 millió hetvenötezer hétszáz 74 rajnai forintot 40 dénárt. A füstpénz fejében egyenként bármely évben 2 forint 40 dénárt fizetnének. Egész Bajorországban egy fizetett munkás sincsen, aki ő fenségének ne tartozna évente egy forintot adni, akik ugyanis kőművesek vagy más mesteremberek, azok évente egy birodalmi tallért kötelesek védelmi pénz fejében leróni.

3.

Pozsony, 1618. június 18.

Ascanio Gesualdo bécsi pápai nunciushoz

Megkapta a nuncius levelét, amelyből értesült, hogy Herovich csanádi püspök panaszt emelt ellene a fehérvári érkanonokság eladományozása kapcsán. Kifejti, hogy ezt elődei nyomán cselekedte, s a csanádi püspök egyszer már eredménytelenül mozgatta az ügyet az akkori nuncius előtt. A pozsonyi és a székesi káptalanokban is az esztergomi érsek adományozza a prépostinál kisebb javadalmakat.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna vol. 169. fol. 139. r. v. – eredeti)¹

Illustrissime, et Reuerendissime Domine.

Accepi literas Illustrissimae, et Reverendissimae Dominationis Vestrae, quibus significat Reverendissimum Dominum Electum Episcopum Chanadiensem, et Praepositum Ecclesiae Albae Regalis² conquestum apud ipsam fuisse,

quasi vero ego, auctoritatem illius, in collationibus beneficiorum in Ecclesia Praepositurae illius fundatorum cuius scilicet auctoritatis hactenus in usu fuerit, abrogatam velim, supplicasse etiam, de aliquo opportuno juris remedio prouidendo, de committenda nimirum eius causae cognitione, et quod Illustrissima Dominatio Vestra, me inscio nihil eo in negotio voluerit determinare. Ago magnas gratias Illustrissimae Dominationi Vestrae, pro hac amoris in me sui significatione; Et ut ad rem breuiter respondeam, mihi certe ne in mentem quidem unquam uenit, alieni juris usurpatione, vel abrogatione auctoritatis cuiuspiam, jurisdictionem meam extendere.

Contuli, fateor, exemplo praedecessorum meorum, Custodiam Albensem, personae idoneae,³ et de Ecclesia benemeritae, sed huius collationis in usu fuere praedecessores mei, piae memoriae Olahus, Kutassi, et Cardinalis Forgach,⁴ testantibus Donationalibus ipsorum, ego si praedecessorum vestigys insisto, nemini sum iniurius. Mouerat quidem hanc ipsam quaestionem Dominus Chanadiensis, etiam aduersus praedecessorem meum bonae recordationis Dominum Cardinalem. Et quamuis etiam in praesentia Illustrissimi Domini de Marrha Nuncy tunc temporis Apostolici,⁵ negotium tractatum fuerit, non tamen cui Electus Chanadiensis, sed cui Dominus Cardinalis contulerat, in possessione, et usu Custodiae, ad obitum usque permansit.⁶

Sunt in Ecclesia Posoniensi, et Scepusiensi, Praepositi, et tamen beneficia utriusque Ecclesiae non Praepositi conferunt, sed Archiepiscopus Strigoniensis; quod hactenus in Albensi quoque Custodia fecerunt Archiepiscopi.

Et hoc est, quod in his occupationibus Illustrissimae Dominationi Vestrae literis respondere volui. Quam ut Deus felicem conseruet, ex animo desidero.

Datum Posony, ex Aula Archiepiscopali, die 18 Mensis Juny. Anno 1618.

[s. k.:]

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Servitor addictissimus

Archiepus Strigoniensis m. p.

¹ A levelet említi és rövid tartalmi kivonatát adja *Vanyó Tihomér*, A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Bp., 1986. p. 194.

Az fehérvári érkanonokság betöltése körüli bonyodalmakat vázolja: *Juhász Kálmán*, A csanádi püspökség története 1608–1699. = Csanádvármegyei Könyvtár 29. Makó, 1936. p. 13–14.

A címzett, Ascanio Gesualdo, bari érsek 1613. július 1-től, konstantinápolyi pátriárka 1618. június 2-től, 1617–1621 között képviselte az Apostoli Szentszéket a császári udvarban. (*Patritius Gauchat*, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series. Volumen Quartum. Monasterii, 1935. p. 110., 162.; *Walter Wagner*, Die Bestände des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792. Römische Historische Mitteilungen 2 [1957–1958] p. 83.)

² Herovich Mátyás (†1623. szeptember 1.) 1608. szeptember 6-tól csanádi püspök, kinevezése előtt Mátyás főherceg udvari papja volt. (*Juhász*, p. 7., 15.; ASV SS ANV P N° 4.) L. még *Hanuy*, I. p. 117., 133., 156.

³ Személye ismeretlen.

⁴ Oláh Miklós (†1568. június 14.) 1553. március 20-tól, Kutassy János (†1601 szeptemberében) 1597. január 22-től, Forgách Ferenc (†1615. október 16.) 1607. július 4-től esztergomi érsek. Pázmány egyéb hivatkozásai elődeire: Oláhra: *Hanuy*, I. p. 73., 251., 268., 311., 442., 451. Kutassyra: Uo., I. p. 151., 266. Forgáchra: Uo., I. passim, II. p. 132., 134., 374.

⁵ Placido de Marra, 1595. márc. 6-tól melfi érsek, 1612–1616 között volt apostoli nuncius. (*Gauchat*, p. 238.; *Wagner*, p. 83.)

⁶ Herovich jelöltje saját unokaöccse volt. (*Juhász*, p. 13.) Forgách kardinális Jankovich Andrást 1612-ben nevezte ki, érkanonokságát 1616-ig viselte. (MOL E 683 vol. 4. fol. 362.)

[Fordítása:]

Méltóságos és Főtisztelendő Uram.

Kézhez vettem Nagyságod levelét, amelyben tudatja, hogy a főtisztelendő választott csanádi püspök és fehérvári prépost úr panaszt tett Nagyságodnál, mintha bizony én meg akarnám szüntetni arra vonatkozó jogát, hogy a préposti egyházában alpított javadalmakat adományozhassa, amely jognak tudniillik eddig birtokában volt, emellett ügyének kivizsgálását s méltányos jogorvoslatot is kért, valamint hogy Nagyságod tudtom nélkül semmit sem kíván ezzel kapcsolatban határozni. Hálás köszönetet mondok Nagyságod irántam való szeretetének eme megnyilvánulásáért, és hogy a dologra röviden válaszoljak, nekem bizony sohasem jutott eszembe, hogy más jogának bitorlásával vagy érvénytelenítésével gyarapítsam hatalmamot.

Bevallom, elődeim példája nyomán eladományoztam alkalmas és érdemes egyházi személynek a fehérvári érkanonokságot, ám ennek az adományozásnak használatában voltak elődeim, az áldott emlékü Oláh, Kutassy és Forgách bíboros, amint azt adományleveleik tanúsítják, s ha én elődeim nyomába lépek, senkivel szememben sem vagyok méltánytalan. Bolygatta már ezt a kérdést a csanádi [püspök] úr elődöm, a boldog emlékü bíboros úr ellenében is. S jóllehet méltóságos de Mara akkori apostoli nuncius előtt is tárgyalták az ügyet, mégsem az maradt meg az érkanonokság birtokában és használatában haláláig aki a választott csanádi [püspöktől], hanem aki a bíboros úrtól nyerte azt el.

Találhatók prépostok a pozsonyi és a székesi egyházban is, mégis mindkét egyház javadalmait nem a prépostok, hanem az esztergomi érsek adományozza, mely dolgot eleddig a fehérvári érkanonoksággal is megtettek az érsek.

Ez az, amit eme foglalatosságokban Nagyságodnak levélben megválaszolni akartam. Kit hogy Isten szerencsésen megtartsa, szívemből kívánom.

Kelt Pozsonyban, az érseki udvarból, június hó 18. napján, az 1618. esztendőben.

Nagyságodnak legodaadóbb szolgája

Esztergomi Érsek s. k.

4.

Vágsellye, 1618. augusztus 3.

Vágsellyei zsellérek kötelezettségéről

A zsellérek csak akkor tartozzanak adót fizetni a város védelmére, ha azt a polgárokra is kiróják.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Protocollata Protocollum U. fol. 292. – s. k. feljegyzés)

Dicunt quidem Coloni hoc olim fuisse,¹ sed certum est, quod ab annis pluribus id factum non est. Et nos anno 1618. die 3. Augusti declarauimus ciuibus, id in posterum non debere fieri. Nam Inquilini non sunt Coloni oppidanorum, sed Domini. Deinde quae ratio suadet, ut Inquilini pro subsidio publico hoc onus ferant, quod non ferunt possessionati? Itaque si quid pro omnibus publicis ab oppido imponetur, illud omnes ferant, iuxta ratam suam portionem, tam Inquilini scilicet, quam Ciues.

¹ Tudniillik, hogy a szántóföldet és rétet bfró zsellérek Vágsellye védelmének költségeire évi egy forintot fizetnek régi szokás szerint. Pázmány megjegyzését a város urbáriumának ezt említő részéhez fűzte. A vágsellyeiekre l. még *Hanuy*, I. p. 300., 301.

[Fordítása:]

Azt mondják némely zsellérek, hogy ez így volt egykor, ám bizonyos, hogy több év óta nem fizették. És mi 1618. augusztus 3-án tudomására hoztuk a polgároknak, hogy erre a későbbiekben sem lesznek kötelezhetőek. A zsellérek ugyanis nem a városbéliek jobbágjai, hanem az úri. Továbbá milyen megfontolás javasolja, hogy a zsellérek a közvédelemért olyan terhet viseljenek, amilyentől a birtokosok mentesek? Tehát ha a város a közügyek céljára valamit kiró, azt viseljék mindnyájan, saját részüknek megfelelően, tudniillik úgy a zsellérek, mint a polgárok.

5.

Pozsony, 1619. február 27.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri a Ruber Pál esztergomi kanonok halálával megürült [ipoly]sági prépostság Ferenczffy Lőrinc udvari titkárnak való adományozását.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Litterae Archiepiscoporum (A 30) Pázmány Péter levelei sine N^o fol. 5. – s. k. levél)¹

†

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine Domine clementissim^{me}

Fidelitatis ac fidelium seruitiorum, deuotarumque orationum in gratiam V^{estrae} Maiestatis humillima oblatione praemissa.

Nota sunt Maiestati V^{estrae} Sacratissimae non solum diuturna ac fidelia seruitia Generosi Domini Laurenty Ferenczffy,² moderni secretarý Vngari Maiestatis V^{estrae}, uerum etiam mores integri, ac Sacerdote digna conuersatio. Cum igitur is ad statum Clericalem animum adiecerit, ac nunc per decessum R^{everendi} Domini Pauli Ruber³ Canonici Strigoniensis, exigua Praepositura Saghensis vacet, Maiestat^{em} V^{estram} demisse rogo, dignetur eidem hanc Praeposituram gratiose conferre. Deus Maiestat^{em} V^{estram} diu saluam ac florentem tueatur.

Posony 27 February 1619

Sacratissimae Maiestatis V^{estrae}

Humillimus Seruus ac Capellanus

Archi Episcopus Strigonien

[Kívül, más kézzel:]

Ad Consilium Hungaricum

¹ A levél a hátoldalán lévő pecsét tanúsága szerint 1898/42. sz. alatt került a Nemzeti Múzeum Levéltárába. Miután ennek egy részét a II. világháború után az országos levéltárba vitték át, a „törzsanyag robbantása” során helyezte el Iványi Emma a fenti sorozatban.

Ferenczffy sági prépostságából az érsek ajánlására sem lett semmi. Miután az uralkodó a Magyar Tanács elé utalta az ügyet, a javadalmat Majthényi László szerémi püspök nyerte el még az év folyamán és viselte haláláig. Egyébként a későbbiekben sehol sem lehet találkozni a titkár egyházi állapotr utaló megszólításával, így valószínű, kezdődő hivatásának nem lett folytatása. (*Kollányi Ferenc*, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom 1900. p. 224.; MOL E 229 vol. 1. fol. 293–294.)

A címzett, II. Ferdinánd (†1637 febr. 15.) 1618 máj. 18-tól Magyarország királya.

² Ferenczffy Lőrinc (†1640) 1608. szeptember 25-től haláláig királyi titkár volt. Életére és működésére l. *Holl Béla*, *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp., 1980. Pázmánnyal való kapcsolatára a bíboros levelezésében több adatot találunk. (*Hamuy*, I. p. 35., 207., 451., 506., 574., 744. II. p. 21., 73., 107., 155., 189., 191., 466., 490., 558., 608., 610., 687., 689., 751.)

³ Ruber (Veres) Pál (†1619. február 22.) 1589. december 25-től esztergomi kanonok, 1608. szeptember 30-tól sági prépost. (*Kollányi*, p. 193–194.)

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Hűségem és hűséges szolgálataim s áhítatos imáim Felséged kegyelmébe való legalázatosabb felajánlása után.

Nemzetes Ferenczffy Lőrinc úrnak, Felséged mostani magyar titkárának nemcsak mindennapi és hűséges szolgálatai ismereteseleg Legszentebb Felséged számára, hanem sértetlen erényei és paphoz méltó viselkedése is. Mivel tehát ő a papi állapotra fordította lelkét, és most tisztelendő Ruber Pál esztergomi kanonok halála miatt a kicsiny sági prépostság üresedésben van, alázatosan kérem Felségedet, méltóztassék ezt a prépostságot neki adományozni. Isten felségedet sokáig tartsa meg egészségben és szerencsében.

Pozsonyban, 1619. február 27.

Legszentebb Felséged

Legalázatosabb szolgája és káplánja
Esztergomi Érsek

6.

Bécs, 1621. február 23.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri az uralkodót, a száműzetésében előállot anyagi nehézségeire való tekintettel engedélyezze, hogy negyven márkányi ezüstmű Brünmben pénzt verethessen.

(Moravský Zemský Archiv v Brně. Archiv Rod. Dietrichstein. (G140) c. 440. fol. 110.

– másolat)

†

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine Domine Clementissime
Tertius iam annus uertitur, Clementissime Domine, ex quo Patria exclusus,¹
nullo omnino proventus percepi, sed in summis rerum difficultatibus, aegre memet, ac familiam Sacerdotesque indigentes sustentavi. Jam uero non tantum mobilia, quae mecum asportavi, consumpsi, uerumetiam aes alienum graue contraxi usque adeo, ut ab uno solum creditore diuersis uicibus, supra quinque millium florenorum debitum contraxerim. Cum igitur aliud iam nihil supersit quod exponam, supellectilem argenteam sacram et profanam debeo necessario exponere. Quocirca Maiestatem Vestram Sacratissimam humillime rogo, dignetur ex innata sua Clementia gratiosissime mihi concedere ut quadringentas argenti marcas, in Brunensi monetae cuspia officina, una cum lucro Camera conflari, ac cudi curari possim, eaque de re commissionem ad Ill^{ustrissimum} Dominum Cardinalem² expediri demandet. Quicquid a solutione debitorum, ex hac quoque pecunia supererit, libenter in obsequio et famulatu Maie-

statis Vestrae, expendam. Seruet Deus Maiestatem Vestram diutissime felicissime regnantem, et triumphantem. Benignum responsum expecto.

Sacratiss^{imae} Maiestatis Vestrae

Capellanus humillimus

Petrus Pazmany

Archieppus Strigoniensis

[Kívül:]

† Ad Sacratiss^{imam} Caesaream Regiamque Maiestatem Dominum Dominum Clementissimum. Supplex libellus Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis [Más kézzel:] 23. Februarii 1621

¹ 1619. szept. 14-én már Bécsben találjuk. (*Fraukói Vilmos*, Pázmány Péter és kora. I–III. Pest, 1868–1872. I. p. 509.)

² Franz Dietrichstein (†1636) olmützi püspök, bíboros, morvaországi helytartó és titkos tanácsos.

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Már a harmadik esztendő fordul, Legkegyelmesebb Uram, amióta a hazából elűzve semmiféle jövedelmet sem kaptam, hanem a legnagyobb nehézségek közepette, épphogy fenntartottam magamat, udvaromat és szűkölködő papjaimat. Már nemcsak ingóságaimat éltem fel, amelyeket magammal hoztam, hanem súlyos adósságot is felhalmoztam, olyannyira, hogy csupán egy hitelezőtől különféle alkalmakból több mint ötezer forint hitelt vettem fel. Mivel tehát már semmi más sem maradt, amiből költhessek, kénytelen vagyok szükségből egyházi és világi ezüstneműmet pénzzé tennem. Igen alázatosan kérem ezért Legszentebb Felségedet, méltóztassék született kegyelmességéből számomra legkegyelmesebben megengedni, hogy négyszáz márkányi ezüstöt a brünni pénzverdében, a kamara hasznával együtt beolvasztathassak és belőle pénzt verethessek, és adjon utasítást, hogy ebben az ügyben küldjenek megbízást a méltóságos bíboros úrhoz. Bármí, ami az adósságok megfizetése után ebből a pénzből megmarad, azt Felséged iránti engedelmességben és Felséged szolgálatában fogom elkölteni. Tartsa meg Isten Felségedet minél tovább boldog uralkodásban és diadalban. Várom kegyelmes választát.

Legszentebb Felséged

alázatos káplánja

Pázmány Péter

esztergomi érsek

7.

Sopron, 1622. június 11.

Ismeretlenhez

Javaslatait már felvetette [a királyi tanácsban], de Újvár és más helyek visszaszerzéséig fegyverben kell maradni. Biztatja tevékenységének folytatására, s kéri, írja össze a szenátorságra alkalmas németek és magyarok neveit.

(Magyar Országos Levéltár. Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma Missiles (E 204) 34. cs. Pázmány Péter levelei. – s. k. levél)¹

†

Domine Honoran[d]e. Haec Cuncta ego iam proposui maiori ex parte, sed uisum fuit in consilio, expedire ut parum supersedeatur donec Viuar, et alia quaedam loca recuperentur.² Gratissima mihi [es]t insinuatío talium rerum, pergat etc. et in posterum quoque similia suggerere, qu[a]m primum melius

habuerit, coram de his agemus. Interim colligat nomina aliorum et praesertim Germanorum, qui digni essent ordine senatorio, nec tamen Vngaros negligat. Et pro plur[imis] poterit idoneos [i]nserat in Catalogum [Senatus] et Sua Maiestas³ hoc a me quaesivit, an sint tot Catholici etc. Valeat

Ex hospitio, 11. Junj 1622.

Archi Eps Strig.

¹ Pázmány ezt a levelét dátumából kikövetkeztethetően a soproni országgyűlésről írta. A részére küldött levelek közt azonban nem találtam meg, kinek az írására válaszolhat, így a közelebbi értelmezés megoldhatatlannak tűnik.

² Alsó-Magyarország Bethlen által történt kiürítése a nikolsburgi béke (1622. január 6–7.) értelmében tavaszra megtörtént, a királyi biztosok Kassán, március 13-án kezdték meg ezirányú tárgyalásaikat. Az érsekújvári „vitezleo nep” például már április 16-án az érsektől kért engedélyt lovai legeltetésére. (PL AS AR Classis X. N° 196. 4. cs. 166–167. fol.) A prímás talán az akkori országgyűlésen aktuális problémára, a Bethlen által eladományozott birtokok visszaszolgáltatására célozhat. Vö.: *Fruknói*, II. p. 24–29.; 1622. évi VII. tc.

³ II. Ferdinánd.

[Fordítása:]

Tiszteletreméltó Uram. Mindezeket én már nagyobbreszt javasoltam, ám a tanácsban jónak látták azon utasítást adni, hogy kevésbé még maradjanak fegyverben, amíg Újvár és némely más helyek is vissza nem kerülnek. Igen kedves nekem az ilyen dolgokról való tudósítás, folytassa, stb. és arról személyesen fogunk intézkedni, hogy hasonló dolgokat a jövőben is mielőbb, jobban tudjon véghezvinni. Eközben gyűjtse össze másoknak, s különösen azoknak a németeknek a neveit, aki méltóak lennének a szenátusi tagságra, ám a magyarokat se hagyja ki. És ha sokak helyett tudni fog alkalmasakat, illessze a szenátus névsorába, ő felsége is kérdezte tőlem, vajon van-e annyi katolikus stb. Isten éltesse.

Vendégségből, 1622. június 11-én.

Esztergomi Érsek

8.

Pozsony, 1623. szeptember 25. és október 3. között

A császári hadi- (vagy a titkos) tanácsnak

Számos érv alapján sürgeti a Bethlen elleni határozott fellépést, s részletesen kifejti erre vonatkozó elképzeléseit.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvanica (A 98) Acta Bethleniana fol. 93–96. – eredeti)¹

†

Breuis Opinio circa praesentes motus Ungariae per Bethlenium² excitatos.

Pro fundamento totius meae Opinionis, Haec quae sequuntur, tanquam certa praesupponi debent.

Primo. Principem Betlenium, pacta conuenta, ac fide Christiana mediante confirmata violasse notorium est: Nam <ex> literis ad Liberas Ciuitates, ex Arce Szenderő die 25. Septembris datis³ constat ipsum omnibus promissionibus, ac obligationibus Caesareae Maiestatis⁴ factis, sese liberum pronunciare, et per summam calumniam, ac iniustitiam Caesari imputare culpam violati foederis. Praeterea: Armato Exercitu Ditiones Imperatoris longe lateque de facto

inuasit, Arces partim vi, partim deditione coepit, [!] et nunc Filekium, validum Ungariae propugnaculum, et Auri argentine fodinarum antemurale de facto graui obsidione ipsemet in persona premit. Ad haec adscitis Turcarum auxilijs, per ipsos, Arci Nouigradiensi adjunctum Oppidum bene populosum defacto exuri fecit, magna innocentum^a Christianorum turba in diram seruitutem abducta. Tractum etiam Dregelÿ Palank Passae Bosznensi⁵ in praedam dedit, qui immani barbarie longe lateque populatus omnia, senes ac inutiles contrucidauit coeteros omnes utriusque sexus, una cum rebus omnibus in perpetuam captiuitatem abduxit. Denique, ut appareat Betlenium nullo modo pacem seruare uelle, in eo Tractatu, qui nunc Nouizolÿ peragitur: Primo loco illud a Maiestate Caesarea postulat, ut Palatinum Regni Hungariae⁶ Sua Maiestas statim capite plecti jubeat, licet nullam idoneam huius postulati causam dare possit.

Secundo. Omnino pro certo ponendum est: frustra laborari si per Tractatus aliquos stabilis cum Betlenio pax et tranquilla securitas procuretur: Nam cum Betlenio jam sexta vice tractarunt, et consulerunt Suae Maiestates,⁷ bis Tyrnauiuae, semel Pragae, semel in oppido Karolÿ, ac nunc denique Nouizolÿ.⁸ Et per hos Tractatus, tam multa Jurisjurandi Diplomata a Betlenio accepta sunt, ut ÿs expansis, mensas aliquot tegere facile sit; nihil tamen horum obseruatum est a Betlenio, nisi ad tempus exiguum, intra quod se se ad futuram Rebellionem praeparabat. Sperari itaque non potest, quod Pardus iste uarietatem suam mutare uelit.

Unde, tametsi aliquid cum illo transigi posset, illud tamen non fieret absque grauissimis dispendÿs, et detrimento authoritatis Suae Maiestatis, Deinde hoc totum durabile non esset, et nisi Sua Maiestas perpetuo Milite armato ictus istius expectaret, inopinata aliqua ac celeri inuasionem Betlenÿ grauissimum toti Christianitati damnum inferri posset. Et etiam pacato tempore subditi Suae Maiestatis partim spe, partim donatiuis illecti titubarent. Quocirca, pro certissimo habendum est, nunquam uiuente Betlenio Pacem in Ungaria stabilem futuram. Quin, et si ipse moreretur, quilibet Successor, ipsius Exemplo practicas in Ungaria continuabit, nisi semel serio castigetur haec toties iterata perfidia.

Tertio. Bellum hoc a Betlenio excitatum, nullo modo existimandum est leue, ac minime periculosum: Nam in primis. Clare, ac manifeste Turcas adjuutores habet. Deinde ipsos Hungaros miro artificio sibi deuincit; partim libertate depraedationum, partim confictis odiosis criminationibus in Caesaream Maiestatem, partim, obtentu cuiusdam antiquae libertatis, et Regiae dignitatis in gentem Hungaricam reportatae, partim alÿs mille et quotidie nouis artibus.

Ad haec: Ratio belli gerendi, quam Betlen cum Germanica natione hucusque secutus est, ac deinceps quoque secuturum se palam profitetur, Bellum hoc valde perplexum reddit. Neque enim ipse confligit unquam aperto Marte, cum robusto ac statario Germano Milite, sed solita celeritate castra fatigabit, pabulationes prohibebit, Annonae subuectionem retardabit, fame denique Exercitum eneruabit. Ad haec: Verendum est, Ne Jagendorfium, et Comitem Thuriannum⁹ pauco, sed expedito Milite comitatos, in Morauiam ac alias Prouincias expediat, et vel ob ademptionem bonorum, vel ob egestatem desperatos undi-

que colligant, ac vires Imperatoris necessario distrahant. Denique si per hanc h̄yemem spacium Betlenio concedatur, res suas per varios Tractatus confirmandi, verendum est ne, primo vere, numerosa Tartarorum multitudine bellum reddat, et diuturnum, et formidolosum, et innumeris innocentibus Christianis luctuosum.

His veluti fundamentis praesuppositis, tenuis mea opinio haec est.

In primis: Sine leuis Armaturae militia, Bellum hoc perfici non posse, mihi dubium non est: Nam siue celeritatem Exercitus hostilis considero, siue grauis Armaturae Germanicae tarditatem specto, siue pabulandi ac conuectionis Annonae rationem habeo, clare animadverto: in locis praesertim patentibus ac campestribus nihil sine leui armatura effici posse. Deinde, video Ungaris contra Ungaros parum tuto fidi posse. Idcirco: Et Croatis, et maxime Polonis Equitibus opus esse iudico: Existimarem igitur, et Suae Majestati adlaborandum, et Suam Sanctitatem¹⁰ instantissime requirendum esse, ut decem, vel duodecim millia Polonorum conducerentur. Hi, nequidem in Ditiones Suae Maiestatis introduci deberent, se a tergo vel Transyluaniam, vel Ungariam superiorem inuadere, ac Betlenium retrahere, quem magno passu Militari subsequeretur Exercitus Suae Maiestatis, et omnino bellum transferendum esset in ditiones Betleny. Certe: Romani in eo bello, quo nullum magis formidabile gesserunt, eo ipso tempore, quo Annibal Romam obsidebat, per auersam portam validum Exercitum Carthaginem misere, belloque in Africam translato, plenam statim victoriam reportauere, quam in Italia nunquam reportarant. Itaque resoluendum est: non defensiuum tantum, sed offensiuum etiam bellum cum Betlenio gerendum esse, nec penes Danubium haerendo bellum trahere, sed Exemplo Georgy Basta¹¹ ac aliorum Ducum, qui tempore Ferdinandi primi¹² bello praeerant, in ipsam Transyluaniam penetrandi, et ita omnia ordinandi, ut antequam anno sequenti, totis viribus Turca accurrat, res Hungariae componantur, ne postea cum multis simul hostibus sit decertandum, et immenso sumptu bellum trahatur. Nec diffidendum de Dei bonitate, quae et justae causae adesse solet, et perfidiam vindicare, adeoque (nisi Diuina iudicia arcanum aliquid statuerint) Morali ac prudenti iudicio dictante, omnino sperandum sit, validum hunc Suae Maiestatis Exercitum, accedente Polonorum diuersione, victoriam reportaturum, nisi cunctatione, et inutili mora, generosi Militum impetus frangantur.

Praeterea. Ungarorum quoque hac Expeditione ratio habenda est: nam tametsi multorum fides lubrica sit, praesertim A catholicorum, multi tamen memores fidelitatis, praestabunt officium, quamprimum Exercitus Suae Maiestatis aderit. Nam, cum intelligant se solos contra Betlenium frustra niti, si viderint Exercitum, cui imitantur, sponte accurrent, qui vero titubarent, y metu quoque cogendi essent. Nam profecto, nisi aliqua securitas adhibeatur, nihil boni fiet.

Quamobrem. Censerem ego necessarium, ut Sua Maiestas edicto patenti reuocaret omne suos subditos, quicumque penes Betlenium sunt, sub poena confiscationis Bonorum ac vitae, qui intra quindecim dies a data Edicti non redirent.

Deinde: Censerem Necessarium, ut jussu Suae Maiestatis Dominus Palatinus iuberet, ys potissimum, quorum fides suscepta est: Quales sunt Caspar

Illyeshazý, Franciscus Reuay, Viszkelety, Pograny¹³ etc. ut statim in persona ad Castra Maiestatis Suae venirent, alias ipsos pro hostibus habendos. Quod si vel, qui penes Betlenium sunt, non redirent, vel qui vocarentur, non venirent, Supremus Marschalcus Campi¹⁴ ad requisitionem Fisci Suae Maiestatis, Bona illorum occupari, ac ex ys campestrum Commeatum conuehi faceret.

Nulla modo Sua Maiestas persuadere sibi patiatur, ut ulli Plenipotentiam det ad conferenda bona Rebellium, sed hanc auctoritatem sibi reseruet. Multae inordinationes hoc modo declinabuntur. Itaque iudicarem ego consultius ut Dominus Praefectus Camerae Hungaricae,¹⁵ penes Dominum marschalcum adesset et huiusmodi rebus inuigilaret.

Insurrectio Comitatum, qui nondum a Betlenio occupati sunt, urgenda est. Sed in eo non magnum fundamentum collocandum; Dilabentur enim intra mensem, ac proinde consultius existimarem, si cuilibet Comitatus certus numerus Militum per illos exsoluendorum imponeretur: Plus enim utilitatis adferrent Milites, etsi numero pauciores, stipendiarij tamen et constantiores.

In Annona procuranda praecipuus labor erit, quae tamen procurari poterit: Primo. Ex bonis Rebellium. Secundo. Palatinus singulis Comitatus imponet, quantum qualibet hebdomada panis, ac aliarum rerum subministret gratis, quantum item pro pecunia. Tertio. Magistro Annonariae Germano practicus aliquis Ungarus adiungendus erit, qui coemptionem et vecturam Annonae iuuabit.

Quarto. Si in Castris precium tolerabile rerum soluetur conuectarum, et itinera tuta conseruentur, magnam Commeatus copiam conuehent in castra.

Vltimo. Cauendum erit, ne incendys ac direptionibus Exercitus grassetur, sicque iram Dei, et odium Prouincialium colligat; potissimum vero fidelium Suae Majestatis ratio habenda erit, ne illorum bona vastentur.

[Kívül, más kézzel:]

†
Opinio Reverendissimi Domini Archiepiscopi

[Más kézzel:]

Super Bello Principis Bettleny

^a Vélhetően főnévi használatban szerepel.

¹ Az irat keletkezése a benne szereplő szeptemberi dátum és besztercebányai tárgyalások lezárultának időpontja közé tehető. Hogy Bethlen 1623. évi hadjáratáról van szó, azt alátámasztja Fülek és Nógrád ostromának, valamint a boszniai pasának az említése is. Vö.: *Fraknoi*, II. p. 72–77. A hadműveletek erdélyi területre való áttételének gondolata röviden szerepel a primás eszidőtájt az uralkodóhoz írt levelében is. (1623 ősze. *Hunuy*, I. p. 352. Eredetije: MOL A 98 Fasc. 8. N° 83. fol. 343/a–344.) Az sem véletlen, hogy a hadsereg utánpótlása a fentiekben ilyen nagy teret nyer, hiszen az érsek borból és gabonából ekkoriban jelentős készleteket halmozott fel eladásra. (Levele II. Ferdinándhoz. Pozsony, 1623. szeptember 27. *Hunuy*, I. p. 357–358.) Az aláírási nélküli felterjesztés írnoka azonos például az 1623. november 25-én kelt levelével, valamint az Esterházy Miklóssal 1624. november 25-én írt felterjesztésével. (*Hunuy*, I. p. 364–365.; *Galla Ferenc*, Újabb kiadatlan Pázmány-levelek. Regnum 1942–43. p. 310–311.)

² Bethlen Gábor (†1629. november 15.) 1610-től Csíki- Gyergyó- és Kászonszékek főkapitánya, 1613. október 23-tól erdélyi fejedelem.

³ Bethlen 1623 szeptember végén valóban Szendrőn tartózkodott. Vö.: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1879. p. 391–393.

⁴ A fejedelem mellé rendelt török segélyhadak szerdárja Deli Ibrahim boszniai pasa volt. Vö.: Török-Magyar Államokmánytár I. Szerk.: *Szilády Áron, Szilágyi Sándor*. Pest, 1868. p. 400–401.

⁵ Thurzó Szaniszló (1576. július 24. – 1625. május 1.) 1614-től szepesi főispán, 1618. július 15. – 1622. május 16-ig főpohárnokmester, majd haláláig nádor. L. még *Hanuy*, I. passim, II. p. 4., 542.

⁶ II. Ferdinánd

⁷ II. Mátyás és II. Ferdinánd

⁸ Nagyszombat, 1615. április-május, 1617. július-augusztus; Prága 1617. február-március; Nagykároly 1619. március; Besztercebánya 1623. szeptember-október. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (a továbbiakban: EOE) Monumenta Comititalia... (1540–1699) I–XXI. köt. Bp., 1875–1898. Szerk.: Szilágyi Sándor VII. köt. passim.) Pázmány felsorolása feltűnően hiányos. Következő év március 7-én kelt felterjesztésében helyesebben már kilencszeri tárgyalást említ. (*Hanuy*, I. p. 372.)

¹⁰ VIII. Orbán – Maffeo Barberini – (†1644. július 29.) pápa 1623. augusztus 6-tól.

¹¹ Giorgio Basta császári hadvezér (†1607) albán származású olasz zsoldosvezér, 1597-től császári szolgálatban Magyarországon és Erdélyben harcolt. Korának jelentős hadügyi teoretikusa.

¹² I. (Habsburg) Ferdinánd (†1564. július 25.) 1526. december 16-tól Magyarország királya.

¹³ Illyésházy Gáspár (†1648) Bethlen fő támasza a Felvidéken, 1609-től Liptó és Trencsén vármegyék örökös, 1626-tól haláláig Árva főispánja. L. még *Hanuy* I. p. 589., 610. II. 96., 97., 107., 110., 186., 685., 687.; Révay Ferenc (†1656) 1622-től haláláig Turóc vármegye főispánja. L. még *Hanuy*, II. p. 96., 98., 145.; Vizkeletyre *Hanuy*, I. p. 542.; Pográny Istvánra *Hanuy*, I. p. 378., 395.

¹⁴ Hieronymus Caraffa, Montenegro márkija, császári hadvezér. „Don Hieronymus Caraffa, Marchio de Monte Nigro, Eques habitus S. Jacobi, Sacrae Caes. Mattis Generalis, Locumtenens et Camerarius Ser^{mae} Infant. Dnae Isabellae Supremae Aulae Praefectus, Consiliarius Bellicus Flandriae, Collateralium in Neapoli et Capitaneus Generalis Equitatus in Sicilia etc.” (MOL A 98 Fasc. 8. Ad N^{um} 70. fol. 838.) L. még *Hanuy* p. 360., 363., 376.

¹⁵ Horváth Gáspár (vegliai, †1624. július) királyi tanácsos, 1618-tól a pozsonyi kamara prefektusa.

[Fordítása:]

Rövid vélemény a Bethlen által előidézett magyarországi felkelésről.

Véleményem egészének alapjául az itt következő bizonyosságokat kell előrebocsátani:

Először. Nyilvánvaló, hogy Bethlen fejedelem a megkötött és keresztényi esküvéssel megerősített egyezményeket megsértette: amint ugyanis a szabad királyi városokhoz Szendrő várából, szeptember 25-én írt leveléből ismeretes, szabadnak nyilváníttja magát minden császári felségnek tett ígéretről és kötelezettségtől, sőt nagy gyalázzal és méltánytalansággal a császárra hártja a szövetség megtörésének vétkét. Mindemellett a császár uralma alatt álló területeket szélteben-hosszában fegyveres sereggel feldúlta, várait hol ostrom, hol megadás révén hatalmába kerítette, s most Füleket, Magyarország eme fontos erősségét, az arany-, ezüstmányák előbástyáját személyesen szorongatja. Ezekhez járul még, hogy a törökök segítségét magáénak tudva, a nógrádi várhoz tartozó népes mezővárost velük felégettette, az ártatlan keresztények nagy tömegét keserű szolgasorsra juttatta. Drégelypalánk vidékét is a boszniai pasának adta zsákmánnyul, aki szélteben-hosszában mérhetetlen barbársággal mindent elpusztított, az öregeket és magatehetetleneket legyilkolta, az összes többi férfit és nőt minden ingóságukkal együtt örök szolgaságba hurcolta. Végül úgy tűnik, Bethlen a most folyó besztercebányai tárgyalásokon semmiképpen sem akarja a békét megmenteni: ámbár követelésének elfogadható indokával nem tud szolgálni, első helyen mégis azt kívánja a császári felségtől, hogy a Magyar Királyság nádorát tüstént fovesztésre ítéltesse.

Másodszor. Teljesen biztosra lehet venni, hogy hiábavaló a Bethlennel való szilárd béke és háborítatlan nyugalom érdekében tárgyalásokon fáradozni. Már hatodik alkalommal tárgyaltak ugyanis és tanácskoztak ő felségeik Bethlennel, kétszer Nagyszombatban, egyszer Prágában, egyszer Nagykároly városában, és végül most Besztercebányán. És ezeken a tárgyalásokon annyi eskü-okmányt fogadott el Bethlen, hogy ha azokat kitergetnénk, könnyen betéríthetnénk velük

jó néhány asztalt, mégis semmit sem tartott meg belőlük a fejedelem, hacsak nem egy kis időre, míg a következő rebellióra elő nem készült. Így tehát aligha remélhető, hogy e párdúc változtatni akarna sokszínűségén. Ezért bárha lehetne is vele végezni valamit, az mégsem lenne ő felsége tekintélyének kára és sérelme nélkül, továbbá az egész nem lenne tartós, és hacsak ő felsége állandó fegyveres katonasággal nem vigyázná támadását, váratlan és gyors inváziójával az egész kereszténységnek komoly károkat okozhatna. Még békeidőben is meginognak ő felsége alattvalói, ha reménnyel és adományokkal hitegetnék őket. Ennélfogva biztos állítható, hogy Bethlen életében sosem lesz tartós béke Magyarországon. Sőt, ha ő meg is halna, példája nyomán bármelyik utóda folytatni fogja a zavarkeltést Magyarországon, hacsak egyszer eme annyiszor ismétlődő családrság el nem nyeri méltó büntetését. Harmadszor. Semmiképpen sem szabad azt gondolni, hogy ez a Bethlen által indított háború jelentéktelen és cseppet sem veszélyes. Először ugyanis. Világosan és nyíltan török segítséggel rendelkezik. Továbbá a magyarokat csodálatraméltó ügyességgel nyeri meg magának: hol a rablás szabadságával, hol a császári felség ellen koholt vádakkal, hol holmi ősi szabadság elnyerésével és a királyi méltóságnak a magyar nemzetre való visszazárásával, hol ezernyi, nap mint nap más, új eszközökkel. Ezekhez járul még, hogy az a harcmodor, amelyet Bethlen a német nemzettel szemben eleddig követett, és mint nyíltan vallja, az elkövetkezőkben is követni fog, ezt a háborút szerfölött áttekinthetlenné teszi. Sohasem fog ugyanis az erős és kitartó német katonasággal nyílt küzdelemben megütközni, ám annak táborát a szokásos serénységgel fogja zaklatni, a takarmányozást lehetetlenné teszi majd, a gabona szállítását meg fogja nehezíteni, s végül a hadsereget kiéhezéttel legyengíti. Ráadásul attól is félni kell, nehogy Jagendorft és Thurn gróftól kevés, de ütőképes katonaság kíséretében Morvaországra és más tartományokra küldje, s egybegyűjtsék mindenhol az akár javaik elvesztése, akár a nélkülözés miatt reményüket veszítettek, és így szükségképp elvonják a császári erőket. Végezetül, ha Bethlen különféle tárgyalások révén haladékot nyer sorai rendezésére ezen a télen, tartani kell attól, hogy a tavasz beköszöntével számottevő tatár segítséggel újrakezdje a szörnyűséges, és számos ártatlan keresztényre pusztulást hozó folytonos háborúskodást.

Ezeket mintegy alapvetésül előre bocsátva, vékony tetszésem a következő:

Először. Nem kétséges számomra, hogy ez a háború könnyűfegyverzetű katonaság nélkül nem folytatható. Ugyanis akár az ellenséges hadsereg gyorsaságát veszem figyelembe, akár a nehézfegyverzetű németek lassúságát szemlélem, vagy a lovak legeltetésének és a gabonaszállításnak szempontját mérlegelem, világosan kitetszik számomra, hogy könnyűfegyverzetűek nélkül semmit sem lehet elérni, különösen nyílt tereken és mezőkön nem. Továbbá látom, hogy magyarok ellenében magyarokban aligha lehet teljesen megbízni. Ezért úgy ítélem, hovárt, s nagyobb részt lengyel lovasokra van szükség. Gondolnám tehát, hogy ő felségének fáradoznia kellene abban, és ő szentségét is állhatatosan kérni kellene, hogy tíz- vagy tizenkétezer lengyelt toborozzanak. Ezeket nem az ő felségét uraló területekre kellene irányítani, hanem hátulról Erdélybe vagy Felső-Magyarországra kellene vonulniuk és így Bethlen, akit ő felsége hadserege nagy távolságból nyomon követne, visszavonulásra kényszerülne, és a háború teljességgel áttehető lenne a fejedelem országra. Bizonyos, hogy a rómaiak abban a háborúban, amelynél rettenetesebbet sohasem viseltek, éppen abban az időben küldtek erős sereget a hátsó kapun keresztül Karthágóba, amikor Hannibál Rómát ostromolta, és a háború Afrikába való áttétele után azonnal akkora győzelmet arattak, amilyent azelőtt Itáliában sohasem. Tehát Bethlennel szemben nem védekező, hanem támadó háború viselése mellett kell dönteni, és a hadműveleteknek nem kell a Dunához igazodniuk, hanem Basta György és más vezérek példája nyomán, akik I. Ferdinánd idején hadat vezettek, magába Erdélybe kell vonulni, és mindent úgy végezni, hogy mielőtt a következő évben a török minden erejével segítségül jönne, Magyarország ügyei rendben legyenek, nehogy azután egyszerre számos ellenséggel kelljen megküzdeni, és mérhetetlen költséggel háborút folytatni. S nem szabad kicsiny hitűnek lenni Isten jósága felől, amely az igaz ügyekben meg szokott mutatkozni, és az álnokságot számon kéri, sőt (hacsak az isteni ítélet valami felfoghatatlant előre el nem rendelt) morális és bölcs ítélettől vezetve joggal kell remélni, hogy ő felségének ez a hadserege győzelmet fog aratni a lengyelek beütésének segítségével, hacsak habozással, hasztalan késlekedéssel a katonák eredményes lendülete meg nem törik.

Emellett a magyarokra is számítani kell ebben a vállalkozásban, ugyanis, jóllehet sokaknak ingatag a hűsége, s különösen igaz ez a protestánsokra, mégis sokan fogják hűségükről el nem feledkezve teljesíteni kötelességüket, mihelyt ő felsége hadserege megjelenik. Ugyanis, mivel

tudják, hogy maguk egyedül Bethlen ellenében hasztalan erőlködnek, ha látnának hadsereget, melyet kövessenek, tüstént csatlakoznának, akik pedig ingadoznak, azokat a félelem is kényszerítené. Mert valóban semmi jó sem fog történni, hacsak valamennyi biztonságot nem kapnak.

Szükségesnek tartanám emiatt, hogy ő felsége pátenstben hívja vissza mindazon alattvalóit, akik Bethlennél vannak, kilátásba helyezve javaik és életük elvesztését, amennyiben az edictum kiadását követő tizenöt napon belül nem térnének vissza.

Továbbá szükségesnek gondolnám, hogy ő felsége utasítására a nádor úr megparancsolná azoknak, akiknek hűsége leginkább kétségbe vonható: ilyenek Illyésházy Gáspár, Révay Ferenc, Vízkelety, Pográny, stb., hogy azonnal jelenjenek meg személyesen ő felsége táborában, máskülönben ellenségnek kijáró bánásmódban lesz részük. Hogyha akár azok, akik Bethlennel tartanak, nem térnek vissza, akár azok, akik felszólítást kaptak, nem jelennek meg, javaikat a tábori főmarsall ő felsége kincstárának megkeresésére foglaltassa le, és azokból biztosítsa a hadsereg utánpótlását.

Semmiképpen se hagyja magát ő felsége arra rávenni, hogy teljhatalmat adjon bárkinek a lázadók javainak adományozására, hanem ennek jogát tartsa fenn a maga számára. A jövőben számos rendellenességnek lehet így elejét venni. Tanácsosabbnak tartanám tehát, hogy a kamarai prefektus úr a marsall úr mellett tartózkodnék, és nagy gondot fordítana az ilyesfajta dolgokra.

Sürgetni kell azoknak a vármegyéknek a felkelését, amelyeket Bethlen még nem szállt meg. Ám nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani nekik, egy hónapon belül ugyanis hasznavehetlenné válnak, s ezért tanácsosabbnak gondolnám, ha az egyes megyékre meghatározott számú katona fizetése háramlana. A kitartó zsoldoskatonák több hasznot hajtának, még ha számszerint kevesebben is vannak.

Külön munka lesz a gabonáról való gondoskodás, amely azonban mégis megoldható lesz. Először. A lázadók birtokairól. Másodszor. A nádor hagyja meg az egyes megyéknek, egy adott héten mennyi kenyert és más élelmet szolgáltatassanak ingyen, és mennyit pénzért. Harmadszor. A német élelmezési biztos mellé egy rátermett magyart kell majd rendelni, aki a gabona vásárlását és szállítását segíteni fogja.

Negyedszer. Ha a táborban elfogadható árat fognak fizetni az odaszállított árukért, és az utak biztonságosak maradnak, a táborban igen bőséges lesz az ellátás.

Végezetül, óvakodni kell attól, nehogy a hadsereg útját gyűjtogatások és fosztogatások kísérjék, és így az Isten haragját és az otlakók gyűlöletét vonja magára, leginkább pedig ő felsége híveinek érdekét kell nézni, nehogy azoknak javai kárt szenvedjenek.

A főtisztelendő érsek úr véleménye

Bethlen fejedelem háborújáról.

9.

Bécs, 1623. november 18. után

Előterjesztés a Bethlennel való fegyverszünetről

Felsorolja a megegyezést akadályozó fejedelmi követeléseket: tizenegy vármegye és a bányavárosok átadását, az uralkodó háborús készülődésének leállítását, valamint a fegyverszünet korai nyilvánosságra hozatalát. Nehézséget lát abban, hogy a nádor ez utóbbinak megerősítésére kezességet vállalt, tart attól, hogy Bethlen csak időt akar nyerni.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvania (A 98) Acta Bethleniana fol. 158–159. – fogalmazvány)¹

Difficultates in tractatu hoc.

1° Quod de facto praeter illos Comitatus 7 quj antea fuerunt illi datj,² 11 integri Comitatus, una cum mineralibus [?] et montanis Ciuitatibus de facto illi concedantur cum antea nonnisi post longissimos et difficiles tractatus aegre 7 Comitatus illi concessj sint, licet grauiores causae intercederent illos Comita-

tus concedj utpote restitutio Coronae depositio tituli <Regij>³ restitutio Confiniorum etiam cjs danubjanorum.

2° Quod concludunt intra istud tempus nullam praeparationem bellj a Sua Maestate fieri posse, ut scilicet celeri suo apparatu Imperatam Imperatoriam Maestatem opprimat. [s. k.:] <Nam vel Suae Maestatis exercitus dimittetur, et tunc uidebitur quanto tempore colligetur similis exercitus, vel retinebitur exercitus, et sic in quarterys totam prouinciam exhaurient.>

3° Quod antequam assensus Suae Maestatis haberetur de Inducys hoc est antequam Dominus Pograny⁴ ad castra perueniret, jam istae Induciae conclusae fuisse djcuntur, <et quidem praeter ex> licet datj literarum posterius sint expeditj, terminus etiam Induciarum contra expressam limitationem plenipotentiae positus est, et haec ipsa plenipotentia⁵ ad solas Inducias faciendas non ad alias conclusiones faciendas data fuit.

4° Maxjmam in eo diffjcultatem uideo, quod ex una parte praejudiciosissima est Suae Maestati haec transactio, Ex altera uero parte uideo Dominum Palatinum⁶ stipulata manu promississe quod Sua Maestas transactionem hanc confirmabit: Itaque sine Palatinj offensione transactionis confirmatio negarj non poterit.

5° Exemplo praeteritorum temporum docemur quid a Betlenio per has Inducias sperari poterit. Promiserit Posony cum Induciae fjerent, durantibus Inducys animos Regnicolarum se conciliaturum Suae Maestati, coeterum inducys usus est, ut se confirmaret, Turcas et Tartaros conciliaret, Regnicolas partim metu partim fauore ad se pelljerit, Etjam denique ad electionem postea secutam sibi praepararet. Dubjtandum non est hoc ipsum per haec Induciarum tempora facturum; sed et Turcas jam utcunque domi turbatos rebus compositis majorj potentia adducet. [s. k.:] Et rebelles Imperj iritabit

[Az irat hátoldalán:]

Propositiones

¹ A primás észrevételeit valószínűleg a Thurzó nádor által, Bethlen hodolini táborában folytatott fegyverszüneti tárgyalásokhoz fűzte. Az udvar sokáig ellenezte a nikolsburgi béke alapján történő megegyezést, a hodonini egyezményt a király végül nem erősítette meg. (EOE. VIII. p. 37–38.) A datálás alapjául a hodolini fegyverszünet megkötése szolgált, mint „terminus ante quem non”.

² A nikolsburgi békében (1622. január 6.) Bethlennek Kassa városával együtt átengedett hét vármegye: Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaújvár.

³ Bethlent 1620. augusztus 25-én, a besztercebányai országgyűlésen választották királlyá.

⁴ Róla nem sokat tudunk. L. az előző iratot.

⁵ Thurzó Szaniszló nádorra l. a megelőző iratot.

⁶ A fejedelem II. Ferdinánddal 1620. január 16-án kötött szeptember végéig érvényes fegyverszünetet Pozsonyban.

[Fordítása:]

Az ebben a tárgyalásban felmerülő nehézségek:

Először. Hogy azon hét vármegyén kívül, amelyek régebben átadásra kerültek, tizenegy teljes vármegye a bányavárosokkal együtt ténylegesen hatalmába jusson, jóllehet korábban is csak igen hosszú és nehéz tárgyalások után, épphogy megkapta a hét vármegyét, ámbár azok átengedését súlyosabb érvek támasztották alá, úgymint a korona visszaadása, a [királyi] cím letétele, és a Dunáninneri végek helyreállítása is.

Másodszor. Hogy ezen idő alatt ő felsége semmiféle háborús előkészületet se tehessen, hogy tudniillik, gyors csapataival a készületlen császári felséget megszorítsa. Akár elbocsátják ugyanis ő felsége hadseregét, és akkor nyilvánvaló lesz, mennyi idő alatt gyúlik össze hasonló hadsereg, akár együtt tartják a hadsereget, és így kvártélyozása az egész tartomány ki fogja meríteni.

Harmadszor. Hogy mielőtt ő felségének a fegyverszünetbe való beleegyezését megkapták volna, azaz mielőtt Pográny úr a táborba érkezett volna, már ezt a fegyverszünetet megkötöttnek mondják, ámbár a levelek később kerültek kibocsátásra; a fegyverszünet határideje is rögzítést nyert, a felhatalmazás kifejezett korlátozása ellenére, ez ugyanis kizárólag a fegyverszünet megkötésére, s nem egyéb megállapodásokra volt érvényes.

Negyedszer. Igen nagy nehézséget látok abban, hogy ez az eljárás egyrészt ő felségének szerfölött ártalmas, másrészt látom, hogy a nádor úr kézjegyével megerősítve ígérte meg, hogy ő felsége azt jóvá fogja hagyni: tehát a nádor megsértése nélkül a megállapodás megerősítése aligha lesz megtagadható.

Ötödször. Az elmúlt évek példáján megtanulhattuk, mit remélhetünk ettől a Bethlennel kötött fegyverszünetről. A pozsonyi fegyverszünet megkötésekor megígérte, hogy az ország lakóinak szívét megnyíthi ő felsége iránt, ám a békességet arra használta, hogy erőt gyűjtsön, a törököket és tatárokat kiengesztelje, az ország lakóit hol félelemmel, hol kedvezéssel magához csalogatta, végül is felkészült az elkövetkező [király]választásra. Nem szabad kételkedni abban, hogy a mostani fegyverszünet ideje alatt is ezt fogja cselekedni, sőt otthoni viszállyaik lecsendesülése után a törököktől is nagyobb segítséget fog szerezni. És a birodalmi lázadókat is izgatni fogja.

10.

1624. április

Feljegyzés tizedek árendába adásáról

Felsorolja, melyik tizedeket akarja a maga számára megtartani, és melyeket tudja a kamara részére bérbe adni.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 4. cs. 235–236. fol. – s. k. feljegyzés)¹

†

Decimas integras Comitatus Turocz et Zolyom Camera Austriaca² pro fodinis Novi Zoliensis emet, factaque iam est ordinatio de solutione. Comitatus Tornensis arenda facit florenos 500 Vngaricos. Comitatus Gömör medietas ad Arcem Muran percipi solet. Medietas altera facit florenos 500 Vngaricos. <Comitatum Neogradiensem integr.>

Praeter has Decimas, si quae non arendantur per Dominos terrestres intra duas hebdomas post festum Sancti Georgy,³ Suae Maiestati dabuntur dummodo prompta sit pecunia. Retentis solum decimis pro meo usu necessarijs.

Ex bonis Leuensibus quae usibus meis necessaria non sunt. Medietas in florenis † 300. Medietatem Bonorum Sancti Georgy et Bazing florenos – 1000

Totales decimas Holoz Sasin Eleskő florenos 1700

[Más kézzel, az irat hátoldalán:]

Bona Arcis Berench – in florenis – 400

Districtus Comaron Intra aquas florenis 200

Comitatus Neogradiensis exceptis decimis pro usu et Necessitatibus <Ar> familiaribus Illustrissimi domini Arenda eiusdem Comitatus facit florenos: 1200

Latus florenorum: 5800

A feljegyzés a prímási levéltárban, az udvari kamara elnökéhez intézett május 31-ki levél s. k. fogalmazmánya mellett található. A levelet Hanuy a bécsi Hofkammerarchivban fellelhető eredeti után közölte, a teljesen egyező szövegű, bár sok esetben javításokkal teli fogalmazványról nem tesz említést. (I. 389–390.) A fenti szöveg adatai jobbra azonosak a szintén Antal kremsmünsteri apáthoz, május 8-án írt levél adataival (*Hanuy*, I. p. 383–384.), azok alapjául feltehetően ez a feljegyzés szolgált. Mivel megfogalmazása más mint a május 8-ki levélé, s olyan adatok is szerepelnek benne, amelyek a másokban nem találhatóak, valamint a *terminus ante quem non* alapján (a szövegbeli utalásból kivehetően április 24. előtt, vagy közvetlen akörül keletkezhetett) a dézsmák árendálásának kapcsán ez az első ismert textus, kiadása indokoltnak tűnt.

² Az alsó-ausztriai kamara.

³ április 24.

[Fordítása:]

Turóc és Zólyom vármegyék egész tizedeit az alsó-ausztriai kamara fogja megvásárolni a besztercei bányák javára, a fizetésről már rendelés is történt. Torna vármegye árendája ötszáz magyar forint. Gömör vármegye dézsmájának fele Murány várához szokott tartozni. Másik fele ötszáz magyar forint. Ezen tizedeken kívül azok jutnak ő felségének – csak ki legyen fizetve – amelyeket esetleg nem árendálnak a földes urak a Szent György ünnepét követő két héten belül. Kivételt csak a saját használatomra szükséges tizedek képeznek.

A lévai javakból azok, amelyek saját használatomra nem szükségesek. A tized fele háromszáz forint. Szentgyörgy és Bazin dézsmájának fele ezer forint. Holics, Sasin és Éleskő teljes dézsmája 1700 forint.

Berencs várának javai 400 forint. A Dunán inneni komáromi esperesség négyszáz forint. Nógrád megye árendája ezerkétszáz forint, kivéve a nagyságos bíboros úr használatára és személyes szükségleteire szánt tizedeket. Az egész összeg: 5800 forint.

11.

Bécs, 1624. március 22.

Pozsony szabad királyi város magisztrátusához

Kéri a várost, hogy a Pyber János váradi püspök lemondásával megüresedett „Corpus Christi” oltárigazgatóságot Telegdy János kalocsai érseknek adják.

(Pozsonyi Városi Levéltár. Magisztrátushoz írt levelek N° 9641. – eredeti)¹

†

Prudentes ac Circumspecti domini, Amici nobis obseruandi.

Salute, ac officiorum commendatione praemissa. Intelleximus Reverendissimum Dominum Episcopum Variensensem² Altariam Corporis Christi resignare velle. Ut igitur, vastus ille, et amplus locus, desertus, et ruinatus, opera ac industria Reverendissimi Domini Archi Episcopi Colocensis, Episcopi Nitriensis³ restaurari ac reparari possit, Prudentes ac Circumspectas Dinationes Vestras amice rogamus, dignentur Altariam illam, memorato Domino Archi Episcopo, casu quo, Reverendissimus Dominus Variensis resignauerit, nostri quoque respectu, conferre. Quem Dinationum Vestrarum beneuolum animi affectum, pari studio, alijs occasionibus compensabimus. Vestras Dinationes diu feliciter valere exoptantes. Datum Vinnae, 22 Martij. Anno 1624.

Prudentium ac Circumspectarum

Dinationum Vestrarum

[s. k.:]

Amicus benevolus
Archi Eps Strigoniensis

[Kívül, más kézzel:]

† Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici Magistro Ciuium, Juratisque Ciuibus Liberae Regiaeque Ciuitatis Posoniensis etc. Amicis nobis observandis. Posony [Más kézzel:] Illustrissimus Archiepiscopus Strigoniensis intercedit pro conferendo Altariam Corporis Christi Archiepiscopo Colocensi. Exhibitae 24. Martij Anno 1624.

1 A jelzet mai hivatalos megnevezése: Archív Hlavného Mesta Slovenskej Republiky Bratislvy Zbierka listín a listov. Listiny a listy novonké N° 9641.

A városi levéltár ugyanezen fondjában, a 9643. szám alatt még egy kiadatlan Pázmány-levél található, Bécs, 1624. április 15. keltezéssel. Ez Pozsony városának, Esterházy Miklóssal közösen írt meghívó Homonnai Drugeth György nagyszombati temetésére, s szövege gyakorlatilag megegyezik a március 31-i, Nagyszombatnak címzett levélével. (*Hanuy*, I. p. 380–381.) A pozsonyi levelek magyar nyelvű regesztáját I. MOL Mikrofilmtár. C 486. d.

A pozsonyi magisztrátus teljesítette az érsek kérését. 1628. máj. 5-én II. Ferdinánd a javadalom birtokosának, Telegdynek instanciájára elrendelte, hogy a „Corpus Christi” oltárhoz tartozó „domus beneficiata” vétessek ki a város joghatóság és a katonai beszállásolási kötelezettség alól. (MOL A 57 vol. 7. fol. 741.)

2 Pyber János (†1633 október 20. előtt) 1611. júl. 15-től pécsi, 1619. júl. 15-től váradi, 1625. okt. 21-től egri püspök. (*Sugár István*, *Az egri püspökök története*. Bp., 1984. p. 297., 300.; *Kollányi Ferenc*, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900. p. 196.; ASV CC PC vol. 12. fol. 587. r.v.; MOL E 229 vol. 1. fol. 240., 297–298.) L. még *Hanuy*, I. p. 177., 271., 570., 597. II. p. 377., 602.

3 Telegdy János, (†1647. február 13-án) 1609. december 6-tól boszniai, 1613. június 15-től váradi, majd 1619. július 12-től nyitrai püspök és 1623. május 7-től kalocsai érsek s egyúttal nyitrai adminisztrátor 1644. jún. 24. előtti lemondásáig. (*Bunyitay Vince-Málnási Ödön*, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. Debrecen, 1935. p. 98., 99.; MOL A 35 N° 756. *Ann* 1612. [!], N° 94. *Ann* 1623.; MOL E 229. vol. 1. fol. 278–279., 470–471.; MOL E 683 vol. 3. fol. 32., 67.) Lemondásának körülményeit egyébként Lippay érsek III. Ferdinándhoz írt néhány leveléből tudhatjuk meg. (MOL A 30 N° 181., 179., 177.) L. még *Hanuy*, I. p. 105., 133., 169., 177., 295., 420., 444., 464. II. p. 15., 117., 182., 200., 448., 522.

[Fordítása:]

Bölcs és Körültekintő Uraim, Nekünk Figyelemreméltó Barátaink.

Köszönetünk és szolgálataink ajánlása után. Esett értésünkre, hogy főtisztelendő Váradi Püspök uramnak szándékában vagyon a Krisztus Teste Oltáráról magát resignálni. Mivelhogy azon tekintélyes és jelentékeny helyet, amely most leromlott és elhagyatott állapottal vagyon, főtisztelendő Kalocsai Érsek és Nyitrai Püspök Uram fáradozása és szorgalma helyére állíthassa és új életre keltesse, Kegyelmeteket barátságosan kérjük, méltóztassanak azon oltárt reánk való tekintetből is nevezett Érsek Uramnak conferálni, tudnia illik, hogy főtisztelendő Váradi [püspök] Uram arról lemondott. Mely jóakarató érzületét Kegyelmetek lelkének, hasonlóképpen, más alkalmakkor viszonzni fogjuk. Ezzel Isten sokáig éltesse Kegyelmeteket. Kelt Bécsben, 1624. év március 22-én.

Kegyelmeteknek
Jóakaró barátja
Esztergomi Érsek

12.

Nagyszombat, 1626. július 14.

Ordódy Gáspár, Szombathelyi György

és Partinger Gáspár kamarai tanácsosokhoz

Levelükre és Bihari panaszára kivizsgálta kamarásának ügyét, de nem találta őt vétkesnek a királyi tisztviselők sértegetésében. Őt is elszomorítaná szolgálainak gyalázkodása, de mindig nem ellenőrizheti őket személyesen. Marosi folyamodványára meghagyta érsekújvári udvarbírójának, hogy jogellenesen senkitől se szedessen vámot.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamarai Levéltár Litterae ad Cameram exaratae (E 41) N° 66. Anni 1626. – eredeti)¹

Egregy Domini Amici obseruandi

Salute et nostri^a commendatione praemissa.

Deus benedicat Vestras Dominationes cunctis bonis. Literas Vestrarum Dominationum simul cum supplicatione Bihariana mihi praesentarunt. Et quam primum Vestrarum Dominationum Literas perlegissem statim accersui Cubicularium,² serioque illum examinaui, illos etiam quos nominat Biharj audiuisse et qui praesentes fuerunt interrogauit. Verum in nullo culpabilem reperi Cubicularium(Quinimo omnes hoc asserunt, quod nec Biharium, nec alium Suae Maiestatis seruitorem, neque in genere, neque denominatione quenquam criminatus est, aut diffamauit; Sed ubi dixisset ad prandium vnus quispiam hoc, quod solum eo usque honorant meum Cubicularium donec ego viuo. Ad quae verba meus Cubicularius dixisset, quod quicumque infamis filius eorum se noluerit honorare nec sane de facto se honoret; Ego etiam certe dolerem si rescirem, quod mei seruitores citra modum exprobrarent, Quamuis nec linguam ulli vincere, nec pedi meo alligare seruitorem meum possim ut audiam semper, quid loquatur.

Quare Domine, Jus non refugit Cubicularius, quin potius quod de illo tales conceptus comminiscantur vult inquirere, ita dicit.

De Marussiensi causa cuius mihi scripserunt Dominationes Vestrae hiscediebus, per eundem scripsi Thomae Szalai³ ne jnuitata oceptet, si prius non soluerunt Telonium neque nunc exigant, si uero antehac soluerunt, nunc etiam soluant. In reliquo seruet Deus Vestras Dominationes.

Tyrnauiæ 14 Julij 1626.

[s. k.:]

Archiepiscopus Strigoniensis

[Kívül:]

Egregy's Dominis Casparo Ordodi Georgio Zombathelj et Casparo Partinger. Amicis Nobis honorandis [P.H.]

^a Vagy a személyes névmás genitivusa, vagy birtokos névmásként az elmaradt »servitii« szóval egyezik.

¹ Ordódy Gáspár (†1629) 1604-től trencsényi alispán, 1611-ben tagja a Báthory Erzsébetet elítélő nádori bíróságnak, majd királyi személynök, 1620-tól kamari tanácsos. 1630. szeptember 1-étől perszonális és királyi tanácsos (MOL A 57 vol. 7. fol. 967.); Szombathelyi György 1606-ban mosoni alispán, 1618-ban a királyi tábla ülnöke, majd kamarai tanácsos (1624-től biztosan). L. még Hanuy, I. p. 628–629.; Partinger Gáspár nagyszombati majd pozsonyi polgár, 1622-től

kamarai tanácsos. L. *Hanuy*, I. p. 489., 516., 577., 744. 1630 októberében már nem volt az élők sorában. Vö.: *Hanuy*, II. p. 139(140).

² Szilágyi Jánosról tudjuk, hogy Pázmány (elődjétől örökölt) *cubicularius* volt. (*Hanuy*, I. p. 201.) L. még uo. p. 286., 307., 385., 391., 446., 521., 588.

³ Pázmány érsekújvári „gondviselője” azaz udvarbírája volt. L. *Hanuy*, I. p. 340., 587., 588. II. p. 232., 547., 638.

[Fordítása:]

Jeles Uraim, Tisztelt Barátaim. Köszönetünk és ajánlásunk után. Áldja meg Isten Kegyelme-
ket minden jókkal. Kegyelmekek levelét Bihari folyamodványával együtt átadták nekem. És
mihelyt Kegyelmekek levelét elolvastam, tüstént hívtam komornyikomat, s alaposan kifagga-
tam(azokat is meghallgattam, akiket Bihari megnevez, és akik jelen voltak, kikérdeztem. Ám a
komornyik semmiben sem található vétkesnek(sőt mi több, mindnyájan ezt állítják, hogy sem
Biharit sem ő felségének akármelyik más szolgáját nemzetségében vagy nevében meg nem vádol-
ta, vagy hírbe nem hozta. Hanem amikor asztal mellett egyvalaki azt mondotta, hogy csak addig
adják meg a tiszteletet komornyikomat, amíg én élek, válaszolta szavaira komornyikom, hogy
amely kurafi csak közülük nem akarná őt magát tisztelni, hát az ne is tisztelje. Én is bizonytal-
fájlalnék, ha megtudnám, hogy szolgálaim mód felett gyalázkodnának, jóllehet egyikük nyelvére
sem rakhatok bilincset, sem lábamhoz nem láncolhatom szolgálmat, hogy mindig halljam, mit
beszél.

Ezért hát Uram, a törvény elől nem fut komornyikom, sőt inkább mivel róla ilyen költéseket
koholnak, maga akarja azt keresni, úgy mondja.

A marosi ügyben, amiről minap írt nékem Kegyelmekek, általa küldtem üzenetet Szalai Tamás-
nak, hogy ne kezdjen eddig szokásban nem lévő dolgokhoz, ha ezelőtt nem fizettek vámot, most se
szedjenek, ha pedig régebben fizették, most is fizessék meg. Végül Isten tartsa meg Kegyelme-
ket. Nagyszombatban, 1626. július 14.

Esztergomi Érsek

13.

Pozsony, 1627. augusztus 14.

Az elmúlt évek viszontagságai után, amikor is senki sem tudott útra kelni, most
kilenc növendéket küld a római Collegium [Germanico-] Hungaricum: Szelepché-
nyi Györgyöt, Péchy András, Pisztes Tóbiást, Gyárfás Demetert, Svehla Györgyöt,
Nagy András, Buzakovich Pált, Pétervásáry András és Albert Márton. Igazolja,
hogy minden fertőzéstől mentesek, és utazásuk során szabad áthaladást valamint
tartózkodást kér számukra.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatu-
ra di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 95. – 1649-ben készült másolat)

Nos Petrus Pazmany, Miseratione Diuina Archiepiscopus Ecclesiae Metro-
politanae Strigoniensis, locique eiusdem Comes perpetuus, Primas Hung^{ariae} ac
Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus, nec non Sacratiss^{imi} Principis ac
Domini Domini Ferdinandi Secundi DEI gratia, electi Romanorum Imperato-
ris semper Augusti, etc. Summus Secretarius et Cancellarius intimusque Con-
siliarius etc. Vniuersis et singulis, cuiuscunque status, dignitatis, honoris, of-
ficij, nationis aut praeeminentiae hominibus, praesentes nostras <litteras>
visuris. Salutem in Domino et mutua officia.

Quandoquidem Romae, pro natione Vngarica erudienda peculiare Collegium
habeatur, illucque praeteritis hisce annorum superiorum motibus intestinis

Studiosj Adolescentes mitti non potuerint. Nunc DEO propitio cessantibus aliquantum seditiosis tumultibus(expediuimus Romam ad Collegium Hungaricum studiorum causa, nouem honestos ac Ingenuos Adolescentes nimirum Georgium Szelepcheny, Andream Pechy, Thobiam Pistes, Demetrium Jarffas, Georgium Suehla, Andream Nagy, Paulum Buzakouich, Andream Peteruasary, et Martinum Albertj;¹ Qui omnes ex loco saluberrimo, et per DEI gratiam omni contagionis suspitione immuni proficiscuntur. Quocirca rogamus officiose omnes, in quorum Dominys ac Ditionibus iter facturi sunt, ut praefatos Juuenes, ubique locorum libero, securo ac pacifico gressu, ire, transire, commorari, permittere, ac per suos permitti facere, omnique auxilio eisdem adesse velint. Rem DEO acceptam, nobisque gratam, et omni officio compensandam facturae. [!] Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Posony in Curia nostra Archiepiscopali die decima quarta Augusti. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo <Quadragesimo nono.> [más kézzel:] <Vigesimo septimo> Petrus Archiepiscopus Strigoniensis mp L. S. Joannes Törös²

¹ Szelepchényi György novii c. püspök 1642. nov. 21-től, csanádi 1643. júl. 15-től, pécsi 1643. nov. 20-tól, veszprémi 1644. aug. 7-től, nyitrai 1648. ápr. 18-től, kalocsai érsek és metropolita 1657. máj. 21-től (valamint nyitrai adminisztrátor), 1666. jan. 15-től esztergomi érsek. (ASV SS ANV P N° 152.; MOL E 229 vol. 1. fol. 452., 464., 466–467., 471–472., 515–516. vol. 2. fol. 30–32., 149–150.; *Juhász*, p. 38–41.)

Pisztes Tóbiás 1638-től esztergomi kanonok majd barsi főesperes. Kollányi Steinhuber helyes adatát „cáfolva” Pisztes Jánosnak nevezi. (*Kollányi*, p. 252.) A többiek rövid életrajzát l. *Veress Endre*, A Római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak Anyakönyve és iratai. (Fontes Rerum Hungaricarum II.) Bp., 1917. p. 28–33.

² Pázmány titkára, majd a pozsonyi kamara tanácsosa. Vö.: *Hanuy*, I. p. 177., 338., 416., 551., 556., 691., 742., 751. II. 11., 191.; *Hajnal István*, Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Bp., 1930. p. 157., 188., 420. Származására nézve érseki, „prediális” nemes, 1630. május 15-én „Aulae Familiaris” lett. (MOL A 35 N° 181. Anni 1630.)

14.

Nagyszombat, 1629. április 20.

Az Érsekújvári Farkas lemondása nyomán megüresedett honti főesperességet Kisdy Benedeknek adományozza.

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Capriana/B tom. XXIX. N^o CVIII. fol. 311–312. – későbbi másolat)¹

Nos Petrus Pázmány miseratione divina Archi Episcopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, locique ejusdem Comes perpetuus, Primas Hungariae, Legatus natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, nec non Sacratissimi Principis, ac Domini, Domini, Ferdinandi secundi, Dei gratia Electi Romanorum Imperatoris, semper Augusti, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque etc. Regis, Archiducis Austriae, ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliarius etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes, quibus expedit universis.* Quod nos inducti meritis, et virtutibus, pietate, doctrina, vitae morumque integritate, ac singulari in functionibus Ecclesiasticis dexteritate Reverendi Benedicti Kisdy Canonici Ecclesiae nostrae Collegiatae Capituli Posoniensis, quibus ipsum ab Altissimo insignitum propria experientia cogno-

vimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae ac bene meritae Archidiaconatum <Pösoniensem> Honthensem, per spontaneam resignationem Reverendi Wolffgangi Érsek Ujvári² Canonici Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis, et translationem ad Archidiaconatum Nitriensem, ac memorati Archidiaconatus Honthensis, ultimi, et veri, legitimi, et immediati possessoris de jure, et de facto vacantem, simul cum ejusdem Archidiaconatus cunctis utilitatibus, proventibus, et emolumentis quibuslibet, ac bonis temporalibus ubicunque haibtis, ad eandem [!] de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus: autoritate Juris patronatus nostri, quam in hac Ecclesia nostra Strigoniensi caeterisque eidem adjunctis, instar aliorum praedecessorum nostrorum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archiepiscoporum felicitis memoriae optimo jure habere et exercere dignoscimur, dandum duximus, et conferendum. Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Reverendissimis <ac> Reverendis Praeposito, Cantori, Custodi, caeterisque Canonicis hujus Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis, fratribus in Christo nobis dilectis harum serie firmiter committimus, et mandamus, quatenus acceptis praesentibus praedictum Reverendum Benedictum Kisdy, et neminem alium in praefatum Archidiaconatum Honthensem introducere, ac installare, ac in realem ejusdem possessionem admittere, locumque in Stallo, et vocem in Capitulo juxta dignitatis suae exigentiam eidem assignare. De universis quoque redditibus, et proventibus ejusdem Archidiaconatus eidem respondere, ac per eos, quorum interest, responderi facere, modis omnibus debeat ac teneamini locis debitis ac temporibus semper opportunis. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Tyrnaviae in curia nostra Archiepiscopali vigesima die Mensis Aprilis A^{nno} Domini millesimo Sexcentesimo vigesimo nono.

Petrus Pazmany
Archieppus Strigoniensis

Joannes Törös³

^a A mondat előtt a következő tárgymegjelölés található: „Literae, quibus a Petro Pázmány Archi Episcopo Strigoniensi confertur Archidiaconatus Hontensis cum Canonicatu Strigoniensis Benedicto Kisdi 20. Aprilis 1629.”

¹ Kisdy Benedek (†1660. június 22.) 1644. szeptember 23-tól szerémi, 1646. április 23-tól váradi, majd 1648. április 18-tól egri püspök. (*Sugár*, p. 329.; *Bunyitay-Málnási*, p. 116; MOL E 229 vol. 1. fol. 478–479., 485–486., 511–513.) Kollányinál honti főesperessé történő előléptetése április 21-i dátummal szerepel, ami valószínűleg beiktatásának időpontja. (*Kollányi*, p. 234.) Nyitrai püspökké történő kinevezését Szelepchényi érdeklében Lippay érsek megakadályozta. (Levele III. Ferdinándhoz. Ort, 1644. szeptember 11. MOL A 30 N° 171.) L. még *Hanuy*, II. p. 730.

² Érsekújvári Farkas (†1638. október 30. előtt) 1618-tól tagja az esztergomi főszékeskáptalannak, 1626. április 14-től lekéri, 1629. január 15-től 1637. május 2-ig zebegényi apát, 1636-tól érkanonok. (MOL E 229 vol. 1. fol. 326., 331–332., 417.; *Kollányi*, p. 223.) L. még *Hanuy*, II. p. 730.

³ L. az előző iratot.

15.

1630. év elején

Pázmány Péter bíborosi esküje

A „visitatio liminum” kivételével esküvel fogadja a bíborosi méltósággal járó kötelezettségeket.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. cs. 239–242. fol. – másolat)¹

Ego Petrus Pazmany S. R. E.^a Cardinalis. Promitto et iuro me ab hac hora, deinceps, quamdiu vixero, fidelem et obedientem Beato Petro, Sanctaeque Apostolicae Romanae Ecclesiae ac Sanctissimo Domino Nostro Urbano papa VIII.² eiusque Successoribus Canonice legitimeque electis futurum Nullum consilium <vel> <aut> consensum, vel auxilium aduersus Pontificiam Maiestatem, aut personam praestitutum. Consilia mihi ab eis, per se aut per Nuncios aut per literas credita nemini unquam scientem prudentemque in eorum damnum uel dedecus enunciaturum. Praesto item eis futurum ut ipsi Papatum Romanum, et Regalia Sancti Petri retineant defendant, et recuperent, saluo meo Ordine, aduersus omnes. Honorem et Statum eorum omni studio et totis Viribus propugnaturum. Legatos et Nuncios Sedis Apostolicae, benigne, et honorifice, in terris et locis Ecclesiarum Monasteriorum, et aliorum beneficiorum mihi commissorum suscepturum, directurum et defensurum, ipsisque securum iter curaturum, ac eosdem, in eundo, et morando, et redeundo honorifice tractaturum, et quibuscunque contra eos aliquid conantibus, usque ad Sanguinem restitutum. Jura, honores, priuilegia et auctoritatem S.R.E. Domini Nostri Papae et Successorum praedictorum conseruare, augere, et promouere, omnibus sensibus conaturum. Ubi vero contra illa aliquid praepudicij quod a me impediri nequeat, machinando intentetur, statim atque procurari, vel tractari nouerim, eidem Domino Nostro vel [S]uccessoribus praedictis, aut alteri per quem possit ad notitiam eorum perferri, significaturum. Sanctorum Patrum Regulas, Decreta, et Ordinationes, Dispensationes, Reseruaciones, Prouisiones, et Mandata Apostolica, et Constitutionem felicis recordationis Sixti Papae V. de visitandis liminibus Apostolorum,³ certis praescriptis temporibus iuxta <ipsius> <illius> tenorem, obseruaturum, et adimpleturum, ac ab alijs obseruari, ac adimpleri procuraturum.

Haereticos et Schismaticos, et Rebelles, eidem Domino Nostro Papae vel Successoribus praedictis omni conatu persecuturum, et impugnaturum. Accersitum ab eodem Sancto Domino Nostro, et Successoribus praedictis, ex quacumque causa ad eos profecturum, vel justo impedimento desentum, excusatorem missurum, eis que reuerentiam, et obedientiam debitas exhibiturum.

Possessiones ad Mensam Ecclesiarum, Monasteriorum, <ae> <et aliorum> beneficiorum <aliorum>, mihi commissorum, seu ad illa quomodolibet pertinentes, nequamquam venditurum, neque donaturum, neque oppignoraturum, neque de nouo infeudaturum, neque aliter alienaturum, inconsulto Romano Pontifice, etiam cum consensu Capitulorum, seu Conuentuum, Ecclesiarum, Monasteriorum et beneficiorum eorundem. Et constitutionem felicis recordationis Pij V. quae incipit Admonet: sub datis Romae Quarto Kalendas Aprilis

Anno Incarnationis Dominicae M.DLXVII. Pontificatus sui Anno II. una cum declarationibus Romanorum Pontificum Successorum, praesertim felicitis recordationis Innocenty papae IX. sub datis Romae, pridie Nonas Nouembris, Anno Incarnationis Dominicae MDLXXXI. Pontificatus sui Anno primo. Et felicitis recordationis Clementis VIII. sub datis Romae XVI. Kalendas Martÿ eodem Anno M.DLXXXI. [!] Pontificatus sui etiam Anno primo, de Ciuitatibus, et locis S.R.E. non Infeudandis, seu alienandis, perpetuo obseruaturum.⁴

Necnon perpetuo, et inuiolabiliter obseruare promitto, atque Juro, et incorporationes factas per eundem Clementem VIII. sub diebus XXVIII Juny MDLXXXII, Dominica II. Nouembris MDLXXXII. XIX January, et XI February. MDLXXXVIII. de Ciuitate Ferrariae, et toto ejus Ducatu, necnon de Ciuitatibus, et locis quibuscunque per obitum bonae memoriae Alphonsi ultimi Ferrariae Ducis, seu alias ad S.R.E. et Sedem Apostolicam deuolutis, ab eo recuperatis.⁵ Et contra ipsa, et ipsas, quocunque tempore, ex quacunque causa, colore, titulo, vel occasione etiam euidētis necessitatis, et utilitatis, nullo modo directe, vel indirecte venire, tractare, moliri, aut machinari, seu consilium dare, et consensum praestare.

Quinimo, cuicunque tractatui, machinationi, semper, et perpetuo dissentiri, opponere, et resistere ac quascunque machinationes, et tractatus, qui ad meam notitiam peruenerunt, per meipsum, seu meum Nuncium, Sanctitati Suae, et ejus Successoribus legitime intransitibus, statim reuelare, tam sub poenis, in dictis Constitutionibus contentis, quam alijs quibuscunque grauioribus Sanctitati Suae, et eius Successoribus bene §visis. Et constitutionem ejusdem Sixti Papae V. de decies centenis millibus nummorum auerorum, in Arce Sancti Angeli repositis.⁶

Ac tandem literas Sancti Domini Nostri Urbani papae VIII. sub datis Romae, apud Sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominicae MDCXXV, Quinto Kalendas February, Pontificatus sui Anno tertio, confirmationis Bullae felicitis memoriae Gregorÿ Papae XV, de Electione Romani Pontificis, juxta illarum tenores.⁷ Item. Omnia, et singula, quae per eundem Sanctum Dominum Nostrium seu S.R.E. Cardinales, vel alios ab eo, vel pro tempore existente Romanos Pontifices, specialiter ad ho[c] deputatos, seu deputandos pro sublimi ejusdem Ca[r]dinalatus honore, et dignitate <conseruanda> decerni, statui, et ordinari [possi]nt, me ad unguem obseruaturum: neque quidquam, [eius]dem Cardinalatus dignitati et honori, quouis modo, et ex quauis causa repugnet, aut illam diminuat, ultro et semper acturum. Juraque Annuli Cardinalitÿ per eundem Georgium XV. Congregationi de Propaganda fide concessa, et applicata, eidem Congregationi juxta Concessionis et Applicationis huiusmodi formam et tenorem persoluturum.

<Et super praemissis omnibus;> Et super praemissis omnibus, absolutio- nem non petiturum, et oblatam nullo modo recepturum esse excepta visitatione liminum. Sic me Deus adiuuat, et haec Sancta Euangelia.

Forma Juramenti Cardinalitÿ
per Petrum Pázmány
praestiti⁶

^a Sanctae Romanae Ecclesiae

¹ A Pázmány által módosított esküforma datálása benne eszközölt módosításainak megindoklása végett a pápához írt levele alapján történt. (*Hanuy*, II. p. 80–81.) Az egyik változtatás, amint ez az eskü szövegében is olvasható, a „*visitatio liminum*” alóli felmentés kérése. A másik ennél problematikusabb. A bíboros ezt írja VIII. Orbánnak: „*cum iterato in ea formula pronuncianum praescribatur, me legisse Bullas, quas ego non legi, eoquod obligationes ... Cardinalium nunquam curiosus investigaverim, sed nec ad manum habeam Bullarium, ut nunc legere possim... Ob hanc igitur causam necessario intermittere debui clausulam illam juramenti.*” Fraknói ezeket a sorokat a következőképpen értelmezi: „a bíbornonokról szóló bullákat nem ismervén, ezen kötelezettséget nem hitte elvállalhatni.” (*Fraknói*, II. p. 330.) Mivel azonban a letett eskü szövegében szerepelnek a bullák, feltehetően csak az olvasásukra vonatkozó kitétel (vö.: „*me legisse Bullas*”) maradt el, vagy Pázmánynak meg kellett ismételni esküjét. Ebben az esetben az irat datálása későbbre tehető. (A kérdés könnyen eldönthető lenne, de korabeli, másik esküszöveget nem tudtam találni.)

² VIII. Orbánra I. a 7. sz. iratot

³ V. Sixtus – Felice Peretti – (†1590. augusztus 27.) 1585. április 24-től pápa. 1585. december 20-án közzétett apostoli konstitúciójának kiadása: *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanum Pontificium*. (a továbbiakban: *Bullarium Romanum*) I–XXIV. Szerk.: *Aloysius Tomasetti*. Torino, 1857–1872. VIII. p. 641–645.

⁴ V. Pius – Michele Ghislieri – (†1572. május 1 v. 5.) 1566. január 7-től, IX. Ince – Giovanni Antonio Facchinetti – (†1591. december 30.) ugyanezen év október 29-től, VIII. Kelemen – Ippolito Aldobrandini – (†1605. március 3.) 1592. január 30-tól ültek Szent Péter trónján. Az említett pápai rendelkezések kiadása: Az „*Admonet*” 1567. március 29-én (*Bullarium Romanum*, VII. p. 560–564); IX. Ince általi megerősítése 1591. november 4. (Uo., IX. p. 505–508.); VIII. Kelemené 1592. február 14-én (Uo., IX. p. 520–521.).

⁵ Alphonso d’Este (†1597) 1559-től volt Ferrara hercege.

A *Bullarium Romanum* nem tartalmazza összes említett iratot. Az ez ügyben adott első ismert pápai megnyilatkozás 1597. december 3-án kelt. (Uo., IX. p. 382–385.) Az 1598. január 19-én kiadott rendelkezésre Uo., IX. p. 417–427. A továbbiak felsorolását I. Uo., p. 907–909.

⁶ V. Sixtusnak három ilyenirányú rendelkezése ismeretes: 1586. április 21-ről, a következő év november 6-ról, és 1588. április 27-ről. Kiadásuk: *Bullarium Romanum*, VIII. p. 693–700., 939–943. IX. p. 1–4.

⁷ XV. Gergely – Alessandro Ludovisi – (1623. július 8.) 1621. február 9-től pápa. A pápaválasztás rendjét 1621. november 15-én szabályozta. Ezt VIII. Orbán 1626. január 28-án erősítette meg. Kiadásuk: *Bullarium Romanum*, XII. p. 662–663. XIII. p. 428–429.

[Fordítása:]

Én Pázmány Péter, a római Anyaszentegyház bíborosa ígérem és esküszöm, hogy ezen órától fogva szakadatlanul, ameddig csak élek, hűséges és engedelmes leszek Szent Péternek, a római apostoli Anyaszentegyháznak, legszentebb urunknak, VIII. Orbán pápának és kánonilag, törvényesen megválasztott utódainak. Semmiféle, a pápai felség vagy a pápák személye ellen irányuló tanácsot, beleegyezést, támogatást nem adok. Szándékaikat, amelyeket akár személyesen, akár hírnök vagy levél által bíztak rám, tudva és akarva, kárakra és hátrányukra soha senkivel nem közlöm. Továbbá rendemnek megfelelően támaszuk leszek a jövőre nézve, hogy a római pápaságot és Szent Péter uralkodói jogait mindenki ellenében megtartsák, védelmezzék és visszaszerezéék. Tisztüket és állásukat minden törekvéssel és összes erőmmel megvédelmezem. Az Apostoli Szék nunciosait és legátusait a rám bízott egyházak, monostorok és más javadalmak földjein és helyein jóindulatúan és tisztelettudóan fogadom, vezetem és megvédem, számukra zavartalan utat biztosítok, az útjuk, ottartózkodásuk és visszaútjuk során ellenük bármit megkísérlőkkel vérem hullatása árán is szembeszállok. Urunknak, a római Anyaszentegyház pápájának és utódainak jogait, tisztségeit, kiváltságait és tekintélyét minden tehetséggel igyekszem megőrizni, gyarapítani és előmozdítani. Amikor pedig ezen jogok bármilyen megcsorbítása fenyegetne, melyet megakadályozni nem áll módomban, amint véghezviteléről vagy tervezéséről értesülnék, tüstént jelentem urunknak vagy utódainak, vagy olyasvalakinek, aki tudomásukra hozhatja. A Szent-

atyák reguláit, dekrétumait, rendelkezéseit, felmentéseit, kikötéseit, adományozásait, apostoli mandátumait, s a boldog emlékezetű V. Sixtus pápa konstitúcióját az apostolok küszöbeinek bizonyos meghatározott időben való látogatásáról tartalma szerint megtartom és beteljesítem, valamint gondoskodom arról, hogy mások is ekképpen cselekedjenek.

Az eretnekeket, szakadárokat, valamint ugyanazon pápa urunk vagy utódai ellen lázadókat minden igyekezetemmel üldözöm és támadom. Ha szent urunk, Orbán pápa és utódai hívatnának bármely okból kifolyólag, hozzájuk utazom, vagy ha jogos akadály miatt távolmaradok, követ útján kimentem magam, s irántuk köteles tiszteletet és engedelmességet tanúsítok.

Az egyházak, monostorok ellátását szolgáló valamint más javadalmak reám bízott birtokait, vagy az ezekhez bármi módon tartozókat sohasem adom, adományozom, zálogosítom el, hűbérbe újra nem adom, sem másképpen el nem idegenítem a római pápa megkérdezése nélkül, még ugyanazon egyházak, monostorok, javadalmak káptalanjainak vagy konventjeinek egyetértésével sem. A boldog emlékezetű V. Pius Rómában, az Úr megtestesülésének 1567. évében, március 29-én, pápaságának második évében kelt, „Admonet” kezdetű konstitúcióját a római pápaútódok deklarációival, különösképp a boldog emlékezetű IX. Ince pápa Rómában, az Úr megtestesülésének 1591. évében, november 4-én, pápaságának első évében kelt deklarációjával, és a boldog emlékezetű VIII. Kelemenével, amelyet Rómában, ugyanazon 1591. [!] évben, február 14-én, pápaságának első évében adott ki a Szent Római Egyház városainak és helyeinek hűbérbe nem adható vagy el nem idegeníthető voltáról, örökre megtartom. Nemkülönböztetve ígérem és esküszöm, hogy örökre és sértetlenül megőrzöm a VIII. Kelemen által 1592. június 28-án, 1592. november második vasárnapján, 1592. január 19-én és február 11-én Ferrara városáról, annak egész hercegségéről, nemkülönböztetve a jó emlékezetű Alfonz, utolsó ferrarai herceg halála révén vagy másként a római Anyaszentegyházra és az Apostoli Székre háramlott vagy a hercegtől visszaszerzett városokról és bármely helyekről tett bekebelezéseket. És ezen helyek és városok ellen soha, semmilyen okból, színből, címből, vagy akár nyilvánvaló szükségből és haszonból semmilyen módon közvetve vagy közvetlenül lépések nem teszek, nem tárgyalok, nem mozgolodom vagy ármánykodok, nem adok tanácsot sem beleegyezést. Sőt mindenféle tárgyalással, ármánykodással mindig és örökre szembehelyezkedem, azokkal egyet nem értek, nekik ellenállok, és akármilyen ármánykodást és tárgyalást, amely tudomásomra jut, személyesen vagy hírnököm révén Őszentségének és törvényesen örökébe lépő utódainak tüstént feltárom, úgy az említett rendelkezésekben foglalt büntetések terhe, mint Őszentségének és utódainak jónak látszó súlyosabbak alatt. Továbbá [örökre és sértetlenül megőrzöm] V. Sixtus pápának az Angyalvárban elhelyezett egymillió aranyról hozott rendeletét.

Végezetül pedig szent urunknak, VIII. Orbán pápának Rómában, Szent Péternél, az Úr megtestesülésének 1625. évében, január 18-án, pápaságának harmadik esztendejében kelt, a boldog emlékezetű XV. Gergely pápának a római pápa választásáról szóló bulláját megerősítő levelét, tartalmuk szerint, továbbá mindeneket, külön-külön is, amelyeket ugyanazon szent urunk, vagy a római Anyaszentegyház bíborosai, vagy mások őtől, vagy a mindenkori római pápák a kifejezetten erre küldöttek vagy küldendők által a magas bíborosi tisztség és méltóság megőrzésére határoztak, állítottak és rendeltek, hajszálpontosan megtartom, és az elkövetkezőkben sosem cselekszem azt, ami a bíborosi méltóságot és tisztséget bármilyen okból támadná vagy kisebbtené. A bíborosi gyűrés XV. Gergely által a Hitterjesztési Kongregációnak átengedett és arra átruházott illetékét ugyanazon Kongregációnak az átengedés és átruházás formája és tartalma szerint megfizetem.

A fentiekben foglaltakról felmentést nem kérek, ha fel is ajánlják, a „visitatio liminum” kivételével semmiképpen el nem fogadom. Így segítsen Isten engem, és ezen Szent Evangéliumok.

A Pázmány Péter által tett bíborosi eskü szövege.

16.

Pozsony, 1630. július 8.

Tanúsítja, hogy Posgai János esztergomi éneklőkanonok, kinevezett boszniai püspöktől kivette az esküvel megerősített apostoli hitvallást.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 18 – s. k. feljegyzés)

Coram me Cardinale Pazmany professionem Fidei praedictam, de uerbo ad Verbum fecit ac Juramento confirmavit R^{everendissimus} D^{ominus} Joannes Posgai Cantor Ecclesiae Strigoniensis, et nominatus Episcopus Bosnensis¹

Posonj 8 July 1630

Cardlis Pazmany mp.

¹ Posgai János (†1630. november 25-én) boszniai püspök 1623. szeptember 5-től (*Kollényi*, p. 204.; MOL E 229 vol. 1. fol. 280.)

[Fordítása:]

Előttem, Pázmány bíboros előtt a mondott hitvallást szóról szóra letette és esküvel megerősítette főtisztelendő Posgai János esztergomi éneklőkanonok, kinevezett boszniai püspök úr.

Pozsonyban, 1630. július 8.

Pázmány bíboros s. k.

17.

Bécs, 1631. február 28.

Tanúsítja, hogy Sennyey István győri püspök, örökös főispán, királyi tanácsos és kancellárt 1627. július 18-án, a nagyszombati székesegyházban a váci püspökségre az előírásoknak megfelelően felszentelte.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 40. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Card^{inalis} Pazmany, Metropolitanae ecclesiae Strigoniensis Archyepiscopus, eiusdem Loci Comes perpetuus, Primas Regni Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicae legatus Natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, ac Sacrae Caesareae, Regiaeque Maiestatis etc. intimus Consiliarius etc. Notum facimus per praesentes. Quod Reuerendissimum Dominum Stephanum Sennyey de Kis Sennyey, Episcopum Jauriensem, locique eiusdem Comitem perpetuum, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarium ac per Vngariam Aulae Cancellarium,¹ in anno Millesimo, sexcentesimo vigesimo septimo, Die decima octaua Mensis Julij ex mandato Suae Sanctitatis in Bulla Confirmationis expresso, Tyrnauiiae in summo templo sub solemnibus Cantato Sacro, Pontificalibus induti, assistentibus nobis duobus Episcopis, inuocato Diuini Nominis auxilio, iuxta ritum Sanctae Romanae Ecclesiae, in Episcopum Vacientem consecrauerimus. In cuius quidem Consecrationis Testimonium, hasce litteras Nostras praesentes, eidem dare uoluimus. Datum Possonj, in Curia Nostra Archyepiscopali, die 28 Mensis february Anno MDCXXXI

Card^{lis} Pazmany mp.^a [P.H.] Joanes Tőrös mp.²

^a Az aláírás előtt a másoló következő megjegyzése áll: „Subscripta”.

¹ Sennyey István (†1635) boszniai püspök 1621. október 11-től, váci 1623. május 5-től, veszprémi 1628. július 11-től, győri püspök 1630. február 25-től. (*Szaruka Gyula*, A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. = Vácegyházmegye múltjából IV. Vác, 1947. p. 159.; MOL A 35 N° 189. Anni 1628.; MOL E 229 vol. 1. fol. 270–271., 279–280., 320–321., 339–340.) Pázmány egyéb leveleiben is igen gyakran szerepel, elsősorban mint kancellár. *Hunuy*, I–II. passim.

² L. a 12. sz. iratot

18.

Pozsony, 1631. április 28.

Lósy Imre választott váradi püspök, [ipoly]sági és óbudai prépost, esztergomi olvasókanonok, általános helynök és királyi tanácsosnak a Pyber János egri püspöki kinevezésével megürült esztergomi nagyprépostságot adományozza, amely Pyber János egri püspök és királyi tanácsos egri püspöki kinevezése nyomán vacál.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Congregazione Concistoriale Processi Canonici vol. 30. fol. 314. v. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbyter Cardinalis Pazmany Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus eiusdemque Loci Comes Perpetuus Primas Regni Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus Summus Secretarius et Cancellarius ac Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis etc. Consiliarius intimus Memoriae Commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Vniuersis. Quod nos Attentis et consideratis meritis ac Virtutibus, morum Vitaeque integritate, plurimisque in Ecclesia exantlatis fructuosus laboribus Reuerendissimi Domini Losy Electi Episcopi Waradiensis Praepositi Ecclesiarum Saghienensis et Veteris Budae Canonici Lectoris, et Vicary nostri in Spiritualibus Generalis ac Sacrae Caesareae Regiae Maiestatis Consiliary.¹ quibus ipsum ab Altissimo dotatum et insignitum propria nostra experientia cognouimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae, ac benemeritae Praeposituram Maiorem Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis per spontaneam resignationem, ac in Episcopatum translationem Reuerendissimi Domini Joannis Episcopi Agriensis Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliary² eiusdem videlicet Praepositurae ultimi veri legitimi et immediati possessoris de Jure et defacto uacantem cum omnibus utilitatibus, obuentionibus, prouentibus, ac emolumentis, ad dictam Praeposituram de iure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, dandam duximus <et> conferendam Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca Vobis Reverendissimo, ac Reverendis, Cantori, Custodi, caeterisque memoratae Ecclesiae Nostrae Canonicis, harum serie committimus et mandamus, quatenus dictum Reverendissimum Dominum Emericum Losy Episcopum Varadiensem, et neminem alium in dicta Praepositura accepto prius ab eodem solito fidelitatis iuramento, seruatisque de iure seruandis, inuestire ac installare, eidemque <uocem> locum in stallo, ac Vocem in Capitulo iuxta dignitatis suae exigentiam dare ac concedere ac de omnibus prouentibus, et emolumentis ad dictam Praeposituram Spectantibus eidem respondere, et per eos quorum interest responderi facere, modis omnibus debeatis ac teneamini locis, debitis ac temporibus semper opportunis.

Secus non facturi Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Tyrnauiæ in Curia nostra Archiepiscopali die uigesima octaua mensis Aprilis A^{nno} 1631.

Petrus S R E Cardis Pazmanÿ
Archieps Strigon

Joannes Törös³

¹ Lósy Imre (†1642. nov. 4-én) csanádi püspök 1623. szeptember 7-től, váradi 1625. október 24-től, egri 1633. ugyancsak október 24-től, esztergomi érsek 1637. máj. 14-től. (*Juhász*, p. 20–23.; ASV SS ANV P N° 64.; MOL A 35 N° 278. Anni 1623., N° 351. Anni 1633.; MOL E 229 vol. 1. fol. 283–284., 296., 361–362.)

² Pyber Jánosra l. a 10. sz. levelet.

³ L. a 12. sz. iratot

19.

Nagyszombat, 1631. december 6.

Ciriaco Rocci bécsi pápai nunciushoz

Tudatja, hogy Draskovich Györgynek a váci püspökségre történt áthelyezése után a megürült pécsi püspöki székre az uralkodó Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostot nevezte ki. Kéri a kánoni kivizsgálás mielőbbi lefolytatását, ugyanis a jelölt, mivel a hódoltságban fekvő püspökség közelében lakik, híveinek nagy hasznára lehetne.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 36. – eredeti)¹

†

Illustrissime ac Reverendissime Domine obseruandissime.

Per translationem Reverendissimi Domini Gerogy Draskouith de Trakostian² ex Episcopatu Quinqueecclesiensi in Episcopatum Vaciansem; vacante Episcopatu Quinqueecclesiensi, Sua Maiestas Imperatoria, titulo Jurispatronatus legitimi, nominauit ad Episcopatum illum, Reverendissimum dominum Benedictum Vinkouith Praepositum Zagrabiensem,³ personam de Ecclesia benemeritam, atque in rebus Vngaricis versatam, qui nunc ad Illustrissimam Dominationem Vestram proficiscitur. Rogo itaque, Illustrissimam Dominationem Vestram, uelit processum, atque alia necessaria maturare, quo citius a Sua Sanctitate, Electionem et Consecrationem in dicto Episcopatu consequi possit. Licet enim Episcopatus ille in Ditione Turcarum sit constitutus, quia tamen memoratus Dominus in Episcopum nominatus, in Vicinio habitat, non exiguam vtilitatem Ouibus suis adferre poterit. Seruet Deus Illustrissimam Dominationem Vestram diu felicem.

Tyrnauiæ. 6. Decembris A^{nno} 1631.

Illustrissimæ ac Reverendissimæ Dominationis Vestrae

[s. k.:]

Vti frater addictissimus
Cardlis Pazmany

¹ A címzett, Ciriaco Rocci 1628. május 29-től patراسi címzetes érsek, 1629. november 19-től császári ajánlásra „in petto”, 1633. november 28-től valóságos bíboros, Rómát 1630–1634 között képviselte császári udvarban. (*Gauchat*, p. 276.; *Wagner*, p. 84.) L. még *Hanuy*, II. p. 135., 136.

² Draskovich György (†1650. november 26.) 1628. július 18-tól pécsi, 1630. október 25-től váci, 1635. október 15-től győri püspök. (*Kollányi*, p. 227–228.; MOL A 35 N° 192. Anni 1628.; MOL E 229 vol. 1. fol. 326., 349–350., 374–375.) L. még *Hanuy*, I. p. 234., 784. II. p. 141.

³ Vinkovich Benedek (†1643. jan. 2. előtt) pécsi 1630. okt. 25-től, zágrábi püspök 1637. május 2-től (MOL E 229 vol. 1 fol. 350–351., 385–386., 453–454.) Vinkovichot Pázmány ajánlotta az uralkodónak a pécsi püspökségre. (Levele II. Ferdinándhoz, Vágsellye, 1630. október 14. *Hanuy*, II. p. 141–142.) L. még rá *Hanuy*, II. p. 395., 619.

[Fordítása:]

Méltóságos és Főtisztelendő Uram.

Mivel a pécsi püspökség főtisztelendő trakostyáni Draskovich György úrnak a váci püspökségre történt áthelyezése miatt üresedésben van, ő császári felsége a törvényes főkegyúri jog címén azon püspökségre érdemes és a magyar ügyekben jártas egyházi személyt, főtisztelendő Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostot jelölte, aki most Nagyságodhoz utazik. Kérem tehát, hogy Nagyságod a [kánoni] vizsgálatot és más szükséges dolgokat siettetni sziveskedjék, hogy öszentségétől az említett püspökségre a [kánoni] választás és felszentelés mihamarább elnyerhető legyen. Jóllehet ugyanis azon püspökség a török hatalma alatt álló területen fekszik, mégis, mivel az említett püspök-jelölt úr a szomszédságában lakozik, nyájának nem csekély javára lehetne. Isten Nagyságodat még sokáig tartsa meg szerencsésen.

Nagyszombatban, 1631. év december 6-án.

Nagyságodnak

Mint legodaadóbb testvére,

Pázmány bíboros

20.

Nagyszombat, 1632. február 7.

Mihályi István egerszegi plébánost esztergomi kanonokká nevezi ki Draskovich György váci püspök és pozsonyi prépost helyére.

(Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár. Fasc. 58. N° 164. Formulare – Iratminták a XVI–XVII. századból. fol. 139. – későbbi másolat)¹

Nos Petrus Miseratione Divina Sanctae Romanae Ecclesiae etc. Memoriae Commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos considerantes pietatem, eruditionem morum vitaeque integritatem et ab annis pluribus in Ecclesia Dei utiliter exantlatos [!] labores honorabilis Stephani Mihalý² Parochi ege<r>szegiensi³ [!] quibus ipsum ab altissimo dotatum et in signitum [!] esse cognovimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae ac bene meritae Canoniatum Ecclesiae Nostrae Metropolitanae Strigoniensis per translationem Reverendissimi Domini Gerogy Draskovith⁴ Episcopi Vaciensis ad praeposituram Poseniensem eiusdem videlicet Canoniatum ultimi, veri, Legitimi et immediatis possessoris, de jure et defacto vacantem, cum omnibus proventibus utilitatibus obvenientibus, et emolumentis quibuslibet, ad eundem Canoniatum de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, Autoritate nostra ordinaria, quae in hujusmodi beneficij conferendis pleno jure fungimur, dandum duximus et conferendum, Imo damus et conferimus, praesentium per vigorem, Quocirca vobis Reverendissimis ac Reverendis, Praeposito, Cantori et Custodi caeterisque Canoncicis hujus Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis Fratribus in Christo nobis dilectis

harum serie firmiter committimus et mandamus, Quatenus Stephanum Mihály, praefatum, et neminem alium in dicto Canonicatu, accepto prius ab eodem solito fidelitatis iuramento servatisque de jure servandis, investire ac installare, eique locum in stallo, et vocem in Capitulo dare, et assignare de omnibus etiam proventibus et emolumentis, ad eundem Canonicatum pertinentibus eidem respondere, ac per eos, quorum inter est [!], responderi facere modis omnibus debeat ac teneamini, locis debitis ac temporibus semper oportunitis. Secus non facturi, praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Datum Tyrnaviae in Curia nostra Archiepiscopali, die 7 mensis Februarij Anno Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Secundo.

^a Ehelyett: „exante latos”

¹ A másolat egy különféle iratmintákat tartalmazó protokollumban maradt ránk. Felirata: „Donatio Canonicatus Solius”

² Mihályi István (†1651 ?) esztergomi kanonosságába 1632. febr. 23-án iktatták be, 1639-től a rimaszombati Szent Antal oltár rektora majd pécsváradi apát, 1645-től nyitrai érkanonok, 1646. febr. 25-től nyitrai főesperesként újra az esztergomi káptalan tagja, 1650. jan. 24-től gömői főesperes. Hogy valóban visszatért-e az esztergomi káptalanba, és elhunyt-e 1651-ben, kérdéses. Mindenesetre 1679. augusztus 21-én I. Lipót egy Mihályi Istvánt, mint nyitrai érkanonokot nevezett ki almádi apáttá. (*Kollányi*, 1900. 242.; MOL A 35 N° 156. Anni 1679.)

³ Valószínűleg a nyitrai vármegyei Egerszeg.

⁴ Draskovich 1630. okt. 29-től volt pozsonyi prépost (MOL E 229 vol. 1. fol. 348–349.) L. még az előző iratot.

20/a.

Vágsellye, 1632. szeptember 5.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri a bányakamarák tisztviselőinek állomáshelyükre való visszaengedését.
(Magyar Országos Levéltár Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivum
a Missiles (E 204) 34. cs. Pázmány Péter levelei – eredeti)¹

[Rogo Maiestatem Vestram dignetur, vel per Dominum Cancellarium, vel per aliquem alium Clementem suam voluntatem his de rebus significare] quam ut Deus diutissime felicem tueatur, ex animo precor.

Selliae 5. 7bris 1632

[s. k.:]

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

[Más kézzel:]

Maiestati Vestrae iterum significo, inaestimabile damnum pati Maiestatem Vestram et totum Regnum ex eo, quod Officiales Camerarum Montanarum illic detinentur, si uero in absentia ipsorum tumultus oriatur, forte nunquam reparabuntur damna Fodinarum. Itaque rogo Maiestatem Vestram ne ipsos diutius detineri sinat.

[s. k.:]

Humillimus servus

Cardlis Pazman

¹ Az egész levél ismételt közreadása indokolatlan, hiszen a Kriegsarchivban fellelhető korabeli, de feltehetően nem teljes másolat után, a „significare” szóig bezárólag a datálás kíséretében Hanuy már közzétette. (II. p. 354–355.) Így a fentiekben, a kiadatlan rész előtt (zárójelben) csupán az összkiadásban megjelent szöveg utolsó mondata szerepel.

[Fordítása:]

Felsőgednek ismételten jelzem, hogy felbecsülhetetlen kárt szenved el felséged és az egész ország amiatt, hogy a bányavidéki kamarák tisztviselőit ott tartóztatják(ha pedig távollétükben zűrzavar keletkezne, talán sohasem lehet majd helyreállítani a bányákban keletkezett károkat. Kérem tehát Felsőgedet, ne engedje, hogy tovább tartóztassák őket.

21.

Nagyszombat, 1632. február 7.

Széchenyi György sellyei plébánosnak Pyber János egri püspök lemondása nyomán megüresedett kanonoki stallumot adományoz az esztergomi főszékeskáptalanban.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Congregatione Concistoriale Processi Canonici vol. 41. fol. 389 r.v. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Pazmaný, Metropolitanæ Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus eiusdemque Loci Comes perpetuus Primas Regni Hungariae Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus, Summus Secretarius et Cancellarius ac Sacrae Caesaræ Regiæque Maiestatis etc intimus Consiliarius etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Vniuersis. Quod Nos considerantes pietatem, eruditionem, morum, Vitæque integritatem honorabilis Georgy Szechény, Plebani Selliensis,¹ quibus ipsum ab Altissimo insignitum, propria nostra experientia cognouimus. Eidem igitur, tanquam personae idoneae, ac benemeritæ, Canonicatum Ecclesiae nostræ metropolitanæ Strigoniensis, per spontaneam resignationem Reverendissimi Domini Joannis Pyber, Episcopi Agriensis,² ejusdem videlicet Canonicatus, Ultimi veri, legitimi, et immediati possessoris de jure et de facto vacantis, cum omnibus Prouentibus, vtilitatibus, et emolumentis quibuslibet, ad eundem Canonicatum de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, autoritate nostra ordinaria, qua in huiusmodi beneficijs Conferendis, pleno jure fungimur, dandum duximus, et conferendum. Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis, Reverendissimis, ac Reverendis, Praeposito, Cantori, Custodi, Caeterisque Canonicis, huius Ecclesiae Nostræ Metropolitanæ Strigoniensis, Fratribus in Christo Nobis dilectis, harum serie firmiter committimus et mandamus. Quatenus praefatum Georgium Szechény, et neminem alium in dicto Canonicatu, accepto prius ab eodem solito fidelitatis juramento Seruatique de jure Seruandis, inuestire ac installare, eique Locum in Stallo, et vocem in Capitulo dare et assignare, de omnibus etiam prouentibus eidem respondere, ac per eos, quorum interest responderi facere, modis omnibus debeatis ac teneamini, Locis debitæ, ac temporibus semper opportunis. Secus non facturi, Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Tyrnauiæ, In Curia nostra Archiepiscopali die Septima Mensis February. Anno MDCXXXII.

Cardinalis Pazmany
Archippus Strigon.

[P. H.]

¹ Széchenyi György (†1695. február 18.) csanádi püspök 1643. november 20-tól, pécsi 1644. szeptember 13-tól, veszprémi 1648. április 18-tól, győri 1658. január 2-től, kalocsai érsek és győri adminisztrátor 1667. november 19-től, esztergomi érsek 1685. március 21-től. (*Juhász*, p. 46.; ASV SS ANV P N° 83., 118.; MOL E 229 vol. 1. fol. 473–474., 516–518., vol. 2. fol. 170–171., 499–500.) Valamint *Galla Ferenc*, Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. p. 107–111.

² L. a 10. sz. levelet

22.

Bécs, 1634. február 11.

VIII. Orbán pápához

Szentandrásy (Chiky) István erdélyi püspök halála és Hosszútóthy László áthelyezése után elérte az uralkodónál hogy Simándi István csornai prépostot nevezze ki az erdélyi püspökségre, aki apostoli módon, személyesen viselné gondját az ott élő katolikusoknak.

Tanúskodik a jelölt mellett, és kéri a pápát a megerősítés megadására.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 50. – másolat)¹

Beatissime Pater ac Domine benignissime^a

Inter alia Catholicae religionis promouendae media ac remedia iam diu in eo laboro ut Transylvaniae pastoris uigilantis cura subleuetur, sunt enim ibi non solum multi et magni nominis uiri, sed et integri tractus Catholici, qui et si Sacerdotes numerant, aliquot, quia tamen Episcopali cura destituuntur, haud paruis defectibus laborant.

Fuerunt antea nominati Episcopi Transyluanienses: sed qui hic in Vngaria sacerdotia possidebant et dissidentia non cogitabant.²

Quum igitur post mortem Reverendissimi Stephani Chiki ultimi Episcopi Transyluaniensis ac postea in Episcopatum Wesprimiensem promoti³ nominatus fuerit ad Episcopatum Transyluaniae Reverendissimus Ladislaus Hoszutotj⁴ isque ante Consecrationem obtentam translatus sit, nuper a sua Maiestate ad Episcopatum Varadiensem; laboraui ut uir idoneus deligeretur, qui et ob integritatem uitae, morumque maturitatem et ob experientiam status Transyluaniae idoneus esset, non solum ad Titulum Episcopatus Transyluaniae, sed et ad Apostolicos labores illius Prouinciae amplissimae, subeundos: quique libenter se ad residentiam Apostolico more in Transyluania faciendam offerret.

Itaque effeci ut Dominum Stephanus Simandj Praepositum Sancti Michaelis de Chorna⁵ nominaret Caesar pro Episcopatu Transyluaniae, idque eo libentius feci, quod dictus Dominus Simandj multis annis in parochijs meae dioecesis laudabiliter uersatus, magnum uirtutis suae specimen dederit. Etc.

E ditionibus Vngariae quindecim dierum itinere hinc ..., Turcicoque iugo oppressis oriundus est, dictus Dominus Simandj, proinde testimonium Natalium adferre moraliter impossibile est, tamen ab annis triginta circiter inter nos

honeste ac magna laude uersatus est, neque <#> ulla unquam suspicio de defectu fuit.

Rogo itaque Sanctitatem Vestram ut dictum Stephanum Simandj Apostolica benignitate ad dictum Episcopatum assumat, ac si forte Parentibus Haereticis ortus foret (de quo dubitatur) defectum hunc Apostolica benignitate suppleat; et per uiam secretam gratis expeditionem fieri iubeat, neque enim Episcopatus <-> Transyluaniae ullos reditus habet, et ipse alias pauper est.

Benignissimam Sanctitatis Vestrae clementiam praestolabor, ac eiusem pedes humiliter ueneror Deum orans, ut Sanctitatem Vestram, ad Ecclesiae suae augmentum foelicissime conseruet.

Viennae 11 February 1634.

Sanctitatis Vestrae^a

^a Ezután a másoló következő rövidítése található: „etc.”

¹ A királyi „praesentatio”, amelynek mintegy megtámogatására írta Pázmány fenti levelét, néhány héttel korábban, január 17-én kelt. (MOL A 35 N° 1. Anni 1634.) Simándi megerősítésének hosszas történetét részletesen megírta Galla Ferenc, bár a fenti iratot nem ismerte és így Pázmány első lépését az ügyben a Propaganda Kongregációhoz írt levele alapján 1634. június 12-re teszi. (*Galla Ferenc*, Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. Bp., 1941. Különlenyomat a Notter Emlékkönyvből.) Emellett még *Hanuy*, p. 214., 485., 601., 635., 768.

A címzett VIII. Orbán pápára l. a 7. sz. iratot.

² L. az alábbi két főpapot. Előttük az utolsó, egyházmegyéjében is rezideáló erdélyi püspök Náprágy Demeter volt.

³ Szentandrásy (Chiky) István (de Csíkmadéfalva, †1630. szeptember 21.) szendrői püspök 1606-tól, erdélyi 1618. július 10-től, veszprémi 1630. február 26-tól. (*Temesváry János*, Csíkmadéfalvy Szentandrásy István erdélyi püspök. [1571–1630] Kolozsvár, 1912. p. 3., 8., 15., 16.; MOL A 35 N° 55. Anni 1930.) L. még *Hanuy*, I. p. 102., 167., 169., 544.

⁴ Hosszútóthy László (†1648. december 31.) erdélyi püspök 1631. július 7-től, váradi 1633. október 24-től, váci 1646. április 23-tól. (*Temesváry János*, Erdély választott püspökei. (1618–1695) I. Szamosújvár, 1913. p. 22., 23.; *Szaruka*, p. 165.; MOL A 35 N° 33. Anni 1633.; MOL E 229 vol. 1. fol. 352–354., 362–363., 485.) L. még *Hanuy*, II. p. 146., 516., 626., 658.

⁵ Simándi István (†1653. július 8. és október 27. között) erdélyi püspök 1634. január 17-től (*Temesváry*, 1913. p. 33.; MOL A 35 N° 10. Anni 1634., MOL E 229 vol. 1. fol. 364–365.) L. még *Hanuy*, II. p. 214., 485., 601. 635. 768.

[Fordítása:]

Legszentebb Atyám és Legkegyelmesebb Uram stb.

A katolikus vallás előmozdításának egyéb eszközei és orvosságai között már régóta fáradozom azon, hogy az Erdély felett örökös pásztor gondja megoldódjon, hiszen ott nemcsak számos és nagynevű férfi vannak, hanem tisztán katolikus vidékek is, akik ha számlálnak is papokat, néhányat, mivel azonban a püspöki gondviselésnek híján vannak, nem csekély kárt szenvednek.

Választott erdélyi püspök ezelőtt is voltak, ám ezek papi hivatalukat itt, Magyarországon gyakorolták, és nem foglalkoztak az áttelepülés gondolatával.

Amikor tehát az utolsó erdélyi, majd a veszprémire előléptetett püspök, főtisztelendő Chiki István halála után főtisztelendő Hosszútóthy László nyert kinevezést az erdélyi püspökségre, s öt év felsége a felszentelés elnyerése előtt, minap a váradi püspökségre helyezte át, azon fáradoztam, hogy alkalmas férfit válasszanak, aki feddhetetlen élete, érett erényei és az erdélyi helyzet ismerete miatt megfelelő lenne nemcsak az erdélyi püspökség címére, hanem eme hatalmas tartomány apostoli munkájának vállalására is, s aki szívesen ajánlaná magát arra, hogy apostoli módon Erdélyben tartsa székhelyét.

Elértem tehát, hogy a császár Simándi István csornai Szent Mihályról nevezett prépost urat nevezze ki az erdélyi püspökségre, és az annál szívesebben tettem, mivel a mondott Simándi úr számos éven át dicséretesen működött egyházmegyém plébániáin és erényének nagy bizonyosságát adta. Stb.

Nevezett Simándi úr Magyarországnak innen tizenöt napi járásra és török iga alatt fekvő területéről származik, ennél fogva születési bizonyítványát megszerezni jellemző módon lehetetlen, ám hozzávetőleg harminc esztendeje tisztességgel és nagy dicséretre méltón forgolódik közöttünk, és soha semmilyen gyanú sem merült fel feddhetetlenségét illetően.

Kérem ezért Szentségedet, hogy apostoli kegyelmességével az említett Simándi Istvánt emelje a nevezett püspökségre, és ha talán eretnek szülőktől származna (mely dolog kétséges) ezt a hiányt apostoli kegyelmességével pótolja(és a bullát titkos úton, kedvezménytel bocsássa ki, ugyanis az erdélyi püspökség semmilyen jövedelemmel sem bír, és a jelölt egyébként is szegény.

Szentséged legkegyelmesebb jóságát lábait csókolva várom s kérem Istent, hogy Szentségedet Egyházának gyarapodására szerencsésen tartsa meg.

Bécsben, 1634. február 11-én.

Szentségednek stb.

23.

Bécs, 1634. február 11.

Francesco Barberini bíboroshoz (?)

Kéri a fenti levelében foglaltak támogatását.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 50. – másolat)¹

Eminentissime ac Reverendissime Domine
Patrone obseruandissime.

Quae me rationes mouerint, ut de Episcopo in Transyluania residente cogitarem, ac prae alijs Reverendissimum dominum Stephanum Simandj Maiestati Caesareae commendarem, suae <maiestati> Sanctitati humiliter aperui. Eminentiam Vestram magno affectu rogo, pro suo in promotionem Sanctae religionis Zelo, apud Sanctitatem suam efficere dignetur, ut et gratis, et quam potest citissime, expeditiones habeamus.

Accederet hoc ad cumulum plurimorum et maximorum beneficiorum, quae me ab Eminentia Vestra recepisse, grato animo recognosco. Manus Eminentiae Vestrae Veneror, ac eidem foelicitatem omnem ex animo Voveo.

Viennae 11 February 1634.

Eminentiae Vestrae^a

^a Ezután a másoló következő rövidítése található: „etc.”

¹ Francesco Barberini (†1679) 1623. október 2-től bíboros-nepos, számos funkciójára l. *Gau- chat*, p. 18–19.

[Fordítása:]

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,
Figyelemreméltó Pártfogóm.

Mely érvek indítottak arra, hogy Erdélyben székelő püspökről gondolkodjam, és mások előtt főtisztelendő Simándi Istvánt ajánljam a császárnak, alázatosan feltártam ő szentségének. Eminenciádat szeretettel kérem, hogy a szent vallás előmozdítása iránti buzgalmából méltóztassék

elérni ő szentségénél, hogy kedvezményesen, s amilyen gyorsan csak lehet, megkaphassuk a megerősítő bullát.

Hálás szívvel ismerem el, hogy ez ama számos és nagy jótétemény tömegéhez járulna hozzá, amelyet Eminenciádtól nyertem. Eminenciád kezeit hódolattal illetve szívemből kívánok minden szerencsés jókat.

Bécsben, 1634. február 11-én.

Eminenciád stb.

24.

Bécs, 1634. február 11.

Lósy Imre választott egri püspök kérésére tanúsítja, hogy 1631. június 22-én, Telegdy János kalocsa-bácsi érsek, nyitrai adminisztrátor és néhai Pyber János egri püspök társszentelőkkel őt az előírásoknak megfelelően a váradi püspökség címére felszentelte.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 48. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Rom^{anae} ecclesiae tituli Sancti Hyeronimi Illiricorum Presbyter Card^{inalis} Pazmany, Metropolitanæ ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus, locique eiusdem Comes perpetuus, Primas Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicæ Legatus natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, ac Sacrae Caesareæ, Regiaque Maiestatis etc. Consiliarius intimus etc. Fidem facimus, et attestamur per praesentes. Quod Nos accepta Bulla Sanctissimi Domini Nostri Urbani papae VIII super Confirmationem Reverendissimi Domini Emerici Lossy¹ in Episcopatum Waradiensem, ad quem a Sua Sacra Caesarea Regiaque Maiestate, tanquam Rege Hungariae fuerat Nominatus, Electus, ac suae Sanctitati praesentatus, eundem ad dicti Episcopatum titulum, suffragante ad hoc Nobis facultate ac potestate eiusdem Sanctissimi Domini Nostri rite, ac foeliciter iuxta S.R.E. ritum in Domino consecrauerimus, assistentibus Nobis Illustrissimis, ac Reverendissimis Dominis, Joanne Thelegdyno Archiepiscopo Ecclesiarum Canonice Vnitarum, Colocensis, et Bachiensis, Administratore Episcopatus Nitriensis,² ac altero Joanne quondam Pyber Episcopo Agriensi.³ Quam Consecrationem debito modo peregrimus foeliciter die vigesima secunda Juny, in quem diem inciderat Dominica secunda post Pentecostem Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo primo. In cuius fidei, et attestationis Nostrae maius testimonium hasce Nostras ad petitionem praedicti Reverendissimi Domini Emerici Lossy Electi Episcopi Agriensis, dari iussimus. Viennae, Austriae Die Vndecima Mensis february. Anno Domini 1634

Petrus S.R.E. Presbyter Card^{inalis} Pazmany

Joannes Törös⁴ m. p.

^a Az aláírás előtt a másoló következő megjegyzése áll: „Subscripta”.

¹ L. rá a 17. sz. iratot.

² L. rá a 10. sz. iratot.

³ Ua.

⁴ L. a 12. sz. iratot.

25.

Sopron, 1635. február 4.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri az uralkodót, hogy újonnan vett vszetini birtokán lakó lázongó jobbágyainak akár fegyverrel történtő leverésére szólítsa fel Dietrichstein bíborost.

(Moravský Zemský Archiv v Brně. Archiv Rod. Dietrichstein (G 140) c. 440. fol. 421.
– másolat)

Augustissime Caesar, Domine Domine clementissime.

Paulo post annus erit, cum à Magnifico domino Sdenko Sampach¹ exiguum dominiolum Vszetin,² parata pecunia emi. Ab eo tempore Subditi illius Dominioli rebellantes, Maiestatis Vestrae Diplomate praescriptum ipsis Censum, pendere nolentes, obedientiam debitam detrectant. Supplico Maiestati Vestrae, dignetur Eminentissimo domino Cardinali à Dietrichstain³ demandare, ut rebelles istos ad obedientiam ac debitum obsequium cogat etiam armata manu, juxta leges ac statuta Inclyti Marchionatus Moraviae. Seruet Deus Maiestatem Vestram felicissime.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae
Humillimus Capellanus
Cardinalis Pazmanj

[Kívül:]

Ad Sacratissimam Caesaream Regiamque Maiestatem. etc. Dominum Dominum clementissimum

Memoriale Cardinalis Pazmanj

¹ A morva főúr 1625. jan. 25-én magyar *indigenatust* nyert. Az oklevél mellett megtalálható családjának genealógiája is. (MOL A 57 vol. 7. fol. 757–759., 760–765.) Pázmány leveleiben még kétszer találkozunk nevével: *Hanuy*, I. 621., II. 624.

² Morvaországi birtoka számos gondot okozott az érseknek. (*Hanuy*, II. 500., 519., 556., 557., 565., 624., 642., 692., 728.)

³ A morva kardinálisra l. az 5. sz. *missilist*.

[Fordítása:]

Legszentebb Császár, Legkegyelmesebb Uram.

Kevéssel ezután egy éve lesz annak, amikor nagyságos Zdenko Sampach úrtól a kicsiny vszetini birtokot megvásároltam. Attól az időtől fogva ezen uradalom jobbágyai lázongva a Felsőged rendelkezésében számukra előírt adót nem akarván megfizetni, vonakodnak a köteles engedelmeségtől. Könyörgök Felsőgednek, méltóztassék eminenciás Dietrichstein bíboros urat megbízni, hogy ezeket a lázadókat engedelmességre és köteles alkalmazkodásra kényszerítse, akár fegyveres kézzel is, a nemes morva őrgrófság törvényei és rendelkezései szerint. Isten tartsa meg Felsőgedet boldogságban.

Legszentebb Felsőged
legalázatosabb káplánja
Pázmány bíboros

26.

Pozsony, 1636. március 1.

Lippay György kancellárnak

Kifejti véleményét a Bethlen István szökése nyomán kialakult politikai helyzetről, s hogy Bethlennel szemben, illetve Rákóczi kérései kapcsán milyen lépéseket tart szükségesnek.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare, Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. cs. 53–58. fol. – fogalmazvány)¹

Anno Domini 1636, die 1^a Martij Petitiones et postulata Principis Transylvaniae,² per internuntios suos, Maiestati Caesareae proposita, <Domino Cardinali> Eminentissimo Domino Cardinali Pazmani pro opinione representata.

Opinio Domini Cardinalis

1° Pro fundamento ponit, Omnino declarationem faciendam esse Suae Maiestati, displicuisse sibi factum, et transfugium Bethleny,³ neque uelle Suam Maiestatem ullo modo adhaerere, uel facere partibus Bethleny, neque ut a suis subditis quoquo modo eidem auxilium aut subsidium praestetur <permittere>. Quod ut faciat Sua Maiestas sequentes suadent rationes, 1° quia in superioribus partibus Vngariae plerique aut ancipites et suspecti haerent, aut omnino existimant, factum Bethlemy suae Maiestati nullo modo displicuisse, quin potius Suam Maiestatem eidem contra Principem subuenire uelle. Vnde fit, ut non desint plures et plures in dies qui factioni Bethleny adhaereant, eaque crescat, neque a fidelibus Suae Maiestatis impediatur ob metum ne forte contra voluntatem Suae Maiestatis <ag-id> agant, et paulo post Bethleny >factio cum Turcis coniuncta< adeo grandis in ditionibus Suae Maiestatis euadat ut opprimi facile non possit. Qua occasione secutum uult Maiestati Vestrae certo sibi innotuisse a Gaspario Illieshazi⁴ ex Trinchin defacto satis bonum numerum equitum et peditum Bethlenianis in Eched auxilio missum fuisse. 2do id omnino exigere, honorem et reputationem Maiestatis Vestrae, ex cuius ditione et fidelitate transfuga Bethlenius est factus, malum exemplum alys >scandalum et< similia facilius deinceps quoque perpetrandi, leges patriae reuerissime id prohibentes. 3° ne uideatur Maiestas Sua tacendo consentire et approbare factum enorme Bethleny quae [!] <ad> tot animarum perniciem et Christianam prouinciam [!] ruinam uergere uidetur. 4. Foedus cum principe Transylvaniae initum. 5. Periculum arcis Eched, si enim Sua Maiestas declarationem aliquam facere et bona Bethleny intercipere noluerit, periculum euidens est, Ne regale fortalitium Turcis tradatur cum ruina totius Regni, certum enim est, Et hoc pro

2do fundamento ponit quod Bethlenius, qui caput et fortunas omnes in manibus Turcarum habet, promittet dabitque Turcis si necessitate compulsus fuerit, arcem Eched, 7^m comitatus imo etiam alia. Defacto pro certo scribitur Buda, quod Turca a Bethlenio petat, Comitatum Bihar, Varad et Jenő, promittitque ipsi, <se> uelle conseruare familiam Bethlen in principatum quamdiu ea durauerit. Petrus quoque Bethlen per <defacto> Arcem Eched tenet, approbat factum patris, quotidie eunt et redeunt in Turciam nuntii ex Eched, prouidetur <de> uictualibus et alts necessitatibus, milite quoque Eched com-

pleto. Quocirca iudicat omnino Arcem Eched quam primum interciendam et occupandam esse ad rationem Suae Maiestatis, ne inde totius patriae perniciēs emergat.

3° Exisitimat Dominus Cardinalis in interceptione arcis Eched sequentem modum esse tenendum. 1° Quaerendum est ex iurisperitis an talis interceptio et declaratio sine omni iuris processu peragi possit? 2do Scribendum Comitatus, Generali⁵ et Haidonibus, praesentem Bethleny ex ditionibus Suae Maiestatis fugam eidem displicuisse, neque praeterire posse quin demonstrationem faciat, cum tot regni articulis uetita sint pernicioso cum Turcis commertia.

Itaque Suam Maiestatem iure quidem acturum fuisse <ageret> contra Bethlenium si <is> in eo statu esset, ut se iuri sistere posset, uerum quia iam se alio transtulit, <neque status> ubi iuris sui non est. Ne interim per conuiuentiam uel tacitum consensum, uideatur Sua Maiestas tam perniciosum et grande facinus fouere, uel occasionem dare <Turcis> ut occultis cum Turca correspondentys, uia aliqua et ratione <te> ex Eched toti patriae perniciēs et perditio incumbat, uelle in securo ponere, arcem Eched. His praemissis

Petrum Bethlenium⁶ et complices singillatim omnes – >monere eis que serio demandare oportebit< ut ad omnem periculi metum tollendum praesidium Suae Maiestatis admittant. Assecurando Petrum Bethlenium, quod si id praestiterit omnia bona arcis et prouentus libere possidere queat. Quae Sua Maiestas absque iuris ordine eidem non auferet. >NB. petere opinionem Camerae a' Secretatio<^a

Quod si admittere nollent Sua Maiestas sub amissione bonorum honoris et uitae omnibus illis qui in Eched cum Petro Bethlenio reperiuntur praesertim Nobilibus demandet ab eodem recedant, arcemque Manibus <Suae Maiestatis resignent.> Quod si facere nollent, possent per Comitatus et praesidiarios omnia bona occupari, et ea ratione circumdari arx ut nihil neque intro neque extra literarum aut uictualium inferri possit. Quod si filia Illieshazi⁷ egredi noluerit honeste dimittatur. >rationes in altera consultatione<^b

Censet <omnino> <ulterius> Dominus Cardinalis Suam Maiestatem neque posse neque debere praesentis Hungariae superioris et rerum status otiosum spectatorem esse <debere,> certum enim uidetur <Turcam> quod si Turca Transyluaniam occupare potuerit, inuadet etiam Vngariam, praesertim propter 7 comitatus, quos sibi uendicat, et promissiones Bethleny. Idcirco Sua Maiestas omnino exercitum aliquem habere debet, non domesticum tum sed et externum quo in genere suadet Dominus Cardinalis 1° Vt hac occasione introductionis Generalis,⁸ et qua numerus ac status militum confinariorum restitui debet, introducantur bono numero in >Szakmar Kallo Tokay< praesidia ubi ante fuerunt milites Germani, et cum aliqua etiam multiplicatione, ita ut in repentinis casibus <mili> duo millia eorum si fieri potest uel ad minus <150> mille quingenti possint sumi et praesto esse.

2do Vt si Sua Maiestas posset addere aliquid pecuniae illi ex dica collecta, conscriptionem illam mille <uel etiam ampli> equitum sensim inchoare, Capitaneos ex Nobilibus possessionatis eligere aliquam ipsi pecuniam distribuere ut in necessitate militem in promptu habeant ad insurgendum. Quoad <2dm> >postulatum principis< Hinc respondendum ad postulata principis existimat

Ad 1^m Non posse ipsi concedi licentiam conducendi milites in ditionibus Suae Maiestatis cum ipsamet Sua Maiestas ipsis indigeat ad defensionem ditionis suae contra insultus Turcarum et praeparationes, >Curae Suae Maiestati futurae ut ditiones suas, atque adeo bona principis ibi existentia a quouis hostium insultu custodiat ac tueatur In confinys Poloniae< Nudare ditiones suas non expedit cum ipsamet Sua Maiestas conscribat et conducat. Militem Polonum si inducere in Transyluaniam uelit, non deesse ipsi passum in ditione sua, per Maramaros, uel Hust uel Kõuar.

Si tamen necessitas postularet ut per ditiones Suae Maiestatis ducerentur, Non fore contrariam Suam Maiestatem, dummodo utriusque partis commissary ipsi assistant, nec magno simul numero ac sine damno subditorum Suae Maiestatis ducantur.

Respondendum ulterius esse principi:

Quod Sua Maiestas se armabit, armet se etiam princeps, et de sua defensione prouideat sedulo. Assecurare potest principem Sua Maiestas, quod neque Bethlenio neque Turcis assistentiam ullam contra ipsum dabit, <spem et dare Sua Maiestas potest quod> princip<em>i in necessitate <iuuabit> >auxilia <eius> sua ab eo non subtrahat praesertim quantum sine laesione pacis Turcicae fieri poterit< caeterum determinate et specificè quid uelit ac possit Maiestas Sua facere, defacto sciri non potest sed pendet ab occasione et ingruenti necessitate. Juxta praedicta principi bona uerba dare oportet ne in desperationem adactus extrema cum damno communi tentet. In Scriptis tamen aliquid certe promittere fereque ei obligare non expedit.

Ad 2.<alterum> postulatam principis, de Nuntio mittendo ad Turcas, iudicat Dominus Cardinalis posse mitti ad <Vezirium> Turcas uel scribi, Principem in quo apud Turcam defertur, quod uidelicet Tractatum aliquem aut connectionem <aut faedus> contra Turcas aut ad faedus, cum illis rumpendam nullam, neque cum Sua Maiestate neque cum principibus habuisse. Dumtaxat ut bonam uicinitatem colant neque inuicem infestent, id <neque> quominus fiat neque a Turca prohiberi posse, neque intercessisse negatur.

<Ad ultimum postulatam principis satis in principio ... dictum.> Hoc pertinet etiam illud^c

^a A beszûrás a kancellár széljegyzete.

^b A beszûrás a kancellár széljegyzete.

^c A szöveg itt véget ér.

¹ Az irat, amely teljes egészében Lippay kézírása, a kancellárnak Pázmánnyal Rákóczi kéréséről folytatott pozsonyi megbeszélésén készült jegyzeteit tartalmazza. A kérdéseket amelyekre az uralkodó Lippay révén Pázmány választ kikérte l. PL AS AR Capsa V. N° 447. fol. 3-4. „Anno Dni 1636 die 1a Martj. Puncta pro opinione proposita Dno Cardinali Pazmany” Teljes felsorolásuk február 27-ről: EOE. IX. p. 469-470. A fogalmazvány valójában nem más, mint a kérdések kapcsán adott Pázmány-opinio lejegyzése. Lippay útjára az érsek gyengélkedése és az ügy fontossága miatt került sor: „õ felsége Cancellarius uram ide küldötte vala, hogy ne kelletnék levelek által tractálni.” Feltehetően betegsége mitatt tíz nappal később, a fentebb közölt iratban foglaltakról írja a bíboros Rákóczinak: „Noha beteges állapot voltam, de az Erdélyi állapotokon és Kegyelmed dolgain eleget törtöttem [...] valamit Isten igazsága szerént a kereszténység javára és az elátkaldott Bethlen István tartóztatására alkalmasnak itiltem, megjelenttem õ felségének.” (Pozsony, 1636. március 11. *Hanuy*, II. p. 633-634.) Az irat jellege, a gyakori betoldások, javítá-

sok, megjegyzések is inkább szóbeli közlés lejegyzésére és nem kivonatolásra utalnak. Emellett létezik a fentieknek egy szintén Lippay által leírt és megszerkesztett, 1–8. pontokba foglalt tisztázata, ugyancsak március 1-i dátummal, valamint egy rövidített változat is, dátum nélkül. (PL AS AR Capsa V. N° 362. 16–19. fol. és N° 404. 5–6. fol.) Noha ezek a végleges változatok legtöbb helyen szinte szó szerint egyeznek a fenti szöveggel, – bár a pontok sorrendje más – és szerkesztett változat egy-két újabb gondolatot is tartalmaz (5–6. pont), indokoltabbnak látszott a fenti szöveget közzétenni, minthogy ez hozza első kézből, és főleg részletesebben a Pázmány által kifejtetteket. A dátum nélküli rövidített változatot, amely mellett megtalálható a nádor opiniójának kancelláriai kivonata is, Fraknói a január 30-i nagyszombati tanácskozásról készült jelentéshez (PL AS AR Capsa V. N° 162.) tartozónak vélte, és úgy is ismertette. (*Fraknói*, III. p. 178–179.) Az 1636. évi eseményekre: *Lukinich Imre*, Bethlen István támadása 1636-ban. Bp., 1910.

Az irat oldaszámozása tévesen történt, és a különálló lapokat összekeverték. A szövegből megállapítható helyes sorrend: fol. 53–56–57–54–55–58.

² I. Rákóczi György (†1648. október 11.) 1615. március 22-től borsodi főispán, majd 1630. december 1-től erdélyi fejedelem. L. még *Hanuy*, I. p. 331., 595. II. passim.

³ Bethlen István, (†1648. január 10.) 1622-től hunyadi főispán, 1630. szeptember 28 – november 26. között erdélyi fejedelem. L. *Hanuy*, II. passim.

⁴ Bethlen István fiának, Péternek az apósa. L. rá a 7. sz. iratot

⁵ Homonnai Drugeth János (†1645. december 17.) 1626-tól ungi, 1631. június 21-től zempléni főispán, 1636. április 29-től országbíró. L. még *Hanuy*, I. 710., II. passim. Kassai főkapitányi kinevezését 1636. január 4-én nyerte el. (Kassai Városi Levéltár-Archív Mesta Košic. Collectio Swartzenbachiana N° 6636. – Pálffy Géza szíves közlése.)

⁶ Bethlen Péter (†1646. augusztus 3.) Bethlen István fia, talán apja után Hunyad és Máramaros vármegyék főispánja is. L. még *Hanuy* II. p. 351., 571., 609., 630–631., 650., 683., 702., 720., 725. Pázmánnyal való kapcsolatát *Heltai János* dolgozta fel. (Bethlen Péter és Pázmány. *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve* 1982/83. Bp., 1984. p. 411–422.)

⁷ Illyésházy Kata (†1648) Bethlen Péter felesége.

⁸ Homonnai Drugeth János. Főkapitányi beiktatására végül csak 1636. július 21-én került sor. (MOL P 1983 Homonnai Drugeth család iratai. Drugeth Jánoshoz írt levelek fol. 43.)

[Fordítása:]

Az Úr 1636. évében, március első napján. Erdély fejedelmének követei által ő felsége elé terjesztett s a főmagasságú bíboros úrnak véleménynyilvánításra bemutatott kérései és követelése.

A bíboros úr véleménye

Elsőként, alapvető fontosságúnak tartja, hogy ő felsége deklarálja, nem volt kedvére Bethlen tette és menekülése, és semmiképpen sem akar megjelenni vagy cselekedni Bethlen oldalán, s nem engedi meg, hogy alattvalói segítséget vagy menedéket nyújtsanak számára. Hogy ő felsége ezt cselekedje, a következő érvek támasztják alá: Először, mivel Felső-Magyarországon a legtöbben kételkednek és gyanakszanak, vagy teljességgel abban a hiszemben vannak, hogy Bethlen tette igencsak elnyerte ő felsége tetszését, sőt még segíteni is akarja a fejedelemmel szemben. Ezért van az, hogy napról-napra mind többen és többen csatlakoznak Bethlen mozgalmához, és az egyre növekszik, és ezt ő felsége hívei sem akadályozzák meg attól való félelmükben, nehogy talán ő felsége akarata ellenére tegyenek, s kevéssel ezután Bethlennek a törökkel szövetkezett mozgalma oly nagygyá fogja kiőni magát az ő felsége uralma alatt álló területeken, hogy könnyen elfojtani nem lesz lehetséges. Mely körülmények közt bekövetkezett esemény, hogy Illyésházy Gáspár Trencsénből elégséges számú lovast és gyalogost küldött segítségül Bethlenéknek Ecsedbe, úgy véli [a bíboros úr] már bizonyára ismeretes felséged előtt. Másodszor, hogy teljességgel megköveteli azt tiszté és hírneve felségednek, egyrészt mivel felséged hatalma és hűsége alól lett Bethlen szökevény, másrészt mert a botránny és ezt könnyebben követő hasonló dolgok véghezvitelének másoknak mutatott rossz példáját a haza törvényei a legkomolyabban tiltják. Harmadszor, nehogy úgy tűnjék, ő felsége hallgatása egyetértését és helyeslését jelenti Bethlen törvényen kívüli tettével, amely oly sok lélek vesztére és egy keresztény tartomány romlására látszik

fordulni. Negyedszer, az erdélyi fejedelemmel megkezdett szövetségkötés. Ötödször, Ecsed várának veszedelme, ha ugyanis őfelsége nem akarna semmilyen deklarációt sem tenni, sem Bethlen javait elvenni, nyilvánvaló annak veszélye, hogy az egész ország romlására a királyi erősséget átadják a töröknek, ez ugyanis bizonyos, és

másodjára ezt hozza alapvetésül [a bíboros úr], hogy Bethlen, akinek élete és minden vagyona a törökök kezei közt van, ha a szükség rákényszeríti, nekik fogja ígérni és adni Ecsed várát, a hét vármegyét, sőt még másokat is. Gyakorlatilag azt írják Budáról, hogy a török Bethlentől Bihar vármegyét, Váradot és Jenőt kéri, és cserébe azt ígéri neki, hogy meg kívánja tartani a Bethlen családot a fejedelemségben, amíg csak ki nem halna. Bethlen Péter is Ecsed vára révén védelmezi és támogatja atyja vállalkozását, nap mint nap jönnek-mennek a hírvivők Ecsed és a hódoltság között, gondoskodnak élelemről és más szükségletekről, színiültig töltvén a várat katonákkal is. Mindezek miatt [a bíboros úr] úgy gondolja, ő felsége döntése szerint Ecsed várát lehetőleg minél előbb el kell foglalni és meg kell szállni, nehogy innét az egész hazára romlás származzék.

Harmadjára, a bíboros úr szerint Ecsed várának megszerzésében a következőképpen kell eljárni. Először, meg kell kérdezni a jogban jártasoktól, vajon az efféle elfoglalás és deklaráció véghezvihető-e mindenféle jogi processzus nélkül? Másodszor, írni kell a megyéknek, a generálisnak és a hajdúknak, hogy Bethlen mostani menekülése ő felsége hatalma alól nem nyerte meg ő felsége tetszését, és nem kerülhető el, hogy demonstrációt tegyen, mivel az ország számos artikulusa tiltja a törökkel való veszélyes közösködést.

Tehát ő felsége ugyan törvényt útján készült Bethlen ellen fellépni, ha az abban a helyzetben lett volna, hogy törvény elé állhatott volna, ám mivel már máshová állt át, semmi joga sincsen. Nehogy pedig engedékenység vagy hallgatóságos beleegyezés által az higgyék ő felségéről, hogy az oly veszedelmes és nagy gaztettet támogatja, vagy alkalmat ad, hogy a törökkel folytatott sötét üzelmek révén valamely úton-módon Ecsedből az egész hazára veszedelem és pusztulás származzék, ő felsége Ecsedet biztonságba akarja helyezni.

Ezek előrebocsájtása után:

Bethlen Pétert és összes társát hivatalosan figyelmeztetni és komolyan inteni kell, hogy a veszedelemtől való félelem teljes eloszlatására ő felsége erősségét adják át. Egyúttal biztosítani kell Bethlen Pétert, hogy ha ezt teljesíti, a vár összes javait és jövedelmeit szabadon birtokolhatja. Ezeket ő felsége a törvényes út megkerülésével tőle el nem veszi. [Lippay széljegyzete:] NB. A titkár által ki kell kérni a Kamara véleményét.

Ha a várat nem akarják átadni, ő felsége hagyja meg fő-jószág- és hivatalvesztés terhe alatt mindazoknak, de kiváltképp a nemeseknek, akik Ecsedben Bethlen Péterrel vannak, hogy tőle elálljanak, és a várat ő felsége kezére bocsássák. Amit ha megtenni nem akarnának, a megyék és a végvárak őrségei minden javaikat megszállhatnák, és a várat is körbezárhatnák azon megfontolásból, hogy levél és élelem se ki se be ne juthasson. Hogy ha az Illyésházy lány nem akarna kimenni, tisztességgel küldjék el.

[Lippay széljegyzete:] >Érvek a másik kérdésben.< Úgy gondolja továbbá a bíboros úr, hogy ő felségének nem lehet és nem szabad Felső-Magyarország és a dolgok jelenlegi állásának nyugodt szemlélőjének lennie, ugyanis bizonyosnak látszik, hogy ha a török képes lesz Erdélyt elfoglalni, Magyarországra is rátámad, különösen Bethlen ígéretései és a hét vármegye miatt, amelyeket magának követel. Ezért feltétlenül szükség van arra, hogy ő felségének valamilyen hadserege legyen, és ne csak honi, hanem idegenekből álló is, melynek kapcsán a bíboros úr tanácsa: Először, hogy a generális beiktatásának ezen alkalmából, és amennyire a végvári katonaság számának és helyzetének restitúciója megkívánja, megfelelő mennyiségű hadinép vezényeljének Szatmár, Kálló és Tokaj erődtámaszaiba, ahol ezeltől is voltak német katonák, és létszámuk olyasformán gyarapodjék, hogy váratlan esetekben közülük, ha lehetséges, kétezer vagy legalább ezeröttszáz legyen bevetésre készületben.

Másodszor, hogy ha ő felsége valamit hozzá tudna tenni a dika begyűjtéséből származó pénzhez, lassan meg lehetne kezdeni ezer lovas toborzását, a birtokos nemesek közül kapitányokat lehetne kiválasztani és számukra bizonyos pénzt juttatni, hogy szükség esetén tartsanak katonát készületben az inszurrekcióra.

Ami a fejedelem követelését illeti. Ezzel kapcsolatban a bíboros úr véleménye szerint az alábbiakat kell válaszolni Rákóczinak: Először, nem kaphat engedélyt arra, hogy az ő felsége hatalma alatt álló területeken katonákat toborozzon, mivel azokra ő felségének is szüksége van,

hogy uralmát megvédje a törökök beütései és készülődései ellenében, jövendő gondja ő felségének, hogy országát, sőt még a fejedelem ott lévő javait is megőrizze és oltalmazza az ellenség bármilyen támadásától. Nem tanácsos elnépteleníteni saját területeit, amikor maga ő felsége is toborozna és embereket gyűjtene a lengyel határvidéken. Ha lengyel katonaságot akarna Erdélybe hozni, vannak hágók az ő országában is, Máramarason, Huszton vagy Kőváron keresztül. Ha szükség mégis úgy hozná, hogy ő felsége területén vezetné át őket, nem lesz ellenséges ő felsége, csak mindkét részről kísérjék őket biztosok, s egyszerre ne nagy számban és ő felsége alattvalóinak kára nélkül történjék vonulásuk.

Válaszolni kell továbbá a fejedelemnek, hogy ő felsége fegyverkezni fog, fegyverkezzen ő maga is, és gondoskodjon serényen saját védelméről. Megnyugtathatja Rákóczit ő felsége, hogy sem Bethlennek sem a töröknek semmilyen támogatást sem nyújt ellene, reményt is adhat ő felsége, hogy szükség esetén segítségét tőle meg nem vonja, kiváltképp amennyire az lehetséges a törökkel való béke megszécsése nélkül, egyébként előre és pontosan nem tudható, ő felsége ténylegesen mit szándékozik tenni és mit cselekedhet, mert az a felmerülő nehézségektől és az adott helyzettől függ. A mondottakon kívül a fejedelemnek néhány jó szó is javára válna, nehogy reménytelenségbe esve, mindenki kárára szélsőséges cselekedetekre ragadtassa magát. Írásban azonban valami biztosat ígérni és neki csaknem kötelezettséget vállalni nem tanácsos.

Rákóczi másik kérésére, a törökhöz való követ küldéséről úgy ítéli a bíboros úr, hogy lehet küldetni a törökhöz vagy íratni, és így a törökök tudtára adni, hogy Rákóczi tudniillik semmiféle tárgyalást nem folytatott sem kapcsolatot nem tartott fenn ő felségével vagy a fejedelmekkel a török ellen, vagy szövetkezésre, a velük való béke megtörésére. Csakhogy a jó szomszédságot megtartsák és kölcsönösen meg ne sértsék, ez kevésbé lesz a törökök által elhárítható, és a közbenjárás megtörténte sem tagadható.

<A fejedelem utolsó kérésére elegendő, ami kezdetben ..... került előmondásra.> Ehhez tartozik az is.

27.

Pozsony, 1636. október 12.

Lippay György kancellárhoz

Kívánatosnak tartja a Rákóczi által kért teljesítését: néhány főúr szolgálatába állásának engedélyezését, katonák toborzását Sziléziában. A megyék biztosan segíteni fogják Rákóczit, Homonnaiban apja miatt sem bíznak. A végvárat meg kell erősíteni, Budára és Konstantinápolyba követet kell küldeni.

(Magyar Országos Levéltár Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvanica (A 98) Fasc. 11/b. ad N^{um} 31. fol. 156–159. –másolat)¹

Opinio Dominj Cardjnalis: Circa ea quae Princeps proponit, et concedj a Sua Maiestate postulat, Existjmo multa dissjmulanter permittj a Sua Maiestate posse, dignumque esse ut permittantur. Verbi gratia. Sj Sua Maiestas Perinio, Bakossjo, Balassio et Soosio² per ljtteras missiles intimet, Suam Maiestatem non fore contrarjam, sj ad seruitium Principis transire uoluerint. Insuper sj In Silesia 300 aut 400 Musquetarj, Principi permittantur conducendj. Praecepere Homonnaio, Ut fortaljtio Echjed aduigilet, et ne permittat conducj militem pro auxilio Turcarum. Ego ueoreor, ne sj desperet Stephanus Bettlenius Echjedium Turcis tradat.

Hajdones 26 7bris Conjurarvnt uicissim, frustra est illos detinere, quia auxilium contra Turcas ferent. Audio Comitatum Sáros 1000 hominum auxiliium principis promississe. Credibile est, Coeteros quoque idem facturos.^a

Idem Dominus Cardinalis. Dum hic adesset Vestra Dominatio³ Comitatum Ablegatj significabant Domino Palatino:⁴ Quodsj <tempore> expeditjonis tem-

pore domini defuncti Homonnaj Comitatus <altero> insurrexerunt proprio motu,⁵ tanto magis nunc insurgunt: Isti itaque iuuabunt Rakoczjum. Faciat Sua Maiestas quicquid liberius, [?] Pauper Dominus Homonnaj iuuenis est, et sequitur alterius directionem, ob quod multum disgustati sunt homines. Conqueritur Princeps quoniam de facto partiantur inter sese bona illius.^b

Ex his omnibus potest Deus optimus <ad> bonum euentum deducere, ego certe timeo magnam ruinam nisi Deus auerterit. Quod iteratis rationibus scripsij Suae Maiestati iterum repeto. Ut superiorum partium praesidia bene munientur. Scribi Comitatus superiorum partium potest, sed ut puto absque fructu. Verum Cursor aliquis mittendus esset Constantinopolim et scribendum Quod licet multis muneribus persuaserit <Stephanus> <-> B<etlen> exosum circa Rakoczjum Trans^{ylvaniae}, et Hung^{ariae}, et quod multa contra legem feriat, Rem tamen aliter se habere, et quod uiso motu Vesirij Budensis, Uniuersum Regnum Hungarorum sese commouerit, et licet Sua Matas pacem seruare^c intendat, cohjbere tamen <Regnum> Hungaros non potest, quin Rakoczium subueniant, Ne itaque hinc aliquid deterius emergat praecipiat Imperator Turcarum redire Vesirium Budensem⁶ et bono aliquo modo componi controuersiam inter principem et Bettlenium [!].

Non esset frustra et illud abs re Certificare etiam de eo Turcas: Falso imponi Principi quas ipse molitus aliquid contra Turcam fuisset: siquidem nihil tale Sua Maiestas ab ipso desiderauisset, praeter pacem inter Transyluaniam Regnumque Hungarorum semper obseruatam.

Ad Vesirem quoque Budensem in similibus Cursorum mittendum.

[Az irat hátoldalán:]

Opinio Domini Cardinalis Pázmány.

Ratisbonae, 16. Octobris Anno Dominij 1636.

^a Ezután a másoló vélhetően kihagyott néhány Lippaynak szóló sort.

^b Ua.

^c A másoló által kitett kérdőjel.

¹ A másolat a hátoldalon (fol. 159.) szereplő dátum szerint október 16-án készült az udvar tartózkodási helyén, Regensburgban. Így igen valószínű, hogy azon levél lényegi részének szószarinti másolatáról van szó, amelyet Pázmány II. Ferdinándnak említ: „Hogy a jelenlegi helyzetben, amennyire a törökkel való béke megszegése nélkül lehetséges, a fejedelem segítségét kapjon, felségetek kegyességéhez és méltányosságához méltó. Amely dologról jóval részletesebben írtam a kancellár úrnak. Ugyanis felségedet, akit az állam oly sok és súlyos ügyei lekötnek, nem akarom hosszú írással feltartani.” (Pozsony, 1636. október 12. *Hunuy*, II. p. 711.) A keltezés helyének és idejének meghatározása ezután a levél után történt. Rákóczi kéréseit l. EOE. IX. p. 568–570, ezek kancelláriai kivonatát, és Regensburg, október 17. dátummal a tanácsosok állásfoglalását MOL A 98 Fasc. 11/b. ad N^{um} 31. fol. 150–153. Mindhárom forrást említi *Frañkói*, III. p. 188.

Lippay György (†1666. január 3.) 1633. február 1-től veszprémi, 1637. május 14-től egri püspök, 1642. november 18-tól esztergomi érsek, 1635 novemberétől érseki kinevezéséig kancellár. (*Sugár*, 309., 314. MOL E 229 vol. 1. fol 359–360., 384–385., 447–449.)

² Talán Perényi Gábor ugocsi főispán, Bakos Gábor (1607. április 7–1666. január 5.) füleki vicekapitány, majd Rákóczi hadvezére, Balassi András, Soós István. Az utolsó hármat teljes nevén említi Rákóczi kérése, valamint Pázmánynak Rákóczihoz írt, az október 18-án kelt királyi döntést ismertető levele. (Pozsony, 1636. október 26. *Hunuy*, II. p. 720–721.; MOL A 35 N° 336. Anni 1636.) Ezek a helyeken szerepel még Kun László és Darholcz Ferenc neve is; az uralkodó csak Bakosnak nem engedte meg az átállást.

³ Lippay (a címzett).

⁴ Esterházy Miklós (†1645. szeptember 11.) 1617–1635, 1643. Bereg, 1625. november 22-től Pest-Pilis-Solt, 1626. január 1-től Sopron, 1618-tól Zólyom vármegyék főispánja. 1618. július 2-től főudvarmester, majd 1622. augusztus 4-től országbíró, 1625. október 25-től nádor.

⁵ Pázmány Homonnai Drugeth György 1616. évi Bethlen ellen indított támadásaira utal, amikor is a megyék nem támogatták a főúr vállalkozását.

⁶ Husszein budai pasa.

[Fordítása:]

A bíboros úr véleménye: Azokról, amelyeket a fejedelem javasol, és kívánja ő felségétől, hogy jóváhagyását adja, úgy gondolom, ő felsége sok mindent megengedhet hallgatólagosan, és méltó is, hogy ezekbe beleegyezzen. Szónak okáért. Ha ő felsége Perényinek, Bakosnak, Balassinak és Soósnak missilis levél útján tudomására hozza, hogy nem fogja ellenezni, ha a fejedelem szolgálataiba akarnának átmenni. Ezenfelül, ha felhatalmazást adnának a fejedelemnek, hogy Sziléziában három- vagy négyszáz muskétást toborozhasson. Homonnainak meg kell hagyni, hogy éberem ügyeljen Ecsed erősségére, és a török segítségére ne engedje meg katonák toborzását. Félek, ha Bethlen István reményét veszti, nehogy átadja Ecsedet a töröknek. A hajdúk szeptember 26-án kölcsönösen szövetségre léptek, hiábavaló őket visszatartani, mivel segítséget visznek a török ellen. Úgy hallok, hogy Sáros vármegye ezer embert ígért segítségül a fejedelemnek. Hihető, hogy a többi vármegye is ugyanezt készül cselekedni.

Ugyanazon bíboros úr: Míg itt volt uraságtok, a vármegyék követei jelezték a nádor úrnak: hogyha a néhai Homonnai úr támadása idején a megyék önként felkeltek, ezt most sokkal inkább meg fogják tenni: ezek tehát támogatni fogják Rákóczit. Cselekedjék ő felsége bármit, szegény Homonnai úr fiatal, és a másik irányát követi, ami miatt sokat elégedetlenkednek az emberek. A fejedelem panaszkodik, mivel egymás között ténylegesen osztozkodnak javain.

Mindezeket a legjóságosabb Isten tudja jó végre vezetni, én bizony nagy romlástól félek, ha Isten el nem fordítja. Amit ismételt érvekkel megírtam ő felségének, újra csak megismétlem: hogy Felső-Magyarország várai jól meg legyenek erősítve. Lehet írni az ott való megyéknek, de mint gondolom, nem lenne gyümölcsöző.

Am egy futárt kellene küldeni Konstantinápolyba, és meg kellene írni, hogy bár sok ajándékkal, Erdély és Magyarország számára gyűlöletes dolgot javasolt Bethlen Rákóczival kapcsolatban, és hogy sok mindent törvény ellenében kezdeményez, mégis másként áll a dolog, és hogy látván a budai pasa mozgólódását, egész Magyarország meg fog mozdulni, és bár ő felsége a békét megőrizni szándékozik, mégsem tudja visszatartani a magyarokat, hogy Rákóczit meg ne segítsék. Nehogy tehát ebből valami még rosszabb származzék, a török császár parancsoljon visszatérést a budai pasának, és segítse elő, hogy az ellentét a fejedelem és Bethlen között megfelelőképp elrendeződjön. Nem lenne hiábavaló és oda nem illő biztosítani a törököt afelől is: hamisan vádolják azzal a fejedelmet, mintha ő a török ellen kezdett volna bármit is: azaz ő felsége semmi ilyesmit sem kíván tőle az Erdély és Magyarország között mindig megőrzött békén kívül.

A budai pasához is hasonlóképp kell futárt küldeni.

28.

Pozsony, 1636. november 28.

Pázmánynak a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről kifejtett véleménye

Homonnai az erdélyiekre rontott. A fejedelem által kért ezeröttszáz muskétást meg lehet adni. Tudatni kell a törökkel, a király nem fogja hagyni Rákóczi letételét. A nádor írja meg Bethlennek, ha nem fog békét kötni a fejedelemmel, maga és családja jövőjét is veszélyezteti.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare, Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. d. 200. fol. – fogalmazvány)¹

Anno Domini 1636. die 28. 9^{bris}

>Eminentissimus< Parens Homonay lacessiuit Transyluanos, sic et istos [!] eliberationes bonorum Rakoczj et Szecy. Necessarium ut Sua Maiestas se sentiendum [?] faciat, quod id accusetur Rakoczi ob confoederationem cum Sua Maiestate, Stephanum Bethlen² admonere, quod si seipsum non accomodauerit ipsum et filium ipsius^a

Postulat tum princeps <duo millia> uel 1500 musketarios ipsi submittere proprys expensis alendos. >NB.<^b In terminis et clausulis generalibus non possumus amplius manere, cum principe sed oportet se declarare an uelit uel possit Sua Maiestas illos 1500 Musketarios suppeditare. >NB.<^c Quem Dominus Schlick³ misit nemo nostrum scit, quam instructionem habuerit, quid sponsi attulerit. Mittendus aliquis intelligens uir, qui uadat ad Vezirium⁴ et Betlenium unde et ad Principem, expostulando quod tale quid non admissura est Sua Maiestas, ut propter <...> princeps molestetur et eyciatur.

Bethlenio scribat Dominus Palatinus, si non se accomodauerit, cum tota familia peribit, deponat hos <affectus> falsas accusationes, principem quoque accedat, et <ad> ut se accomodet ys, quae reliqui principes praestiterint. Archidux⁵ si audit praestet.

^a A mondat itt megszakad.

^b A kancellár széljegyzete.

^c Ua.

¹ Az irat tartalmát, amely teljes egészében Lippay írása, részben ismerteti Fraknoi (III. p. 190.) a kancelláriai levéltárra hivatkozva. Ott azonban eddig nem sikerült nyomára akadnom. Mivel a bíboros szavai, úgy látszik szó szerint kerültek lejegyzésre, (vö.: „non possumus, nemo nostrum”) főszövegbeli közlése – a függelékben található jegyzőkönyvi részletektől eltérően – indokoltnak látszott.

Pázmány szavait a nádor hosszas fejtegetése követi, (fol. 200–202.) majd Lippay kancellár foglalja pontokba a tanács véleményét. (fol. 203–205.)

² L. a megelőző két iratot.

³ Heinrich Schlick u Bassano und Weiskirchen (†1650) 1632 és 1642 között a Udvari Haditanács elnöke. L. még *Hanuy*, I. 570., II. 742., 743.

⁴ L. az előző iratot

⁵ Talán Lipót Vilmos főherceg, (†1662. november 20.) aki 1639-től lesz a császári hadsereg főparancsnoka.

[Fordítása:]

Eminenciás: Az engedelmes Homonnay az erdélyiekre rontott, így megsértette azon kiváltságait is Rákóczi és Széchy javainak. Szükséges, hogy ő felsége fontolóra vegye, mivel Rákóczit az ő

felségével való szövetkezéssel vádolják, hogy figyelmeztesse Bethlen Istvánt, hogy ha nem alkalmazkodik, őt és fiát ...

Igen óhajtja a fejedelem, hogy kétezer vagy ezeröttszáz muskétást küldjünk számára, akiket saját költségén tartana. NB. Nem maradhatunk meg tovább határidőknél és általános feltételeknél, hanem ő felségének közölnie kell Rákóczival vajon akarja-e és képes-e azt az ezeröttszáz muskétást rendelkezésére bocsátani. Schlik úr küldöttének milyen utasítása volt és milyen választ hozott, senki sem tudja közülünk. Egy értelmes férfit kell küldeni, aki a Vezírhez és Bethlenhez, onnét Rákóczihoz menne, panaszt téve, hogy ő felsége nem fogja eltérni az ilyesmit, hogy <...> miatt a fejedelmet zaklassák és elűzzék.

Bethlennek írjon a nádor úr, hogy ha nem alkalmazkodik, egész családjával el fog veszni, hagyjon fel ezekkel a hamis vádaskodásaival, járuljon a fejedelem elé, és fogadja el azokat, amelyeket az utóbbi fejedelmek elrendeltek. A főherceg, ha meghallgatja, adjon utasítást.

29.

Pozsony, 1637. március 9.

III. Ferdinánd királyhoz

Megküldi a Rákóczitól kapott iratok másolatát. Ajánlotta a fejedelemnek, hogy közvetlenül forduljon az uralkodóhoz annak uralma kezdetén. Ő már kora miatt nem képes a közügyek intézésére. Kéri Rákóczit mielőbb oszlassa el a katonák királyságbeli toborzása miatti félreértéseket.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Litterae Archiepiscoporum (A 30) Pázmány Péter levelei sine N^o fol. 129–130. – s. k. levél)[†]

†

Augustissime Caesar, Domine benignissime

Princeps Transylvaniae per seruitorem suum² misit ad me relationem quendam, eamque scripto exhiberi uolui, quam ad uerbum descriptam Maiestati V^{est}rae mitto N. I.

Ante biduum per Postam misit occultis notis scriptam relationem secretam N. 2.

Eadem posta, misit copiam literarum quas Cantamer chaus scribit ad Vaiuodam Valachiae, quam copiam per celerem Cursorem Principi communicauit idem Cantaner. [!] Eamque transmitto sub N. 3.

Magnus omnino hic motus est inter barbaros, et ut credo, breui cruenta pugna funestandus. Hae causae sunt cur Transyluanus se armet, cur opem Maiestatis V^{est}rae imploret.

Ego Principi, duo rescripsi. Primum est me iam sexagesimum octauum annum agentem, ob varios morbos, ad negotiorum tractationem omnino inhabilem esse. Neque etiam de Maiestatis V^{est}rae voluntate ac intentione mihi constare. Itaque me quidem Maiestati V^{est}rae significaturum quae Princeps proponit; curam tamen vel sollicitationem huiusmodi negotiorum assumere nolle. Sed mittat ipse legationem in hoc regiminis Maiestatis V^{est}rae exordio, ac sua negotia ipse proponat. Secundum ipsi scripsi, male acceptum a multis, quod Princeps in ditionibus Maiestatis V^{est}rae militem cogat. Id enim licitum non esse. Itaque curet, ut quam celerrime M^{aiestatem} V^{est}raem de re tota informet.

Haec aliquot ante dies diligenter perscripsi. Et licet Dominus Homonnaj³ tam calide scribat de militum collectione in ditione Maiestatis V^{estrae} cum tamen alij nihil hac de re scribant, sapientissime factum est a M^{aiestate} V^{estra} quod negotium suspenderit. Neque enim primae informationes semper eiusmodi sunt, ut locus illis securus dari possit.

Deum oro ut M^{aiestati} V^{estrae} felicissime tueatur.

Posony 9 Marty 1637

Sacratissimae Maiestatis V^{estrae}

humillimus seruitor

Cardlis Pazman

¹ A levelet a kancelláriai levéltár után idézi Fraknói Vilmos (III. p. 191–192.), és Hanuy is felhívja rá a figyelmet, mint általa meg nem találtra. (I. p. XVI.) Az irat Fraknói kutatásai után kikerült az országos levéltárból, majd az 1917/24. szám alatt bukkant fel újból immár a Nemzeti Múzeum Levéltárának szerzeményei között. Sorsa ezután megegyezik az 5. sz. levélével.

² Réz András

[Fordítása:]

Legszentségesebb Császár, Legióságosabb Uram!

Erdély fejedelme szervitora által egy relációt küldött nékem, s azt írásban bemutatni akartam, melyet szóról szóra leírva küldöm Felségednek, az 1. szám alatt. Két napja a posta útján egy rejtjelekkel írott titkos relációt. 2. szám. Ugyanezen postával küldte annak a levélnek másolatát, amelyet Cantamer csasz ír Oláhország vajdájának, mely másolatot gyorsfutárral juttatott el ez a Cantamer csasz a fejedelemhez. Ezt a 3. szám alatt küldöm. Szerfölött nagy ez a mozgolódás a barbárok között, és mint hiszem, rövid idő alatt véres háborúval fog bemocskolódni. Ezek okai annak, miért fegyverkezik az erdélyi, miért kéri Felséged segítségét.

Én a fejedelemnek két dolgot írtam vissza. Először, hogy én már a hatvannyolcadik évemet taposom, a különféle betegségek miatt az ügyek tárgyalására teljességgel alkalmatlan vagyok. És nincs rálátásom Felséged akaratára és szándékára sem. Ennélfogva én ugyan jelenteni fogom Felségednek azokat, amelyeket a fejedelem javasol, mégis az ilyen ügyeknek gondját vagy sürgetését felvállalni nem akarom. Ám küldjön ő maga követséget Felséged uralkodásának ezen a kezdetén, és ő maga terjessze elő dolgait. Másodjára azt írtam meg neki, hogy sokan rossznéven vették, hogy a fejedelem a Felséged országában toboroz katonát. Azt ugyanis nem szabad. Ezért gondoskodjék arról, hogy a lehető leggyorsabban tegyen jelentést Felségednek erről a dologról.

Ezeket néhány nappal ezelőtt szorgalmasan megírtam. És jóllehet Homonnai Uram egyfelől hevesen ír a katonák Felséged országában való toborzásáról, másfelől mégis mások semmit sem írnak erről a dologról, igen bölcsen tette Felséged, hogy elnapolta. Az első hírek ugyanis nem mindig olyanok, hogy azoknak biztosan hitelt lehetne adni.

Kérem Istent, hogy Felségedet szerencsésen tartsa meg.

Pozsonyban, 1637. március 9.

Legszentebb Felséged

legalázatosabb szolgája
Pázmány bíboros

FÜGGELÉK

1.

Kismarton, 1627. január (?)

Pázmány (?) és Esterházy véleménye Bethlen csapatainak kivonásáról

Az ellenség mindent elpusztítva visszavonul, ezért a királyi sereg számára gondoskodni kell élelemről. Szükséges lenne Wallenstein példája nyomán a málhát hátrahagyni, így az ellenséget gyorsabban lehetne követni.

Magyar Országos Levéltár Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98) Acta Bethleniana fol. 216. – másolat¹

Ex Opinione Dominorum Archiepiscopi Strigoniensis et Palatinj Hungariae.²

Existimant hostem recessurum. Qui cum ubique sibi de sufficienti Annona prouiderit. Consultum foret etiam Exercitui Suae Maiestatis, tempestiue de simili Annona prouideri, cum hostis omnia post se desolata ac deuastata relinquat.

Judicant etiam summe necessarium esse, ut casu quo inimicus loco recederet, Currus et impedimenta, cum sufficienti prouisione et Custodia ad Ciuitatem Radistia relinquerentur, quo sic Miles inimicum fugientem commodius insequi possit, exemplo Walstanj,³ qui dum in Hungaria ad eliberandum ab obsidione Turcica Nogradium, cum Exercitu pergeret, similia impedimenta ad Nouam arcem reliquerat. <Id quod Galassio medio Domini Rottal iam intima-runt.>

¹ A primás és a nádor közös felterjesztése, bár csak kevés támpontot lehet találni, talán 1627. januárjában, kismartoni tanácskozásuk alkalmával készült. (Vö.: *Fraknoi*, II. p. 206.) A primás ezidőtájt több levelében foglalkozott a hadak országból való kivonásával. (*Hunuy*, I. p. 560–561., 562., 565–566., 567–568., 579–571., 571–572.)

² Esterházy Miklós

³ Albrecht Wallenstein (†1634. február 25.) cseh származású császári zsoldosvezér, a harminc-éves háború jelentős hadvezére, 1626 őszén Magyarországon is harcolt.

2.

1636. június 12–30. között

Pázmánynak a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről elmondott véleménye

Bethlen felségsértő tettét nem szabad büntetlenül hagyni, Ecsedet el lehet tőle venni. Utasítást kell adni, hogy szolgálatát mindenki hagyja el, a hadait a kassai főkapitány szórja szét, Ecsedet zárják körül. A portánál panaszt kell emelni. Bethlen kitérése súlyos pusztításokat okozott. A török egyre inkább támogatja Bethlent. A királynak más eszközökhöz kell nyúlnia megfélemezésére.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98)
Fasc. 11/b. ad N^{um} 11. fol. 53. – fogalmazvány)¹

Cardinalis

Castigari debere eo quod fregerit pacem in qua continetur, neque per se neque per suos inuadet. Sine consensu Suae Maiestatis exercitum cogere bellum inchoare fidem publicam Regiae Maiestati Violare ausus fuit, Res grauis neque impunita praetereunda. Posse obl [!] hoc delictum auferrī ipsi Arcem Echied. Nullum maius creditum posse dari Stephano Bethlenio, quam istum modum agendi.

Mandandum 1° Vt omnes a seruitio Petri Bethlenii recedant. 2. Generalis² et Comitatus milites illius campestris dissipent. 3° Bona ad Arcem Echied spectantia occupari, tantam militiam collocare in Echied, ne quisquam ultro citroque egredi possit. Malae consequentiae si haec aperta hostilitas non castigabitur.

Ad portam mittere, conqueri de excursione, Commissionem sollicitare, Transylvanica tractare additis etiam aliquibus minis sed mollioribus.

12 huius facta Bethleny eruptio, duo Centuriones Trucidati, combustiones depraedationes factae captiui centum introducti.³ Praeterierunt Szakmar in reditu securi. Defacto cogit exercitum Petrus. Clementius se erga ipsum quod Turcae hactenus gesserint, ad cuius licet protectionem confugerit Betlen, tum adhuc ne gutta quidem sanguinis effusa, promittit uelle Stephanum relegare in Rhodum etc. praecepit confinariys ne ei noceant.

Deinceps quoque ita fiet si Maiestas Sua aliud non prouiderit sicut hactenus mandauit et nihil factum. Qui maxime deberet obseruari cuique incumberet obseruatio illi est contrarius, promotor aemuli quod si non uiderem caecus essem. Non tantum coerceat sed et castiget eos. Sua Maiestas curet capi, Res direptas et captiuos restitui. Requisiuit officiales, qui ne responso quidem ipsum dignati sint, si tum illis committetur nihil fiet. Interpretantur auersionem animi Suae Maiestatis ipsi quoque principi uariys cogitationibus occasio.

¹ Pázmány állásfoglalását Lippay kancellár s. k. feljegyzései őrizték meg. (fol. 47–61.) Az irategyüttes több 1636-ban folytatott tanácskozáson elhangzott véleményt ismertet, részben töredékesen. A fentiek mellett a bíboros hozzászólása egy helyütt kerül rövid említésre: „Cardinalis: Suae Maiestati proponere Comiti Ognante, [!] quantum periculum erit si Turca in Transylvaniam iuerit, et inde certum moraliter, quod statim in Vngariam passum faciet, et erunt certae maximae dhic directiones, Hispanus susciperet in se, qua et assecuraret principem usque ad 50^M florenorum quod uelit soluere conducendis polonis” (fol. 47.)

² Homonnai Drugeth János

³ Június 12-én Bethlen Péter katonái rajtaütöttek a Husztot ostromzár alatt tartó fejedelmi seregen. Vö.: EOE. IX. p. 521.

3.

Pozsony, 1636. július 7.

Pázmánynek a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről elmondott véleménye

Bethlen tette hallatlan, már rég fel kellett volna lépni ellene. Ugyanígy fiával szemben is. Az eljárás mikéntjéhez ki kell kérni a kamara jogászainak véleményét. A fejedelem kéréseivel kapcsolatban úgy véli, az eperjesi szerződés alapján a király nem köteles őt megsegíteni, s csak titokban támogathatja, az is kétséges, vajon a török joggal tekinthető-e békeszegőnek. A fejedelmet alkalomadtán meg kell segíteni, a főkapitány beiktatását nem szabad tovább halogatni, és az ottani végek sem maradhatnak őrizetlenül, s időlegesen német katonasággal is fel kell azokat tölteni.

Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Tansylvania (A 98) Fasc. 11/b. ad N^{um} 11. fol. 64–66. – fogalmazvány)¹

Dominus Cardinalis: Cum plenum consilium non sit res propositae graues. Resoluta maxima pars illorum iuxta iam scripta ad Principem. Beth[!]lenium Juxta leges Vngariae debuisset statim nota infidelitatis feriri, homo aduena in dedecus gentis et Regis proditor est quisquis Turcam in Christianam nationem incitat, qui correspondet, tanto magis, qui transit.²

Nullo modo correspondentiam fieri debere. Dedecus infame totius Nationis. Enorme facinus pessimi exempli, inauditum, nemini conniuerunt unquam Reges Vngariae. In Transyluania omnia alienavit et hinc transiuit, proditor patriae, nunquam approbavit, neque approbat.

Filius si mansisset in pace, fuisset quietus, si exercitum conscripsit, et inuasit principem contra pacificationem clare, Sua Maiestas promisit hinc scurtationem, <particeps factionis parentis> subditos conire ad obseruationem, Magna temeritas in alterius ditionem irrumpere

Homonnaio perscripsit erga [?] licentiam, Quod Rakoczi ipsimet hanc cladem fecerint. Quod si ipse fecit clarum est contra pacificationem ipsum fecisse. Quid facto opus, Sua Maiestas princeps legitimus, [!] deberet Camerae iusisperitis conuocatis tractare, et opinionem accipere, quis modus procedendi contra Stephanum, et Petrum, ob inuasionem principis.

Quoad postulationem principis praeter iam soluta:

1° Sua Maiestas teneturne ratione pacis initae iuuare principem.

2do An si Turca inuaserit, Sua Maiestas uelit cum ruptura pacis iuuare Principem.

1 In Eperiesiensi diplomate³ nihil est obligatus [!] ad iuuandum principem, sicut nec uiceuersa princeps coactus fuit. Sed potius totum propter res Bethleny.

2 Ne dubitet, apertum bellum Sua Maiestas contra Turcam non geret hoc tempore, etiamsi occulte suppeditaret aliqua auxilia.

3 Dubium an sufficientem causam Turca dederit rumpendi pacem, cum per excursionses pax rumpi non intelligatur.

Si Sua Maiestas posset, deberet iuuare principem, eo ... .. dicuntur, quid obligationis habeat Sua Maiestas ad principem. Quid concedendum principi, non est in transactione, si tamen modus aliquis esset, iuuaret principem, sicut et deberet. Non est credibile Turcam in tali statu arma sumpturum. Vt Sua Maiestas relinquat improuisas illas partes nullo modo suadet, Rakoczi caedetur et quaeretur quocunq̄ue iuerit, et pro satisfactione [7^m] Comitatus occuparentur, Transyluani Turcam non inuadent etiam iuuati. Transyluani nunquam Turcis resistent, nisi ualida externa auxilia habeat, quibus cogatur. Sua Maiestas prouideat diligenter, introducatur Generalis,⁴ soluantur praesidiarij, Silesitae sint parati. Impleantur confinia Germanica. Si non fuerint necessarij hieme educantur. Habeant profunt et Leengelt. Vina emuntur <-> carissimo pretio, sola uectura et constat totum pretium, quanto emi possunt integra uina.

8 7 Facti Turcae [in] Comitjys, ex confinjs.

[...]

Dominus Cardinalis se prophetam non esse, nihilominus certo uidere quod palam componet Stephanus quod ex Turcarum alienatione, et distractione, articuli facti tamen de compositione per Transyluanos:⁵

1° Calumnia in eos quod dixerit principem et non ipsos hoc fecisse.

2 Bethlen non meretur ut amplius ad ipsum mittatur, quia non acceptauit literas et requisitionem, nihilominus ut appareat illos nihil eorum per Szalanczi⁶ duo articuli faederis paci cum Imperatore et cum polono Stephanus transmisit, ipse Stephanus dictauit.

^a Tudniillik a bíboros. Az eredetiben hiányzik a vessző a „suadet” után, így alanya esetleg Rákóczi is lehet.

^b Ellátást és zsoldot. Németből átvett szavak a katonaság természetbeni és pénzzel történő ellátására.

^c A mondat értelmezhetetlennek tűnik.

¹ A bíboros opinióját a Lippay György kancellár által papírra vetett fogalmazvány tartalmazza, amely azon kevés teljes jegyzőkönyvek egyike, amelyek a magyar tanács üléseiről fennmaradtak. A jegyzőkönyv felépítése a következő: Először Pázmány fejti ki álláspontját, majd a nádor és Pálffy (István, Pál?) következik. Ezt követően a bíboros reflektál az elhangzottakra. Forgách rövid közbevetése után a tanács döntése, az állásfoglalások rövid összegzése és a kancellár jegyzetei állnak.

² A törökökkel való együttműködést az 1563. évi LXVII. tc., az 1622. évi XX. tc., az 1625. évi XII. tc. és az 1635. évi XI. tc. tiltotta.

³ Az eperjesi megegyezés 1630. május 6-án jött létre I. Rákóczi György és II. Ferdinánd között.

⁴ Homonnai Drugeth János

⁵ Az 1636. május 25–június 6. közötti erdélyi országgyűlés végzéseit l. EOE. IX. p. 504–512.

⁶ Szalánczy István közvetített Bethlen és Rákóczi között. Vö.: EOE. IX. p. 508.

4.

Pozsony, 1737. július 8.

*Pázmánynak az erdélyi helyzetről**a magyar tanács ülésén elmondott véleménye*

A király nem lehet elnéző Bethlen törvénybeütköző tetteivel. Biztos; hogy sereget gyűjtött, írt Homonnainak, támadóként lépett fel. Törvényes úton minél előbb fel kell lépni ellene.

Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98)
Fasc. 11/b. ad Num 11. fol. 67-69. – fogalmazvány)¹

Die 8 Julij Posonÿ in Consilio.

Dominus Cardinalis: De Stephano Bethlen ita heri discurrebatur si Sua Maiestas dissimulauerit, tam coram Deo uitium coram mundo opprobrium, et successoribus scandalum et malum exemplum cum extent infinitae leges quod tantum habeat aliquid cum Turcis etc. Etiam si cum Turcis et Transyluano pax facta fuerit non condonare consultationem iurisperitorum per Cameram. De Petro² si comperta fuerit rei ueritas, fecisse ipsum, uoluntate ipsius, et nunc aliqui se coniurauerint illi, 1° certum quod ipse conduxerit aliquem exercitum, 2do quod ipse scripserit Homonnaio,³ 3° quod ipse fuerit aggressus, comperta rei ueritate ut Sua Maiestas dissimulet non suadet, Tempus et modum faciendae declarationis non dicit praecipitari oportere, sed ut ius hoc retineat. Quid. An sit futurus obediens, si non fecerit mandata, tanto magis aggrauabitur, et Sua Maiestas non debet tolerare, De praeterito certam notitiam haberi, quando pars laesa petit iustitiam tenetur praestare, de futuro inquirere quo modo debeat in futurum punire et compescere, si pergit tanquam in flagranti si non pergit, quomodo facere, iuridice sed non absque iure.

¹ A szintén a kancellár által papírra vetett jegyzőkönyv szerkezete: a bíboros után a nádor hosszas fejtegetése, Lippay megjegyzései, instrukció majd Esterházy zárszava következnek.

² Bethlen Péter

³ Homonnai Drugeth János

PÉTER TUSOR:

EPISTULAE, ACTA NOTATIONESQUE INEDITA PETRI PÁZMÁNY

Most of the writings of Péter Pázmány, the most prominent figure of Hungarian Catholicism to this day, have already been published as historical sources. It is his correspondence alone which may still offer an opportunity for new achievements, if one assumes the lengthy task of sorting the archival material. The author of this volume, having first brought out Pázmány's correspondence in Hungarian, has now published his letters in Latin, in a literal transcript of the contemporary spelling.

The contents of these documents are rather heterogeneous, because of the Cardinal's various offices and duties. It is only their unpublished state that can justify their collection in a volume. These papers have, nevertheless, something in common: their subject, i.e. politics and Church government. The political opinions expressed by Pázmány upon the Habsburg monarch's request, the so-called "opinio"-s, are of particular importance. Pázmány's position, as it emerges from this volume, suggests a firmer opposition to Bethlen than historians presumed earlier, while his support for György Rákóczi seems to be unreserved. Again, some "missiles" contribute memorable

traits to the portrait of the prominent head of the Hungarian Catholic Church. A case in point is his letter asking for a benefice to Lőrincz Ferenczffy, a royal secretary renowned as a publisher of books. That Pázmány should be interested in him suggests that he tried to gain the support of the most talented groups of the lay intelligentsia for the Catholic Church and clergy. The last document in the volume allows us insight into the thoughts of the prelate preparing for death.

In his introduction to the volume, the editor calls for the continuation of the systematic exploration of the sources concerning Pázmány, with special regard to the hitherto neglected letters addressed to the Cardinal. The collection and publication of these documents could be the next step towards realizing this project.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

HORVÁTH MIHÁLY¹ KULTUSZMINISZTER FELHÍVÁSA AZ 1849.
AUGUSZTUS 20-ÁN TARTANDÓ KATOLIKUS AUTONÓMIA
KONGRESSZUS MEGTARTÁSÁRA.

Kelt.:1849. június 15.-én

Megelőző forrásközlésünkben a katolikus autonómia-mozgalom 1848-as megindulására vonatkozó kútfőt tettünk közzé.² Az alábbiakban közölt felhívás épp e mozgalom első szakaszát lezáró gyűlés kapcsán született.

Az 1848. áprilisi első minisztérium helyét már a Szemere-kormány vette át, a kultuszminiszter pedig a liberális-centralista báró Eötvös József helyett a radikális csanádi püspök, Horváth Mihály lett. Ekkorra fontos egyházmegyei zsinatok és gyűlések³ zajlottak le, amelyeken bizonyos egyházfegyelmi kérdések mellett szóba került a világiak befolyásának növelése az egyház külső ügyeibe.⁴ A helyi zsinatokon elfogadott változtatások mértéke eltérő volt attól függően, hogy az alsó papság radikálisabb vagy a magas klérus konzervatívabb nézetei érvényesültek-e inkább. Közös igényként jelentkezett azonban a hierarchia szinte minden szintjén, hogy a katolikus egyház egy országos zsinaton tisztázza a felvetődött főbb problémákat. Ilyenek voltak az állam és az egyház viszonya, az egyházi javak fölötti rendelkezés joga, az egyházi iskolák szerepe éppen úgy, mint a világi befolyás növelésének módja és keretei. Ezen kérdéskö-

- 1 Horváth Mihály történetirő, püspök (Szentés, 1809. október 20. - Karlsbad, 1878. augusztus 19.). Szegény családból származott. Tanulmányait Szegeden folytatta, majd 1825-től a váci Papneveldebe került. 1830-tól bölcsészdoktor. A következő évben szentelték pappá. Dorozsmán, Kecskeméten és Nagykátán volt káplán. Három akadémiai díjat nyert történelmi munkáival, így 1839-től annak levelező, 1841-től pedig rendes tagja lett. 1844-től a bécsi Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára volt. 1847-től hatvani prépost, 1848. júliusában nevezte ki V. Ferdinánd csanádi püspökké. Az 1849. áprilisi Függetlenségi Nyilatkozat után vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. A szabadságharc leverését követően előbb itthon bújdosott, majd Belgiumba emigrált, miközben a hadi törvényszék halálra ítélte és távollétében felakasztatta. 18 évi száműzetés után királynéi közbenjárásra térhetett haza, s kapcsolódhatott be a politikai életbe. (Felhasznált irodalom: Márki Sándor: Horváth Mihály. Bp. 1917.)
- 2 Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1848. május 6. Közveteszi Sarnyai Csaba Máté in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996/3-4:179-187
- 3 Erről részletesebben lásd pl.: Dr. Pál Mátyás: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. in: Religio 1914. 59-81. p.
- 4 A külső ügyek közé tartozik elsősorban a zsinatok szabad megtartása, az iskola alapítás szabadsága és az egyházi vagyon szabad kezelése. Gondolunk itt elsősorban az egyházi és iskolai alapítványokra.

rökkel kapcsolatban különböző nézetek alakultak ki, amelyek megosztották a katolikus hitközösség széles rétegeit.

Az egyházi vezetés elsősorban az államtól való minél nagyobb vagyoni és politikai függetlenedésért küzdött. Az alsópapság az egyházszervezeten belüli nagyobb önállóság és bizonyos egyházfegyelmi könnyítések⁵ mellett az egyházi javakból való nagyobb mértékű részesedésért szállt síkra.

A világi hívők bizonyos rétegeinek célja volt az, hogy nagyobb befolyást érjenek el saját egyházuk ügyeibe. Ezek között is lényeges eltérés mutatkozott radikalizmusuk tekintetében. A legszélsőségesebb irányzat képviselői a kálvinista presbiteri rendszerhez hasonlóan gondolkodtak. A szélesebb középúton járók elképzeléseit az jellemezte, hogy a liturgikus, dogmatikai és a hierarchiára vonatkozó kérdéseken kívül lehetőleg mindenben világiakból és egyháziakból álló vegyes bizottságok döntsenek. Ezekben a bizottságokban a két fél aránya és súlya elképzelésenként különbözött.⁶

Az eltérő megközelítések ellenére minden csoport - világi és egyházi egyaránt - tudta, hogy szüksége van a másik támogatására az adott helyzetben. Ennek a felek döntő hányada szemében legkézenfekvőbb megvalósulási módja egy megtartandó országos zsinat lett volna. Ezért mondhatjuk, hogy a Horváth Mihály által kibocsátott felhívás és a benne meghirdetett zsinat ténye az érintettek többsége számára elfogadható volt.

Maga a felhívás az autonómia-mozgalom első szakaszának utolsó mozzanata, hisz a háborús események hatására előbb 1849. június 30-án a zsinatot bizonytalan időre elhalasztják, majd később teljesen le is tesznek megtartásáról. Jelentősége mégis abban áll, hogy a Kiegyezés után maga az autonómia-eszme - az adott korra már időszerűtlenné váló anti-dinasztikus és függetlenségi elemet leszámítva - újra éled. Azzal, hogy ebben a dokumentumban Horváth Mihály ilyen határozottan összeköti az egyházreform és az autonómia gondolatát, az 1868 utáni liberális, sőt radikális javaslatok alapját veti meg. Nem véletlen, hogy a hivatalos Közlönyben történt első közlést követően⁷ legközelebb a teljes szöveget 1868-ban közlik ismét, ekkor már az egyházi sajtóban,⁸ jelezve ezzel a mozgalom újbóli zászló bontását.

Érdeemes megjegyezni, hogy a témával foglalkozó átfogó munkák jobbára a felhívás tényére utalnak, vagy csupán tartalmi kivonatát közlik,⁹ utóbbi eset-

---

5 A kívánt egyházfegyelmi könnyítések közé tartozott például a szakáll és civilruha viselés, illetve a radikálisabbak részéről a cölibátus eltörlése.

6 A leginkább támogatott elgondolás szerint a tervezett bizottságokban a világiak kétharmados többséggel vettek volna részt, emellett azonban megmaradt volna a püspökök hangsúlyos szerepe a döntések meghozatalánál.

7 Közlöny 1849/135. sz. 1849. június 19.

8 Religio 1868. II./137. p.

9 Ld. pl.: Aschenbrier Antal, dr.: A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon. Bp. 1893. 44-45. p.; Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. In: Világosság 1989. 225. p.; Keménffy Kálmán Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája 1848-1898. Bp. 1898. 61-63. p.; Meszlényi Antal, dr.: A magyar katolikus egyház és az állam 1848-49-ben. Bp. 1928. 222-223. p.; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848-1871. Bp. 1941. 47. p.

ben elsősorban a felső klérusra és az egyház „demokratizálására” vonatkozó részeket¹⁰ mellőzve.

161. c.

Méltó fájdalommal kelle türnie a' megbukott dynastia uralkodása alatt minden, vallásához önzés nélkül hiven ragaszkodó katolikusnak, hogy míg más hitfelekezetek hosszas küzdelmeik gyümölcséül végre szerencsések voltak vallásukat a' minden szabadságot elnyelő királyi kormány túlterjeszkedő befolyása alól felszabadítani, 's egyházi ügyeikben önkormányzólag intézkedni: a' kath. egyház mind végiglen olly súlyos gyámság alá volt helyezve, miszerint annak a' kor és körülmények szerint felmerülő érdekei mellékes, gyakran önző és alacsony céloknak feláldoztatván, az egyház kebelében minden szabadabb kifejlés teljesen lehetetlenné tétetett.

Még sajnosabbá lőn pedig a' kath. egyháznak e' nyomasztó helyzete az által, hogy a' mindenben korlátoló gyámságot sokan, kivált az első szülöttek közül (püspökök)¹¹, előnynek tartván, 's a' súlyos bilincseket arany láncznak tekintvén, a' szolgaságot nem megszüntetni, hanem megörökíteni törekedtek.

A' kath. egyház illy lealacsonyító helyzetben tovább nem maradhat. *Politikai 's polgári életünk a' forradalom által demokratiai alapot 's formákat nyert. A' kath. egyház viszonyai sem maradhatnak a' régiek, ugy az álladalom, mint a' belkormányzat irányában, Kell, hogy a' kath. egyház is visszanyerje autonómiáját, 's önkormányzati jogát, miszerint a' gyámság alól felszabadulván, érdekei, 's a' kor és körülmények igényei szerint fejlődhessék.*

Az ország kormánya illetlenül fenakarja 's fogja tartani minden, tehát a' kath. vallásnak is az utósó pozsonyi országgyűlésén biztosított szabadságát; 's feladatának csak azt tekinti hogy a' magyar kath. egyháznak a' szabadság alapján történendő újjászületésére, 's mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson, 's gondoskodik, hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai törvény által is biztosittassanak.

Ez okból előlegesen tudtára adatik a' kath. egyház minden tagjainak, hogy ezen egyház ügyeinek elintézésére f.é. aug. 20-dik napján Pesten olly közgyűlés fog tartatni, mellynek tagjai az összes magy. kath. egyházat képviseljék.

A' gyűlés szerkezetéről 's egyéb körülményeiről szükséges utasítások és rendeletek a' maga idejében fognak kiadatni.

Budapest, jun. 15-én 1849.

*Vallás és közoktatásügyi minister
Horváth Mihály*

10 Ezeket a forrásban dőlt betűvel közöljük.

11 Betoldást ld.: Religio 1868. II/137. p.

CSABA MÁTÉ SARNYAI

APPEAL BY MIHÁLY HORVÁTH, THE MINISTER OF EDUCATION FOR A CONGRESS
TO BE HELD ON 20 AUGUST 1849 ON CATHOLIC AUTONOMY.
UNDER THE DATE OF 15 JUNE 1849

The First Responsible Hungarian Ministry, of April 1848, had already been replaced by the Szemere Cabinet, and the radical bishop of Csanád, Mihály Horváth succeeded the liberal centrist Baron Joseph Eötvös as Minister of Education and Culture. By that time, important diocesan councils and meetings had been held where, beside questions of Church discipline, the problem of letting the laity have a say in external, non-doctrinal Church matters was also raised.

The Church government was fighting mainly for financial and political independence from the State, as far as possible. The lower clergy, beside trying to obtain greater autonomy within the Church organization and to achieve the moderation of certain strict measures of Church discipline, campaigned principally for getting a larger share of the Church property than before.

Certain strata of the lay population wanted to get a say in the matters of their Church. All the same, opinions ranged widely from radicalism to moderation. What the extremists had in mind was very much like the Calvinist presbyterian system. The middle-of-the-roaders thought that, apart from matters of liturgy, dogmatics and Church hierarchy, other question should be settled, as far as possible, by a joint committee of ecclesiastics and laymen. As to the number and ratio of clergy and lay people and their respective importance in these committees, opinions differed widely.

Despite the divergent views and approaches, each group – the lay group as well as the clergy – knew that under the given conditions they needed the support of each other. The majority was of the opinion that the best forum for discussion and rapprochement would be a national council. Thus it can be stated that the appeal issued by Bishop Mihály Horváth was acceptable to most of those concerned.

BORÓVI JÓZSEF

EGY OLVASÓTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és
Kölcsönkönyvtára
1834-1863

A könyv kulturmissziót teljesít. Célja, a társadalom minden rétegének nevelése és a tömegek kulturális felemelése. Ezt a célt a társadalom első nevelője, az Egyház, kezdettől fogva ápolta és elősegítette. A kolostoraiban őrzött könyveket nemcsak őrizte, hanem az érdeklődőknek rendelkezésére is bocsátotta, állományukat gyarapította.

Szent Pamphiliust († Kr. u. 309) a könyvtártörténet mint az emberiség jötevőjét emlegeti, mert Caesareában sok ezer kötetből álló könyvkölcsönzési intézményt létesített.¹

A mai értelemben vett kölcsönkönyvtárak a 18. század folyamán létesültek. A kölcsönkönyvtárak mellett és velük párhuzamosan a könyvedvelők pedig olvasótársulatokat alapítanak, melyek tagjai az érdeklődések körébe eső könyvekért egy meghatározott időben egy előre megállapított összeget fizetnek, és az így vásárolt munkák kézről-kézre jártak az olvasótársulat tagjai között. Kiolvasás után vagy elárverezték, vagy egy kölcsönkönyvtár alapjait vetették meg velük.

Európa majd minden államában alakultak ilyen kölcsön-könyvtárak és olvasókörök.

Franciaországban már 1701-ben működnek is és virágkorukat a francia forradalom alatt érik el.

Angliában 1726-ban alakul az első kölcsönkönyvtár. Innen azután az eszme lelkes követőkre talál Németországban, Ausztriában.

Magyarországon Győrben létesült az első olvasótársaság 1789-ben, Pesten 1793-ban.

Az 1811. évi március 26-án kelt 7247 számú helytartótanácsi rendelet szabályozza a kölcsönkönyvtárak, olvasótársulatok helyét és számát. A 19. század első felében négy ilyen engedélyezet a Helytartótanács.

A kulturális felemelkedés nemcsak a tömegek számára szinte kötelező parancs, hanem a nép vezetői számára még inkább. A papság, mely irányító

¹ Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. Magyar Könyvszemle, 1939. 165.

szerepet vitt a népek kormányzásában és kulturális életében, nem mondhatott le arról az igényéről, hogy lépést tartson kora tudományos, szépirodalmi haladásával. Ez az igény, ha jelentkezik valahol, csakhamar barátokat, követőket tud maga köré csoportosítani, ha akad valaki, aki ennek az igénynek hangot ad.

1833 márciusában egy fiatal pap: Markovits Márton kerül a sajpüspöki plebániára. Püspöki titkár volt Rozsnyón Scitovszky János mellett, és mint nyolc éves fiatal pap került Sajtópüspökibe. Valószínűleg ő volt az 1834-ben megalakult Olvasó Társaság eszméjének propagálója, mert ő lett a könyvtárosa és mindenese. A szerénység hallgattatta el vele a nevét, mert idősebb esperesek és papok voltak itt a kerületben, akiket megnyert az Olvasó Társaság eszméjének.

A rimaszécsi és putnoki esperesi kerületek több paróchusának baráti beszélgetése folyamán – írja Markovits az Olvasó Társaság naplójában – az a vélemény alakult ki, hogy mivel oly sok az új gondolatokat és eszméket tartalmazó könyv, amiket egyenként megvenni nem tudnak, mindenképpen egy Társaságot kell alakítani, amelybe mindenki egy meghatározott összeget ad a közösbe, és közösen veszik a könyveket. Ne vero salutare hoc consilium tantum in votis maneat – 1834. április 24-én a putnoki kerület esperesének plebániáján, Deresken összejöttek: Ledna György esperesplebános Deresk, Suhányi János a rimaszécsi kerület esperesplebánosa Dobóca, Szagula József putnoki, Vetserik József méhii, Majantsik József baracai, Geréb János rimaszécsi, Galladay János ratkó-lehotai, Markovits Márton sajpüspöki plebánosok és Kőszegy Pál nyugdíjas plebános. A dereski gyűlés nemcsak tanácskozás volt, hanem cselekedetekkel is megmutatták, hogy az Olvasó Társaság célját meg is akarják valósítani. Alapító tagok voltak a megjelentek.

A második pontban megegyeztek abban, hogy minden tag évenként 10 Rf-t ad könyvbeszerzésre, és pedig május elején a felét, és november elején a másik felét. A tagok jogait és kötelességeit írja elő a harmadik pont. Hogy semmiféle megkülönböztetés ne legyen, a Társaság feje a két esperes. A tagok kívánságait és javaslatokat a két esperesnek adhatják elő, és a könyveket a rimaszécsi esperes vásárolja meg Pesten a könyvkereskedés centrumában.

Az Olvasó Társaság könyvtárosává Markovits Mártont választották meg, akinek kötelessége a könyveket jegyzékbe egybe-írni, a tagdíjat beszedni és kifizetni, a Társaság határozatait végrehajtani és mindenről jegyzőkönyvet vezetni.

A dereski gyűlésen meghatározzák azoknak a könyveknek a megszerzését, amelyek a kitűzött célt elősegítik: a szükséges ismeretek tárházát adják a szentségi fejelemre, a vallásra, az egyházra vonatkozólag.

A könyvek olvasási sorrendje a következő: Dobóca, Baraca, Rimaszécs, Sajtópüspöki, Putnok, Méhi, Deresk, Ratkó-Lehota. Hogy egy könyv sokáig ne maradjon egy helyen, a rimaszécsi esperes és könyvtáros által a könyv terjedelméhez és tárgyához mérten megállapított időben tovább kell adni, és a továbbítási, valamint az átvételi időket a könyvhöz mellékelten iraton jelezni kell. Az utolsó olvasó a könyvet a könyvtárosnak küldi vissza.

Az első körözés befejezése után újra lehet a könyvet kérni a könyvtárostól, térítvény mellett. Olyan egyének, akik a Társaságban nincsenek bekebelezve,

azok a könyv értékének tizedrészéért – mint olvasási díjért – térítvény mellett megkaphatják. Az ilyenek számára az olvasási idő fele, mint a bekebelezett tagoknak. A káplánoknak testvéri szeretetből megengedik a plebánosok, hogy olvasási díjat annyit fizessenek, amennyit akarnak.

A nyolcadik pont az esetleges későbbi tagokról intézkedik. A csatlakozást egyházi és világi hívőkre egyaránt lehetővé teszi és a belépés díját aképpen állapítja meg, hogy a következő évben belépők egy Rf-t és az ezévi díjat, a harmadik évben belépők két Rf-t és az azévi díjat, és így tovább fizessék, hogy az elmúlt évek megvásárolt könyveit, mint rendes tagok olvashassák.

A Társaság tagságának megszűnéséről szól a következő, kilencedik pont. Akár kilépés, akár eltávozás az esperesi kerületből, akár elhalálozás után a tagok semmiféle kártérítést sem könyvben, sem pénzben nem igényelhetnek. Minden marad a Társaságé. Ha feloszlana a Társaság, akkor vagy a két esperesi kerület között osztódik szét a könyvtár, vagy pedig mint a két kerület közös könyvtára együttesen kezelik tovább.

A Társaság tagjai évenként egy meghatározott időben és helyen összejönnek a közös ügyek elintézésére, de a távollévő tagokat is meg kell kérdezni, és a távollévők szavazatai is hozzászámítanak a jelenlévők szavazataihoz.

Ezek volnának 10 pontba összefoglalva a két kerület Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára szabályai 1834-ből. Egy év híjján három évtizedig működött az Olvasó Társaság. 1850-ig, míg Markovits Márton vezette, mint könyvtáros, az ügyeket, 468 Rf 73 f-t fordított könyvbeszerzésre, mikor pedig Lokcán Pál vette át az Olvasó Társaság könyvtárosi tisztségét, megcsökkent a tagdíj is, és 13 év alatt 200 Rf-t fordítottak könyvekre, összesen tehát 668 Rf. 73 f-t.

Az Olvasó Társaság először csak latin és magyar nyelvű műveket vásárolt, és csak 1860-as éveiben kerül sor német nyelvű könyvek vásárlására. A harminc év alatt a Társaság 63 szerzőtől több mint száz kötet könyvet vásárolt, és ezen idő alatt 6 folyóiratot járatott. A könyvek között megtaláljuk a teológia minden ágát. A dogmatika, a morális, az egyetemes jog, a magyar házasságjog mellett ott találjuk a szentek életét tárgyaló köteteket is. A világi történetet egyetlen Napoleon élete képviseli, a többi mind egyházi vonatkozású. Szépirodalom nem szerepel a vásárolt könyvek között, de a magyar irodalom Toldy Ferenc feldolgozásában élénk érdeklődésre tartott számot.

Az 1834-ben megállapított 10 alapító ponton az idők folyamán lényegesen változtatni nem kellett. Új tagok miatt legfeljebb a könyvek körözési idejét hosszabbították meg, és Ratkó-Lehotáról még utóbb ment Dereskre, Nagy Csoltóra és Ragályra a körözött könyv. Ragály adta azután vissza a könyvtárosnak, Sajópüspökibe.

JÓZSEF BORÓVI

THE HISTORY OF A READING SOCIETY: THE READING SOCIETY AND LENDING
LIBRARY OF THE PARISHES UNDER A RURAL DEAN, RIMASZÉK AND PUTNOK,
BETWEEN THE YEARS 1834 AND 1863

The rules and regulations of the reading Society and Lending Library of two parishes, Rimaszék and Putnok, were listed under 10 headings in 1834. Each member of the Society was to pay a certain sum to a common fund and the books were purchased collectively. Each member was to pay 10 Rhenish guildens. The members' rights and obligations were also laid down. It was to be decided, which books promoted the aims of the Society, and these were to be acquired. It was also prescribed in which order the books were to be read. Measures were also taken concerning the members who would join the society later, concerning the eventual dissolution of the Society and the annual meetings. The Society continued to function for three decades minus one year, until 1863.

RIBAI M. ELMA

A LEHŰSÉGESEBB VÁROS HŰSÉGES GYERMEKEI*

Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében
1948. június 7.

Ez a fél évszázaddal ezelőtti soproni esemény – mint cseppben a tenger – pontosan tükrözi, milyen volt a katolikus egyház helyzete Magyarországon 1948 tavaszán: hívei ragaszkodtak hitükhöz, főpapjaikhoz, iskoláikhoz, intézményeikhez; a már a hatalom birtokába jutott szocialista-kommunista erők viszont teljes erejükkel lecsaptak a legkisebb megmozdulásra is, kegyetlen megtorlást foganatosítva elrettentésül, a félelem légkörét alakítva ki Sopronban is, s másutt is, az ország mindegyik részén.

Az esemény *kronológiája* a következő:

1948. május 15-én Ortutay Gyula kultuszminiszter (aki a nyilvánosság előtt kisgazdapárti politikusként szerepelt, de titokban a kommunista párt bejegyzett tagja volt 1945. márciusától) kijelentette, hogy az országgyűlés az egyházi iskolákat államosítani fogja.

Ez ellen az egész országban széleskörű tiltakozási hullám válaszolt valamennyi egyház részéről.

1948. Úrnapján, május 27-én, Sopronban a Szent Mihály templomból induló körmenet bevégeztével, Németh Marianna, az Isteni Megváltó Leányai tanítónőképzőjének IV. évfolyamos tanulója, a diákonkormányzat elnöke, díszmagyar öltözetben felállt a közeli Jakab-kápolna lépcsőjére, hogy felolvassa a soproni katolikus diáklányok nevében szerkesztett „hűségnyilatkozatot”: ragaszkodás iskoláikhoz, ragaszkodás Mindszenty József bíboros hercegprímás intézkedéseire.

Röviddel ezen nyilvános kiállítás után a diáklányok elhatározták, hogy június 7-ére tüntetést szerveznek katolikus iskoláik védelmében. Ennek érdekében Németh Marianna más iskolákban is eljár.

A diáklányok kezdeményezéséhez csatlakoztak az asszonyok is, akiknek vezetője Radics Józsefné volt, az orsolyiták iskoláiban a Katolikus Szülők Szövetségének elnöke.

* A szerző köszönetet mond Mészáros István professzornak a visszaemlékezés elkészítésében nyújtott segítségéért.

Az indulást három irányból tervezték a Várkerületen lévő Mária-szoborhoz. Az asszonyok, és valószínű a bencés diákok önkormányzati elnöke is, a Szent Mihály templom előterében jöttek össze este 7 órára. Akkorra a civil nyomozók már körülvették a teret. Innét a tüntetők csendben elindultak a bencés templom felé, ahová éppen a litánia végére értek. Itt már csatlakoztak hozzájuk diáklányok, a többi bencés diák, majd szülők, nők, férfiak. Menetté formálódva elindultak a Kolostor utcán át a Széchenyi térre, a posta irányában. A diáklányok zöme itt csatlakozott a menethez. A Széchenyi palota előtt elhaladva már kétezer főnyi tömeg töltötte meg az úttestet. Közben rendőrök igyekeztek megállítani a menetet, majd a tűzoltók fecskendőkéből vízsugarat bocsátottak rájuk. Végül a rendőrök levegőbe lőtt sortűzzel széteszlatták a tömeget.

Több embert a rendőrök azonnal bevittek a rendőrségre, éjszaka is, a következő napokban is, de több pedagógust, szülőt is kihallgattak, beidézték őket a rendőrségre. Végül nyolc személyt június 11-én Győrbe szállítottak, majd pedig a dél-budai internálótáborban tartották őket elzárva.

1948. június 17-én a győri népbíróság külön tanácsa *Antoni M. Aristella* Isteni Megváltó Leányai nővért, tanítónőképző intézeti tanárnőt, a IV. évfolyam osztályfőnökét egy évi börtönre, *Németh Marianna* IV. évfolyamos tanítónőképzős tanulót egy hónapi fogházra ítélte.

Bírói ítélet nélkül internálótáborban tartották fogva különböző időtartammal *Radics Józsefnét*, *Németh Alajos* hittanárt, *Legény János* gimnáziumi tanárt, *Baumgartner Pált* és *Polán Gézát*, a bencés gimnázium VII., illetve VIII. osztályos tanulóit, valamint *Albrecht Ferenc* péksegédet.

További nyolc soproni személyt a tüntetés után rövidebb-hosszabb időre rendőri felügyelet alá helyeztek. A két elítélt, valamint a hat internált személy – mind a nyolcan embertelen körülmények között töltötték fogságuk idejét – kiszabadulásuk után ugyancsak rendőri felügyelet alatt álltak.

Kétségtelen, hogy teljesen ártatlan embereket sújtottak e büntetésekkel, hosszú évtizedekre megbélyegezve őket: semmiféle törvényellenes tevékenység részesei nem voltak. Éppen elítélőik voltak a törvénysértők

Az alábbi dokumentumokat *Ribai M. Elma* nővér (Isteni Megváltó Leányai) gyűjtötte.

DOKUMENTUMOK

1.

Az Isteni Megváltó Leányai soproni kereskedelmi leányközépiskolás tanulóinak levele Papp Kálmán győri megyéspüspökhöz. E „hűségnyilatkozatot” elküldték Mindszenty József bíboros hercegprímásnak és Ortutay Gyula kultuszminiszternek is. (Később kiderült: a helyi posta – felsőbb utasításra – az ajánlott leveleket nem továbbította.)

Mi, az Isteni Megváltó Leányai soproni kereskedelmi leányközépiskolájának katolikus tanulói csatlakozunk az egyetemi ifjúság hűségnyilatkozatához, amely szerint:

Saját elhatározásunkból ünnepélyesen kijelentjük, hogy hűségesek vagyunk és maradunk Krisztus anyaszentegyházához, annak földi helytartójához, a pápához, és az apostolok törvényes utódaihoz, nevezetesen hazánkban a Magyar Püspöki Karhoz. Minden, a katolicizmust érintő kérdésben, azaz nemcsak a hit és erkölcsi, hanem az egyházfegyelmi kérdésekben is őket ismerjük el illetékes fórumnak, és ezt az öntudatos katolikus magatartást és fegyelmet magunkra nézve mindenkor kötelezőnek tartjuk, ezért döntésüket mindenkor előbb bevárjuk, és azok szerint cselekszünk. Meggyőződésünk szerint ez a magatartás segítheti elő leghatásosabban hazánk újjáépülésében való részvételünket.

Sopron, 1948. év Űrnapján

2.

Végh Anna Jusztícia nővér, az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzője igazgatójának feljegyzése 1974-ben. (Annak idején a rendőrség őt is kihallgatta.)

A szerzetesi iskolák államosítása. 1948-at írunk. Nem könnyű visszaemlékezni 36 év után erre a szomorú eseményre.

A magyar demokratikus állam (= az 1945 után funkcionáló kormányzat) az iskolák rendtartására több új rendelkezést írt elő. Egyik a *diákönkormányzat* megalakítása a közép- és főiskolákon, a tantestület tevékenységének kizárásával.

A demokrácia (= a kultuszminisztérium) ezzel némi öntevékenységre adott fegyvert a diákság kezébe – ami visszafelé is elsülhetett. A diákönkormányzat megszervezése a mi iskoláinkban – az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzőjében – is megtörtént. Az alakuló gyűlésen 1947. szeptemberében megválasztották a tisztikart, amelynek elnöke Németh Mariana, IV. évfolyamos tanuló lett, komoly, kitűnő képességű tanítójelölt. Ennek az osztálynak a főnöke Antoni M. Aristella nővér, a pedagógia tanára, a háttérből irányította tanácsaival a kezdeti megalakuláskor a növendékeket.

Már megvolt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a szerzetesi iskolák államosítási terve, de még hivatalosan nem jelent meg. Híre azonban eljutott a diáksághoz. Több szerzetesi iskolában megmozdult az ifjúság, így a

miénkben is. Nagyszabású tervre készültek az államosítás ellen. Hűségnyilatkozatot szerkesztettek, amit az elnök felolvasott az úrnapi körmenet után a Szent Mihály templom melletti Jakab-kápolna előtt.

Másik alkalommal rendkívüli gyűlést hívtak össze, amelyen megbeszéltek, hogy tüntetést rendeznek az államosítás ellen, belevonva a többi iskolákat is. A Bánya- és Erdőmérnöki Egyetem hallgatóit is felkérték önkéntes csatlakozásra. Egy megadott helyen volt a gyülekezés. Néma tüntetést rendeztek, zárt sorokban felvonulva a Várkerület Mária-szobra felé. Mielőtt a kijelölt helyre értek, a kirendelt tűzoltóság fecskendőkkel szétzavarta a felvonuló tömeget. A tiltakozásnak gyászos vége lett.

Másnap megindult a razzia a rendőrség részéről a diákság ellen. Kinyomozták, honnan indult el a szervezés. Az önkormányzat elnöke két nap múlva önként jelentkezett a rendőrségen kihallgatásra. Természetesen ott tartották, mire osztályfőnöke abban a reményben, hogy növendékét kiszabadíthatja, szintén önként jelentkezett, mindent magára vállalva. Őt letartóztatták. A két foglyot a győri törvényszékre szállították. Itt megtörtént a tárgyalás, kirótták rájuk az ítéletet, az elzárást. Közben a hős diáklányt hamarabb felmentették, rendőri felügyelet mellett szabadlábra helyezték. Egy év múlva kiszabadult a bátor pedagógiai tanár is.

Krónikánk szerint 12 diáklányunkat vitték az ÁVO-ra kihallgatásra, túlnyomórészt kereskedelmistákat. De szerdán este elvitték dr. Lányi János lelkészt is az anyaházból, akit azonban csütörtökön este hazaengedtek.

3.

Feljegyzés az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházának egykori irattárából. Szerzője nincs feltüntetve. A széleskörű helyzetkép és személyek ismeretéből arra lehet következtetni, hogy egy városát szerető hívő ember írása az eseményekhez közeli időből; és még a szerzetek feloszlata, azaz 1950.szeptember 7. előtt adhatta át írását valamilyik nővérnek. A feljegyzésből a lényeges szemelvények kerülnek közlésre.

Mi történt Sopronban 1948. június 7-én? Elmondják a „főszereplők”. Előzmények. Már hónapokkal előbb mint fagyos szél zúgott végig az országon a hír: „Államosítják az iskolákat!” Izzalomba hozta az egész országot ez a rövid mondat, de legjobban az ifjúságot. Tiszta lelkük megérezte a szörnyű mondat következményeit. Pillanatok alatt tudatára ébredtek annak, hogy legnagyobb veszélyben ők vannak. Megéreztek és fiatal lelkük egész hevével védekeztek ellene. Azonnal munkához láttak. De különös, hogy a felnőttek (szülők, pedagógusok) sokáig mitsem tudtak erről a lázas munkáról. Pedig a kisebbeket is bevonták, ők is megkapták szerepüket, amit becsülettel el is játszottak. Főrendezőik az önkormányzat diákvezetői voltak.

Úrnapi körmenet után a Szt. Mihály templom előtt a következő „Hűségnyilatkozatot” tették:

„MI, SOPRONI KATOLIKUS DIÁKLÁNYOK, ISTEN ÉS AZ EMBEREK SZÍNE ELŐTT KIJELENTJÜK, HOGY KATOLIKUS ISKOLÁINKHOZ RAGASZKODUNK. JOGTALANNAK TARTJUK A KATOLIKUS ISKOLÁK

ÁLLAMOSÍTÁSÁRA VALÓ TÖREKVÉST ÉS TELJES LELKÜNKKEL RAGASZKODUNK KRISZTUS FÖLDI HELYTARTÓJÁNAK MAGYAR KÉPVISELŐJÉHEZ, MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS-HOZ!”

Tervük nem sikerült úgy, mint szeretnék volna. Az egész körmenet alatt permetező eső a „Hűségnyilatkozat” alatt szépen megeredt. A közönség legnagyobb része hazament. Csak kevesen hallották a diáklányok fogadalmát. Az önkormányzat vezetői elhatározták, hogy megismélik. De ekkor már a fiúk, sőt asszonyok is csatlakoztak hozzájuk. Közben a levegő egyre forróbb lett. A soproni állami iskolákban is összehívták a szülőket, hogy írják alá az államosítást. De több állami iskolában sem írták alá. Az asszonyok közül nem egy férfias bátorsággal állt ki a szerzetes iskolák mellett, pedig gyermekeik állami iskolába jártak. Nem csoda, hiszen hitükről volt szó, az egyetlen erőforrásról, amely az utolsó évtized borzalmainak elviseléséhez erőt adott. És gyermekeikről, akiket enélkül az erőt adó hit nélkül akarnak felelőtlen, idegen elemek az élet küzdelmeibe bedobni. Az ifjúság megéreztette, hogy értük, földi és örök boldogságukért folyik a harc. Nem ők harcoltak most az ellenséggel, hanem az alvilág lakói az Ég Szellemeivel az ő lelkükért. Gyűjtötték az erőt a küzdelemhez. Kérték a kegyelmet Attól, Aki kétezer év óta mondja: „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!”

Június 3-án, a Jézus Szíve ünnep előestéjén a fiúk a bencés templomban, a lányok az Isteni Megváltó Leányainak templomában vettek részt szent-ségimádáson. Az Úr földi erőforrást is nyújtott annak személyében, akit a magyar népnek látható védelmezőül adott ebben az élet-halál harcban. A Bíboros Hercegprímásnak az egyházi iskolákat védő körlevelei hatására két leány (Fadgyas Sarolta IV. o. iparista és Horváth Teréz III. ker. isk. tanuló) felkereste a még soproni internálási idejéből ismert főpásztort, hogy hűségükről biztosítsák. Az az erő, amely legendás alakjából sugárzik, őket is elragadta, mert amikor hazajöttek, azt mondták: „Mióta a Hercegprímással beszéltünk, úgy érezzük, hogy a vértanúságot is el tudnánk szenvedni hitünkért.”

Június 7-én este 8 órára tűzték ki a tüntetést a következő programmal: Gyülekezés a Szt. Mihály templom előtt. Felvonulás rendezett sorokban a Várkerületen lévő Szűzanya szoborhoz. Itt el akarták énekelni a Boldog-asszony Anyánk kezdetű éneket, majd a Hűségeskü következett volna. Végül a kongreganista induló és a Himnusz.

A terv az ellenfél fülébe jutott. A vezetők kiadták a parancsot: „A tűzoltóság vonuljon ki fecskendőkkel!” Szegények! Azt gondolták, hogy azt a tüzet, amelyet a Szentlélek gyújtott az ifjúság lelkében, földi vízzel el tudják oltani! Méghozzá, ha ellenséges kéz ontja azt a vizet! A diákság is megtudta a tervet. Természetesen ez csak olaj volt az amúgy is már eléggé magasan lángoló tűzre. A következményeket vállalva megindultak június 7-én este 7 órakor a gyülekezés helyére a Szt. Mihály templomhoz. Legtöbben édesanyjukkal, testvéreikkel mentek. Az otthonmaradt szülőknek tisztelettel, de

határozott hangon bejelentették: „Mi most tüntetni megyünk!” Mikor az aggódó édesanyák azt a megjegyzést tették: „Édes gyermekeim, gondoljátok meg, mit tesztek! A kedvesnővérekről soha senki sem mossa le, hogy ők biztattak benneteket fel!” Azt felelték: „Mi nem tanácsot kérünk, mi csak bejelentjük, hogy tüntetni megyünk.” (Az önkormányzat eredménye.)

Az orsolyitáknál litánia után Tóth főtitisztelendő úr kihirdette: „Mindenki menjen haza! Ne csináljanak semmit!” A Szent József Intézetben a kapukat lezárták. Minden hiába! A zárt ajtók nem képeztek akadályt a lányok előtt. Létrát kerítettek, és egy óvatlan öt percben átmásztak a kerítésen. Ideje is volt már, mert a városon átszáguldott a hír: „A Szent Mihály templomtól a rendőrség szétverte a tömeget!” Baumgartner Pál, a diákönkormányzat vezetője (VII.o. bencés gimnazista) intézkedett: „Mindenki a bencés templomhoz menjen!” A tömeg csakhamar a Szentháromság szobor köré gyülekezett. A hívek litániáról jöttek ki. A bencés igazgató kérte a népet, hogy oszoljon szét, mert a következményeket nekik kell viselniük. De szóval már nem lehetett megállítani a tömeget. Leányaink, akiket a fiúk zárt sorokban védtek, mint a vadmacskák ugrottak a fiúk elé. A Kolostor utcát elzáró rendőrök kordonját széttörték és így megnyílt a tömeg részére az út. A rendőrök (legnagyobb részt a lányokhoz hasonló „fekete reakcióso”) elismeréssel adóztak a bátor lányoknak: „Ezek aztán lányok!” – mondták hangosan. – A felszabadított utcán hömpölygött a tömeg a Széchenyi tér felé. Mire a térre értek, már rendezett sorokban, fegyelmezetten vonultak a Domonkos templom felé.

A Hűség-zászló előtt meglassították lépteiket és rázendítettek a Kongreganista indulóra. Több száz torok harsogta: „Égi vezérünk, győzni remélünk! Mert Te velünk vagy és mi Tevéled!” A kommunista székház ablakai megteltek kétségbeesett arcokkal. Az „Égi Vezértől” annyira megijedtek, hogy az egyik vezető azonnal a Minisztériumba telefonált: „Sopronban tüntetés van... Mit tegyünk?” ... „Lőjetez közélük!” – hangzott a válasz.

Közben a tömeg elért a Várkerületen magasan álló Szeplőtelen szobor elé. Itt a „Boldogasszony Anyánkat” énekelték. Ekkor már működésbe hozták a fecskendőt, amelynek tömlői erősen használtak voltak, és jobbra-balra eresztettek. „Isten áldd meg a magyart!” – hangzott a Himnusz a tüntetők ajkáról, miközben hullott rájuk a zápor. Majd tele torokkal harsogták: „Éljen Mindszenty!” Hosszan tartott az éljenzés, a vízuhatag pedig állandóan hullott a tömegre. A fiúk elöl álltak, védtek a lányokat a víz ellen. Különös, mintha az ég is védeni akarta volna drága gyermekeinket, ezen a napon kellemes meleget árasztott hosszú, hideg, szeles napok után.

Közben sok érdekes epizód történt. A detektívek serege cirkált a tüntetők között és melegen „érdeklődött”, hogy kik rendezték ezt a tüntetést. Egy kis bencés diáktól is megkérdezte egy ilyen „bácsi” kedvesen mosolyogva: „Mondd, fiaskám, melyik tanár úr rendezte ezt a tüntetést?” A gyerek hevesen azt felelte: „Meg ne mondja a tanár úrnak, hogy itt voltam, mert ha megtudja, felpofoz!” Ki rendezte? ... Ki rendezte? – kérdezték a fiúktól, lányoktól. – „Az önkormányzat” – hangzott a határozott válasz. Mi az? – kérdezték a nyomozók. (Elhisszük nekik, hogy nem tudták, mi az, hiszen

még sok pedagógus sem tudta.) A tüntetésen ott voltak nemcsak a szerzetesi iskolák növendékei, hanem az állami fiú- és leánypolgárié, az állami leánygimnáziumé; az összes soproni iskolából voltak tanulók, még az evangélikus képzőből is. Mindenki harsogta: „Éljen Mindszenty!” A vízzuhatag pedig csak ömlött-ömlött, míg végre egy fiú ügyes mozdulattal elvágta a tömlőt. Ekkor a víz visszaömlött a tűzoltókra. Még vizesebbek lettek, mint a tüntetők. Közben a rendőrség sortűzet adott a levegőbe. A detektívek, rendőrök szedték össze az embereket. Egy kb. 10 éves kisdíákot két géppisztoly között kísérték. Túl hangosan éltette a Hercegprímást. A gyerek azt kiabálta a kísérőinek: „Lőjenek agyon, de akkor is »Éljen Mindszenty!«” A rendőrség nem bírta a tömeggel. Nem csoda, hiszen közülük többen is azt mondták: „Csak nem bántom őket, mikor az én gyerekeim és a feleségem is köztük vannak.” Végre mégis sikerült a tüntetők egy részét beszorítani az Árpád utcába. Közben a mikrofon harsogta, hogy a 12 éven aluliak hazamehetnek. De nem akartak mozdulni. Egyik kisfiútól megkérdezte a rendőr, hány éves. „Egy hónapja múltam 12” – felelte a kis srác vigyorogva. Különbön is jól kivették részüket a munkából. Szórták a röpcédulákat. Ehhez hasonló feliratúak voltak: „Mi járunk iskolába, nem Ortutay” „Olyan iskolába járunk, amilyenbe mi akarunk.” „Éljen Mindszenty!” Később már a 20 éven aluliak is szabadon hazamehettek volna a mikrofon engedélye szerint. De nem azért kezdték el, hogy ilyen könnyen abbahagyják. Rendületlenül imádkozták az asszonyok a rózsafüzért, majd rázendítettek a kongreganista indulóra: „Égi Vezérünk...”

Igen sok embert bekísértek a városházára, a rendőrségre. De legnagyobb részüket hamarosan hazaengedték. Egész éjjel folyt a kihallgatás. A hatalmon lévők ijedelme túl nagy volt. Idegen rendőröket kértek segítségül. A soproniakban úgy látszik, nem bíztak. Jöttek is hamarosan kétszázan, de nem valami nagy buzgósággal. Azóta is járják a várost gumibotokkal.

Másnap ismét bevittek egy sereg embert a Kossuth Lajos utcai rendőrségre: férfiakat, asszonyokat, fiúkat, lányokat, majd papokat, apácákat. Voltak olyanok, akiket kétszer, háromszor is bevittek, aztán megint kiengedték őket. Behívtak hat tűzoltót is, akik nem jelentek meg a tüntetésen fecskendezni. Mikor megkérdezték tőlük, miért nem voltak ott, azt felelték: „Mert nem volt lelkünk gyerekeket locsolni!” A gyárakból elbocsátottak munkásokat, munkásnőket, akik részt vettek a tüntetésen.

A délelőtt folyamán az izgalom nőttön-nőtt. A szabadon maradt diákok munkához láttak. Az orsolyita növendékek választ írtak a Soproni Újságnak, amely szörnyű felháborodással és rettentően kiforgatva írta meg az esetet. A választ persze nem fogadták el. A diákok pedig szétküldték a lapot társaiknak az ország több részébe ezzel a megjegyzéssel: „Ezt csináltuk mi!... És ti? ...” A Soproni Újság egy későbbi száma nem átalotta azt írni, hogy „A diákok a földreform ellen tüntettek”. Minden iskolában megmozdultak fogolytársaiért a diákok. Még a kis polgáristák is el akartak menni. Előzetesen megkérték, hogy elmehessenek. Természetesen nem kaptak engedélyt, és szigorú őrizet alá kerültek. Az állami leánygimnáziumban a lányok kijelentették az igazgatónak, hogy elmennek a politikai rendőrségre tüntet-

ni, hogy engedjék ki azokat, akiket bevitték. Éppen náluk volt a szombathelyi főigazgató. Éktelen haragra gerjedt és meghagyta az igazgatónak, hogy járja körül az osztályokat, és tudja meg, kik voltak tegnap a tüntetésen. Persze nem állt fel senki. Azaz, hogy egy mégis felállt a VII. osztályban. Egy magas nyúlánk leány – Kamenszky Melitta – és bátran kijelentette: „Igazgató úr, én ott voltam.” – „Üljön le!” – mondta az igazgató. – „Nem ülök le, mert ott voltam.” Az igazgató kihívta és négyszemközt próbálta rábeszélni, hogy legalább azt ígérje meg, ha bemegy a főigazgató az osztályba és megkérdezi, ki volt ott, nem áll fel. De a leány keményen kijelentette: „Felállok, mert ott voltam, és nem hazudok. Azt se bánom, ha kicsapnak. Akkor jövőre elmegyek az Orsolyitákhoz, ha pedig nem tanítanak, akkor nem maturálok. De felállok, mert ott voltam.” – „Ez a leány megőrült” – mormogta az igazgató, és otthagya. A főigazgató úgy látszik közben meggondolta a dolgot, mert nem járta végig az osztályokat.

Megkezdődtek a kegyetlen vallatások a politikai rendőrségen. Mindenáron papokat és apácákat akartak horogra keríteni. Semmiféle eszköztől nem riadtak vissza, csakhogy céljukat elérjék. Vallatási módszerük minden vádlottnál ugyanaz volt. Először is: hosszú időn keresztül egyfolytában vallattak egy áldozatot; a legtöbbet éjszaka is. A vallatók felváltották egymást; négyen-ötvenen vallattak egyet. Ez alatt le sem ülhettek. A fáradsághoz járult a szomjúság, éhség, majd az ijesztgetés: tizenöt évi börtön... Andrássy út 60... a leányoknak legdrágább kincsük elvesztése. A fiúkat úgy megverték, hogy az ütésnyomok elszínesedtek, feldagadt az arcuk. És mégis állták rendületlenül, mindent magukra vállalva, senkit ki nem szolgáltatottak. A fiúk úgy tettek, mintha a lányok Diákönkormányzatának a vezetőit nem is ismernék. Viszont a lányok, amit csak tudtak, mindent levettek a fiúkról. Tudták, hogy azoknak a sorsa sokkal nehezebb az övékéénél. Ettől a sok kínzástól egyetlen aláírással megszabadulhattak volna. Csak azt a jegyzőkönyvet kellett volna aláírniuk, amelyet a „nyomozó urak” a saját szájuk íze szerint megfogalmaztak: „Apácák és papok biztatására tüntettünk. Az államosítás mellett vagyunk.”

Egy teremben voltak fiúk, lányok. Sem pad, sem szék nem volt, hogy leülhettek volna. Még a padlóra sem ülhettek le, annyira olajos volt. Igaz, később már nem törődtek vele és ültek. Végre az egyik élelmes leány felfedezett valahol padokat és bevitték, amikor egy jobb szívű rendőr vigyázott rájuk. De csakhamar berontott egy nyomozó és rájuk kiáltott: „Álljanak fel és forduljanak a fal felé!” – „Most agyonlőnek bennünket” – gondolták.

Az egyik egyetlenista azt mondta: „Lányok, fiúk, papokról, apácákról egyetlen szót sem! Ha agyonütnek bennünket, akkor sem.” „Aki bemegy kihallgatásra, Dicsértességgel köszönjön!” Ez a fiú, mikor bement, Dicsértességgel köszönt (de a többi is). Nem fogadták el. „Persze nem katolikus” – mondta a fiú hangosan és tovább folytatta: „Hogyan is köszönnek a protestánsok? Már eszembe jutott: Erős vár nekünk az Isten! No, erre se tudja mit kell felelni?” – Csak gumibottal tudtak válaszolni.

Vallatás közben az egyik leány vizet kért. Azt felelték: „Nem kap.” – „Akkor nem kapok – felelte – úgy is jó lesz.” Később pohárka pálinkát

kínáltak neki, de ő nagyon határozottan visszautasította. Azután vízzel kínálták. Ekkor azt mondta: „Vizet is csak úgy iszom, ha én magam kimehe-
tek a vízcsaphoz. Ugye, örülnének, ha meginnám azt a vizet, amibe ki tudja,
mit kevertek, hogy azután a szájuk íze szerint beszéljek.” Úgy látszik,
tervüket eltalálta, mert nem ihatott a csapról. Ugyanennek a leánynak
kitűzött kongregarista érmét letépte a nyomozó és rátaposott. A leány felvet-
te, megcsókolta és azt mondta: „Jegyezze meg őrnagy úr, Isten nem ver
bottal.” „De én igen” – felelte dühösen az „őrnagy úr”, és működött a gumi-
bot. Az „őrnagy úr” úgy látszik belefáradt a vallatásba, mert felváltotta egy
elegánsan kiöltözött jampec. Mindjárt azzal kezdte: „Magának nagyon szép
szemei vannak.” „Úgy tudom, nem a szép szemeimért hoztak ide.” – „Fog
még maga sírni is.” „Akkor se ön sír.” – „Én megfoszthatom a szüzességétől.”
„A jó Isten ezt nem engedi meg.” A vallató kitépte a rózsafüzért a leány
kezéből és az ablakdeszkára dobta. „Miért izgatja ez az ima, amikor úgy sem
hisz az erejében?” – kérdezte a leány. „Ne imádkozzon – ordította – a törvény
ellen lázított.” – „Úgy tudom, az iskolák államosítása még nem törvény,
tehát nem véhettem a törvény ellen.” – „Tudja, hogy mehet Márianosztrára
15 évig?” „Legalább azt is meglátom. De úgy tudom, oda csak nagykorúakat
vihetnek.” Később Andrassy út 60-nal ijesztgette. „Az előbb még Márianosz-
trára küldött, most meg már Andrassy út 60-ba. No, mindegy.” – „Miért védi
annyira a szerzetesi iskolákat?” „Mert látom a különbséget a szerzetesi és az
állami iskolák között.” – „Milyen különbséget?” „Hogy csak egyet mondjak:
Mi most itt vagyunk, fiúk, lányok. S vannak köztünk állami iskolákból valók
is. De eddig azokkal senki sem törődött. A zárdából pedig azóta állandóan
küldik az ennivalót, kivétel nélkül mindnyájunknak. Nem kérdezik, hány jár
közülünk állami iskolába vagy milyen vallásúak vagyunk. És így van ez
mindenben.” Vallatás közben bejött egy másik detektív is és „Szabadság”-gal
köszönt. „Azért vagyok én most itt, mert szabadság van.” – „Maga hisz
Istenben? Én csak azt hiszem, amit látok.” „Őrnagy úr az eszét sem látja,
mégis elhiszi, hogy van?” – „Üljön le!” (Plüss fotój volt a szobában.) „Nem
akarok poloskákat hazavinni.” – „És ha nem megy haza?” „Akkor sincs
kedvem összeszedni őket.” – „Miért harcolnak úgy a szerzetesi iskolákért,
mikor a hitoktatás úgy is megmarad?” „Nem régen mondta, hogy nem hisz
Istenben, akik pedig nem hisznek, azok a hittanoktatást is el fogják dobni.”
– Este 9 órától hajnalig vallatták ezt a kis elsős licista lányt. Már virradt,
mikor átvezették az udvaron, vissza a többi közé. Elkezdte szavalni: „Emel-
kedik már a nap a hegyek fölé...Kelj fel párnáidról, özvegy Pókainé!...” „Mi az,
megőrült?” – kérdi a detektív. „Dehogy örültem meg, csak ez a vers nagyon
ideillik.” – „Milyen vers ez?” „Hát nem járt iskolába, hogy még ezt sem
ismeri?” – „Ki rendezte a tüntetést?” kérdezték egy másik leánytól. „Az
önkormányzat.” – „Mi az önkormányzat?” „Fegyver, amit önök adtak a ke-
zünkbe.” (Akiknek az agyából kipattant, az önkormányzat eszméje, való-
színű nem ezt az eredményt akarták elérni vele.) „Mi a demokrácia?” „A nép
akarata.” „De hát a nép akarata az, hogy most én itt legyek?”

A fiúk feleletei:

„Ki Mindszenty?” „Magyarország Bíboros Hercegeprímása, Esztergom érseke, a legnagyobb magyar, akire mindenki szeretettel, bizalommal és büszkeséggel tekint.” Egy evangélikus fiútól gúnyosan megkérdezték: „Maga is Mindszenty imádó?” „Én Istent imádom, Mindszentyt tisztetem.” – „Mit tart róla?” „Az egyetlen magyar ember, aki ma meg meri mondani az igazat.” A vallatás során azt mondta az egyik nyomozó: „Tudjuk, hogy nem az apácák, nem a papok, nem a püspökök, nem a hercegeprímás és nem a Szentatya áll az ifjúság mögött. A szálak a Vizeken túlról jönnek. De mi megkeressük ezeket a szálakat. Meg is mondta az egyik fiúnak: „Idegen segítséggel dolgoznak.” „Az ellenség is idegen segítséggel dolgozik, az oroszéval.” (Drága magyar Fiaiink, csak bele ne kapaszkodjatok azokba a Tengerentúli szálakba, mert attól félünk, mindjárt a tenger fenekére pottyantok.)

Az őrnagy kétségbeesetten telefonált a Minisztériumba: „Nem megyek semmire...Még ilyen ifjúsággal, mint a soproni, sehol sem volt dolgom.”... (Áthallatszott a beszélgetés a másik szobába, ahol a vádlottak voltak.)

És mi, soproniak, erre nagyon büszkék vagyunk „őrnagy úr”! Ijesztgethettek Márianosztrával, Andrásy út 60-nal, internálótáborral. Működésbe hozhatták a gumibotokat. Fiaiink és leányaink álltak rendületlenül. Egyetlen egy sem volt, aki méltatlan lett volna a katolikus és a magyar névre. Véres, dagadt arccal, dagadt kezekkel, lábakkal volt erejük még ahhoz is, hogy Latabár-adomákat beszéljenek egymásnak az „őrnagy úr” bosszantására. (Vádként ezért vitték őket internálótáborba) Az evangélikus fiú megkérte: „Őrnagy úr, legyen szíves, hozassa el az ágyamat, már olyan álmos vagyok.” Egy leány: „Őrnagy úr, engedjen át a templomba, áldozni szeretnék. Nem is ettem, bűnöm sincsen, áldozhatnék. Ha nem bízik meg bennem, hogy visszajövök, adjon mellém két rendőrt.” Kívánságát mindannyiszor megismételte, valahányszor az „őrnagy úr” átment a szobán. Csak azért, mert látta, hogy bosszantja vele. Egy VII. és egy VIII. osztályos bencés diáktól megkérdezték, milyen pályára lépnek. Mindkettő azt felelte: „Papok leszünk, méghozzá bencések.” Ezért is megverték őket.

Három napig tartott az ördögi komédia. Június 11-ére virradó éjjel 2 órakor hatalmas teherautó állt meg a politikai rendőrség előtt. Nyolc vádlottat vittek el egyelőre Győrbe. A többiit előző nap estig hazaengedték. Mikor az autó elindult, ismét emelkedett már a nap a hegyek fölé...- Szegény magyar nép! Hányszor emelkedik még a nap a hegyek fölé úgy ebben a szomorú hazában, hogy Pókainé lelkével járod a történelem útját?

Az államosítás megtörtént... A magyarság lelkét azóta kétségbeesítő gondolatok göytrik. Mi következik az államosítás után?...

4.

Antoni M. Aristella nővér, az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzőjének egykori tanára, a IV. osztályos tanulók osztályfőnöke 1989-ben a következőket mondta el az adatgyűjtőnek.

Iskolatörténeti ügyben kerestem fel M. Aristella nővért. Úgy nyilatkozott, hogy tanítónőképzős növendékei négyszer szerveztek tüntetést. Először 1945-ben, miután Böck János hitoktatójukat, a volt tábori lelkészt fegyveresen kísérték el hittanóráról, mert elesett katonáink tiltott tisztelete miatt „Nem hősök?” címmel cikket írt, amely megjelent a Soproni Újságban. Két nap múlva, november 9-én tanítványai csendes felvonulást rendeztek az internálási hely körzetében. A második tüntetést ugyancsak a hitoktató kiszabadításáért szervezték, de ez már nagyszabású volt. Részt vettek ebben nemcsak a bencés diákok, hanem úgyszólván minden iskolából – szabadon bocsátását követelve. Ez alkalommal a rendőrség már működésbe hozta a gumibotokat, de biztató is akadt köztük.

A harmadik tüntetés 1948-ban az iskolák államosítása ellen lett volna az úrnapi körmenet után. (A diákönkormányzatnak ekkor már kétéves múltja volt.) A katolikus hetilapban megjelent újságcikk, amely a budapesti egyetemisták hűségnyilatkozatát hozta, kezébe került a lelépett és az új diákönkormányzati elnöknek. Ennek alapján megszerkesztették a sajtójukat. Úgy vélték, hogy Sopronban is a főiskolások adhatnának nagyobb jelentőséget a hűségnyilatkozatnak a körmenet utáni felolvasással. Az ottani önkormányzat azonban csak felerészben fogadta el a tervet. Ezt Németh Marianna csak közvetlenül Úrnapja előtt tudhatta meg. Problémájával az esti órákban szaladt osztályfőnöknőjéhez, aki higgadt véleménnyel annyit mondott: akkor ki kell hagyni őket. Megoldásként azonban rövidre írta a hűségnyilatkozatot, és átadta Mariannának, aki öntudatos felelősséggel így vette át: „Ezt én írtam.” M. Aristella nővér sajátos humorával hozzáfűzte: „Én meg fogalmaztam.” Meghagyta még Mariannának, hogy a körmenet után felvonulási rendben jöjjenek vissza a Kossuth Lajos utcai óráig. Különben is a díszmagyart a zárdában kellett levetni.

A növendékek munkája volt még a nap folyamán, hogy a hűségnyilatkozatot a többi templomajtóra is kitűzték. Sőt egyet egy faliújságra is kitűzött valaki. Ezt a tényt M. Aristella nővér a börtönben tudta meg, ahol azt megmutatták neki, hozzátéve, hogy a harmadik nap találták meg.

A június 7-i tüntetés előzményeiről annyit mondott M. Aristella nővér, hogy a feszültséget a családokból hozták magukkal a tanulók, mert a szülők munkahelyein aláírásokat gyűjtöttek az iskolák államosítását követelve. Neveléstan órán mondták tanítványai, hogy tenni kell valamit. Ő pedig helyben hagyta, hogy akkor tegyenek.

Az asszonyok szerveződéséről Aristella nővér Barnáné optikus üzletasszonytól szerzett tudomást. Őt a polgári iskola magánúton való letételére készítette fel. Történetesen a tüntetés előtti napokban is volt órája vele. Ekkor mondta el, hogy az államosítás miatt presszionált, de az egyházi

iskolákhoz ragaszkodó szülők örülnek, hogy a lányok csinálnak valamit, és hogy az asszonyok is kivonulnak. Ezt majd a Jézus Szíve körmeneten (június 6.) szélesebb körben terjesztik.

Dr. Lányi János lelkész ugyan már megkapta a hatósági engedélyt a Jézus Szíve körmenet megtartására, de telefonon visszavonták. Lányi atya válasza: délelőtt a 10 órás szentmisén kihirdeti, annál is inkább, mivel triduummal készültek a körmenetre. A kihirdetésbe a rendőrség nem ment bele. A körmenetet megtartották.

Június 8-án Marianna kis táskájával megjelent a Ferenczi János utcai zár-dában, mert a Bécsi utcai otthonának, a Mária Josefinumnak prefektája – az intézet háborgatásától tartva -, osztályfőnökéhez küldte. Neki elmondta, hogy megfigyelés alatt van. A szétvert tüntetésről hazaérve, még egyszer kiment az utcára, és az intézet melletti lejtős úton elejtegette a megmaradt tiltakozó cédulákat az iskolák államosítása ellen. Egyszer csak egy gumicipős nyomozó szólította meg hátulról: „Kisasszony, elvesztett valamit.” Persze addigra már meg is nézte, mi van ráírva. Majd folytatta: „Ilyeneket nem szórhat el.”

„Miért ne szórhatnám a saját írásomat?” – kérdezte Marianna. „Mert ezek röpcédulák. Hol van az engedélye röpcédulák terjesztésére?” A nyomozó bekísérte Mariannát, de még este ki is engedte. A tüntetés napján leányokat nem szedtek össze, csak fiúkat.

Nappal azután keresték is Mariannát hol az intézetben, hol a zárdában, M. Aristella nővért is kikérdezték, volt-e iskolában Marianna. Válasza: úgy tudja, hogy nem, de kérdezzék meg osztálytársait. Így mentek az iskolába is, ahol az osztálytársai természetesen nemmel válaszoltak a kérdésre. Aristella nővér valóban rejtekhelyet szerzett Mariannának, a nyomozók kérdései azonban mindig hagytak egy kis rést, amibe megfért a kitérő válasz.

Szerdán, amikor Marianna megtudta Aristella nővértől, hogy az iskolából több diáklányt bevettek kihallgatásra, felelősséget érezve értük, szó nélkül távozott a zárda templomán keresztül. Mikor pedig M. Aristella nővér Mariannának hült helyét találta, ő is önként ment a rendőrségre, hogy mentse Mariannát.

5.

Polán Géza Hildebrand bencés gimnáziumi tanár visszaemlékezése, 1997. január 2-án foglalta írásba. A tüntetés idején a bencés gimnázium VIII. osztályos, érettségi előtt álló tanulója volt.

1948. júniusának első napjai a szóbeli érettségi vizsgára való készüllet ideje volt. Az iskolával, diáktársakkal kapcsolat már nem volt. Így a diákönkormányzattal sem. Ezért a készülődő tüntetésről közvetve értesültem. T.i. édesanyám tagja volt a női Mária-kongregációnak, és a tüntetés napjának délelőttjén (vagy kora délután?) említést tett, hogy a Szt. Mihály-temető előterében gyűlés lesz az iskolák államosítása elleni tiltakozásul. Az érettségi készülletti időben szinte mindennapos gyakorlatom volt, hogy a délután

második felében sétáltam, és felkerestem egy osztálytársamat az érettségi anyag tanulása közben felmerült nehézségek megbeszélésére. Ő a Templom utcában lakott, a Bencés-templommal rézsút szemben. A megbeszélés után betértem a Bencés-templomba, ahol három napos szentbeszéddel egybekötött litánia volt. Arra már egyértelműen nem emlékszem, hogy eredetileg is szándékom volt-e ezen részt venni. Az I-VII. osztályosok mind jelen voltak.

Amikor a litánia végeztével a templomból kijöttünk, a templom előtti tér zsúfolásig telve volt asszonyokkal, akik a Templom utcán keresztül a főposta felé vonultak, különösebb alakzat nélkül. (Legalábbis ez volt a benyomásom.) Utólag tudtam meg, hogy a Szt. Mihály temetőből jönnek. A gimnázium igazgatója, dr. Garami Elek, a templomból osztályonként kijövő diákokat igyekezett a menettel ellenkező irányba terelni, eredménytelenül...

Először a gyalogjárón követtem a menetet, ami fokozatosan nőtt, és a leányiskolák is „besorakoztak”. A fiúiskolák közül „testületileg” csak a Bencés Gimnázium tanulói voltak ott. Legjobb tudásom szerint a diáklányok is a soproni egyházi leányiskolák tanulói voltak. A Széchenyi téren tudtam meg, hogy a tüntető menet az iskolák államosítása ellen tiltakozik és a Várkerületen lévő Mária-szoborhoz vonul. Volt-e további célja, nem tudtam. Nem hivatalosan szó volt arról, hogy ott a nyilatkozat felolvasása lesz. A menet élén a fiú- és leánydiákok haladtak. A vezető diákfiú a Bencés Gimnázium Diákönkormányzatának vezetője, a VII. o. Baumgartner Pál volt. A menetet két gyalogjárón egyre növekvő tömeg követte... (Kíváncsiskodók?... hozzátartozók?) Emlékezetem szerint a menet vezényelt jelszavakat nem kiabált, a résztvevők számára mérve nem volt zajos.

A Mária-szobornál rendőrök és egy tűzoltófecskenő várta a menetet. A menet élén haladó diáklányt és az említett Baumgartner Pált egy rendőrtiszt követésre szólította fel. Később az őrszobán találkoztam velük. Szószereinti pontossággal nem tudom felidézni, hogy milyen módon, a rendőrség részéről a feloszlásra való felszólítás történt... A menet ezt nem teljesítette, és nem szervezeten, de ekkor részünkről alkalmi hangoskodások elhangzottak. (Szerintem a tömeg nem mozdult volna, és egy bizonyos idő után, ha lassan is, de szétoszlik.) Mikor a tűzoltófecskenő vízsugarakat bocsátott a tömegre, újra csak szervezetlenül, de egyre erősebb hangoskodás kezdődött részünkről, inkább humoros, mint indulatos hangnemben. Az utcán járkálók részéről is elhangzottak bíráló észrevételek, többeket bekísértek. Azt láttuk, hogy a tömlő több helyen lyukas, és a vízsugarakat irányító tűzoltó ívelten engedte ránk a vizet. Június lévén, a dolgot humoros oldaláról fogtuk fel... Természetesen nem maradtak el a diákos hangszerelésű „értékelések.” Az „öntözésnek” csak annyi hatása volt, hogy a hangulat spontán paprikásabbá lett...

A vízsugár hatástalanságának láttán a rendőrség a levegőbe ismételten sortüzet lőtt. Erre sikítózás, kiabálás kezdődött. A menetben hátrább lévők feltehetően nem látták, hogy a fegyverek csöve felfelé irányul, és arra gondolhattak, hogy a tömegbe lőttek. A zárt sorok lazulni kezdtek, és ekkor a rendőrök csoportokra szaggatták a tömeget. Én egy csoporttal az Árpád utcába szorultam. A kiabálás, a hatóságokra szitkok szórása folytatódott. Eb-

ben nekem is részem volt. Egy civil ruhás rendőr mellém lépett, kiszólitott a csoportból, és egy fegyveres, egyenruhás rendőrrel a városházán lévő őrszobára kísértetett. Itt már többen voltak. Közülük személyesen csak Baumgartner Pált ismertem.

Az alagsori őrszoba meglehetősen hűvös volt. A rajtam lévő alsó- és felső ruha csuromvizese volt. Az éjszakát itt töltöttük. Hajnali félhomályban kísérték át bennünket a Kossuth Lajos utcai rendőrségi épületbe. Egy nem utcafrontra néző, emeleti helyiségbe irányítottak, itt fapadok voltak, leülhetünk, ellentétben azzal, hogy az említett őrszobában az éjszaka nagyobb részét állva töltöttük. Reggelre szigorodott az őrizet, megtiltották a beszélgetést, kihallgatásra kísérték bennünket egyenként, és a visszatérés után a már kihallgatottakat elkülönítették a többitől.

Az én kihallgatásomat hárman végezték, de úgy, hogy volt idő, mikor egy volt a kihallgató, máskor kettő, majd három. Felváltva kérdezgettek, volt, aki szemben állva, más mögöttem. Nem tudnám megmondani, meddig tartott, de úgy gondolom másfél-két órát. Közben abbahagyták, teljesen magamra hagytak vagy közömbös dolgokról kérdezgettek. A kérdések arra irányultak, hogy kik lehettek a tüntetés szervezői. Nem fogadták el azt az állításomat, hogy otthonról, a részvétel szándéka nélkül indultam el, és csak a helyszínen csatlakoztam. A kihallgatás hangneme egyre fenyegetőbb lett, hol állnom, hol ülnöm kellett, kézzel, majd gumibottal vertek, belém rúgtak. Az volt a benyomásom, hogy ők ettől függetlenül tudták, hogy a szervezésben nem volt részem, de valami számukra hasznos adatot reméltek a faggatásból. Közben „irányt” változtattak: a múlt és a jelen egyházi életéből botrányos dolgokat hoztak elő, tanáraink botrányos életéről beszéltek. Előkerült, hogy már novicius jelölt vagyok, ezt nevetséges színben igyekeztek feltüntetni. Mivel ismeretségi körömből senkit sem tartóztattak le, úgy gondolom, a tüntetés szervezésével kapcsolatban tőlem használható adatot nem kaptak.

Beidéztek ugyan dr. Jávor Egon bencés hittanárunkat. Utólag tudtam meg tőle, hogy azzal fogadták, hogy rávallottunk (t.i. Baumgartner Pali és én), de kihallgatás után elengedték. Mindenképpen szerettek volna az iskola tanári karából valakit „indokoltan” letartóztatni. Semmiképpen sem akarták tudomásul venni, hogy a diákok tanári biztatás nélkül vonultak az utcára.

Már nem emlékezem, hogy kedden vagy csak szerdán érkezett-e meg Sopronba egy rohamrendőr különítmény. Utólag, az internálásból való szabadulás után hallottam, hogy két napig ostromállapot volt Sopronban. Csak annyit láttunk, hogy némileg más az egyenruhájuk, komolyabb fegyvereik vannak, acélsisakot viseltek, őrzésünk hangneme nyersebb lett, legalább is az első nap. Mikor azonban látták, hogy az őrzésükre bízottak zöme diák és diáklány, enyhültek. Az utóbbiakkal igyekeztek beszélgetni. Úgy mondták, hogy Szegeden oszlattak szét egy diáktüntetést. (Azt nem tudom, hogy ez mi volt.)

Közben sorra hozták be hosszabb-rövidebb időre a legkülönbözőbb személyeket, ismerősöket és ismeretleneket. Úgy gondolom, ismert, hogy kiket, és az én ügyemhez nem volt közük.

Csütörtökön (jún.10.) befejezték a kihallgatásokat, velem együtt 7 személyt tartottak fogva. (Lásd újságcikk.) Ezek közül személyesen ismertem

Baumgartner Palit, dr. Legény Jánost, aki gimnáziumunkban óraadó tanár volt, ha engem nem is tanított. Látásból ismertem Radics Józsefnét és dr. Németh Alajos hittanárt. Még aznap estefelé (de lehet, hogy pénteken hajnalban) Győrbe szállítottak bennünket teherkocsin. Itt a Baross-híd nádorvárosi lejárójánál lévő Skoda-villába vittek. Akkor ez rendőrségi épület volt. Itt kaptuk meg a rendőrbírói ítéletet. Szombaton, június 12-én a dél-budai internálótáborba szállítottak bennünket tehergépkocsin.

A kézhez kapott, és viszonylag sok rendőrségi dokumentumból a fontosabbak a következők: rendőrbírói elítélés, szabadulólével az internálótáborból, rendőri felügyelet alatti jelentkezés – összesen 142 – pecsétes igazolása, rendőri felügyelet megszüntetése.

6.

Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1997. január 14-én írásbafoglalt visszaemlékezése. Az 1947/48-i tanévben az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzője IV. évfolyamos tanulója, a diákönkormányzat elnöke és a nővérek Mária Jozefineum-i internátusának növendéke volt.

Az elmúlt hetekben tudatosan, és tudat alatt kutakodtam emlékeimben, hogy a tüntetés kezdeményezőire nézve megvilágosodjam, sajnos sikertelenül. Amennyire biztos vagyok abban, hogy a hűségnyilatkozat szándéka Csermely Magdiban és bennem alakult ki, megvalósítója pedig osztálytársaim közreműködésével jómagam voltam, – igen, a Szent Mihály templom kertjében a kápolna lépcsőjén történt nyilatkozat-felolvasással, majd a kartonlapokra írt szöveg helybeli és más templomkapukra való kifüggesztésével – viszont nem tudok semmi biztosat mondani a tüntetés kezdeményezőiről. A tüntetés szervezésében azonban részt vettem, amely abból állt, hogy egyházi iskolákat felkerestem, a tüntetés idejét, a gyülekezés helyét közöltem és kértem a tüntetésben való részvételüket. Ez tény, ám képtelen vagyok visszaemlékezni arra, hogy melyik egyházi iskolákat kerestem fel, és ott kikkel beszéltem.

Halványan és elmosódottan emlékezem arra, hogy egy fiúközépiskolát felkerestem, ahol egy diákfiúval beszéltem, – tétélezzük fel: a diákelnökkel –, akinek fejbőlintására és csendes komolyságára emlékezem. Szinte szó nélkül vette tudomásul a közölteket. A helyszín?

Hajlok arra a feltevésre, hogy a bencés gimnázium volt. Feltételezem továbbá – de még ennyi emlékképem sincs róla -, hogy a saját, azaz az Isteni Megváltó Leányainak iskoláiban hasonló módon szerveztem a tüntetést, pl. a Ferenczi János utcában a Szent József Intézet épületében lévő és működő iskolákban (óvónőképző, kereskedelmi és ipari iskola). Szóltam továbbá az egyetlen soproni főiskolás ismerősömnök is, akinek az arcára valamiféle ellenkezés ült ki. (Erre bezzeg emlékszem!)

Boross Jenőné *Horváth Teréz* 1990. november 28-án és 1996. október 12-én írásbafoglalt visszaemlékezése.

Nem tudtam, milyen nagy fába vágom a fejszemet, amikor vállalkoztam arra, hogy – nagy idők kis tanújaként – papírra vessem emlékeimet azokról az eseményekről, amelyek a mi életünket, az akkori ifjúságét és az utánunk következő nemzedékek sorsát befolyásolták.

Azért is nehéz, mert 1934-től, óvodás koromtól 1948-ig voltam növendéke az Isteni Megváltó Leányai soproni intézetének, tehát a zárda nekem valóban a második otthonom volt.

Itt tanítottak meg mindarra, amiből az én generációm sok-sok tagja képes volt erőt meríteni, szinte ingyen dolgozni, más baját előbbre tenni a saját gondjánál. Tiszteességre, becsületre neveltek, az irodalom és a zene szeretetére és munkára.

Nem tudok tárgyilagos lenni, mert Sopron első bombázása az iskolában ért. Hadikórház volt ugyanis az iskolánk egy része, mi pedig bejártunk segíteni, az átmosott kötszereket újra föltekercseltük. – Itt ért az utolsó bombázás is 1945. nagyszerda estéjén. Mindkét alkalommal az „apácák” vették ölükbe gyermekfejünket.

Hazánk német megszállásakor – 1949. március 19. – mi, a szerzetesi iskolák diákjai is kivonultunk nemzeti zászlónkhoz a Széchenyi térre. Kisdíákok néma tiltakozása volt ez. Utána Bocskai-sapkánkon nemzeti szalagot viseltünk tiltakozásul hazánk német megszállása ellen. Ezt a hazafias nevelést nevezték később nacionalizmusnak. 1945. április 1-je után több hónapig voltam a zárda lakója sokadmagammal, ahol a kibombázott családoknak lakást, élelmet biztosítottak. Itt szó szerint értették: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.

1945-ben ennek a zárdának lettek lakói Mindszenty József veszprémi püspök és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök urak. A németek és nyilasok jóvoltából internálták őket Sopronkőhidára, ill. Sopronba.

A háború után lassan-lassan rendbejöttünk, egy ideig délelőtt és délután is folyt a tanítás, mert decemberig még orosz sebesülteket ápoltak a Szent József Intézetben.

Következett a „fordulat” éve: 1948. Mi diákok pedig tényleg azt hittük, hogy demokrácia van. (Azt harsogta Rákosi Mátyás is a soproni színház erkélyén.) Mi is a nép vagyunk, a mi akaratunkat is figyelembe kell vennie a hatalomnak.

Azt hiszem, a májusi, a katolikus iskolákról szóló püspöki körlevél után történt. Néhány vasutas-csemetével (szombathelyiek) – köztük a barátnőm, a bátyja és még néhányan – szülői engedéllyel kirándultunk Esztergomba és Budapestre. Esztergomban a ferencesek kolostorában kaptunk szállást. Fel akartuk keresni a hercegprímás urat. Közölték velünk, hogy Budapesten van, az Úri utcai palotában. Felkerekedtünk tehát, hogy felkeressük. Minden ceremónia nélkül fogadott minket, áldását adta, mi pedig megfogadtuk: minden erőnkkel küzdünk iskoláinkért.

Következett Ortutay Gyula kijelentése, az egyházi iskolák államosításáról, ami majdnem mindnyájunkat felháborított. Miért bűn az, hogy szeretjük tanárainkat? Miért bűn az, hogy hiszünk Istenben?

Ki szervezte a tüntetést? Azt hiszem, akkor nem tudtuk. Arra emlékszem csak, hogy futótűzként terjedt a tüntetésre való felhívás a városban a diákok között. Június 7-én délután már az a hír is járta, hogy a rendőrség tud róla, felkészült, jó lesz letenni róla.

Elindultunk. Énekelve mentünk a Várkerületen a Mária-szobor felé. Mi a Mária-szoborig nem jutottunk el. Tűzoltófecskendők fogadtak és jókora karhatalom. Mi is nagy tömeg voltunk, mert sok egyetemista csatlakozott hozzánk és egyéb felekezetek iskoláinak diákjai is, ha jól emlékszem.

Az első sorokban mentünk, és az Árpád utcáig jutottunk. Ide szorított be bennünket a karhatalom. Néhányukat már aznap bevitték a városházán lévő őrszobára.

Miután szétverték bennünket, csuromvizesen hazamentünk. Megörültek otthon, mert nálam 3 évvel fiatalabb bencés diák öcsém már otthon volt. Némi apai dörgedelem után nyugovóra tért a család.

Másnap – azt hiszem június 8-a volt – hittanvizsga éppen, kinyílt az osztály ajtaja, két rendőr szólított és vittek.

Szegény édesanyám otthon hallotta, hogy szedik össze a gyerekeket az iskolából. Elindult a Kossuth Lajos utca felé. Éppen szembetalálkoztunk. Anyám szomorú, könnyes szemmel, én büszkén két szuronyos rendőr között; és matrózbúzós kislányát elnyelte a már hírhedt kapu. Már tudom, mit érezhetett: szomorú szemét, míg élek, nem felejttem el.

Nálam okosabbak, jobb íráskészséggel megáldott emberek számtalanszor beszámoltak az ÁVO vállalati módszereiről. Meg kell azonban mondanom: a kislányokat nem verték. De a fiúk talpát igen. És szerették az embert éjjel vállalni, ijesztgetni azzal, hogy mit tesznek családjával. Legnagyobb bűnöm szerintük a konokság volt. Engem valaki „beköpött”, hogy voltam a bíboros úrnál, én azonban nem mondtam meg, kikkel.

Felnőttek, papok, nővérek neveit követelték. Hála a jó Istennek, volt erőm, és tényleg nem a szerzetesek szervezték. Emlékezetem szerint budapesti és győri ÁVO-sok végezték a kihallgatásokat.

Amikor bevitték, még csak rügyeztek a gesztenyefák, amikor utolsóként kiengedtek, azt hiszem csütörtökön, langyos este volt, és virágbaborult fák között mentem haza. Még ma is emlékszem az illatukra.

Azt mesélték, hogy míg benn voltunk, a város több pontjára géppuskákat állítottak fel.

Élelmezésünkről a lakosság gondoskodott. 1948-ban nem dúskáltak földi jóban, de nekünk paprikás csirkét, süteményeket küldtek.

Két teremben falócán aludtunk, vegyesen fiúk, lányok, tanárok, tanítványok.

Ítéletem: rendőri felügyelet alá helyeztek. Hetente kellett jelentkeznem, lakóhelyemet nem hagyhattam el, nyilvános helyen nem jelenhettem meg.

1950-ben Győrben kaptam állást és ott volt bejelentett lakásom is. A soproni egyetemista bálra meghívót kaptam. Mint „ref”-es – vagyis rendőri

felügyelet alatt álló egyén – a győri rendőrségen engedélyt kértem, hogy ezen a nyilvános helyen megjelenhessek. Egyik soproni rendőr azonban felfedezett, előzetes letartóztatásba tett és elvitt a rendőrségre. 1950 végén amnesztiával szűnt meg rendőri felügyeletem.

Számos gondom-bánatom, gyász, súlyos betegségek türelmes elviselésében segített a vallásos nevelés, és hálával gondolok azokra a szerzetes nővérekre, akik – sajnos, már kevesen vannak az élők sorában – szeretettel és türelemmel, ha kellett, következetes szigorral elindítottak minket. A 14 év során soha nem éreztem, hogy különbséget tettek volna származás vagy más felekezethez tartozás miatt, egyedül a teljesítmény számított. Az életben – sajnos – nem ezt tapasztaltam.

8.

G-né *Bellák Magdolna* 1996. végén írásbafoglalt visszaemlékezése. A tüntetés idején a soproni Isteni Megváltó Leányai kereskedelmi leány-középiskolájának III. osztályos tanulója volt.

Ez az iskola a Klebelsberg Kunó utcában második otthonunk volt, amelyhez féltő szeretettel ragaszkodtunk. Tanárnőink a legkorszerűbb módon tanítottak minket. Fegyelmet tartottak, mégis szeretetreméltóak voltak. Nagyon tiszteltük őket.

A tüntetés napján osztályunkban arról értesültünk, hogy a 12 pontos nyilatkozat ismertetése nem a Szent Mihály templom mellett lesz – mivel ott sok civil nyomozó tünt fel, hanem a belvárosban, a bencés templom előtt, az ottani litániát követően.

Anyukámmal mentünk a bencés templom litániájára. Ennek végeztével ott a téren már nagy tömeg volt. Rendeződött a gyülekezés, élen szerepelt Németh Marianna, aki az úrnapi körmenet után felolvasta a hűségnyilatkozatot.

Ezután elindult a menet: én az első sorban voltam több osztálytársammal. Jött ellenünkben néhány rendőr, de tehetetlenek voltak ekkora tömeggel szemben. A létszám egyre gyarapodott. A Széchenyi tér felé tartottunk, miközben Mária énekeket és a Boldogasszony Anyánkat énekeltük. A téren jobbra fordulva az (akkori) óra mellett a posta felé vettük az irányt.

A pártház előtt kanyarodtunk a Várkerületre, amelyen haladva a Mária-szoborig jutottunk. A rendőrök fel akartak oszlatni bennünket, de mi nem tágitottunk. Erre a kivonultatott tűzoltóságot szólították fel, hogy vizet fecskendezzen ránk. Ekkor Radicsné kérte meg a bencés diákokat, álljanak elénk, hogy a víz ne minket érjen. A rendőrök tüzet akartak nyitni – bár a levegőbe – de mi azonnal a Himnusz éneklésébe kezdtünk. Ezt meg is ismételtük. Harmadszorra már nem tudtuk elérni, hogy ők is mozdulatlanok maradjanak, a levegőbe lőttek, és taszigáltak mindnyájunkat a Várkerület mellékutcájába, az Árpád utca felé.

Váratlanul egy szovjet teherautó jelent meg, melyen 2–3 dobtárcsás géppisztolyos katona nézett farkasszemet a tömeggel. Sortüzet lőttek a levegőbe. A tömeget megfélemlítették, és az hátrált.

Az Árpád utcában nyitott teherautóra irányították a civil ávósok azokat, akiket fontosabbnak tartottak. Ekkor a diáklányok állták körül őket és „mindenkit vagy senkit” kiabáltak. A fiúk leugráltak a kocsiról, de a hangoskodókat a civil ávós a fegyveres rendőrre bízta, aki bekísérte őket a városházán lévő őrszobára. Másokat este a lakásukon, másnap az iskolában vagy munkahelyükön szedtek össze. Engem nem kerestek és nem tartóztattak le.

Június 8-án reggel iskolába menve láttam, hogy a Várkerületen golyószórók voltak felállítva. Járőrök cirkáltak a város utcáin. Szinte háborús hangulat volt. Ez néhány napig tartott. Úgy hallottuk, hogy a rendőrök Budapestről jöttek, mert a soproni rendőrségben az ávós nyomozók nem bíztak meg.

Aznap két osztálytársnőmet tartóztattak le.

A Kossuth Lajos utcai ÁVO-val szemben volt a nővéreknek egy árvaháza, amelynek manzárdszobájából át lehetett látni az ÁVO-ra. Iskolatársnőim felváltva tartottak ott ügyeletet.

Táblára írva akarták tudatni az elfogottakkal, hogy kiszabadulásukért tüntetést szerveznek. De mikor az egyik véletlenül venni tudta az üzenetet, dagadtra vert fejére mutatott, összetette a kezét, és intett: NE.

9.

Gombás László ny. kohómérnök 1996 végén írásbafoglalt visszaemlékezése.

Személyesen nem tudtam részt venni a tüntetésen, nekem is csak az utolsó pillanatban szóltak. Délután le nem mondható elfoglaltságom volt. Este – a Sörgyár-Déli vasút irányából – hazajövet ismerősök újságolták, mi történt, és mit fogok látni a város belsejében. Bevallom, túlzásnak tartottam az elhangzottakat. De mit láttam?

A középületeken, magasabb házakon golyószórós rendőröket. Ott a tetőn kuporogtak a tüzelőállásba helyezett golyószóró körül. Így pl. a Széchenyi téri Hangya-ház tetejéről ellenőrizték a teret, a mozgást. A park pázsitjába kézi ásóval fekvőállásokat képeztek ki, aztán odahasáltak a golyószóró mellé, mintha ellenség közeledne.

Az utcákon négy fős rendőri járőrök köröztek, és mindenkit igazoltattak: valóban a lakásába tart-e. A várost tehát fegyveres erővel megszállták. A helyi rendőrökön kívül megerősítést kértek és kaptak: legalább 200 rendőr érkezett fapados teherautókon a városba. A megszállás rövid ideig tartott, úgy emlékszem, két napig. A nyitott ablakokat bezáratták és felkiabáltak: „Ki ne merjék nyitni!” Többször igazoltatva így jutottam haza.

Az asszonyok tüntetésének szervező lelke Radics Józsefné volt. Neki az orsolyita rendházzal volt kapcsolata. Testvére szintén orsolyita nővér volt. Őt is internálták kétszer hat hónapra. 1949. június 24-én szabadult Kistarcsáról.

Hallottam, de bizonyítani már nem tudom: a tűzoltóparancsnok szándékosan hozatott ki sérült tömlőt, mivel fia is – bencés gimnazistaként – a tüntetők között volt.

A sortűz (egy vagy több) az ávóparancsnok utasítására dördült el, azt követően, hogy a szovjet katonáknak – tűzparancs helyett – a tömegre mutatott és hangosan kiáltotta: „Fasiszt!” = fasiszták. Ebből az ávós utasítás-féléből a szovjet katonák azt értették, hogy a tömeg ellenség, amelytől meg kell védeni a nép fiaiból kiemelt karhatalmat.

A szovjet katonai teherautó állítólag Kismartonból érkezett (Eisenstadt 18 km-re van Soprontól!), soproni ávós kérésre. Ez ma már aligha bizonyítható. Tény azonban, hogy a határ mentén – Sopronban sem – megszálló katonák nem tartózkodhattak. De Győr messzebb lett volna, és az osztrák-magyar határon szovjet katonai jármű akadály nélkül áthajthatott. (Ezt a lehetőséget használták ki a disszidálók!)

A rendőrségi állomány megerősítésére nézve a Sopronmegye újság június 10-i száma elismert annyit, hogy „a rendőrség a nyomozás meggyorsítása érdekében kisebb erősítést kapott”. Egyben kíméletlen elsöprést ígért azoknak, „akik a demokrácia ellen törnek”, értve ezen az iskolák államosítása elleni hétfői tüntetést is, illetve ennek fő vádlottját „a fekete reakciót”.

Az újság beszámolt az MDP (= Magyar Dolgozók Pártja, vagyis a kommunista párt) szerdai nagyaktíva üléséről, amelyen a miniszterelnökségi államtitkár a felekezeti iskolák államosításáról nemcsak mint eldöntött kérdésről szólt, hanem úgy vélte, hogy „a magyar dolgozó nép, a munkás paraszt és haladó értelmiségi nemcsak helyesli az államosítást, hanem követeli is az államosítást.”

Az ezt bizonyító felvonulatas este már meg is történt. Megjelentek a rendező gárdisták, a párttagok, különféle szervezetek, hivatalok, stb. Nyolc órakor a megszervezett tömeg ellendemonstrációt tartott, és „egyhangúlag követelték a felekezeti iskolák mielőbbi államosítását” – írta a Sopronmegye újság június 11-i száma.

10.

Részlet *dr. Németh Alajos* „Papok a rács mögött (1948–1950)” című kötetéből, amely 1991-ben Budapesten jelent meg (8 – 10, 274. old.).

1948. június 7-én éppen az orsolyita gimnáziumban voltam, amikor a 11 órai szünetben Radicsné jött be a gimnázium kapuján, és amint észrevett engem az udvaron a lányok közt, félrehívott:

Főtisztelendő úr, a lányoknak szeretnék valamit kihirdetni. Főtisztelendő úrnak elárulom, hogy miről van szó. Ma este tiltakozó felvonulást tartunk az iskolák államosítása ellen. A Szent Mihály templom keleti oldalán, közvetlenül a templom mellett gyülekezünk, ott kevésbé feltűnő. Onnan vonulunk be aztán a városba. A gyűlésre, illetőleg a felvonulásra csak az asszonyokat (tehát iskolás lányokról szó sem lehet) hívjuk meg.

Aznap este litániánk volt az Orsolyita-templomban. A templom tele volt közönséggel. Litánia közben a rendőrségről bizalmas értesítés jött az orsolyákhoz, hogy a rendőrség tudomást szerzett a készülő felvonulásról, s azért nemcsak a rendőrséget, hanem a tűzoltókat is készenlétbe helyezték. Az illető rendőrségi alkalmazott figyelmeztette az orsolyákat, hogy növendékeiket tiltsák el a felvonuláson való részvételtől. Litánia után a jelenlevő Tóth Nándor karkáplán azonnal kiment az oltár elé, és felszólította az intézet növendékeit, hogy este 7 óra után szigorúan tilos az utcára kimenniük.

Azt is megtudtuk, hogy a rendőrség a Szent Mihály utcában felsorakozott, hogy még csírájában megakadályozzon mindenféle tüntetést, illetőleg felvonulást. Azt gondoltam, hogy a tervezett felvonulásból semmi sem lesz, és bizonyára így gondolkoztak sokan, akik eredetileg tudtak az előkészületekről.

A litánia után sétára mentem. Nagy tömeg haladt a Várkerületen, főleg asszonyok. A tömeg csakhamar óriásivá dagadt. Rengeteg diák és diáklány haladt az asszonyokon kívül, de szép számmal voltak felnőtt férfiak is. Körülvették a várkerületi Mária-szobrot és a Boldogasszony Anyánkat énekeltek. A járdák is tömve voltak résztvevőkkel, illetőleg kíváncsiskodókkal. A tömeg szélén egy Kertész nevű rendőrhadnagy állt, körülötte több rendőrségi nyomozó. Mindnyájan az Államvédelmi Rendőrség emberei voltak. A tüntetést figyelték. Itt-ott fegyveres rendőrök is feltűntek. A tűzoltóság az Ikva-híd oldalán állott készenlétben.

Csakhamar akcióba lépett. Parancsot kaptak a fecskendő használatára.

Igaz, hogy – mint később megtudtam – nagy kímélettel, és a tüntető tömeg iránti jóindulattal kezelték a fecskendőket. Szokatlan közbelépésük mégis zavart keltett az addig békésen viselkedő ifjúság közt. A mindegyre szaporodó fegyveres rendőrök is láthatólag jóindulattal viselkedtek, hisz nem egynek a felesége, gyermekei, rokonai és jóismerősei is résztvettek a tüntetésben. A tömeg állta a fecskendők vízsugarait. Némelyik diák már csuromvíz volt, de azért meg nem mozdult a helyéről.

Voltak azonban, akiket feldühösített a tűzoltók közbelépése. Már indulatos kifakadásokat is lehetett hallani a „demokrácia”, a rendőrség ellen. Lányok és fiúk kézzel írt röpcédulákat osztottak. Helyenként szavalókórusok alakultak és ütemben kiabálni kezdték: „Éljen Mindszenty! Pfuj, Ortutay!” A rendőrség rajvonalba rendeződött, fegyverét kezébe vette és oszlásra szólította fel a tömeget. Eredménytelen lett azonban az a kísérletük, hogy a feloszlást a tömegbe hatolással érijék el.

Hirtelen sortűz dördült el. Aztán a második, harmadik, negyedik, ötödik. Teljes lett a zűrzavar. Riadtan futottak széjjel az emberek. Az asszonyok és lányok sikoltoztak, jajveszékelték. A távolabb állók – így jómagam is – nem tudtuk, hogy csak a levegőbe lőttek-e a rendőrök vagy a tömegbe. Az emberek riadt rohanása, a nők kiabálása semmi jóra nem engedett következtetni. A rendőrség közben körülvette a gyorsan menekülni nem tudó tömeget. Előttünk állt egy sor rendőr kezükben fegyverrel. A tömeg énekelni kezdte a Boldogasszony Anyánkat. A nyomozók egy hadnaggal az élükön közelebb jöttek. Megkezdődött az igazoltatás. A diákokat és lányokat elengedték. Sorba kellett állniuk, mielőtt távoztak.

A tüntetés másnapján, június 8-án az újságok leírták az egész esetet. Mindenki a tüntetésről beszélt:

Jé, a tisztelendő úr! Hát nem tartóztatták le? – kérdezték többen. Aznap a tanári szobában is a tüntetés volt a fő téma.

Délután állig felfegyverzett rendőri karhatalom szállta meg Sopront. A rendőrség a kistarcsai rendőrtanoda legénysége volt. A városban nagyon izgatott hangulat uralkodott. Sokan félték. Senki sem tudta, mi lesz. Este felé egy ideig nem volt szabad elhagyni a lakást, a kapukat csukva kellett tartani. Amikor megengedték az utcákon való járkálást, tilos volt a járdán vagy bárhol megállni, de legfőképp tilos volt csoportosulni.

Németh Alajost 1948. június 9-én a rendőrség őrizetbe vette, mint a tüntetés egyik állítólagos szervezőjét. Győrbe szállították, június 12-én a buda-déli internálótáborba. Innen 1949. április 26-án áttelepítették Kistarcsára, ahonnan 1950. február 25-én szabadult 21 hónapi fogvatartás után. 1951. december 31-ig rendőri felügyelet alatt állt.

Családokhoz nem járok, még rokonságomat is kerülöm, hogy a „klerikálisság” vádjá ne érje őket, ami állásukba, kenyerükbe kerülhetne. Különösen fenyegetné őket a veszedelem, velem, az internált, és jelenleg „rendőri felügyeletes” pappal kapcsolatban.

Sok a városban, miként az egész országban a „rendőri felügyeletes”. Küszködnek a megélhetéssel. Nem tudnak rendes munkát vállalni, mivel internálva voltak. Ha bekerülnek is valahová, mert elhallgatták múltjukat, elbocsátják őket mihelyt kitudódik megbélyegzettségük. Van, aki már öt éve rendőri felügyelet alatt áll.

Radics Józsefnét rá akarták venni, hogy árulja el, kikkel érintkezik, kik járnak hozzájuk stb. Jutalma a rendőri felügyelet megszüntetése lett volna. A felhívást azzal utasította vissza: „Csak nem gondolják az urak, hogy annyira jellemtelen vagyok, hogy ismerősömet bajba keverem?”

11.

Részlet *Szabó Jenő* recenziójából, amelyet Németh Alajos „Papok a rács mögött (1948–1950)” című könyvéről írt a Soproni Füzetek 1991-i évfolyamában (237–238. old.)

Ezrek és ezrek sínylődtek az internálótáborokban, számos emlékező írás festette le az ott uralkodó szenvedést és nyomorúságot.

Mindezt Németh Alajos érdekes és változatos részletekkel zsúfolt könyvben írja le. Elsőnek kell mindjárt említeni Kertész ávóshadnagy esetét, akivel Németh Alajos már letartóztatása előtt kapcsolatba kerül. Ez 1948. június 7-én, a soproni tüntetésen történt, amikor a diákság és a szülők tiltakozó felvonulást tartottak a Várkerületen és a Mária-szobornál nagy tömeggé tömörültek össze. A tüntetőket körülvevő rendőrség hiába szólította fel az embereket szétszólásra, azok nem engedelmeskedtek, ekkor a tűzoltófecskekendők vízsugarával, majd a levegőbe lőtt riasztó sortűzzel, végül a tömegbe behatolva próbálta azt szétzavarni, miközben egyes tüntető csoport-

tokat, akik közé sok véletlenül ott sétáló járókelő is belekerült, körülrárt. Németh Alajos is egy ilyen csoportba került bele annak ellenére, hogy ő csak elkésve ért a tüntetés színhelyére, tehát azon részt sem vehetett. Hiába próbálta azonban ezt megmagyarázni a rendőröknek, azok nem hittek neki. A letartóztatástól az mentette meg, hogy egy Kertész nevű ávos hadnagy igazolta állításait és utasította a rendőröket: „Engedjétek el a tisztelendő urat, ő később jött, nem vett részt a tüntetésen.”

Ezen a napon Németh Alajost az ávos hadnagy tanúskodása megmentette a letartóztatástól, de már két nappal később berendelték az ÁVO Kossuth utcai központjába „kihallgatásra”, s onnan már nem engedték haza. Kihallgatói a tüntetés megszervezésével vádolták. Hiába erősítette, ő előzetesen nem is tudott a készülő megmozdulásról, nem hittek neki. Látva, hogy tagadása ellenére fenntartják a szervezés vádját, kérte, hogy hallgassák ki Kertész hadnagyot, aki igazolni fogja vallomását. A hadnagy most igen tartózkodóan viselkedett. Ha igazolta is, hogy Németh Alajos csak később érkezett a tüntetés színhelyére és ott a nézők között tartózkodott, de hozzátette: „azonban láthatóan örült a történeteknek”, amivel lerontotta tanúskodása hitelét, hiszen a vád Németh Alajos ellen nem a tüntetésen való részvétel, hanem annak megszervezése volt. Ezt a vádat aztán mindvégig fenntartották és ez volt feltehetően az oka annak is, hogy az ő internálása huszonegy hónapig tartott, míg a tüntetés tényleges megszervezőit sokkal előbb szabadon engedték. Következetes tagadása és valamennyi tanú ellenkező állítása ellenére a rendszer vezetői meg voltak győződve, ő a soproni államosítás elleni tüntetés „spiritus rectora”.

12.

Hír a Sopronmegye című soproni kommunista párti napilap 1948. június 10-i számából.

Tovább folynak a kihallgatások a hétfői tüntetés ügyében. Egyre nagyobb arányokban folyik a nyomozás a hétfőn lezajlott felelőtlen tüntetéssel kapcsolatban. A rendőrség a nyomozás meggyorsítása érdekében kisebb erősítést kapott, így előreláthatólag már holnapi számunkban közölni tudjuk azoknak, vagy legalább azok egy részének személyi adatait, akik a tüntetést felelőtlen uszításukkal, szervezésükkel felidéztek. A kihallgatások tovább folynak és sorra történnek az elbocsátások a rendőrség államvédelmi osztályáról, mert nem a felelőtlenül beugratottak, hanem a tüntetés értelmi szerzői ellen kíván a demokratikus rendőrség a törvény teljes szigorával eljárni.

Tudósítás a június 9-i soproni kommunista tömeggyűlésről, amelynek főszónoka a Magyar Kommunista Párt országos vezetésének egyik hírhedt tagja, *Nógrádi Sándor* volt. Részlet beszédéből, a Sopronmegye 1948. június 11-i számából.

... Ecseltelte azt a támadást, amely a magyar dolgozó népet az egyházi reakción keresztül érte és Sopronban tüntetéshez, Pócspetrin pedig egy fia-

tal élet kioltásához vezetett. Mindez az egyházi iskolák államosítása ellen történt, mely egyaránt jót hoz a szülőnek, gyermeknek és pedagógusnak. Mindenkinek jó ez, csak a reakciónak nem, amely Mindszenti primáson keresztül általános támadást indít a demokrácia vívmányai ellen. De bármilyen megmozdulása is van a reakciónak, a dolgozók erején zátonyra fut minden kísérlet. A magyar demokráciának megvan az ereje, hogy akár itt Sopronban, akár az ország más részén a rendbontók, az izgatók, az uszítók ellen a törvény legteljesebb szigorával lépjen fel. A bűnösöknek nem lesz kegyelem sem itt Sopronban, sem másutt. (Lelkes helyeslés, éljen Rajk felkiáltások.)

Itt Sopronban a gyermekeket vonultatták fel, míg az értelmi szerzők valahol a háttérben húzódtak meg; de hiábavaló minden törekvésük. A magyar dolgozók nem akarják, hogy halálos ellenségeik neveljék gyermekeiket... Vegye tudomásul mindenki, azok is, akik nincsenek itt, de Sopronban laknak, hogy mi a végsőkéig el vagyunk szánva a harcra!

A Sopronmegye 1948. június 12-i számában a címoldal szövege.

A reakció minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovtommúltú uszító, horthysta tiszt özvegye, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között.

Értesülésünk szerint az államvédelmi osztály befejezte a hétfői esti tüntetéssel kapcsolatos nyomozást. Sajnos, hivatalos jelentést még nem adtak ki. Amennyire azonban a napvilágra került részletekből összeállítható, a következőképpen zajlottak le az események:

A kirobbantó ok a „hűségnyilatkozat” volt. Kétségtelennek látszik, hogy a tüntetés előzménye, a tüntetés egyik kirobbantó oka az a „hűségnyilatkozat” volt, amelyet az úrnapi körmeneten olvastak fel. A nyilatkozatot Antoni Mária Arisztella nővér, az Isteni Megváltó Leánylíceum egyik osztályfőnöknője fogalmazta és egy diáklánynak: Németh Mariannának adta át felolvasás végett. Ezt a példát követve, úgy látszik az Actio Catholica női tagozata is elhatározta a tüntetésbe való bekapcsolódást. Az egyházi iskolák diákjai pedig tudomást szerezve a felnőttek terveiről – nyilván volt, aki gondoskodott arról, hogy megfelelő módon szerezzenek tudomást – iskolánkénti agitációval toboroztak vállalkozókat.

Eredetileg a Szent Mihály-temetőben akarták a tüntetést megtartani. A tüntetés részleteit olvasóink nagyjából már ismerik. Eredetileg a Szent Mihály-temetőben akarták megtartani, azonban hirtelen megváltoztatták elhatározásukat – nyilván ezt a hatósági közegek félrevezetésére tették -, és a Szentháromság téri Kecske-templomba mentek. Itt meghallgatták a litániát, majd a különféle szervezők, elsősorban dr. Németh Alajos paptanár és Radics Józsefné irányításával a felvonulás megindult. A rendőrség tudomást szerzett az eseményekről s mert semmiféle engedélyük a gyülekezésre nem volt, előírás szerinti kötelességüket teljesítve, fel akarták oszlatni a tüntetőket. Ezért a felvonulókat a Templom-utca és a Kolostor-utca találkozásánál négy rendőr megkísérelte feltartóztatni. Határozott, de udvarias

fellépésük azonban eredménytelen volt. A tüntetők a rendőrség jóakarátát nyilván gyengeségnek magyarázták és Radics Józsefné irányításával tovább haladtak.

Kijutottak a Széchenyi térre és a Magyar Dolgozók Pártjának székháza előtt élesen visszakanyarodva a Várkerületre, lassított lépésben haladtak egészen a Mária-szoborig, ahol a rendőrség az időközben kivonult tűzoltósággal megállította a menetet. Ekkor Radics Józsefné az iskolás gyerekeket, elsősorban a fiúkat előrehozta az „első vonalba”, vagyis a gyerekeket állította szembe a rendőrséggel.

A tüntetést szétoszlatja a rendőrség. A karhatalom ismét oszlásra szólította fel a tüntetőket, akik azonban ehelyett szoltárokat kezdtek énekelni. Ekkor működésbe lépett a tűzoltóság fecskendője, amely csakhamar visszanyomta a tüntetők egy részét. Az iskolások sorai megbomlottak, de dr. Németh Alajos paptanár további „helyállásra” buzdította a gyerekeket, aminek következtében a tüntetés nagymértékben elhúzódott. Közben a tűzoltóság fecskendője kirepedt s így elégtelenné vált a tüntetők végleges szétoszlatására. Ekkor a rendőrség sortüzet adott a levegőbe, amely azonnal megbontotta a tüntetők tömbjét és a mintegy ezer iskolásból, valamint ugyanannyi asszonyból álló tömeg szétoszlott, bár a Várkerület még hosszú ideig tömve volt a tüntetés részleteit megvitató, izgatottan tárgyaló hangos csoportokkal.

Kiket vett a rendőri karhatalom a továbbiakban őrizetbe? A már említett személyeken kívül a rendőrség őrizetbe vette még Grans Cecilnét, egy horthysta ezredes özvegyét, aki a tüntetés egyik fő szervezője volt. Őrizetbe vették továbbá dr. Legény János gimnáziumi tanárt, aki a felszabadulás óta közismert állandó demokráciaellenes tevékenységéről, és aki a tüntetéssel kapcsolatos nyomozásról a rendőrséget rágalmazó híreket terjesztett. Ugyancsak bekísérték a tüntetés két további ifjúsági szervezőjét: Baumgartner Pál és Polán Géza tanulókat, valamint Albrecht Ferenc rovott múltú pékségédet, aki a tüntetés alatt sorozatosan gyalázta a köztársaságot és a rendőrséget.

Úgy tudjuk, hogy a rendőrség ezenkívül még számos egyén ellen indított eljárást, akiket azonban fiatal vagy öreg korukra tekintettel kihallgatásuk után elbocsátottak. A fentnevezettek valamennyien őrizetbe vannak véve.

Lapunk munkatársának sikerült további érdekes részleteket megtudnia. Így Németh Marianna, a tüntetés egyik főszervezője a tüntetés után elmeneült hazulról. Antoni Mária Arisztella nővér vállalkozott elbujtatására. Míddőn a rendőrség olyan adatok birtokába jutott, amelyek szükségesé tették Németh Marianna őrizetbevételét, a hollétének felderítésére indított nyomozás során négy ízben jártak Antoni Mária Arisztella nővérnél, aki azonban mind a négy esetben letagadta Németh Marianna ottlétét. Németh Mariannát egy ízben saját ágyában bújtatta, a többi esetben pedig apácajelölt ruhába bújtatva rejtegette a rendőrség elől. Ezek a „bújtató módszerek” egyébként súlyosan sértik a rendi szabályokat is.

A soproni reakció szövetkezett a tüntetésre. Előreláthatólag holnapi számunkban már újabb részleteket közölhetünk. Az eddig őrizetbe vettek névsorát vizsgálva azt már megállapíthatjuk, hogy a fekete reakció Sopronban

is, miként Pócspetriben, szövetkezett mindenfajta reakcióval. A tüntetés szervezői és hangoskodói között éppúgy megtaláljuk a horthysta tiszticsalád tagját, mint a gazdag építész feleségét, a fekete reakció apostolait, sőt még egy rovott múltút is. Nyilvánvaló tehát, hogy a reakció nem válogatja sem „fegyvertársait”, sem eszközeit és minden bizonynyal csak rendőrségünk erélyén és szilárdságán múlott az, hogy a soproni tüntetés nem vált pócspetri méretűvé.

13.

Hír a Soproni Újság 1948. június 13-i számából.

Tegnap hivatalosan az alábbiakat közölték lapunk szerkesztőségével: A tüntetéssel kapcsolatos nyomozás nagy részben befejeződött. Ennek eredményeképpen nyolc személyt internált a soproni rendőrség és ezeket a személyeket már el is szállították a fővárosba. Az internált személyek az alábbiak:

Baumgartner Pál tanuló, Templom u. 1., Albrecht Ferenc péksegéd, Várkerület 34., Radics Józsefné, Lajtaköz 5., Antoni M. Aristella nővér, Ferenczi János u. 1., Németh Marianna, Bécsi út 9., dr. Legény János állami tanár, Jókai u. 20., dr. Németh Alajos hittanár, Petőfi tér, Polán Géza tanuló, Balfi u. 12.

Fentiekén kívül további nyolc személyt a rendőrség felügyelet alá helyezett. Ezek: özv. Grans Cecilné, Bánfi Miklós volt egyetemi hallgató, Berta Józsefné, továbbá Rácz Emília, Horváth Teréz és Mandák Magdolna tanuló, Gulyás Lajos tanítóképzős és Laczkó György.

14.

Ezzel azonban nem fejeződött be a megtorlás. A győri népügyészség a nyolc internált személy közül kiemelte *Antoni M. Aristella* nővér, tanárnő és *Németh Marianna* IV. osztályos tanítóképzős hallgató ügyét, s őket a győri népbíróság külön tanácsa 1948. június 17-én tartott tárgyaláson egy évi börtönnel, illetve egy hónapi fogházzal sújtotta. Az ítélet szövege a következő:

A győri népbíróság külön tanácsától. Nbk. 1198/1948/2.sz.
A Magyar Köztársaság nevében!

A győri népbíróság külön tanácsa az izgatás büntette miatt Antoni Mária Aristella és Németh Marianna vádlottak ellen indított bűnygyben nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

í t é l e t e t :

I. Antoni Mária Aristella, szül. 1911. október 3-án Antoni István és néh. Dózsa Mária szülőktől Madarason, soproni lakos, magyar állampolgár, hajadon /szerzetesnő/ csekély vagyonnal rendelkező tanítóképző intézeti tanár és II. Németh Marianne, született 1929. november 6. napján néh. Németh József és Tárnok Julianna szülőktől Szombathelyen, soproni lakos, magyar állampolgár, hajadon, vagyontalan, tanítóképző intézeti IV. osztályú tanuló vádlottak, akik ugyanezen ügyből kifolyólag 1948. évi június hó 9. napja óta rendőrhatalósági őrizetben vannak, bűnösök és pedig

I. Antoni Mária Aristella egy rendbeli az 1946: VII. t.c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott büntetésében,

II. Németh Marianne egy rendbeli az 1946. VII. t.c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott, de – a Btk. 92. §-ának alkalmazása folytán a Btk. 20. §-a szerint minősülő izgatás vétségében.

A népbíróság külön tanácsa ezért az 1946: VII. t.c. 10. §-ának 3. és 5. bek.-e alapján a Btk. 92. §-a alkalmazásával

I. Antoni Mária Aristella vádlottat 1 /egy/ évi börtönre,

II: Németh Marianne vádlottat 1 /egy/ hónapi fogházra mint főbüntetésre, továbbá előbbi 3 /három/ évi, utóbbit 1 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlásának ugyanily tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítéli:

a kiszabott szabadságvesztés büntetésből mindegyik vádlottal szemben ezeknek eddigi rendőrhatalósági őrizetbevitelében a Btk. 94. §-a alapján 6 /hat/ napot kitöltöttnek vesz.

A szabadságvesztés büntetés megkezdésének napjától, a hivatalvesztést és politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését a szabadságvesztés büntetésnek, vagy a szabadságvesztés büntetés elévülésének befejezésétől kell számítani.

A vádlottak a Bp. 481. §-a értelmében kötelesek az eddig felmerült 16 forint bünygyi költséget egyetemleg, az ezután felmerülő bünygyi költséget pedig külön-külön az államkincstárnak megtéríteni, de a költségeket a külön tanács az 1890: XLIII. t.c. 4. §-a alapján egyelőre behajthatatlannak nyilvánítja.

A külön tanács elrendeli, hogy ez az ítélet jogerőre emelkedés után a Bp. 494. §-a illetve a 81/1945. M.E. sz. rendelet 52. §-a alapján a vádlottak erkölcsi-vagyoni bizonyítványával és a költségjegyzékkel együtt a győri népügyszésséggel, az O.B.Ny.-val, és a Bp. 530. §-a alapján a mellékbüntetés nyilvántartása végett Sopron város polgármesterével és lakáshivatalával, valamint a magyar államrendőrség soproni városi kapitányságával közöltessek.

I n d o k o l á s :

A külön tanács a vádlottaknak a nyomozás adataival egyező ténybeli beismerése, valamint dr. Bűrchner László és dr. Lányi János érdektelen tanúk vallomása alapján az alábbi tényállást állapította meg.

Az államrendőrség soproni államvédelmi osztályának az iskolák államosítása ellen Sopronban 1948. június hó 7-én lefolyt diáktüntetés ügyben nyomozó egyik közege az említett napon este Németh Marianne vádlottat, aki az „Isteni Megváltó Leányai” női szerzetes rend soproni Tanítóképző Intézet IV. osztályos növendéke, az államosítás elleni tiltakozást tartalmazó röpcédulaszórás közben tettenérve előállította az államvédelmi osztályra s kihallgatás során a büntett előkészületei felől kérdezgette, majd a kihallgatás befejeztével, éjfélután elbocsátotta. Június hó 8-án ugyanaz a nyomozó Németh Mariannát felkeresve újból kikérdezte. Ugyanaznap délután Németh Marianne a vele történetekről beszámolt az osztályfőnökének Antoni M. Aristella I. rendű vádlottnak. Beszámolója keretében elbeszélte, hogy a kihallgatást foganatosított nyomozó, amikor annak egyes kérdéseire nem volt hajlandó választ adni, azzal próbált ráhatni, hogy „nem is sejtí, milyen csúnya dolgokat fog megérni, elkészülhet rá”. Erre ő azt felelte, hogy dehogy nem sejtí, tudja, hogy az „Andrássy út 60-ban” mindenféle jampecokat eresztenek a nőkre. Említette továbbá, hogy a nyomozó arra kérte, hogy a jövőben tartsanak találkákat. Ezek után az I. r. vádlott a II. rendű vádlottat, aki kimerültnék látszott nem a Josephinum-beli lakásába, hanem a zárdában fektette le. Este a rendőrség újból kereste II. r. vádlottat kihallgatás végett a zárdában is, de a portás jóhiszeműleg azzal utasította el a rendőrközeget, hogy a II. r. vádlott a Josephinumban lakik. Éjszakára a vádlott a saját cellájában és ágyában fektette le a II. r. vádlottat, másnap pedig apáca-jelölt ruhában az apácajelöltek hálójában rejtette el.

A rendőrség miután a II. r. vádlottat kihallgatás végett ismételen eredménytelenül kereste, Sopron város polgármesteréhez fordult, aki viszont dr. Bűrchner László prépostkanonokot kérte fe, hogy közvetítő legyen a rendőrség és a zárda között a II. r. vádlott előkerítése ügyében. dr. Bűrchner László Kövesi György nevű rendőrhadnaggal június 9-én déltájban a zárdában megjelenve hivatta a rendfőnököt és a rendőrtiszt bemutatása után közölte jövetelük célját. A rendfőnökő erre hivatta az intézetnek a rendházban lakó lelkesét, dr. Lányi János kanonokot, valamint a keresett II. r. vádlott osztályfőnökét, az I. r. vádlottat. A kérdésére, hogy a II. r. vádlott nincs-e az iskolában, az I. r. vádlott felelete az volt, hogy az iskolában nincs, az osztálytársai pedig azt mondták, hogy nem látták. A rendőrtiszt közölte, hogy a Budapestről jött bizottság akarja a lányt kihallgatni, kísérje be két nővér, egyébként nincs oka félni. Erre az I. r. vádlott ezt felelte: „Van oka félni, mert az Andrássy út 60.-nal és jampecokkal fenyegették meg.”

A népügyész ezen ténybeli alapon mindkét vádlott ellen az 1946: VII. t. c. 2. §-ának b. és d. pontjában meghatározott, anyagi halmazatban álló izgatás büntettei címén emelt vádat.

Ma már köztudomású, hogy a budapesti Andrássy út 60. szám alatt a demokratikus államrendőrség államvédelmi osztályának központja székel és az „Andrássy út 60” kifejezés alatt a közfelfogás általában a demokratikus államrendőrségnek ezt a fontos szervét érti.

A II. r. vádlott által az I. r. vádlott előtt, ez utóbbi által pedig a fentebb nevezett tanuk jelenlétében tett, a megállapított tényállás szerinti kije-

lentésekben tehát ez a burkolt tényállás foglaltatik, hogy a rendőrség most említett szervénél az oda kerülő gyanúsítottakkal általában durva visszaélések és felháborító erőszakosságok követtetnek el. Ez pedig alkalmas arra, hogy a nevezett intézményt és ezen keresztül a demokrácia egyik alapintézményét képező államrendőrséget meggyűlöltesse.

A vádlottak cselekménye tehát az 1946: VII. t. c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott izgatás büntettének minden lényeges tényálladáki mérvét magán viseli, miért is őket ebben – beszámítást kizáró és büntethetőséget megszüntető okok hiányában – bűnösnek kellett kimondani.

A védelem által az I. r. vádlottat illetően vitatott elmeháborodottság okozta beszámíthatatlanságot ugyanis a külön tanács megállapíthatónak nem találta. Erre nézve a vádlottnak a tényálláson észlelt néha zavaros viselkedésén kívül semmi egyéb gyanúok nem merült fel, a vádlott a vád tárgyává tett tényállásra, a kísérő körülmények minden mozzanatára a legrészletesebben emlékezett, kérdésekre adott feleletei általában odavágók, védekezése nyilván a közel egy héten át megszakítás nélkül tartott nyomozati és bűnvádi eljárás okozta lelki zaklatottság és idegkimerülés következménye. Ezért a külön tanács az I. r. vádlott elmeállapotának megvizsgálására irányuló védői indítványnak nem adott helyt...

A büntetés kiszabásánál a külön tanács súlyosbító körülményt nem észlelt, ellenben enyhítő körülményként mérlegelte mindkét vádlottnál a büntetlen előéletet és azt a körülményt, hogy a cselekmény elkövetésekor a katolikus egyházfők által az iskolareform-javaslat ellen indított harc hatása alatt állottak, ezen felül az I. r. vádlott javára a túltengő vallási rajongást és a szerzetesi nevelés és elzárkózottságból eredő előítéletet, a II. r. vádlott javára pedig ennek fiatal korát.

Ezekre tekintettel a külön tanács a Btk. 92. §-a alkalmazásával az I. r. vádlottal szemben a rendelkező rész szerinti börtön – a II. r. vádlottal szemben pedig az ugyanitt írt fogházbüntetés kiszabását látta arányosnak az ehhez képest a II. r. vádlott cselekményét a Btk. 20. §-ára figyelemmel vétségnek minősítette.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Győr, 1948, június hó 17. napján.

Dr. Horváth Endre s. k. Horváth István s. k. Vinkler s. k. Salczer s. k. Ringethy s. k. nb. bírák.

Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1997. januárjában tett megjegyzései az ismertett dokumentumokkal kapcsolatban:

Aristella nővér „letagadta” őt a zárdában: ez pontatlan, helyesen: nem árulta el tanítványa hollétét. Ahogy azt nekem Aristella nővér elbeszélte, egyik esetben a rendőrség (ÁVO) kiküldött embere ezt kérdezte: „Volt ma iskolában Németh Marianna?” A nővér mint osztályfőnök azt felelte, hogy tudomása szerint nem volt, de meg kell kérdezni az osztálytársait is. Az osztálytársak természetesen – az igazságnak megfelelően – azt felelték, hogy nem volt.

Egy, ma már megválaszolhatatlan kérdés: hány lövés tette ki azt a sortüzet? Kettő, három, több? Én ugyanis meglepődve olvasom ezt a „sortüzet” kifejezést. Megbízhatatlan az ember emlékezete: egyetlen lövésre emlékszem, ezek szerint rosszul. A lövéstől/lövésektől nagyon megijedtünk, lehajoltunk és a félelem hangjai hallatszottak. A közelemben a járdán menetelő Németh Alajos hittanár megnyugtató szavai hangzottak akkor fel: „Nem kell megijedni. A levegőbe lőttek.” Valóban, szavaira a pánikhangulat kissé csitult. Németh főtitiztelendő úr további sorsáról a visszaemlékezéseiből tudunk. Ez volt tehát a „helytállásra való buzdítás”, amelyért a hosszú internálást kellett kiállnia. De ki árulhatta el őt? Az árulók vagy megfigyelők ezek szerint a tüntetők közé vegyültek.

Itt emlékezem meg a fogházban töltött napjainkról. Aristella nővér átmeneti idegkimerültsége után intenzív lelki és szellemi életet éltünk közös cellánkban. Kértük, és a látogató nővérek hozhattak ima-, illetve zsoltáros könyvet, ceruzát, írófüzetet. Könyveket a bírósági könyvtárból kaptunk. Rendszeresen imádkoztunk, kétszemélyes iskolát alkottunk, olvastunk. Aristella nővér jónak látta, hogy megismerkedjünk ellenfeleink ideológiájával és ne csak vaktában hadakozzunk. Az olvasottakat megbeszéltük. Aristella nővér ezen kívül tanítgatott gyorsírni, oroszul beszélni. Hasznosan töltöttük a napokat, így számomra gyorsan letelt a büntetési idő.

Aristella nővér egy évi fogsága – teljesen ártatlanul – , viszont csak azért volt, mert vállalta értem a felelősséget! Ő nem szervezte a tüntetést, csak tudott róla. Soha nem bízottatott rá, sőt mikor megtudta, hogy a rendőrség felkészült a tüntetésre, arra kért, hogy állítsam le a részvételünket. Azt azonban már lehetetlen volt megtenni. Emlékszem, egyik iskolatársam elébem állt, és azt kérdezte: „Begyávultál, Marica?!” Így tehát nem erőltettem tovább a tüntetés lefújását.

A hűségnyilatkozat mintáját az előttem megválasztott és már végzős diákönkormányzati elnök, Csermely Magdolna és jómagam az akkortájt megjelent Szív újságból vettük. Abban a budapesti egyetemisták fejezték ki hűségüket a felekezeti iskolák iránt. Emlékezetem szerint annak alapján fogalmaztam meg a mi hűségnyilatkozatunkat. Feltételezhető, hogy ezt bemutattam Aristella nővérnek. Hogy miért választottuk a nyilvánosságra hozatalnak azt a formáját, hogy templomkapukra tűztük a példányokat és

nem valamely egyházi lapban tettük közzé, erre nehéz volna felelnem. Így volt egyszerűbb? Így volt helyi jellegű és kézenfekvő? Vagy nem volt semmiféle kapcsolatom a sajtóval? Nem tudom.

A népbíróági ítélet hűen tükrözi a tárgyaláson lezajlottakat. Csak két megjegyzésem van ezzel kapcsolatban:

Az izgatás büntette, amelyre volt paragrafus, hogy elítélhessenek bennünket, abból állt, hogy rossz hírért keltettük az „Andrássy út 60”-nak (nem pedig a tüntetés ténye, annak megszervezése, annak netán „demokráciaellenes” iránya stb.) Az idézett mondatot (...jampecek...) egy asszony ismerősömtől hallottam és összesen egy nyomozónak mondtam, illetve még egy nyomozónak mondta Aristella nővér. Tehát a nyomozókkal szemben akartunk izgatni? Különben is nem mi keltettük a rossz hírért az Andrássy út 60-nak!

Különös, hogy Aristella nővért rossz idegállapota miatt nem vizsgáltatták meg orvos-szakértővel.

16.

Nagy István társaskáptalani prépost-kanonok feljegyzése a tüntetésben fontos szerepet játszó *Balázs Gyula* büntető rendőr őrnagyról és *Csermely Jenő* tűzoltó parancsnokról. A leírás kelte: Sopron 1996. október 9.

A tüntetés idején a soproni rendőrség vezetője távol volt, aki helyettesét, dr. Liptay Lajos alezredest kérte fel helyettesítésére. Mivel ez időben neki is külső szolgálata volt, ezért dr. Balázs Gyula büntető őrnagyot bízta meg az ügyelettel, azzal az utasítással, hogy 1948. június 6-án délelőtt és június 7-én délután 5 órától maradjon a kapitányság épületében. A karhatalom feletti intézkedésre Szabó István rendőrfőhadnagyot rendelte ki.

Június 7-én este 8-fél 9 óra között a tüntetők a Várkerület Mária-szobra körül csoportosultak, szenténekeket énekelve. Ahogy Balázs őrnagy a biciklis rendőrtől és Horváth Imre közigazgatási felelőstől telefonon értesült az eseményekről, Szabó főhadnagynak kiadta az utasítást, hogy a tömeget szólítsák fel oszlásra, ha nem teszik, a tűzoltóság vízsugárral oszlassa fel őket. A parancsot teljesítették.

A Belügyminisztérium illetékes osztálya egy hónap múlva, 1948. július 5-én Balázs őrnagyot állásától felfüggesztette és havi fizetését letiltotta „népellenes büntett” címén. Okok: 1. Balázs őrnagy a tüntetés előtt felkereste Baumgartner Pál bencés gimnáziumi szervező diákot és közölte vele, hogy a rendőrség tud a tüntetésről, fel fog lépni ellene. Ez a rendőrségi titok súlyos megsértése. 2. A fiatalság megváltoztatta a felvonulás előzetes tervét, ehhez a rendőrségnek is át kellett volna szerveznie sorait. 3. Az új helyzetben Balázs őrnagynak súlyos intézkedést kellett volna foganatosítania, ezt elmulasztotta. (Mint suttogva kiderült, lövetnie kellett volna a tömegbe.)

Balázs őrnagy ellen a Katonai Főtörvényszék 1949. november 22-én hozott ítéletet. Az ismertetett okok alapján egy évi és három hónapi börtönben eltöltendő büntetésre ítélték, amit azonnal meg is kezdett. 1950. május

25-én fertőző tüdőbetegséggel kórházba került, így megmenekült büntetése további részének letöltésétől. Ügyvédje révén 1950. július 15-én ügyének újratárgyalását kérte, ezt 1950. december 15-én elutasították.

Balázs Gyulát mint Osli község jegyzőjét ismertem meg, aki ott a búcsúi körmenetek tevéleges rendezője volt. Mint jegyző szerezte meg a jogi doktorátust, s került Sopronba büntető rendőr őrnagynak. Magam azután Sopronbánfalvára kerültem, itt egy darabig ő volt az egyházközség képviselőtestületének elnöke. Miután bekerült a börtönbe, sokat segítettem feleségének s négy gyermekének. Kiszabadulása után vasöntödében kapott munkát: olajozó lett, idősödő kora ellenére a magas gépeket kellett megmásznia. Ismételten kérte rehabilitálását, nyugdíjának megadását, de mindig elutasították. Jelenleg 84 éves özvegye kap férje meghurcoltatása címén nyugdíjához kiegészítést.

Adataimat a hivatalos iratokból vettem, jótállok értük.

A tüntetés idején Csermely Ernő tűzoltóparancsnok irányította Sopron város tűzoltóságát. Június 7-én este az illetékes rendőrtiszt parancsára a tűzoltóparancsnok – tűzoltóival és tűzoltókocsijával megjelent a tüntetés színhelyén és a parancsnak megfelelően eljárta.

A tüntetés másnapján Csermely tűzoltóparancsnokot azonnali hatállyal állásából elbocsátották, mert használt tömlőkkel jelent meg, a tüntetők a tömlőkre rá is léptek, a víz a sugárcső előtt is kifolyt, a sugár ismételten erőtlen maradt. Sikertelennek találták az eljárást, mintegy bojkottnak vették.

Fizetését megvonták, munka nélkül maradt egyelőre. Később is kemény munkával tudta csak maga és felesége életét fenntartani.

Előregedve kapcsolódtam ismét hozzájuk. Kérésükre rendbe hoztam lelküket. Elválása után polgári házasságban éltek, de mint öregeket gyóntathattam, áldoztathattam őket, feladhattam a szentkenetet. Később a kórházban halála előtt a feloldozást és a szentkenetet újra feladtam neki.

17.

Polán Géza iratai rendőrbírói elítéléséről, szabadulólevele az internálásból, és rendőri felügyeletének megszüntetéséről.

Rendőrbírói elítélés

Magyar államrendőrség Sopron városi kapitánysága
1886/1948. szám

Tárgy: Polán Géza
rendőrhatósági őrizete

Véghatározat

Polán Géza 1929 évbéli völcsseji születésű nőtlen családi állapotú tanuló foglalkozású soproni lakosnak / Balfi utca 12. Sz. apja: Géza, anyja: Bődy Ilona / a 8130/1939. M.E.sz. kormányrendelet 1. §-a s a 760/1939. B.M. sz.

rendelet alapján a rendőrhatósági őrizet alá helyezést / internálását / rendelem el.

Az 1929. évi XXX. tc. 56. §-ának b. pontja alapján elrendelem e véghatározatnak azonnal végrehajtását:

Indokolás:

Így határoztam, mert hivatalosan és saját beismerése alapján megállapítást nyert, hogy nevezett részese volt 1948. június 7-én a felekezeti iskolák államosítása ellen tiltakozó tömegtüntetésnek, és azon hangoskodott és társait buzdította. Ezen magatartásnak következményeként a megzavart tüntető diákság a karhatalommal szemben is fellépett. Szabadon hagyása nem kívánatos.

Alaposan feltehető, hogy szabadon hagyása esetén a közrend és közbiztonság – fontos állami érdek szempontjából – aggályos – káros tevékenységet folytatna.

E véghatározat ellen a kihirdetéstől számított 15 napon belül a M. Belügyminiszterhez intézendő és hatóságomhoz írásban benyújtandó, vagy szóbelileg bejelentendő fellebbezésnek van helye.

Kelt Sopron, 1948. június 12. Napján

Felügyeleti körzeti szemlélő:

Dr. Farkas Ferenc s. k.

rendőrőrnagy

P.H.

Szabadulólevél

Magyar államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Központi Internálótáborra

5068/1948. sz.

Szabadulólevél

Internálva volt Polán Géza, aki Völcsej, 1929. április hó 18. n. Bódy Ilonától született, foglalkozása isk. tanuló, lakóhelyül Sopron, Balfi utca 12. sz. jelölte meg, mai napon 529.587/1948. IV/4. B. M. rend. felügy. alá helyeztet elbocsátottam, hogy 8 napon belül a soproni kapitányságon jelentkezék, és erről fenti hatóságot egyidejűleg értesítettem.

Nevezettet hatóságom területén illetékes rendőrhatóságnál kijelentettem. Budapest, 1948. július hó 10-én

Rendőrkapitányság
Sopron

P.H.

Mátrai s. k.
táborparancsnok

Rendőri felügyelet alá helyezés

Magyar államrendőrség Sopron városi kapitánysága
1886/3.–1948.sz.

Tárgy: Polán Géza

rendőrhatósági felügyeletének módozatai

A magyar Belügyminiszter 529.587. 1948. IV/4. sz. véghatározatával Polán Géza soproni lakos internálás megszüntetésével egyidejűleg nevezett rendőrhatósági felügyelet alá helyezését rendelte el s a felügyeleti módozatok megállapítását hatóságomra bízta.

Véghatározat

Polán Géza 1929 évbéli völcszeji születésű nőtlen családi állapotú, tanuló foglalkozású soproni lakos / Balfi utca 12. sz. apja: Polán Géza, anyja: Bódy Ilona / rendőrhatósági felügyeletének módozatait a 760/1939. B.M. sz. rendelet 1. És 3. §-ai alapján az alábbiakban állapítottam meg:

1. Az állandó tartózkodási helyéül kijelölt helység területét rendőrhatósági engedély nélkül el nem hagyhatja.

2. Köteles az elsőfokú rendőrhatóságnál, és ha ilyen hatóság nincs, a községi elöljáróságnál a rendőrhatóság által megjelölt időben személyesen hetenként kétfő-szer vasárnap és szerdán d.e. a hivatalos órák alatt jelentkezni. I. sz. r. őrsön Városháza.

3. Lakásáról este 10 órától reggel 5 óráig el nem távozhat.

4. Nyilvános helyeket, párthelyiségeket nem látogathat. Gyülekezéseken, összejöveteleken, felvonulásokon részt nem vehet.

5. Forgalmasabb utcákban, útvonalakon, tereken, általában oly helyeken, ahol a közönség tömegesen szokott megfordulni, nem tartózkodhat, forgalmi eszközöket indokolatlanul nem használhat.

6. Táviratot nem adhat fel, távbeszélőt nem használhat, postaküldeményei rendőrhatósági ellenőrzés alatt állanak.

7. A rendes környezetéhez tartozó személyeken kívül mással nem érintkezhet, a másokkal való érintkezés csak a rendőrhatóság kivételes engedélyével, és az ellenőrzéssel megbízott személy jelenlétében mehet végbe.

8. Nem tarthat birtokában olyan sajtótermékeket, iratokat, ábrázolásokat, melyeknek szövege, tartalma terjesztése esetén a közrendre és közbiztonságra veszélyes lehetne.

A rendőrségi felügyelet alá helyezés módozatait megállapító ezen véghatározatom ellen 15 napon belül a Magyar Belügyminiszterhez intézendő és hatóságomhoz benyújtandó fellebbezésnek van helye. Az esetleges fellebbezés azonban véghatározatom azonnali végrehajtását nem akadályozza meg.

Kelt Sopron, 1948. július hó 21-én.

P.H.

Felügyeleti körzeti szemlélő:

Dr. Farkas Ferenc s. k.

rendőrőrnagy

Eltávozási engedély

Államrendőrség győrszentmártoni járási kapitányság
Győrszentmártoni őrs

Eltávozási engedély

Engedélyt adok Polán Géza rendőri felügyeletnek, hogy az érettségi vizsgája letétele végett Szombathelyre eltávozhasson.

Győrszentmárton, 1948. évi szeptember hó 4-én.

P.H.

Lantos Ernő s.k.
t. örm.

Rendőrhatósági felügyelet megszüntetése

Belügyminisztérium

IV/4. Ellenőrzési ü.o.

Szám: 300.903/1950/IV.4.

V., Személynök u. 16.

A IV. ker. főkapitánysága Polán Géza /1929. Bódy Ilona / győrszentmártoni lakos jogerős rendőrhatósági felügyelet alá helyezését a 760/1939. B.M. sz. rendelet 18. §-a alapján felülvizsgálat alá vette és az 1950. évi január hó 10. napján kelt 30.423/1950. 1949. sz. véghatározatában a rendőrhatósági felügyelet alá helyezés megszüntetését mondta ki.

Véghatározat

A IV. ker főkapitányságának 30.423/1950. Sz. véghatározatát a 760/1939. B.M. sz. rendelet 18. §-a alapján felülvizsgáltam, és azt indokainál fogva jóváhagyom.

Erről Címet az idecsatolt iratok visszaadása mellett további megfelelő eljárás céljából értesítem.

Budapest, 1950. évi január 19.

A miniszter rendeletéből

IV. ker. Rfőkapitányságnak,
Szombathely

P.H.

Jakab s.k.
ügyosztályvezető

18.

Részlet Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1996. december 12-én kelt leveléből.

48 év után pontosnak és tárgyilagosnak lenni saját múltunkkal kapcsolatban nem könnyű. Boldog ifjúság! Olyan egyszerű az igazság, olyan egyértelmű, hogy mit kell tennünk, és nem értjük az öregek fejcsóválását.

Emlékszem a győri rendőrkapitány szavára, aki négyszemközt fejcsóválva ezt mondta nekem: „Ejnye, ejnye kislány! Mi ez a türelmetlenség!? A törökök

150 évig voltak itt és mi mégis itt vagyunk!” Volt, aki azt mondta, hogy fejjel mentünk a falnak. Én ma is úgy látom: igenis, tiltakozni kell! A nyilvánvaló rossz ellen mindig tiltakozni kell!

ELMA M. RIBAI

CHILDREN OF THE MOST FAITHFUL TOWN: DEMONSTRATION IN SUPPORT OF
DENOMINATIONAL SCHOOLS IN SOPRON ON 7 JUNE 1948

The events happening in Sopron half a century ago demonstrate quite clearly the precarious state of the Catholic Church in Hungary in the spring of 1948: the faithful were loyal to their Catholic faith, their prelates, their schools and their institutions. On the other hand, after their takeover the Socialist-Communist forces cracked down hard on the slightest action, carried out harsh reprisals against non-compliance, to deter people from disobedience, creating thereby an atmosphere of terror in Sopron as well as elsewhere, actually in the whole country. On 15 May 1948 Gyula Ortutay, the Minister of Education announced that the denominational schools would be secularized and taken over by the State. On 27 May, in Sopron, Catholic schoolgirls expressed their loyalty to their schools with a “profession of allegiance” and even organized a demonstration, which was dispersed by the police. Many people were arrested, imprisoned or interned, or subjected to police surveillance.

Az egyetemi ifjúság hűségnyilatkozatai

— A Magyar Kurír Jelenti: A következő kiáltvány közzétételére kérték meg a Magyar Kurírt:

— «Mi, műegyetemiek, az Egyetemen kívülálló indítástól mentesen, saját elhatározásunkból ünnepélyesen kijelentjük, hogy hűségesek vagyunk és maradunk Krisztus Anyaszentegyházához, annak földi helytartójához, a Pápához és az apostolok törvényes utódaihoz, nevezetesen hazánkban a magyar Püspöki Karhoz. Minden a katolicizmust érintő kérdésben, azaz nemcsak a hit- és erkölcsi, hanem egyházfegyelmi kérdésekben is őket ismerjük el illetőkes fórum-

nak, és ezt az öntudatos katolikus magatartást és fegyelmet magunkra nézve mindenkor kötelezőnek tartjuk, ezért döntésüket mindenkor előbb bevárjuk, és azok szerint cselekszünk. Meggyőződésünk szerint ez a magatartás segítheti elő leghatásosabban hazánk újjáépítésében való részvételünket.

MŰEGYETEMI KATOLIKUS HALLGATÓK.» — fejeződik be a kiáltvány.

Egyház iránti hűségnyilatkozatukhoz a budapesti Testnevelési Főiskola kat. hallgatósága is hamarosan csatlakozott.

Egészen ünnepélyes módon zártak le a műegyetemi hallgatók mögött a szegedi Egyetem kat. ifjúsága. Az egyetem Auditorium Maximumában május 11-én, Egyetemi Kat. Nagygyűlés keretében tette le egyházhűségi nyilatkozatát kb. 450 egyetemi hallgató.

Csatlakozott még a Műegyetem Közgazdaságtudományt Karának, a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi, gyógyszerészeti, bölcsészeti, az agrártudományi egyetemi katolikus hallgatók. A műegyetemiek kiáltványát egyhangúan magukévá tették a kalocsai jézustársasági gimnázium növendékei.

Közlemény a Szív újság 1948. május 22-i számában. A budapesti egyetemista fiatalok e hűségnyilatkozatai ösztönözték a soproni Isteni Megváltó Leányai középiskoláinak növendékeit arra, hogy kifejezzék saját csatlakozásukat szóban, írásban, tettben, s ehhez megnyerjék a többi soproni iskola diákságát is.

DR. DR. ZAKAR POLIKÁRP O. CIST.

A ZIRCI CISZTERCI REND APÁTJA ÉS EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ KÖSZÖNTÉSE

Zakar Polikárp ciszterci szerzetes, 1985–1995 között a ciszterci rend (Ordo Cisterciensis) generális apátja, ötvenöt éves római tartózkodás után hazatért: a magyar ciszterci rendtartomány prézes apátjának választotta meg, apáti szolgálatát 1996 tavaszán kezdte meg.

Zakar Polikárp egyháztörténész munkásságát monasztikus rendtörténeti szakkörökben ismerik, lévén érdeklődési területe saját rendjének története. A következőkben ismertetjük életrajzát és publikációs tevékenységét. Az itt található adatokon túl kiemeljük, hogy évtizedeken át felelős kiadója és szerkesztője volt az *Analecta Cisterciensianak*, valamint a *Bibliotheca Cisterciensis* sorozatnak.

Kívánunk áldásos tevékenységet Rendjének hazai ága élén.

***

Zakar Ferenc 1930. június 8-án született Ókéren (újvidéki járás), gimnáziumi tanulmányait Baján, a cisztercieknél végezte, 1948-ban érettségizett.

1948. augusztus 29-én lépett a Ciszterci Rendbe, a Zirci Apátság tagjaként, szerzetesnevén ettől kezdve Polikárp. A Zirci Hittudományi Főiskolán két éven át filozófiát és teológiát hallgatott.

1950. szeptember 6-án hagyta el Magyarországot, drótsövényeken és aknazarakon át Ausztriába menekülve, tudva, hogy két nap múlva a szerzetesrendeket Magyarországon feloszlatták. Magyar állampolgárságát mindig megtartotta, van magyar személyi igazolványa és magyar diplomata útlevele.

1950. november 8-án érkezett Rómába, folytatta filozófiai és teológiai tanulmányait a Pápai Szent Anzelm Egyetemen (12 szemeszter), 1955. szeptember 4-én szentelték pappá, attól kezdve a Rendi Központ munkatársa. 1956-tól a Pápai Szent Gergely (Gregoriana) Egyetemen tanult egyháztörténelmet (hat szemesztert), 1960 ősztől a Pápai Szent Anzelm Egyetemen tanított (egyháztörténelmet, történelmi módszertant), 1969 és 1972 között (hat szemeszter) elvégezte az egyházjogot is a Lateráni Egyetemen. 1971-től egyházjogot is tanított a Szent Anzelm Egyetemen. 1978-ban itt a teológiai fakultás dékánjává választották, 1981-ben és 1985-ben újraválasztották.

1985. szeptember 2-án a Ciszterci Rend generális apátjává választották, ezzel az aktív tanítást abba kellett hagynia, de továbbra is megvan mint ny. r. tanárnak minden joga, tehát disszertációkat vezethet (és vezet), vizsgáztat, stb. 1995. szeptember 2-án letelt tíz éves generális apáti megbízatása, azóta abbas generalis emeritus. 1996. március 15-én Zircen a magyar rendtartomány általános káptalanja megválasztotta zirci apátnak, ezzel a Ciszteri Rend Zirci Kongregációja prézes apátja lett.

Teológiai értekezésének címe: *Historia Stricterioris Observantiae Ordinis Cisterciensis ab exordiis usque ad generalatum Cardinalis de Richelieu*, 1960. május 27-én védte meg a Pápai Szent Anzelm Egyetemen.

1996. június 14-én a Pápai Laterán Egyetemen megvédte kánonjogi disszertációját, melynek címe: *Momenti essenziali della storia costituzionale dell'ordine Cisterciense*.

1972-ben a Szerzeteskongregáció commissariususa lett, 1978-ban consultor ugyanott, 1989–1994 között a Kongregáció tagja, azóta ismét consultor. 1980 és 1990 között a Szenttéavatási Kongregáció consultora is volt.

A Szentszék 1981. február 9-én nevezte ki a Pápai Magyar Intézet Vigilancia Bizottságának tagjává, 1986. október 3-án lett a Bizottság elnöke. (1992. október 26-án újabb hat évre megerősítette a Szentszék ezt a kinevezését.) Rómából való távoztával 1996. március 15-én eme tisztsége megszűnt.

* * *

Zakar Polikárp bibliográfiája

Könyv:

Histoire de la Stricte Observance de l'Ordre Cistercien depuis ses débuts jusqu'au Généralat du Cardinal de Richelieu (1606–1635), Bibliotheca Cisterciensis 3, Roma 1966. 388 pp.

Tanulmányok:

1. *Note critique sur un ouvrage récent d'histoire cistercienne*, in: *Analecta Cisterciensia* (=ACist) 14 (1958) 127–136.
2. *A propos du volume II de l'Esquisse historique de l'Ordre de Cîteaux du P. E. Willems*, in: *ACist* 15 (1959) 284–293.
3. *P. Dr. Louis Lekai's Studien über die Geschichte der Stricte Observantia Ordinis Cist. im 17. Jahrhundert*, in *ACist* 17 (1961) 127–131.
4. *Courtes notes sur l'attitudes des cisterciens français au XVIIe siècle par rapport aux études: Los monjes y los estudios. IV semana de estudios monasticos Poblet 1961*, Poblet 1963. 437–448.
5. *Die Anfänge des Zisterzienserordens. Kurze Bemerkungen zu den Studien der letzten zehn Jahre*, in: *ACist* 20 (1964) 103–138.

6. *Inquisito de methodo ab abbate Gervaise adhibita in prima parte operis sui de Historia Strictioris Observantiae Ordinis Cisterciensis*, in: ACist 20 (1964) 237–264.
7. *Réponse aux "Quelques a-propos" du Père Van Damme sur les origines cisterciennes: quelques conclusions*, in: ACist 21 (1965) 138–166.
8. *Kritische Bemerkungen zum "Atlas de l'Ordre Cistercien" von Frédéric van der Meer*, in: ACist 22 (1966) 286–290.
9. *Regelungen zur Ausübung der Rechte des Abtes von Cîteaux nach der Französischen Revolution (1790–1900)*, in: ACist 23 (1967) 226–294.
10. *A katolikus Luther-kép fejlődése*, in: Katolikus Szemle 19 (1967) 193–201.
11. *Vita monastica in Decreto "Perfectae caritatis". Historia et interpretatio n. 9.*, in: Commentarium pro Religiosis et Missionariis 51 (1970) 289–320.
12. *Le origini dell'Ordine Cisterciense. Brevi osservazioni sugli studi degli ultimi quindici anni (1954–1969)*, in: Notizie Cisterciensi 3 (1970) 1–17, 89–111, 189–199.
13. *Consuetudines Cistercienses: Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum, III. Fontes C*, Roma 1970. 636–639.
14. *Erklärung des Generalkapitels über die wesentlichen Elemente des heutigen Zisterzienserlebens (1968/69)*, in: Quellen- und bibliographische Nachweise mit Anmerkungen, Heiligenkreuz 1971. 72–84.
15. *Monachesimo e umanesimo: Monachesimo e mondo d'oggi. Atti del Convegno della Certosa di Firenze 1–2 luglio 1972*, in: Notizie Cisterciensi 5 (1972) 231–242.
16. *Alberico, S.*, in: Dizionari degli Istituti di Perfezione (=DIP) 1 (1974) 459–460.
17. *Analecta Cisterciensia*, in: DIP 1 (1974) 541.
18. *Bernardine*, in: DIP 1 (1974) 1383–1384.
19. *Bernardini*, in: DIP 1 (1974) 1389.
20. *Carta Caritatis*, in: DIP 2 (1975) 609–613.
21. *Cistercian Studies*, in: DIP 2 (1975) 1106.
22. *Cistercienser Chronik*, in: DIP 2 (1975) 1106–1107.
23. *Congregazione Cisterciense Austriaca*, in: DIP 2 (1975) 1519–1521.
24. *Congregazione Cisterciense Boema*, in: DIP 2 (1975) 1521–1523.
25. *Congregazione Cisterciense di Mehrerau*, in: DIP 2 (1975) 1528–1530.
26. *Congregazione Cisterciense della Sacra Famiglia, in Vietnam*, in: DIP 2 (1975) 1534–1536.
27. *Congregazione di San Bernardo in Italia*, in: DIP 2 (1975) 1536–1538.
28. *Congregazione Cisterciense Zircense*, in: DIP 2 (1975) 1540–1542.
29. *Diritto monastico, gli orientamenti per il d.m. nel nuovo Codice*, in: DIP 3 (1976) 618–619.
30. *Exordium Cisterciensis Coenobii*, in: DIP 3 (1976) 1369–1374.

31. *Il Capitolo Generale dell'Ordine Cistercense del 1880. Preparazione e atti*, in: ACist 34 (1978) 390–422.
32. *La legislazione cisterciense e le sue fonti dalle origini fino al 1265*, in: *I cisterciensi e il Lazio*, Roma 1978. 127–134.
33. (társszerző: M. Immolata Kronpass), *Die Wahl Leopold Wackarz zum Generalabt. Vorgeschichte, Verlauf, Konsequenzen, wichtigste Dokumente des Generalkapitels vom Jahr 1891*, in: ACist 36 (1980) 3–86.
34. *A ciszterciek lelkipásztorkodása*, in: *Ciszterci lelkiiség. Zirc alapításának 800. évfordulójára 1182–1982*, Eisenstadt 1982. 118–126.
35. *Consuetudines und Constitutiones Zircenses (1814–1941)*, in: ACist 38 (1982) 181–337.
36. *El patrimonio Cisterciense*, Santo Domingo de la Calzada 1986.
37. *Der Versuch für das Jahr 1864 ein Generalkapitel des gesamten Zisterzienserordens einzuberufen*, in: ACist 44 (1988) 201–224.
38. (társszerző: Hans B. Schneider), *Der Versuch des Ordens der Trappisten, sich wieder mit dem Zisterzienserorden zu vereinigen (1896–1898)*, in: ACist 45 (1989) 276–428.
39. *Historia sumaria del dret constitucional de l'ordre Cistercenc, Textos constitucionals de la Congregació Cistercenc de la Corona d'Aragó: Scriptorium Populei 13*, Poblet 1990. 19–99.
40. *Introduction (Convegno Internazionale: La dottrina della vita spirituale nelle opere di San Bernardo di Clairvaux, 1990 Roma)*, in: ACist 46 (1990) 12–23.
41. *De statu iuridico monasteriorum monialium Foederationis Regularis observantiae S. Bernardi in Hispania*, in: *Commentarium pro Religiosis* 72 (1991) 93–120.
42. *Generaläbte der Zisterzienser auf dem Konzil von Trient. Zur Vorgeschichte der Fürstenfelder Äbteversammlung von 1595*, in: ACist 52 (1996) 49–75.
43. *Momenti essenziali della storia costituzionale dell'Ordine Cistercense*, sajtó alatt.
44. *De Curia Generali Ordinis Cisterciensis*, 1994. 91 pp. kézirat.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1997/1-2

HORVÁTH TIBOR, SJ.

METEM ENCIKLOPÉDIA ÉS METEM KIADVÁNYOK 1989-1995

A. BEVEZETÉS

A hetes szám különös jelentőségű az egyház bibliatörténetében. Egy bizonyos teljességet jelent, mely ritmusokban halad a végső kibontakozás felé.

1989-től 1995-ig a METEM Vázlatok hét évfolyamban 12 kötetettel és 16 könyvvel jelent meg 7495 oldalon. Egy számottevő haladás a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösége, röviden METEM, célja, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia szerkesztése és kiadása felé.

Az enciklopédia témaköreit valamint a METEM 1–3 Könyvek és a METEM Vázlatok 1. és 2. számában közölt tanulmányok témakörök szerinti csoportosítását 1992-ben közzeltük (Vázlatok 3:245–254). Folytatásképpen közöljük most a Vázlatok 12 kötetében és a METEM 16 könyvében közzétett tanulmányok csoportosítását a tervezett Enciklopédia témakörei szerint.

A munkák téma szerinti elrendezése több kérdést vet fel. Bevezetesként szeretnénk néhányat feltenni. Ezzel talán elérjük, hogy a lista olvasása és felülvizsgálása érdekes lesz, és a felvetett kérdések további kérdések láncolatát indítják el. Így a METEM Vázlatok és Könyvek szerzői munkájukat mások munkájával egy nagyobb kontextusban tudják kiértékelni és lesznek valódi „munkatársak” egy nagy, hosszúlejárátú munka végzésében.

1. Ez első kérdés mindjárt a csoportosítás. Elfogadható-e, hogy a „Plébánia történet” alatt találunk nem csak katolikus, de görög-keleti, és református egyházközségeket is? A „Személyek” címszó alatt Mindszenty mellett találunk egy hitétvesztett seminaristát, Mály Tódort is. Vagy milyen értelemben lehet a „Magyar egyház tanító tevékenysége” alatt az erdélyi zsidó oktatás történetét ismertetni? Kifogásolható-e hogy a másvallásoknak nincs külön témaköre?

Magyarázatul legyen szabad itt megemlíteni, hogy a földrajzi elhatárolást kezdettől fogva jelentősnek tartottuk. „A földrajzi elhatárolás különösen alkalmas arra..., hogy a magyar egyházat a másodi vatikáni zsinat szellemében ökumenikusan mutassa be. A *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció szerint Isten népéhez tartoznak nem csak a katolikus és nem katolikus keresztények, hanem a zsidók, a mohamedánok és más istenhívők, sőt azok is, akik Istenben nem hisznek, de jó emberként törekednek éli (LG 13–16). Ennek következmé-

nyeként egy katolikus plébánia leírása nem lehet teljes annélkül, hogy a területén levő nem katolikus templomokon és vallásos intézményeken kívül kimerítő ismertetést ne adjon a nem hívó egyesületekről is. Mindez nem csak földrajzi és történeti valóság, de kegyelem-teológia igazság” (Vázlatok 5,3–4:125–126; 1988. Bevezetés. METEM, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Vázlatok, Toronto: Regis, 5–7).

2. Egy további kérdés, melynek megválaszolása feltételezi a 7495 oldal tanulmányozást az, hogy milyen egyház fogalmat vagy fogalmakat tételez fel a METEM kiadányok összességére? Sugallnak-e egy sajátos magyar egyház teológiát, és rajta keresztül egy, a világba testesült Isten-Krisztus fogalmat? E kérdés azért is jogos, mert a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia elindító mozgatója egy sajátos magyar teológia volt. Már az 1988-ban Torontóban közzétett METEM 5. oldalán ezt olvashatjuk: „Mivel a hit multjának beható és rendszeres feltárása előfeltétele minden szisztématisz teológiának, a magyar egyháztörténeti enciklopédia hozzájárul a magyar teológia kiépítéséhez is. Lehet, hogy éppen egy ilyen mű hiánya a magyarázata annak, hogy magyar teológia (lásd például a német, francia, olasz, angol, észak- és délamerikai, vagy újabban az afrikai, ázsiai példát) igazán sohasem létezett.” Ilyen teológiát pedig a magyar nyelv sajátossága igényelne.

3. Figyelemre érdemes, hogy a földrajzi elhatárolás fontossága ellenére a plébániával foglalkozó tanulmányok nem a helységek, hanem a szerzők ábécés sorrendjét követik. Hasonlóképpen könyvismertetéseket nem a téma vagy a könyvíró, hanem a könyvismertető neve alatt közöljük.

Mi az értelme ennek?

Oka az, hogy a történetírásban nem csak a téma, de a történetíró személyisége is fontos. Változik a személy, változik a történetírás. Nem csak Erdély magyar és román történetírása más, de más Európa német és francia történetírása is. A történetírásnak is megvan a maga története. A történetírás történetét Ernest Breisach 1983-ban megjelent *Historiography* című munkájában vázolta kezdve a görög történetírástól egészen a mai német, francia és amerikai történetírásig. „A magyar történetírás történetét természetesen nem említi, hiszen ez a munka még elvégzendő feladatunk... hogy a magyar történetírás, különösképpen a magyar egyháztörténetírás távlatot nyisson a magyar nemzet, illetve a magyar egyház hivatáskeresésében az elkövetkező XXI. században”. *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991, 7. oldal. Ám elvárható-e ilyen feladat a METEM munkatársaktól?

De ehhez nem elég, hogy ismerjük a METEM történészek életrajzát. Azt is érdemes vizsgálni, hogy miért írnak történelmi tanulmányokat, hogy szerintük mi a történelem, mire jó a történelem. Így például érdemes megfigyelni, hogy milyen témát dolgoznak ki, vagy milyen könyvet választanak ki könyvismertetésre, mit tartanak fontosnak az ismertetett könyvben kiemelni? Vagy például egyes témakörben miért hiányoznak tanulmányok?

Jóllehet a METEM el lehet kötelezve a magyar teológia szolgálatára, de a törekvés nem szükségképpen a METEM történetírók feladata. Az a teológusok feladata kell, hogy legyen. Mégis, mivel nagyszámú, változó korú és beállítottságú történész működik, a szerzők összességében érzékelhető lesz reméhetőleg

egy magyar történeti felfogás. És ha ezt a történeti felfogást bevetítjük a többi népek történeti felfogásába, a mi történészeink nem kis mértékben segítik nemzetközi kollégáikat, hogy a múlt ismeretével egyre táguló emberi öntudat becsülje meg emberi időnket.

Ezzel a három alapkérdéssel és gondolattal, ajánlom METEM munkatársainknak a hét év alatt közzétett munkák enciklopédia listáját, mely nem csak népünk, de önmagunk ismeretét is tükrözi. Amit ott találunk az a mienk. Az rólunk szól. Benne találjuk meg, hogy milyen a történelmünk, hogy magyarnak lenni mit jelent, egy magyarnak, aki ember, aki ezer éven át kereste, hogy mit jelent hívő magyar embernek lenni.

METEM KÖNYVEK ÉS METEM VÁZLATOK ELSŐ HÉT SZÁMÁBAN KÖZÖLT TANULMÁNYOK A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI SZERINT

I. TANULMÁNYOK

1. Plébániatörténetek

- Dankó László. 1989. „A szarvasi római katolikus plébánia története”. Vázlatok 1:9–45. Demeter József. 1994. „A magyarpéterlaki református egyházközség története”. Vázlatok 6, 1–2:133–147.
- Elek Lajos. 1993. „Nyitra nagykér – település- és plébánia történet”. Vázlatok 5,3–4:71–81.
- Farkas Gábor. 1990. A római katolikus egyház története Sümegcsehin. Budapest: METEM Plébániatörténet kiskönyvtár 1.
- Glück Jenő. 1992. „Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848)”. Vázlatok 4:51–63.
- Kápolnai Iván. 1961. „Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében”. Vázlatok 3:7–52.
- Katus László. 1994. „A szegvári plébánia története”. Vázlatok 6,1–2:149–216.
- Kőhegyi Mihály. 1995. „Adatok Madaras egyháztörténetéhez (1789–1835)”. Vázlatok 7,1–2:153–166.
- Kostya Sándor. 1993. A torontói Szent Erzsébet egyházközség és plébánia története. Toronto, METEM.
- Molnár Antal. 1994. „Az udvarhelyi Jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években”. Vázlatok 6,3–4:71–89.
- Pusztai Bertalan. 1993. „Gálóc történeti etnodemográfiája (1747–1989)”. Vázlatok 5,3–4:27–44.
- Simó Attila. 1993. „Nyáradszentmárton lelkipásztorai”. Vázlatok 5,1–2:35–78.
- Váth János. 1989. „A balatonalmádi római katolikus egyházközség története”. Vázlatok 1:425–432.

2. Személyek

- Almási Tibor. 1993. „Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja.” Vázlatok 5,1–2:129–141.
- Baják László. 1989. „Szerémi György világképe”. Vázlatok 1:123–136.
- Boba Imre. 1992. „Szent András-Zoerard lengyel volt-e vagy isztriai?” Vázlatok 4:5–11.
- Csapodi Csaba. 1993. „Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1829–1911). Budapest, METERM könyvek 4.
- Deák Ágnes. 1995. „Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága”. Vázlatok 7,4–9:83–96.
- Duff William E. 1994. „Kim Philby’s Hungarian ‘Confessor’”. Vázlatok 6,3–4:155–177.
- Lakatos Andor. 1995. „Hajnald Lajos közéleti és politikai tevékenysége”. Vázlatok 7,3–4:97–150.
- Lotz Antal. 1992. „Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830)” Vázlatok 4:13–23.
- Mona Iona. 1991. „Slachta Margit és az iskolák államosítása”. Vázlatok 3:127–132.
- Pusztaszeri László. 1989. „Scitovszky János hercegprímás politikai portréja”. Vázlatok 1:137–169.
- Rónai Jácint. 1996. Napló. 1848–49 szabadságharc, kiegyezés. Egy bencés szerzetes emlékirata. Budapest, METEM könyvek 13.
- Solymos László Szilvester. 1996. Szent Zoerard-András (Szorád) és benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Budapest, METEM könyvek 16.
- Solymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik. 1990. Kreuzsz Krizosztom (1865–1895), Kelemen Krizosztom (1919–1950). Pannonhalmi Főapátok 1. Budapest, METEM- könyvek 2.
- Soós Katalin. 1994. „Der Schauprocess gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel österreichischer Gesandtschaftsberichte” Vázlatok 6,1–2:217–230.
- Szabó Ferenc. 1990. A teológus Pázmány. A „grazi Theologia scholastica” Pázmány életművében. Róma, METEM-könyvek 1.
- Szabó Tamás. 1992. „Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholizismus in Siebenbürgen.” Vázlatok 4:91–135.
- Szecskó Károly. 1995. „Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek (1851–1943)”. Vázlatok 7,3–4:151–169.
- Székely András Bertalan. 1989. „Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében”. Vázlatok 1:171–176.
- Szittyai Dénes. 1994. „Szántó (Arator) István SJ. élete és munkássága”. Vázlatok 6,3–4:5–33.
- Tóth Ferenc. 1993. „Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök”. Vázlatok 5,3–4:229–234.
- Uzsoki András. 1991. Klempa Károly és a keszthelyi premontrei gimnázium. Budapest.
- Vojtech-Wojciech Béla. 1994. Kelet-Közép-Európa Szentje Adalbert. Budapest, METEM könyvek 5.

3. Építmények

- Józsa László. 1991. „A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada”. Vázlatok 2:93–104.
- Kovács Imre. 1989. „A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története”. Vázlatok 1:47–122
- Siklósi Gyula. 1991. „Kara Murteza basa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron”. Vázlatok 3:53–64.

4. Művészeti tárgyak

- Azzola, Friedrich Karl. 1991. „Die Scheibernkreuzplatte im Balassa Bálint Muzeum zu Esztergom (Gran)”. Vázlatok. 2:43–50.
- Bertényi Iván. 1989. „Heraldika és középkori egyháztörténet”. Vázlatok 1:195–208.
- B. Muradin Katalin. 1994. Faragott kőszószékek Erdélyben. Budapest, METEM könyvek 6.
- Prokopp Mária. 1991. „Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)”. Vázlatok 3:65–72.
- Szilárdfy Zoltán. 1991. „A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája.” Vázlatok 3:197–208.

5. A magyar egyház szervezete

- Boba Imre. 1995. „Egyháztörténeti Vázlatok 1. Szent Metód és Szventopolk kapcsolata Sirmiummal és Szlavóniával a pápai levelezés és a horvát hagyomány tükrében. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai püspökség eredete”. Vázlatok 7,1–2:5–29.
- 1996. Nagymorávia története új megvilágításban. Budapest, METEM könyvek 11.
- Dóka Klára. 1995. „A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században”. Vázlatok 7,1–2:89–152.
- Fülöp Éva Mária. 1995. A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Budapest, METEM könyvek 8.
- Koltai András. 1995. „A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata”. Vázlatok: 7,3–4:41–60.
- Kosza László. 1991. „Az esztergomi és a kalocsi érsekség viszonya a 13. század elején.” Vázlatok 3:73–88.
- Sroka Stanislaw 1995. „Lengyelek a szepességi káptalanban a XIV. században.” Vázlatok 7,1–2:55–61.
- Udvardy József, 1991. „A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban”. Vázlatok 2:51–66.
- 1992. A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban. 1000–1526. Budapest, METEM-könyvek 3.

Sroka Stanislaw. 1994. „Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. sz. első felében”. Vázlatok 6, 1–2:51–55.

6. A magyar egyház pasztorális tevékenysége

Beke Margit. 1992. „Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX században.” Vázlatok 4:65–69.

Sasvári László. 1994. „Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században”. Vázlatok 6,3–4:117–154.

Szarvas Béla. 1994. „A Szent László Társulat 90 éve és a szórványbn élő magyarok pasztorációja”. Vázlatok 6,3–4:179–194.

— 1995. „A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban”. Vázlatok 7,3–4:237–241.

Tempfli Imre. 1994. „Ein Land und Vier Religionen. Die Entstehung der Siebenbürgischen Toleranz.” Vázlatok 6,3–4:35–70.

7. A magyar egyház tanító tevékenysége

Bánk József. 1989. „Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?” Vázlatok 1:177–194.

Borhalmi Gábor (Bendász István). 1994. „Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye”. Vázlatok 6,3–4: 195–202.

Glück Jenő. 1994. „Az erdélyi zsidó oktatás történetéből”. Vázlatok 6,3–4:91–116.

Király László. 1993. „Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948-ig.” Vázlatok 5,3–4: 51–69.

Kápolnai Iván. 1994. „Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. század derekáig. A középkortól Mária Terézia iskolareformjái (1777)” Vázlatok 6,1–2:67–79.

Mészáros István. 1989. „A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése”. Vázlatok 1:221–256.

— 1991. „Katolikus oktatási nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból)” Vázlatok 2:201–216.

— 1991. „Vallásos nevelés, állami iskolák, 1949–1990.” Vázlatok 3:89–106.

— 1992. „Középkori örökség protestáns kollégiumainkban.” Vázlatok 4:71–78.

— 1993. „Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754–1948”. Vázlatok 5,1–2:23–34.

— 1993. „Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei”. Vázlatok 5,3–4:5–17.

— 1994. „Iskolatörténetünk barokk korszaka”. Vázlatok 6,1–2:57–65.

8. A magyar egyház lelkiisége

8.1 Erények, a hit, szeretet és remény megélése:

Rászlay Tibor. 1989. „Az irgalmasság erénye az Árpád-korban”. Vázlatok 1:257–278.

8.2 Hibák:

8.3 Istenfogalom:

8.4 Kegyhelyek:

Barna Gábor. 1991. „A kunszentmártoniak radnai búcsújárása.” Vázlatok 3:209–243.

Barna Gábor – Hermann Egged. 1993. „A bátaszékiek máriacelli búcsújárása.” Vázlatok 5,1–2:155–173

Herein Gyula. 1991. „Budakeszi Makkos Mária története”. Vázlatok 2:105–112.

Rónai Zoltán. 1995. „Compostella és a magyarok”. Vázlatok 7,3–4:11–26.

Szilágyi István. 1992. „Szent lépcsők – Szentlépcsők.” Vázlatok 4:25–50.

8.5 Szentek tisztelete:

Csordás Eörs. 1989. „Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patronánk”. Vázlatok 1:209–219.

Orbán Imre. 1992. „Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpádházi Szent Margit tiszteletének érintkezései.)” Vázlatok 4:79–90.

8.6 Szentségek:

Sümei József. 1991. „Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon”. Vázlatok: 3:107–119.

8.7 Szerzetes rendek:

Arató Orbán. 1993. „Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat.” Vázlatok 5,12:175–180.

Józsa László. 1991. „A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története”. Vázlatok 3:161–195.

Kósa Károly. 1991. „Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920–1955 között.” Vázlatok 3: 149–159.

Kovács Imre. 1991. „Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban.” Vázlatok 2:67–76.

Kosztai László. 1993. „Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején 1142–1270.” Vázlatok 5,1–2:115–128.

Nagy Ferenc. 1991. „Tanácskozások a Bernardinumban (1891- 1933).” Vázlatok 3:133–143.

Sümei József. 1993. „Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához.” Vázlatok 5,1–2:143–154.

Uzsoki András. 1991. „A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása.” Vázlatok 2:35–42.

8.8 Üldözések:

Elemér István. 1994. Börtönkereszt. Budapest, METEM könyvek 7.

- Galcsik Zsolt. 1996. Szerzetesrendek feloszlata N6gr6d megyében 1950. Budapest, METEM könyvek 14.
- Jeszenkovits Teréz. 1993. „Az 1948–56 közötti évek”. Vázlatok 5,1:203–216.
- Katona Nándor. 1994. „Két levél 1953-ból”. Vázlatok 6, 1–2: 231–234.
- Mészáros István. 1995. „A szegedi 'bajszos püspök' jelentései 1952-ben.” Vázlatok 7,1–2:233–246.
- Riskó Mariann. 1995. „A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944-től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében”. Vázlatok 7,1–2:177–196.
- Orbán Gyula József. 1996. Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn (1950–1956). Budapest, METEM könyvek 12.
- Sávai Tamás. 1992. „Jegő Ézsiás OFM. 'Én itt maradtam.' Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első éveiből”. Vázlatok 4:169–214.
- Szűcs Márton – Kovács József. 1995. „Halottak hallgatása. Requiem 40.000 1944-ben áratlanul kivégzett b6cskai magyarért.” Vázlatok 7,1–2:197–231.
- Vajk Gyula. 1992. „Az 1956-os események és következményei”. Vázlatok 4:243–262.
- 1963. „Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre (1943–1961)”. Vázlatok 5,3–4:95–124.

8.9 Vallásos egyesületek:

- Bán László. 1991. „Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében”. Vázlatok 2:113–116.
- Bélteky Akos. 1991. „Ifjúsági Keresztyén Egyesület, IKE Konferenciák Erdélyben a második világháború után”. Vázlatok 6,3–4:203–216.
- Sasvári László. 1994. „Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. Vázlatok 6,1–2:81–125.

9. A magyar egyház politikai, diplomáciai tevékenysége

- Adriányi Gábor. 1991. „A magyar királyok apostoli címe”. Vázlatok 2:77–88.
- 1991. „A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton.” Vázlatok 3:121–126.
- Dreesbach Walter. 1993. „Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn zwischen den Weltkriegen”. Vázlatok 5,1–2:79–110.
- Eördögh István. 1994. „A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye (Vatikáni források alapján)”. Vázlatok 6,1–2:127–132.
- Érszegi Géza. 1995. „Róbert érsek oklevelei”. Vázlatok 7,1–2:31–53
- Gerics József. 1995. Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a közép-korban. Budapest, METEM könyvek, 9.
- Zombori István. Szerk. 1996. Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest.

10. A magyar egyház tudományos tevékenysége

11. A magyar egyház társadalmi tevékenysége

- Adriányi Gábor. 1995. „A szociális kérdés a német és magyar katolikus egyházban 1891 előtt”. Vázlatok 7,1–2: 167–176.
- Mona Ilona. 1993. „A 'Rerum novarum' hatása a magyar társadalomra. Gróf Páffy Pálné által elindított magyar, katolikus nővédelmi munka. 1896–1944”. Vázlatok 5, 3–4:45–50.
- Vida István. 1992. „Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935–1949)”. Vázlatok 4:223–242.

12. A magyar egyház szeretetszolgálata

II. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténészek „Ki kicsoda” listája

- Glück Jenő. 1993. „Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól”. Vázlatok 5,3–4:19–25.
- James L. John. 1992. Gabriel L. Asztrik élete és tudományos munkássága.” Vázlatok, 4:135–160.
- Keresztes Sándor. 1994. „Pásztor Lajos köszöntése.” Vázlatok 6,3–4:243–250.
- Lotz Antal. 1991. Történetíró papok Csanád egyházmegyében.” Vázlatok: 3:259–280.
- METEM Academic Award. 1993. Vázlatok 4:267.
- Molnár Antal. 1994. „Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB.” Vázlatok 6,1–2:37–50.
- Molnár Antal. 1995. „A 85 éves P. Lukács László köszöntése”. Vázlatok 7,1–2:247–260.
- Monok István. 1994. „Benda Kálmán (1913–1994)”. Vázlatok 6,1–2:251–252.
- Szántó Konrád. 1991. „Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. A nyolcvanéves kutató ünnepi köszöntése.” Vázlatok 2:7–16.
- 1992. „Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. Kiegészítés” Vázlatok 4:161–168.
- Szilas László. 1993. „Arató Pál SJ. (1914–1993)”. Vázlatok 5,3–4:239–240.
- Új alapítvány az Egyháztörténeti kutatásért: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA) 1995. Vázlatok 7,1–2:279, 287.

2. Események, intézetek, konferenciák, kongresszusok

- Bátaszéki Cisztercita Emlékkonferencia. 1992. május 23–24. Vázlatok 5,1–2:111–180.
- Beke Margit. 1995. „Das Papstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom”. Vázlatok 7,3–4:185–203.

- Esch Arnold. 1995. „A Római Porosz Történeti Intézet 1888- 1936”. Vázlatok 7,3-4:179–183.
- Fraknoi Vilmos Emlékülés. 1993. november 15. Vázlatok 6, 1–2:247–248
- Felekezeti Együttélés az Erdélyi fejedelemségben konferencia. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága. 1993. október 7–8. Vázlatok 5,3–4:237–238.
- Giesswein Sándor Emlékünnepségek 1993. november 13, 15. Vázlatok 6,1–2:248–249.
- Glattfelder Emlékkonferencia Szegeden. 1993. szeptember 3. Vázlatok 5,3–4:235.
- Glück Jenő. 1995. „Nemzetközi judaisztika ülés Kolozsvárott 1995. október 24–26”. Vázlatok, 7,3–4:243–244.
- IV. Hungarológiai Kongresszus Róma–Nápoly, 1996. szeptembver 6–10. Császtvay Tünde. 1993. „Itáliában a magyar közművelődés és a kereszténység kapcsolatáról”. Vázlatok 5,3–4:199–200. Császtvay Tünde. 1994. „Hungarian Culture and Christianity Fourth Congress on Hungarian Studies. Rome-Naples, 6–10 September, 1996”. Vázlatok 6,1–2:243–245.
- Kovács Elizabeth. 1995. „Bibliotheca Pontificum – A modern pápaság-történet alapvetése és alapvonásai”. Vázlatok 7,3–4:211–235.
- Kresten Otto. 1995. „A Római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete”. Vázlatok 7,3–4:159–169.
- Kunszentmártoni Emlékkonferencia. 1990. október 15. Vázlatok 3:145–244.
- Magyar Pax Romana 34. Kongresszusa 1992. április, Lillafüred. Kőhegyi Mihály. 1994. Vázlatok 6,1–2:258–259.
- Római Szent Birodalom Intézete Konferenciája 1992. november 6–8. (Szent Adalbert műve és jelentősége) Somorjai Ádám 1993. Vázlatok 5,3–4:223–227.
- Szent István Napok Kalocsán. 1993. augusztus 15–20. Vázlatok 6,1–2:247.
- Szilas László. 1995. „A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténeti Kara”. Vázlatok 7,3–4:205–209.
- Zaboklicki Krzysztof. 1995. „A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a lengyel könyvtár megalapítása”. Vázlatok 7,3–4:171–177.

3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések

- Adriányi Gábor. 1989. „Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei”. Vázlatok 1:325–335.
- Cywinski Bohdan. 1995. „A katolikus egyház Szlovákiában kezdettől 1949-ig”. Vázlatok 7,1–2:261–278.
- Csapodi Csaba. 1994. „A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a 'Regnum' egyháztörténeti évkönyv”. Vázlatok 6,1–2:7–18.
- Dóka Klára. 1993. „Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)”. Vázlatok 5,1–2:181–201.
- Flaga Jerzy – Somorjai Ádám. 1993. „A Lublini Katolikus Egyetem lengyel egyháztörténeti-földrajzi intézete. A történeti földrajz az egyháztörténelemben és a lengyelországi kutatás”. Vázlatok 5,1–3–4:201–212.

- Gáspár Dorottya. 1993. „Gondolatok a pannóniai ókereszténységről”. Vázlatok 5,1–2:5–21.
- Horváth Tibor. 1991. „Hermeneutikai problémák az egyháztörténet-írásban.” Egyházak a változó világban. A Nemzetközi egyháztörténeli konferencia Esztergom, 7–12.
- Kloczowski Jerzy – Szesztay Domokos. 1993. „Kelet-közép-Európa társadalom- és vallástörténeli atlasza”. Vázlatok 5,3–4:213–222.
- Reisner Ferenc, 1995. A Katolikus Szemle egyháztörténeli anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, METEM könyvek 10.
- Somorjai Ádám 1964. „Egyháztörténeli témájú disszertációk a bécsi egyetemen, 1831–1984”. Vázlatok 6,1–2:235–242.
- 1994. „Egyháztörténeli disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863–1993)”. Vázlatok 6,3–4:251–265.

4. METEM módszertani problémák

- Horváth Tibor. 1988. Bevezetés. METEM Magyar egyháztörténeli enciklopédia munkaközössége. Toronto: Regis College, 3–58.
- 1989. „Lectori salutem. A hit, szeretet és a remény jegyében”. Vázlatok 1:6–7.
- 1991. „METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok”. Vázlatok 3:245–258.
- 1993. „METEM kutatás, plébániatörténel”. Vázlatok 5,3–4:125–198.
- METEM-International Society of Toronto for Hungarian Church History. 1989. Constitution. Vázlatok 7,3–4:8–10.
- Saliga Irén. 1994. „A Regnum repertórium (1936–1946)”. Vázlatok 6, 1–2:19–36.
- Somorjai Ádám – Uzsoki András. 1989. „A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988- 1989-ben”. Vázlatok 1:279–324.
- Uzsoki András. 1989. „A kéziratok nyomdai előkészítése és korrektúra.” Vázlatok 1:357–371.
- Várszegi Asztrik. 1994. „Regnum Előszó.” Vázlatok 6,1–2:5–6
- 1995. „Lectori salutem” Vázlatok 7,3–4:5–6.

III FORRÁSOK

- Dóka Klára. 1991. „Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeli áttekintés 1950-ig)”. Vázlatok 2:217–222.
- 1994. „A váci egyházmegyei könyvtár térképgyűjteménye.” Vázlatok 6,3–4:217–242.
- Dudás Bertalan. 1992. „A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára.” Vázlatok 4:263–266.
- Erdő Péter. 1995. „Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma”. Vázlatok 7,1–2: 63–72.
- Érszegi Géza. 1995. „Róbert érsek oklevelei”. Vázlatok 7,1–2:31–53.
- 1995. „De cappella tempore Ludovici I Regis Hungariae constructa”. Vázlatok 7,3–4:27–33.

- Gergely Jenő. 1991. „A 'Paritásos Bizottság' jegyzőkönyvei. (1950. szeptember-november)”. Vázlatok 2:223–228.
- 1993. „Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944. Forrásközlemény”. Vázlatok 5,3–4:83–94.
- Glück Jenő. 1995. „Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800-ig)”. Vázlatok 7, 1–2:73–87.
- 1995. „Nagyvárad-i források a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez (1793–1847)”. Vázlatok 7,3–4:61–81.
- Janka György – Lakatos Pál. 1992. „A makói görög katolikus egyházközség canonica vizitációja 1844-ben”. Vázlatok 4:215–222.
- Magyar István Lénárd. 1989. „Az alvinci ferences krónika” Vázlatok 1:373–408.
- Mészáros István. 1995. Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végétől”. Vázlatok 7,3–4:35–40.
- Tóth Endre. 1991. „A 4–8. századi pannoniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről.” Vázlatok 2:17–34.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva. 1989. „A Barokk kori búcsújárás forrásai”. Vázlatok 1:409–424.
- Varga Imre. 1989. „A Canonica Visitatio”. Vázlatok 1: 337–355
- Varga Imre – Reichardt Gyula. 1991. „A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... című latin munkájának magyar fordítása.” Vázlatok 2:117–200.

IV. RECENZÍÓK

1. METEM tanulmányok

- Bertényi Iván. 1991. „Hozzászólás Andriányi Gábor előadásához: A magyar királyok apostoli címe”. Vázlatok 2:89–92
- Kőhegyi Mihály. 1995. „Fülöp Éva Mária. 1995. A Magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Budapest, 1995. METEM könyvek 8.”
- Orbán Imre. 1992. „Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. METEM Könyvek 3”. Vázlatok 4:279–280.

2. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok

- Dóka Klára. 1992. „Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. IV. évfolyam 1991,1–2. Pécs, 1991” Vázlatok 4: 271–273.
- 1994. „Beke Margit. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között 1–2. München-Budapest, 1992.” Vázlatok 6,3–4:286–288.
- 1994. „Balogh Margit – Gergely Jenő. Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, 1993.” Vázlatok 6,3–4:288–290.

- Galcsik Zsolt. 1993. „Rác Imre. Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hodoscsépány története egyházi levéltári források tükrében. Miskolc. 1991.” Vázlatok 5,3–4: 241–243.
- Glück Jenő 1993. „Studia Judaica I, II Moshe Carmilly Institute, Cluj-Napoca. Szerk. Ladislau Gyémánt, Moshe Carmilly. 1991–1993”. Vázlatok 5,3–4:252–255.
- 1994. „Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata.” Vázlatok 6,3–4:275–282.
- Horváth Erzsébet. 1993. „Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban. Kiadja Magyar Országos Levéltár. Levéltári módszertani Füzetek 15. Budapest 1992”. Vázlatok 5,3–4:246–250.
- 1995 „Beke Margit, Bárdos István. Magyarok kelet és nyugat metszészvonálán. Esztergom 1994. Vázlatok 7,1–2:282–284.
- Illés Pál Attila. 1994. „Henryk Gapski. Rekrutacja do zakonów meskich w polschi (Lengyel férfirendek utánpótlása) Lubin, 1987” Vázlatok 6,3–4:283–286.
- Kovács János. 1991. „Dóka Klára. A magyarországi egyházi levéltárak térképei XIII-XIV. A kalocsai érseki tartomány térképeinek katalógusa 1–2. Budapest, 1990”. Vázlatok 3:282–284.
- 1992. „A magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai’ című sorozat újabb kötetéről”. Vázlatok 4:273–277.
- 1993. „Hetényi Varga Károly. Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Lámpás Kiadó, Abaliget. 1992”. Vázlatok 5,1–2:229–230.
- 1994. „Galcsik Zsolt. A Páli Szent Vincéről nevezett széchenyi irgalmasnővérek 'Hármas Intézményének' története az alapítástól a feloszlatásig (1875–1950). Balassagyarmat, 1993”. Vázlatok 6,1–2:272–273.
- Kőhegyi Mihály. 1992. „Feldtanzer Oscar. Joseph II und die Donauschwabishe Ansiedlung. Linz:1990”. Vázlatok 4:269–271.
- 1992. „Török József. Századunk Magyar Főpapjai: Grösz József Érsek. Szeged, 1992”. Vázlatok 4:277–278.
- 1993. „Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC. Szeged. 1990”. Vázlatok 5,1–2:217–218.
- 1993. „Gergely Jenő. A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Budapest 1991” Vázlatok 5,1–2:222–224.
- 1993. „Komoly Pál. Pitvarosi tanulmányok. Szeged, 1992”. Vázlatok 5,3–4:251–252.
- 1993. „Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 98. Szeged. 1993”. Vázlatok 5,3–4:265–267.
- 1994. „Tomisa Ilona. Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Budapest. 1992”. Vázlatok 6,1–2:262–263.
- 1994. „Szabadi Sándor. 'Kiáltó szó a pusztában...' Szilády János élete és kora. Kecskemét, 1993.” Vázlatok 6,1–2:265–266.
- 1994. „Szabó Attila. Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1944–1950) Kecskemét, 1992”. Vázlatok 6,1–2:269–270

- 1994. „Lábady Károly. Istennek hajlékai a Drávaszögben. Budapest, 1994”. Vázlatok 6,3–4: 271–272.
- 1994. „Ökrész Károly: A temerini plébánia története. Újvidék, 1992.” Vázlatok 6,3–4: 272–275.
- 1995. „Dóka Klára. Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Budapest, 1993.” Vázlatok 7,1–2:281–282.
- 1995. „Unghváry Sándor. A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. Budapest, 1994”. Vázlatok 7,12:284–286.
- Lakatos Pál. 1993. „Historia domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694–1840. Baja 1991.” Vázlatok 5,1–2:226–227.
- 1993. „Simor János emlékkönyv. Szerk. Beke Margit. Strigonium Antiquum 1. Budapest 1992.” Vázlatok 5,3–4:250
- 1993. „Szent László király. Összeállította Szőke Gyula. Budapest. 1993. Vázlatok 5,3–4:256.
- 1994. „Tőkés László, szerk. Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. Nagyvárad, 1992”. Vázlatok,6, 1–2:264–265.
- Lotz Antal. 1993. „Bura László. Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja. Újvidék, 1991.” Vázlatok 5,304:243–246.
- Merényi-Metzger Gábor. 1995. „Nagyvárad schematizmus 1995. A nagyvárad egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. (Nagyvárad, 1995.)”. Vázlatok 7,3–4:254–255.
- Nagy Ádám. 1964. „Kis Bálint. A békés-bánati református egyházmegye története (1836)” Vázlatok 6,1–2: 267–269.
- Orbán Imre. 1991. „Udvardi József. A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526) Köln:1991”. Vázlatok 3: 281–282.
- 1993. „László Gyula. A Szent László-Legenda középkori falképei”. Budapest 1993. Vázlatok 5, 3–4:262–265.
- 1994. „Jákli István '...A magyarokhoz küldetett'. Pannonhalma, 1992”. Vázlatok, 6,1–2:260–262.
- 1994. „Kredics László – Solymosi László. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Budapest, 1993”. Vázlatok 6,1–2:271–272.
- Pál József. 1993. „Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom. 1991.” Vázlatok 5,1–2:218–222.
- 1993. „Gergely Jenő. A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Budapest, 1993”. Vázlatok 5,3–4:257–262.
- 1994. „Békés Gellért – Horváth Árpád. Megújuló egyház a megújuló társadalomban. Pannonhalma. 1993”. Vázlatok 6,3–4:290–294.
- Pukánszky Béla. 1994. „Mészáros István. Kimaradt tananyag ... A diktatúra és az egyház 1945–1956; I, 1957–1975, II. Budapest 1993, 1994.” Vázlatok 6,1–2:274–276.
- 1994. „A Soproni Bencés Gimnázium. A Budapesti és Csepeli Bencés Gimnáziumok; Budapest, 1994”. Vázlatok 6,3–4:269–271.
- Rádynyné Rácz Katalin. 1993. „A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai. 1803- 1903. Összeállította: Dr. Eördögh István. Szeged. 1991”. Vázlatok 5,1–2:227–228.

- Sávai János. 1993. „A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám és Zombori István. Budapest 1991.” Vázlatok 5,1–2:224–225.
- Somorjai Ádám. 1995. „Onodi Péter. 1992. O Culto dos Santos Húngaros no Brasil e a historia da igreja católica romana húngara no Brasil. 'Revista do Instituto Historico e geografico Brasileiro, 154, nr. 374. (1992) 47–224'”. Vázlatok 7,3–4:245–251.
- Sümegei József. 1991. „Az Aetas egyháztörténeti számáról. (1991,2)”. Vázlatok 3:285–286.
- Tóth Sándor László. 1994. „Astriq L. Gabriel. Robert Sorbonne and His Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late Medieval and Humanistic period. Selected Studies. Frankfurt am Main, 1992”. Vázlatok 6:1–2:253–258.

1. A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI

A METEM Enciklopédia témakörét eddig 18 pontban határoztuk meg

1. TANULMÁNYOK

1. Plébániák
2. Személyek (példás, hithű asszonyok, gyermekek és férfiak, írók, királyok, kormányfők, művészek, papok, politikusok, püspökök, szentek, szerzetesek, tudósok, stb., és családok, akik a magyar egyház életében jelentős szerepet vállaltak)
3. Építmények (templomok, iskolák, kórházak, könyvtárak, stb.)
4. Művészeti tárgyak, műemlékek, stb.
5. A magyar egyház szervezete (esperességek, egyházmegyék, káptalanok, zsinatok, stb.)
6. A magyar egyház pasztorális tevékenysége (belföldi és külföldi missziók, igehirdetés és hitoktatás, általános nevelés, liturgia, szentségek kiszolgáltatása, szentmise szertartása, szentelmények, szentek tisztelete, búcsújárás, ünnepek keletkezése és története, vallás és erkölcsi élet, egyházfegyelem, büntetés, stb.)
7. A magyar egyház tanító tevékenysége (egyházi tudományok aszkétika-misztika, dogmatika–fundamentális és speciális, szentírás, egyháztörténet, egyházjog, katekézis, pasztorális, pedagógia, stb története)
8. A magyar egyház lelkisége (erények, hibák, üldözések kegyhelyek, vallásos szokások, stb.)
9. A magyar egyház politikai, diplomácia tevékenysége
10. A magyar egyház tudományos tevékenysége
11. A magyar egyház szeretetszolgálat

2. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténészek „Ki Kicsoda” listája
2. Események, konferenciák, kongresszusok, stb

3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések
4. METEM módszertani problémák

3. FORRÁSOK

4. RECENZIÓK

1. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok
2. METEM tanulmányok

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/2.

1. Balla Péter: The Melchizedekian priesthood. Bp.: Károli Ref. Univ., 1995. [2], V, 85. (Újszövetségi-patrisztikai könyvtár 3.)

Ezen munka abban szeretne segíteni, hogy jobban megismerhessük a Melkisédek, megértsük, hogy a Zsidókhöz írt levél miért nevezi Jézust örökkévaló papnak „a Melkisédek rendje szerint” (pl. 5,6; 6,20). A kötet mindezt négy fejezetben tárgyalja. Az elsőben a Melkisédek-kutatás főbb eredményeiről, a másodikban a Kr. u. 1. sz-ig a Melkisédek hagyományairól, a harmadikban a Kr. u. első néhány század forrásairól, s végül a negyedikben a Zsidókhöz írt levél Melkisédek-helyeiről szól.

2. Béres Mária: Az óföldaéki erődtemplom. Makó: Óföldaék község és Makó város önkormányzati képviselőtestülete. 1995. 79. (A makói múzeum füzetei 81.)

A templom építése Hunyadi Mátyás korára esik (XV. sz. II. fele). A szerző az után kutat, hogy volt-e a 15. század első harmadában már biztosan álló templomnak korábbi előzménye, magányos harangtoronnyal kell-e számolnunk a templom északi oldalán, vagy volt kapcsolata a toronynak az Oltványi Pál feljegyzéseiből ismert körfallal, mikor készült a templomhajó gótikus boltozata, mikor semmisült meg a szentély eredetileg épített gótikus boltozata, mekkora volt a középkori Földaék településtörténeti jelentősége? Mindezen kérdések megválaszolása közben megismerjük az óföldaéki erődtemplom műemléki helyreállításának menetét és eredményeit, magának a falunak történetét, s végül régészeti adatokat kapunk az egykori földéaékiak temetkezési szokásaihoz.

3. Csikos Mihály: Szent László király. Szeged: Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszent 5.)

I. László királyunk, az Árpád-ház tagja, a lovagkirály életével ismerkedhetünk meg. Olvashatunk gyermekkoráról, amelyet részben Lengyelországban töltött, a magyarországi trónharcokról, a leánymentéséről, uralkodásáról, szenttéavatásáról (1092), továbbá legendáit. Megtudhatjuk, hogy kit tartunk szentnek, hogy sírja (amely előbb Somogyváron volt, majd Váradra került) zarándokhely, ahol csodák történtek. Ereklýeit hazai és külföldi városokban őrzik nagy tisztelettel, melyek közül az egyik legnevezetesebb a Szent László király hermája.

4. Farkas Attila: Budapest, Szent István Bazilika, Szent Jobb-kápolna és kincstár. Bp., TKM Egyes., 1995. 24. (Tájak, Korok, Múzeumok kis-könyvtára 384.) Magyar, angol és német nyelven.

Ma már régészeti is igazolt az, hogy első királyunk, Szent István (1000-1038) teteme eredetileg a fehérvári „királyi templom középpontjában” feküdt egy másodlagosan átfaragott szarkofágban. 1083-as szenttéavatása alkalmával testéről leválasztották jobbját. 1891. augusztus 20-a megünneplése óta rendszeressé váltak a Szent Jobb-körmenetek a budai vár területén. Végleges őrzőhelye a budapesti Szent István-bazilika sekrestyekápolnája. Eredetileg Szent Lipót tiszteletére szentelték fel, majd 1897-től lett Szent István Bazilika. 1993-ban az esztergomi prímás, érsek mindenkori társszékesegyháza, budapesti katedrálisa lett.

5. Garami Mária: Nagymaros műemléktemploma. Nagymaros: Garmond Text Lap-és Könyvkiadó, 1995. 36.

Nagymaros római katolikus temploma a magyar későgótika alkotása. Írásos emlékek először 1331-ben említik. Az 1960–72 között végzett ásatások során bizonyítást nyert az, hogy már korábban is létezett. A helység első temploma valószínűleg a mai szentély helyén állhatott. A XIV–XV. században egy másik templomot is építettek a meglévő mellé, s idővel e kettőt összeépítették. A kettős templom léte egyesek szerint csak feltételezés, lehet, hogy egyszerűen csak egy egyszerű északi irányú bővítés történt. 1587-ben egy rövid ideig a reformátusokhoz került. A XVIII. század végén barokk stílusban építették át. A műemléktemplom ismertetése után Nagymaros más katolikus műemlék jellegű építményeivel is megismerkedhetünk.

6. Gericz József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp.: Metem, 1995. 318. (Metem-könyvek 9.)

A kötetben a szerző több évtizedes munkája alatt született tanulmányokból ad válogatást. Ezen írások a középkort vizsgálják, több szempontból is: olvashatunk pl. Szent Istvánról, a középkori forrásokról, Orseolo Péter egyházpolitikájáról, arról, hogy mit jelentett Magyarországon a politikai és a jogi gondolkodás VII. Gergely pápa korában, mit takar a korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban, a középkori rendiségről, az államszuverenitásról, az írásbeli petíciók bevezetéséről, a nemesi és királyi jogról, királykoronázási szertartásról az 1050-es évekből. Mindezekből magának a kornak, a középkornak, és a benne élő embernek az élete és világképe tárul fel előttünk.

7. Horváth Tamás, J.: Ki voltál Te Erzsébet? Sárospatak: Rákóczi Múzeum, Róm. Kat. Egyházi Gyűjtemény, 1995. [19], [12]

Árpádházi Szent Erzsébet a világon a legismertebb és legtiszteltebb magyar nő – mégis keveset tudunk róla, adataink sokszor bizonytalanok. Ilyen például a születési helye, Pozsonyban vagy Sárospatakon született-e? Három ország három városa mondja magáénak: Sárospatak (a szerző ide teszi születési helyét), Eisenach Warburg és Marburg (itt élt, s ez utóbbiban emelték oltárra).

8. Lövei Pál: Siklós, plébániatemplom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 32. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 520.)

A középkori eredetű plébániatemplom 1540-ben épült a hozzá délről kapcsolódó egykori kolostorral együtt. 1950-ig volt a szerzeteseké, akik a XVII. század végén költöztek be a kolostorba, amelyet a hagyomány a bencések középkori Szentháromság-monostorával azonosított. A templomot ezért nevezik Szentháromság templomnak. A műemléki és régészeti kutatások alkalmával derült az ki, hogy az épületegyüttes valójában az ágostonos kanonokok kolostorával azonos. A kolostor építésének ideje és körülményei ismeretlenek. Legkorábbi írásos emlék a XIV. századból ismeretes, s ekkor az eredetileg Szent Annának szentelt templom már létezhetett. Az 1985-ben felfedezett falképeket feltárták és restaurálták. Igen változatos, pontosan szerkesztett, gazdag motívumkincsű és színvilágú az építészeti elemek ábrázolása. Ebben a templomban van elhelyezve Garai I. Miklós († 1386) sírköve.

9. Lukács Zsuzsa: Ócsa, református templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 20. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 525.)

A templom 1986–92-es kutatásakor a régészek az épület teljes felújítását tűzték ki célul. A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt háromhajós templom falazatain építési hibák, változások figyelhetők meg. Ennek az az oka, hogy a templomot nem az eredeti tervek szerint fejezték be, hanem az építés során megváltoztatták a koncepciót. A főszentély falfelületét borító összefüggő falképegyüttest 1900-ban tárták fel, amelynek keletkezése a 13. század utolsó negyedére tehető. A falképegyüttesen a Szent László legenda-ciklus (üldözés, birkózás, lefejezés), az Utolsó Ítélet, Mária koronázása, az Apostolok, Szent Miklós, Szent György látható. Szent Kristóf alakja 1939 előtt elpusztult. A falképek lemeszelése 15. századi. A 16. századtól kezdődően az elhagyott katolikus templomokat a protestáns hitre tért közösségek használták tovább. Az ócsai református egyházközség 1561-től jegyzi történetét. A lebontott részek köveiből kerítőfalat építettek a templom köré. A katolikusok többször is megpróbálták visszaszerezni templomukat, de ez sohasem sikerült. A helyreállított templomot 1777-ben szentelték fel.

10. Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Devecser: Kastély Könyvtár, 1995. 111. (Közlemények Veszprém vármegye múltjából 1.)

A somlyóvásárhelyi klostrom birtokait a klarisszák örökölték 1600-ban, s érdekükben állt, hogy minden olyan okmányt, melyet birtoklási jogaik megővására felhasználhattak, gondosan megőrizzenek. A kolostor alapításának körülményei és ideje ismeretlen, amiből a szerző arra következtet, hogy korai keletkezésű lehet – a vásárhelyi apácák már a XI. században éltek imádságos életüket. Minderre csak közvetlen adataink vannak. A kolostor királyi alapítású, a patronátust részben a királyné gyakorolta, majd különböző egyházi, majd világi (intézményi és magán) védnökség alá került. A bencés apácákat erkölcsaik megromlása miatt premontrei apácák váltották fel (1511), akik tovább folytatták a hiteleshelyi működést. Végül a Pozsonyban tartózkodó óbudai klarisszák kapták meg. A kolostori épület ma is áll Somlyóvásárhelyen. Annak

ellenére, hogy 1801-ben magánlakás céljára átalakították, megtartotta kolostori jellegét. (A most kiadott kötet először 1923-ban jelent meg Veszprémben.)

11. Maggioni, Peppino: Egy pap a misszióért: Guiseppe Allamano, a „Missioni della consolata” alapítója. Ford. Tallós Elemérné. Győr: Novadat, 1995. 90.

Guiseppe Allamano (1851–1926) torinói pap egész életében annak élt, azon dolgozott, hogy misszionáriusokat küldjön Afrikába, egybegyűjtse az összes missziós jelöltet (férfiakat és nőket), speciális felkészítésben részesíttesse őket, a továbbiakban pedig a Propaganda Fideire kell rábízni, hogy az foglalkozzon az egyház missziós tevékenységének irányításával. Két missziós Intézetet alapított, s külön rendházat a missziós nővérek számára. Ő maga sohasem utazhatott el, mindig csak székhelyéről intézhette a misszió és saját egyházmegyéje ügyeit.

12. A magyar református egyház története. Szerk. Bíró Sándor és Szilágyi István. Sárospatak: Sárospataki Ref. Koll. Teológiai Akad., 1995. 509. (Az Egyháztörténeti Tanszék kiadványai 1.)

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszéke most csatlakozik ahhoz a jelentős kezdeményezéshez, melyet a teológiai oktatásban jelentkező igények és szükségletek figyelembevételével indítottak el budapesti és debreceni Teológiájukon: időtálló egyháztörténeti művek reprint kiadása. Jelen kötet 1949-ben jelen meg először Sárospatakon. A református egyház történetét a szerző hat fő korszakra felbontva tárgyalja: a reformáció százada (1520–1608), az ellenreformáció győzelme (1608–1715), az elnyomás kora (1715–1785), az Egyház a reformkorban (1785–1848), a szabadságharctól az első világháborúig (1849–1914), a két világháború kora, és végül áttekinti a Református Egyház szerepét a magyarság életében és annak társadalmi szolgálatát.

13. Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Bp.: Márton Á. K., 1995. 189. (Studia theologica Budapestiensia 13.)

Mindszenty József (1892–1975) bíboros, prímás, esztergomi érsek születésének centenáriuma egy konferenciával is megemlékeztek, amelyet a Központi Papnevelő Intézetben rendeztek meg 1992. március 27-én. A tizenegy előadás felőleli Mindszenty egész életét, egyházi és politikai működését. Részletesen megismerhetjük veszprémi püspöki tevékenységét, nagy kortársait, egy prágai, egy varsói, egy jugoszláv érseket és az egyesült ukrán katolikus egyház metropolitáját. Sorstársak voltak ők öten, hiszen bebörtönözte, meghurcolta őket országuk rendszere. Továbbá a Mindszenty-per az osztrák sajtóban, Mindszenty és az 1956-os forradalom, arról miért és hogyan hagyta el a budapesti amerikai nagykövetséget, Mindszenty és a Vatikán keleti politikájáról, Mindszenty József, mint a külföldi magyarok lelkipásztoráról, hazatéréséről, hogyan vélekedtek a marxista történészek róla 1948–1992 között. A kötet végén egy életrajzi kronológia is szerepel.

14. Muzslai Zsitva Ágnes: Mindszenty József hercegprímás esztergomi érseki székfoglalása – 1945. okt. 7. Dokumentumok és visszaemlékezések. Esztergom: Esztergom Barátainak Egyes., 1995. 19.

Mindszenty 1945. október 7-én foglalta el az esztergomi érseki széket. Erre emlékszik vissza az érsek, s elmondja megválasztásának körülményeit, rövid eseménytörténetét. Akkori beszédéből is olvashatunk egy rövid részletet. 1995 kettős évforduló volt: először is húsz éve halt meg Mindszenty, másodsor pedig 1985-ben kezdték el összegyűjteni a róla elhangzott véleményeket, vallomásokot azzal a céllal, hogy boldoggá avassák.

15. Nemes András: Sopron, Szent György-templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 511.)

A Szent György testvérület kezdeményezésére 1393-ban kezdődött meg a kápolna építése és 1400 körül be is fejeződött. A középkori templomot az a két faragott kötőredék is díszítette, amelyek még ma is megvannak: az egyik az iratszalagot tartó angyal, a másik pedig a Fájdalmas Krisztus. A templom a XVI. század végén a protestánsoké lett, de továbbra is a város gondoskodott róla. 1674-ben Kollonits Lipót győri püspök a jezsuitáknak adta. Az 1676-os tűzvész után barokk stílusban újjították fel. A templombelső a XVIII. századra nyerte el mai formáját. A jezsuiták 1780-ban hagyták el Sopront, s ekkor a soproni káptalan temploma lett (Dómtemplom).

16. Pádúai Szent Antal emlékezete 1195–1231: Tanulmányok. Szerk. Farkas Attila, Kerny Terézia. Sümeg: Sümegi Fórum Alapítvány, 1995. 103. (Múzeumi füzetek 3.)

Szent Antal születésének 800. évfordulója alkalmából született ez a tanulmánykötet, melyben a következő írások olvashatók: Pádúai Szent Antal sírjának és földi maradványainak története, a pádúai Santo Antonio bazilika, Pádúai Szent Antal a magyar barokk művészetben, adalékok Pádúai Szent Antal XVII–XVIII. századi magyarországi tiszteletéhez, Szent Antal a XX. századi kutatások tükrében, csoda, csodavárás: Pádúai Szent Antal alakja a népi hagyományban, Pádúai Szent Antal vasi kultusza, a dunántúli Szent Antal ábrázolásokról, Sümeg és környéke.

17. Pál József: Békepapok: katolikus békepapok Magyarországon 1950–1889 [!]. Bp.: Egyházfórum, 1995. 265.

A könyv első részében először a Katolikus Békepapok Országos Békebizottságának létrejöttéről és tevékenységéről (1950–1956) és a Katolikus papi béke-mozgalom az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának keretében (1957–1989)-ről tájékozódhatunk. Az 1950-ben létrejött béke-mozgalom szervezetileg tömegmozgalom volt, jellegét tekintve pedig társadalmi, politikai mozgalom. Megítélésében igen eltérőek a vélemények, hiszen pozitív és negatív vélemények egyaránt elhangzottak és hangzanak el ma is: a mozgalom gyengítette az egyház szerepét, ellenállóképességét, népellenes intézkedésekben közreműködött, megbontotta az egyház egységét, hátba támadta az egyház érdekeit, kiszorgálta a rendszert, az egyház tekintélyét tulajdonképpen

teljesen megszüntették. Viszont átsegítették a nehéz időszakon az egyházat, konkrét segítséget adtak neki, átmentették az intézményeket, s megmentették azt a szétveréstől és csökkentették a bizalmatlanságot. A katolikus békepapok és békemozgalom szerepe nem egyértelmű, mindenképpen az adott korba, politikai helyzetbe elhelyezve kell értékelni.

18. Papp Asztrik: A csíksomlyói pütkösi búcsú. Sajtó alá rend. és az utószót írta Fodor Sándor. Szeged: Agapé, 1995. 78.

Csíksomlyó szerepe a székelyek életében mindig is nagy jelentőséggel bírt. A kötetből megismerhetjük a csíksomlyói búcsú menetét, melynek három lényeges része van: az első a felvonulás, a kegyhely felkeresése, a második a búcsú maga, vagyis a kegyhelyen töltött idő, a harmadik pedig a hazatérés. Míg az első és a harmadik áldozat jellegű, addig a másodikat jutalomnak fogja fel a székely zarándok. A mikházi keresztalja elkísérésének leírásával mi is „részt vehetünk” egy búcsún: az elindulást csengettyűszó és dalok kísérik, megtudhatjuk, hogy milyen a zarándokok öltözete, hogyan zajlik le a zászlók köszöntése, mely ősi hagyományok élnek még. A Máriához történő felmenetel után elhelyezik a kegytárgyakat, megtudhatjuk, mi a Szűzanya titka, majd a lefelé menet következik, s mindezt a hazatérés zárja le. A kötet végén Csíksomlyó, a székely nép és a ferencesek kapcsolatáról, valamint a függelékben Somlyóra vonatkozó régi búcsúszövegeket olvashatunk.

19. Pécs, Kálvária. Összeáll. Csapkay Miklós és Dercsényi Balázs. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 509.)

Első forrásunk a pécsi bazilika kincstárában őrzött misekönyv, amelyben egy püspök rendelkezése áll 1272-ből az Úrnapja megünnepléséről. A Bertalan-hegy tulajdonképpen a Kálvária-hegy, a Bertalan templom pedig a mai belvárosi plébániatemplom elődjével azonos. Itt építették fel a város polgárai a XIII. század elején a Szent Bertalan apostol tiszteletére szentelt egyházukat. Más forrás szerint viszont a Bertalan hegyén állott a Corpus Christi kápolna, mely a török hódoltság idején szűnt meg. A hagyományok alapján ezért épült meg itt a mai Kálvária elődje. A jezsuiták kivonulása után a Kálvária gondozását a városi plébánia vette át, annak kegyura. Pécs szabad királyi város lakosai ettől kezdve 1945-ig a Kálvária fenntartásának legfőbb pártfogója. 1945–1990 közötti időszakban zajlott le a Kálvária „kálváriája”, amikor is már nem az egyház a fenntartó, s vallási funkciója is a 70-es évek végére megszűnt. Az újjáépítés időszakában, 1989–1994-ben, jött létre a Pécsi Kálvária Alapítvány, amely adományokat, támogatásokat gyűjt, s ez az a szervezet, amely feltámasztotta a Kálvária hagyományait.

20. A piarista rendház, a piarista kápolna és az egykori piarista múzeum. Tata: Tatai Gimn. Öregdiákjainak Egyes., 1995. 3, [9].

A piaristákat Tatán 1765-ben telepítette le Esterházy Ferenc gróf. A letelepedést rendház és konviktus létesítése követte, amit a nagynevű Fellner Jakab irányított. 1841-ben szentelték fel az új egyházat, ettől kezdve a lakosság is látogatta. A rendház számtalan műalkotást őrzött meg. Nyilvánossági jogot

kaptak a rend 1951-es felszámolásakor, s a legértékesebbeket a városi múzeumba szállították, amivel egy új közgyűjtemény alapját vetették meg. A Piarista Múzeumot, mint tanulmányi gyűjteményt 1912-ben alapították helytörténeti jelleggel – egyik legjelentősebb egysége a tatai céhekre, ipartestületekre vonatkozó anyag. Egy másik gyűjteményt is a rendházban, a refektóriumban helyeztek el, a kegyurak családi portréit, a XVIII. századi ősgaléria kisméretű változatát.

21. Puskely Mária: Keresztény szerzetesség: történelmi kalauz. Pannonhalma: Bencés K. 1. köt. A-K. 1995. 570.

Kik is voltaképpen a hajdan élt és ma is élő szerzetesek? Mikor kezdődött, hogyan alakult történetük, mely rendek léteznek ma? Többek között ezekre a kérdésekre is megtalálhatjuk a válaszokat s a témát 830 szócikk dolgozza fel. szentek, szerzetesrendek életrajzának megismerése mellett megismerhetjük a magyar vonatkozásokat, tájékozódhatunk a vonatkozó szakirodalomról. Azonban nemcsak személyekre, rendekre kereshetünk, hanem különböző fogalmakra is, pl. mi is az anglikán szerzetesség, a kongregáció, az apátság, az aszkézis. A kötetet rengeteg kép, ábra teszi még vonzóbbá.

22. Rónay László: A magyar katolikus egyház története 1939-ben. Bp.: Új Ember, 1995. 3 db. (Katolikus reneszánsz) 1. köt. 50(2), 2. köt. 44, 3. köt. 39.

1939-ben tört ki az I. világháború. Ebben az évben választották másodszor is Magyarország miniszterelnökévé Teleki Pált, Glattfelder Gyula ekkor szeged-csanádi püspök, ebben az évben tartottak egy katolikus nagygyűlést, indították meg a Jelenkor című lapot. Megismerhetjük Teleki Pál politikai hitvallását, a II. zsidótörvényt és az egyház állásfoglalását, XII. Piusz békeközvetítési kísérletét. A mellékletekben pedig elolvashatjuk Tóth Tihamér püspöknek a sajtó szerepéről írott munkáját és egy üzenetét, egy Glattfelder beszédet, Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás Szent István ünnepén elmondott beszédét, valamint a Jelenkor irodalmi jellegű írásainak (1941/42) jegyzékét.

23. Rózsás József: A mohácsi Fogadalmi emléktemplom. Mohács: Média Mohács, 1995. 131.

A mohácsi Csatatéri Emléktemplom v. Fogadalmi templomot 1940-ben szentelte fel az akkori pécsi püspök. Valószínűleg már a század legelején felmerült egy nagyméretű, méltó emlékhely felállításának gondolata, hiszen közeledett 1926, az 1526-os mohácsi csata 400. évfordulója. A város a hősök emlékének akart egy emlékművet vagy templomot építeni – ez utóbbival kapcsolatban a források nem egyértelműek. A templomnak tizenkét különlegessége van, pl. az, hogy mozaiklapokkal borított padlója a csataterre vonatkozó jelképet ábrázol, az itt elesett magyar vitézek mauzóleuma zarándokhely, s II. Pius pápa 1818-ban búcsút engedélyezett azoknak, akik augusztus 29-én a mohácsi vész évfordulója alkalmából idejöttek, Magyarországon az első betonhéjazatú kupolás templom, melynek kupolája és fedémei parafa lemezzel vannak beborítva.

24. Rudnay Sándor és az érsekség visszatelepülése Esztergomba. 1820–1995. Esztergom, 1995. 45.

Rudnay Sándor (1760–1831) erdélyi püspök, majd esztergomi érsek nevéhez fűződik a érsekség visszahelyezése Esztergomba. Esztergomot a török először 1543-ban foglalta el, másodszer pedig 1605-ben, amit 1683-ban tudták visszafoglalni a császári csapatok. A megszállás ideje alatt Nagyszombatban tartózkodott az érsekség, s csak 277 év múlva, 1822-ben térhetett vissza a főkáptalannal együtt. A nagyszombati Szent Miklós templomot megfosztotta főszékesegyházi jellegétől, s Esztergom vízivárosi templomának adta. Rudnay Sándor püspök nagyszabású terveinek egy részét sikerült magvalósítania. Szorgalmazta a papnevelés javítását, a katolikus középiskolákban Mária-kongregációk létrehozását, a szerzetesi élet fellendítését, a püspöki székek betöltését, rendezte főegyházmegyéjének vallási életét, 1822–24-ben nagyszabású vizitációkat tartott, templomokat hozatott rendbe, új plébániákat hozott létre, anyagilag is támogatta Széchenyi Istvánnak az akadémia létrehozására tett javaslatát. Rudnay Sándor azok közé a tevékeny püspökök közé tartozott, akik egyházuk jogainak következetes védelmezői voltak.

25. Sedlmayr János: Tar, Szent Mihály-templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 519.)

A tari Szent Mihály templom szerkezetét tekintve egyhajós templom. Több építési perióduson ment keresztül, s így ötvöződött eggyé. Az 1200 körüli egyhajós román stílusú templom a XIX. században nyerte el mai formáját. A legértékesebb középkori műemlékeink közé tartozik.

26. Szántó Konrád: Boldog Gizella élete. Szeged, Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszent 3.)

Gizella (985–1060) az apácák regensburgi Niedermüster zárdájában nevelkedett. Azt jóslták neki, hogy királyné lesz, s egy pogány nép megtérítésében fogja segíteni férjét –, a jóslat beteljesedett, hiszen mint ismeretes, Gizella első királyunk, Szent István felesége lett. Megismerjük, hogy milyen volt mint édesanya, mint a mindenkin segítő királynét, hogyan viselte a fájdalmas özvegységet, milyen volt mint apátnő (élete végén egy bajorországi kolostorba vonult vissza, hogy imádkozhasson). Halála után a „szent” király „boldog” hitvese lett. Szent életével, a szenvedések bámulatos elviselésével, a magyar kereszténység megerősítésével, hősies emberszeretetével példát mutatott és mutat ma is az egész keresztény világon élő gyermekeknek.

27. Szent Benedek Regulája. Ford. Söveges Dávid OSB. Pannonhalma: Bencés Kiad., 1995. 143.

Nursiai Szent Benedek (kb. 480–547) 529-ben ment Monte Cassinoba, ahol egy monostort alapított. Ennek a közösségnek írta meg a Regulát, a szabálykönyvet. A Regula célja az, hogy az evangélium tanítását alkalmazza a szerzeteséletre. Majdnem mindegyik rendelkezéshez megkeresi a szentírási alapot. A Regula szerkezete világos, hiszen a Prologus után Benedek felsorolja a fejeze-

teket (73). A Regula megértését nagymértékben segíti az, hogy a fordító az egyes fejezetek végén megmagyaráz bizonyos szavakat, kifejezéseket.

28. Szent Imre legendája. Magyarázatokkal ellátta Erdélyi László. Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1995. 47.

A kötet két részben ismerteti meg bennünket Szent Imre legendájával. Az elsőben magát a legendát olvashatjuk el, a másodikban pedig Erdélyi László elemzését a legendáról. Először a legendáról szól általában, majd összehasonlítja Szent István két legendájával, keletkezésének idejét vizsgálja, végül pedig a szerző kilétét próbálja megállapítani. A kötet az 1930-ban megjelent kiadás reprintje.

29. Szügyi Dániel: A dévaványai református templom építése, 1887–1891. Sajtó alá rendezte Bereczki Imre. Dévaványa: Bereczki I., 1995. 15.

A dévaványai helyettes lelkész 1917/18-ban írta meg e művét. A református templom annyira veszélyes volt, hogy 1885-ben le kellett bontani. Az új templom 1887-ben készült el, ami ekkor nem volt alkalmas az átvételre, s csak 1891-ben kerülhetett sor a felszentelésre.

30. Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Cegléd: Kossuth Múz., 1995. 203. (Ceglédi füzetek 31.)

A szerző 1986-ban kezdte meg Cegléd-környéki kutatásait a Cegléd-Öregszőlői templom feltárásával. Az alábbi feldolgozásban saját régészeti eredményeit teszi közzé. Pest megye déli felében 1994 őszéig huszonegy Árpád-kori fatemplom helyén folyt régészeti kutatás. Távlati feladatuk a vidék korai; a szakirodalomban szinte teljesen ismeretlen egyháztörténetének megrajzolása. Jelen kötetben a Cegléd-környéki falutemplomok régészeti kutatásainak összegzése olvasható. A kötet szerkezetéről: először ismerteti a feltárt régészeti objektumokat, leleteket, majd egy egyháztörténeti összefoglalást olvashatunk, s a szerző segítségével egy általános kitekintést tehetünk a Dél-Pest megyei és Cegléd-környéki emlékekre. A lelőhely megnevezése után annak történetével, kutatástörténetével, régészeti eredményeinek összefoglalásával ismerkedhetünk meg – sok rajzzal és fotóval.

31. Tibád Levente: Székelyudvarhely, Jézus kápolna. Sepsiszentgyörgy: Castrum Könyvkiadó, 1995. 15. (Erdélyi műemlékek 11.)

Székelyudvarhely (Erdély, Románia) legrégebbi építménye ez a kis templomocska, amely centrális alaprajzú és négykaréjos építmény. Korának megítélésében eltérnek a művészettörténészek véleményei: egy csoportjuk 13. századnak mondja, mások pedig 16. századnak. Ugyanígy megoszlanak a vélemények a körül is, hogy milyen funkciót töltött be – mindezekben az írásos emlékek, feljegyzések sem segítenek, ugyanis szinte semmi sem maradt fenn. A 18. századtól kezdve szaporodnak ezek, amikor is még a Jézus kápolna elnevezés helyett a Jézus házat használták: a kápolnában és a környékén fényes búcsúkat, körmeneteket tartottak, miséket mondtak. A 19. és a 20. században tulajdonképpen ezek is megszűntek, s csak a legfontosabb egyházi

ünnepekkor, valamint minden hónap első péntekén mondtak misét a kápolnában. Manapság a Székelyudvarhelyen ősi szokás, a határkerülés alkalmával keresik fel e kis templomot.

32. Tóth Hajnalka, Cz.: 16–18. századi református úrasztali textíliák a Dunántúlról. Veszprém: M: Közművel. Int. 1995. 39.

Ezzel a válogatással elsősorban a régi stílusú hímzések kedvelői kapnak ízelítőt a 16–18. századi igen magas művészi értékkel bíró motívumokból 1:1 méretben. A dunántúli hímzések egy része skófiummal hímzett, és igen gazdag, az úriszékekre jellemző öltéstechnikával készült. Gyakori az arannyal és az ezüsttel hímzett munka. A református templomokban a textíliáknak két fő fajtáját használták. Az egyikkel az úrasztalt, a másikkal pedig a kegyszereket és az úrvacsora szent jegyeit takarták le. Ezek a korszak jellegzetes magyar kézimunkái voltak, amelyek alig, vagy csak igen kis mértékben különböztek a világi célokra készült és használt textíliáktól alapanyagukban, díszítésükben. Az úrihímzés volt a 16–17. század jellegzetes magyar hímzésfajtája, amely térségünkben a református egyházművészetben a 17–18. században élte virágkorát. Mindezek felkutatására, vizsgálatára az egyik legfontosabb és legjobb forrás az egyházi vagyonelejtár – ezek 1774-től voltak kötelezőek.

33. Tudományos konferencia a pápai Nagytemplom felszentelésének 200. évfordulójára. 1795. május 3–1995. május. 3. Szerk. Hermann István. Pápa: Pápai Művel.tört. Társ. és a Szt. István R. Kat. Plébánia, 1995. 65. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 8.)

200 évvel ezelőtt szentelték fel a pápai Nagytemplomot, mely Esterházy Károly (1725-1798) egri püspök adományából épült. A Főegyházmegye legnagyobb és legszebb templomai között tartják számon. Az évforduló alkalmából egy tudományos tanácskozást szerveztek, ahol előadások hangzottak el a Nagytemplomról és Esterházy Károlyról: a püspök életéről, aki kiváló lelkipásztor és egyházszerző volt, a mű és a mecénás kapcsolatáról. Huber Maurer főoltárképéről, a Pápa-Ugod-Devecser Esterházy-uradalom megszervezéséről és az ott folyó gazdálkodásról a XVIII. században, a veszprémi egyházmegye történetéről, Esterházy egri könyvtáráról. A Mellékletben a pápai Szent István Egyházközség plébánosai 1255-től a pápai plébánia káplánjai szerepelnek.

34. Vallás és képzőművészet. Szerk. Lőrincz Zoltán. Szombathely: BDTF, 1995. 87.

1993-ban Szombathelyen tartottak egy előadásorozatot Vallás és képzőművészet címmel, amelyen a képzőművészet és művészettörténet jeles képviselői adtak elő: Vallás és képzőművészet, Az ógyház spiritulimusa (Lőrincz Zoltán), Szentől szembe Istennel (Wehli Tünde), Valóság és szimbolizmus a gótikus festészetben (Eörsi Anna), Vallás és képzőművészet a reneszánszban (Prokopp Mária), Vallás és művészet a barokk kori Magyarországon (Kortegál László), Templomi képek, biblikus művészet a 19. században (Sinkó Katalin), Lélek-halál-túlvilág Közép-Európa kortárs képzőművészetben (Keserű Katalin).

35. Vallási néprajz. Szerk. Dankó Imre, Küllös Imola. Bp.: 7. köt. Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében: tanulmánygyűjtemény. Szerk. Küllös Imola. Bp.: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1995. 235.

A kötet három részben mutatja be a Küküllői Református Egyházmegyét. Az elsőben a KRE intézményeivel, közösségeivel (templom, iskola, gyülekezet) foglalkozik: a KRE története, oktatási-iskolai viszonyai, a harangok és a harangszók jelentése. A második rész az egyházi irattárak anyagából merít: milyenek voltak a pásztorok és a rektorok a 17. században, egyházi fegyelmezés, életkövetés a székely „protestáns Szentföldön”. Végül a harmadik a közelmúltban gyűjtött anyagokat mutatja be: hiedelmek és szokások a születéstől a keresztelőig, a halottak útja, temetkezési szokások.

36. Valter Iona: Bélapátfalva, apátsági templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 128.)

A bélapátfalvi templom Magyarország egyetlen épségben fennmaradt középkori ciszterci apátsági temploma. Bél-kő aljában a Háromkútról nevezett, a Boldogságos Szent Szűz tiszteletére szentelt ciszterci apátságot 1232-ben alapították. Anyaapátsága a pilisi monostor volt. A XV. század végén Bakócz Tamás egri püspökhöz került, a XVI. században pedig elnéptelenedett. Ekkor az egri püspöki váruradalom I. Ferdinándé, 1678-ban az egri káptalané, 1700-ban pedig I. Lipót az egri papnevelő intézetnek adta. A XVIII. századra már romokban hevert, s megkezdődött a helyreállítása barokk stílusban. 1745-ben szentelték fel az újjáépített templomot. Műemléki felújítása 1934-től tart.

37. Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene. Jászapáti: Jászapáti Városvédő és Szépítő Egyes., 1995. 180, 12.

A szerző művével annak a milleneum idején megfogalmazott tervnek tett eleget, amely az összes egyház, s benne az adott település monográfiájának megírását tűzte ki célul – a mostani kiadás az 1895-ben, Egerben megjelent kiadás hasonmása. Jász-Apáthi paróchiáját legkorábban egy 1391-ben keletkezett oklevél említi, de a szerző szerint már a XIV. század első felében létezett. 1698-tól vezették az anyakönyvet. Részletesen tájékozódhatunk az 1719-es kiköltözésről, a templomról, annak felszereléseiről, kőkerítéséről, jövedelméről, az egyházzvédnökségi jogról, a kápolnáról, a kálváriáról, a temetőről, a plébánosokról, a szerzetesekről, a filiákról, a paróchia jövedelméről és az iskolákról. A könyv megírásakor az egri egyházmegye legtekintélyesebb és legnépesebb paróchiái közé tartozott.

38. Windeatt, Mary Fabyan: A szeretet fekete apostola: Szent Porres Márton domokos testvér csodálatos élete (1579–1639). Bp.: Márton Áron Kiadó, 1995. 112.

A könyv annak a perui Porres Mártonnak, a Santo Domingo kolostor lakójának életével, áldásos tevékenységével ismertet meg, akinek tisztelete egyre jobban terjed az ún. „színes katolikusok” körében. Porres Mártont 1837-ben avatták boldoggá, 1962-ben pedig szentté.

39. Zipernovszky Judit: Csodatévő Szent Filoména. Bp.: Szent Gellért Egyh. K., 1995. 158.

Ki is volt ez a kislány, aki még gyermekkorában életét áldozta hitéért? Hogyan történhetett meg mindez? Milyen csodák fűződnek nevéhez? Többek között ezekre a kérdésekre is választ kapunk, s megismerkedhetünk a „harmadik évezred csodatévőjé”-vel, akinek maradványai csak 1802-ben, az egyik római katakombából kerültek elő.

40. A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem. Szerk. Komoróczy Géza. Bp.: Városháza: MTA Judaisztikai Kutcsop., 1995. 2 db. 793.

A kötet a budapesti (budai, pesti, óbudai) zsidó emlékek bemutatására vállalkozik, s ezek által ismerteti a magyarországi zsidók történetét. A városnak csak azokról a részeiről szól, amelyekhez zsidó történet fűződik, ami helyszínekhez köthető, ami látható, aminek még megvannak az emlékei. Így kerülnek bemutatásra zsinagógák, iskolák, jeles zsidók és rabbik, temetők, héber nyomdák, antikváriumok, jövevényszavaink a héberből vagy a jiddisből, továbbá olvashatunk zsidó viccekről és vicceket is, a budapesti zsidó rétegnyelvről, s a kötet segítségével megtekinthetjük a Magyar Tudományos Akadémia Keleti gyűjteményének Kaufmann gyűjteményét.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

RELATIONES MISSIONARIORUM DE HUNGARIA ET TRANSILVANIA
(1627-1707).

MISSZIONÁRIUSOK JELENTÉSEI MAGYARORSZÁGRÓL ÉS
ERDÉLYRŐL (1627-1707).

(Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.
Roma-Budapest 1994. 459 p.)

A Hitterjesztés Szent Kongregációját (latinul Sacra Congregatio de Propaganda Fide) 1622-ben alapította XV. Gergely pápa azzal a céllal, hogy a Trentói Zsinat szellemében megújuló katolikus egyház európai és Európán kívüli missziós tevékenységét irányítsa. A kongregáció rögtön megalapítása után foglalkozni kezdett Magyarországgal, hiszen annak mindhárom része missziós területnek számított. Az új szentszéki hivatal már 1622-ben felvette a kapcsolatot a magyarországi katolikus újjáéledés kulcsfigurájával, Pázmány Péter esztergomi érsekkel, és megkezdődött az erdélyi katolicizmus egyik utolsó bástyája, a csíksomlyói ferences kolostor újjátelepítése ügyében folytatott szervezőmunka. A hódolt országrész vizitációját egy albán származású világi papra, Pietro Massarecchire bízták, aki feladatának 1623-1624 folyamán tett eleget. A 17. század folyamán a kongregáció megbízásából számos magyar és külföldi (elsősorban olasz és bosnyák) szerzetes és világi pap működött misszionáriusként Magyarországon. A legéletképesebb missziós vállalkozásokból a római központ idővel apostoli prefektúrákat és apostoli vikáriátusokat szervezett, így biztosítva a térítőmunka folytonosságát. A konventuális minoritáknak Felső-Magyarországon és Erdélyben, a pálosoknak Felső-Magyarországon, a bosnyák, majd bolgár ferenceseknek Karassevón és környékén, a bosnyák, majd magyar ferenceseknek Erdélyben volt apostoli prefektúrájuk. Az erdélyi ferences apostoli prefektúra 1668-tól apostoli vikáriátussá lépett elő. Emellett a hódolt Magyarország egyházmegyéiben az 1625-től Belgrádban rezideáló püspökök apostoli adminisztrátorként, illetve apostoli delegátusként működtek.

Szakkörökben régóta köztudott, hogy a Propaganda Kongregáció levéltára rendkívül értékes forrásanyagot rejt a kora-újkor magyar egyház- és művelődéstörténet számára. A levéltár dokumentumai alapján elsősorban természetesen a fentebb röviden vázolt missziós szervezőmunka története rekonstruálható, de emellett a Magyarországon működő misszionáriusok Rómába

küldött leveleiből és jelentéseiből számos egyéb, főleg egyháztörténeti, demográfiai, néprajzi, történeti földrajzi, irodalomtörténeti, nemzetiség-történeti és művészettörténeti információt is meríthetünk. A kongregáció levéltárában magyar részről mindeztáig a legtöbbet Galla Ferenc dolgozott az 1930-as években, kutatásaiból számos részlettanulmányt közölt, két nagy monográfiája (*Ferences missziók a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben*, illetve a *Pálos missziók Magyarországon*) mindeztáig kéziratban van. Az 1980-as évek elején Sávai János gyűjtött nagyobb mennyiségű magyar vonatkozású anyagot a levéltárban, ennek közzététele 1993-ban indult meg Pintér Gábor közreműködésével Szegeden *Documenta Missionaria* címmel, azonban ez a forráskiadvány sem válogatási szempontjait, sem pedig a közzététel módját tekintve nem éri el az általában elvárható színvonalat, olyannyira, hogy használata számos ponton inkább félrevezeti, mint segíti a további kutatást.

A levéltár fontossága és az eddigi magyar kutatások esetlegessége miatt különösen is nagy a jelentősége Tóth István György kötetének. A közreadó 1985 óta több alkalommal kutatott a Propaganda Kongregáció archívumában, a Benda Kálmán nevével fémjelzett *Moldvai csángó-magyar okmánytár* (Budapest, 1989.) egyik legszorgalmasabb munkatársa volt, majd Benda halála után átvette az okmánytár folytatásának irányítását. Emellett Borsa Ivánnal közösen publikálta a hódoltság katolicizmus történetének egyik legfontosabb forrását, Benlich Máté belgrádi püspök 1651-1658 közötti egyházlátogatási jelentését (*Levéltári Közlemények* 60. 1989. 83-142. p.) Itt ismertetett forráspublikációjában 42 darab, 1627 és 1707 közötti magyar vonatkozású jelentést és levelet tesz közzé a Propaganda Kongregáció levéltárából, és egy beszámolót a konventuális minorita rend római központi levéltárából. A kiadott iratok közül 18 a királyi Magyarország, 7 a hódolt országrész, 18 pedig Erdély vallási viszonyairól tájékoztat. A beszámolók szerzői olasz konventuális minoriták és obszerváns ferencesek (12 irat), bosnyák és bolgár ferencesek (8 irat), magyar pálosok (10 irat), erdélyi magyar ferencesek (6 irat), Darkó János erdélyi világi pap (1), Christoph Schwisy osztrák jezsuita (1), illetve Giulio Spinola bécsi nuncius (2), Lippay György esztergomi érsek (1), Tarnóczy Mátyás váci püspök (1) és végül Francesco Scacchi szombathelyi-vasvári prépost (1).

Tóth István György tartalmas bevezető tanulmányban (5-37. p.) ismerteti a Hitterjesztés Szent Kongregációja és Magyarország kapcsolatát a 17. században, röviden bemutatva az erdélyi és hódoltság missziószervezés fontosabb állomásait. Külön foglalkozik a missziószervezés egyik kulcskérdésével, a nyelvi nehézségekkel. A Magyarországon használt nyelvek ismeretének hiánya okozta ugyanis a 17. század második felében az olasz misszionáriusok visszavonását a királysági és erdélyi missziókból. Másrészről pedig a bosnyák ferencesek nagyarányú terjeszkedése és sikeres lelkipásztori tevékenysége a hódolt Magyarország területén a délszláv bevándorlás növekedésével hozható összefüggésbe. A bevezető különösen is értékes részei a dokumentumok (elsősorban történeti demográfiai) forrásértékét vizsgáló oldalak. A közreadó az egyes települések lélekszámára vonatkozó adatok összehasonlítása után arra a következtetésre jut, hogy a számszerű adatok az esetek jó részében (sokszor

meglehetősen durva) becslések, ezért felhasználásuk fokozott óvatosságot igényel.

A bevezető tanulmány ismerteti a dokumentumok kiválogatásának és közlésének szempontjait is. Tóth István György kötete „a Hitterjesztés Szent Kongregációja római levéltárának Magyarországra és Erdélyre vonatkozó jelentései közül tartalmazza azokat, amelyek a kongregáció alapítása (1622) és a Rákóczi-szabadságharc vége között keletkeztek, és a hívókról tájékoztatnak.” (28. p.) Nem közli „azokat a jelentéseket, amelyek nem a hívókra vonatkoznak, hanem a szerzetesek viszályaira, vagy történeti áttekintések, vagy javaslatok, azaz nem arról írnak, ami van, hanem aminek lennie kellene...” (36. p. 97. jegyzet) A közölt dokumentumok felhasználását nagyban megkönnyítik az előttük levő, igen alapos regeszták. Külön elismerés illeti a szerzőt, hogy az iratok tartalmát nem csak magyarul, hanem német fordításban is közli, hiszen ennek segítségével ezt az igen fontos forráskiadványt külföldön is minden bizonnyal többen fogják forgatni. A regesztákhoz hasonlóan az iratok értelmezéséhez segítenek hozzá az előttük álló bevezetések. Ezekben a közreadó további levéltári kutatások alapján mutatja be az egyes jelentések szerzőit és a dokumentumok keletkezésének körülményeit, számos további adattal gazdagítva az egyes misszionáriusokra és missziós szervezeti egységekre vonatkozó ismereteinket.

A közlésre került anyag alapján a 17. századi Magyarország mindhárom részének egyházi viszonyaiba betekintést nyerhet a kötet olvasója. A királyi Magyarország vidékei közül elsősorban a protestáns többségű északkeleti országrész katolikus szórványairól kapunk fontos információkat a minorita és pálos jelentések alapján. A kötetben öt jelentéssel szereplő Vanoviczi János pálos misszionárius beszámolóiból az egész királysági országrész katolikus egyházi intézményrendszere élénk tárul. A hódoltság misszionáriusok beszámolóit közül ki kell emelnünk Benlich Máté belgrádi püspök egy lappangó egyházlátogatási jegyzőkönyvéről 1672-ben készült kivonatot, amely fontos kiegészítés (főleg a benne levő pontos, lakosságszámra vonatkozó adatok miatt) az eddig közzétett Benlich-jelentésekhez. Emellett az 1648-1676 közötti jelentések a hódolt délkelet-magyarországi katolikus települések lélekszámáról, nemzetiségéről és a köztük dolgozó bosnyák és bolgár ferencesek tevékenységéről közölnek fontos információkat. A kötet talán legértékesebb dokumentumai Modesto da Roma olasz misszionárius és Domonkos Kázmér erdélyi apostoli vikárius jelentései, amelyek a 17. századi erdélyi katolicizmus, illetve a dokumentumok számszerű adatainál fogva ennél tágabb értelemben az erdélyi társadalomtörténet egyedülállóan értékes és eddig jórészt ismeretlen forrásai.

Külön elismerés illeti a szerzőt az alapos szövegkritikai és tárgyi jegyzetekért. Mivel a kötetben közölt dokumentumok mintegy egynegyede már korábban nyomtatásban (általában nehezen hozzáférhető kiadványokban) közölt irat, ezért az újraközlések esetében Tóth István György az adott dokumentum szövegkritikai jegyzetei között közli a korábbi kiadás eltérő olvasatait. A tárgyi jegyzetekben a szerző különös hangsúlyt fektetett a jelentésírók tollán sokszor a felismerhetetlenségig eltorzult helynevek azonosítására.

A kötet használatát és a további kutatásokat a majd kétszáz tételes bibliográfia, a földrajzi nevek konkordanciája, a részletes (helyneveket, személyneveket és tárgyszókat is tartalmazó) mutató segítik elő.

Molnár Antal

MIASSZONYUNKRÓL NEVEZETT KALOCSAI SZEGÉNY
ISKOLANŐVÉREK BAJAI ISKOLÁIBAN VEZETETT KRÓNIKA
1936–1948.

Az előszót írta: Kelemen Márton. A szövegeket gondozta, jegyzetelte:
Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa
(Budapest, 1995. 162 p.)

A „Bajai dolgozatok” 9. számaként megjelent összeállítás igen érdekes dokumentumot tár az olvasó elé: egy városi, többszintű képzést nyújtó leányiskola naplóját. Mint a Kelemen Márton által írt bevezetőből kitűnik, az oktatással-neveléssel foglalkozó, Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Kunszt József kalocsai érsek hívására 1860. szeptember 12-én telepedtek meg Baján, és már Haynald Lajos érseksége idején, 1870 októberében megkezdték a tanítást, a kezdetben alapfokú képzést nyújtó iskolában.

Az Eötvös József által kidolgozott népiskolai törvény nyomán sor került az évfolyamok gyarapítására, hiszen az idézett szabály 6–12 év közt írta elő a tankötelezettséget. A századforduló körül egyre nagyobb volt az igény arra, hogy a lányok továbbtanulásának lehetővé tétele érdekében polgári iskola is működjék, amit az 1903/04 tanévben sikerült megindítani. A hatosztályos elemi a polgárral párhuzamosan működött, de tíz év múlva már igen alacsony volt az 5. és 6. elemibe járók száma, így ilyen osztályokat nem is indítottak. A tanulók a négy év elemi elvégzése után a polgáriban folytatták tanulmányaikat.

A folyamatos munkát megszakította az első világháború, és sok megpróbáltatást hozott az 1918–21 közti szerb megszállás is. A békekötés után Baja Bács-Bodrog megye székhelye lett, és sajátos földrajzi helyzete miatt iskolavárossá vált. Egyre több tanuló jelentkezett a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek intézetébe is. 1925-re a létszám a korábbihoz képest megduplázódott, ekkor már 415 tanulója volt az iskolának. A gazdasági nehézségek ellenére az épület bővítésébe kezdtek, melynek költségeihez a város is hozzájárult.

Időközben a törvényhozás rendezte a középfokú leánynevelés ügyét, 1923-ban megjelent az öt évfolyamú tanítóképző tanterve, két évvel később pedig az ilyen intézményekre vonatkozó részletes utasítás. A folyamatos iskolabővítés már arra adott lehetőséget, hogy Baján 1929 őszétől tanítóképző is működjék. Az intézet teljes kiépítése az 1933/34-es tanévre fejeződött be, amikor elkészült a képzőhöz kapcsolódó elemi gyakorlóiskola. Az intézet főnöknője ekkor Bali Mária Ildefonsa volt, aki egészen 1941-ig irányította nagy energiával az oktatási munkát.

Korábban az volt a gyakorlat, hogy a rendház krónikáját naponként vezették. A főnöknő ezt 1936-ban megszüntette, és csupán éves összefoglaló készült, amihez az iskola szolgáltatta az adatokat. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az iskola életéről készítettek most már napi feljegyzéseket. Ezek szerencsés módon egészen az államosításig fennmaradtak, és ezek képezik jelen kiadvány alapját.

A leírásokból betekintést kapunk az iskola mindennapi életébe. Megörökítették a tanítás és oktatás különféle mozzanatait, a beíratkozástól kezdve a vizsgákig. Részletesen leírták a szentmiséket, körmeneteket, megemlékeztek az iskolában, vagy azon kívül elhangzott elődásról, a kirándulásokról, nagyszámú színdarab- és mozi-látogatásokról.

A feljegyzések szólnak a nagyszámú iskolai egyesületről, melyek közül a nagy hagyományokkal rendelkező Mária-Kongregáció volt a legfontosabb. Ezen kívül volt önképzőkör, Sportkör és Diáknapár néven gazdasági egyesület is működött. 1938-ban az iskola falai között egy új intézménytípus is megjelent: a líceum.

Szemléletes kép rajzolódik ki a napló alapján a háborús eseményekkel kapcsolatban, melyek a most már nagyra növekedett iskolát újabb erőpróba elé állították. A háborút – a hivatalos véleményeknek is megfelelően – igazságosnak tartották, de keresztény alapon hangsúlyt kapott a békéért való kiállás is. Tudatosan törekedtek az oktatók arra, hogy az ifjúságot a szélsőséges eszméktől megkíméljék.

1944 márciusában elérte az iskolát a háború. Az ország német megszállása után – felsőbb utasításra – a tanévet le kellett zárni, áprilisra előrehozták a vizsgákat, és a végzősök megkapták okleveleiket. Az 1944/45-ös évet már igen rossz körülmények között kezdték meg, mert csak néhány terem állt a tanításhoz rendelkezésre. Októberben a bombázások hírére abbamaradt a tanítás, majd novemberben, most már az orosz katonai parancsnokság kérésére, újra folytatták. Közben az apácák egy része elhagyta a zárdát, más részüknek idejét lekötötték a sebesültek, hadifoglyok ellátásával kapcsolatos feladatok.

1944 decemberében az iskola hadikórház lett, a munkát csak ideiglenesen átengedett termekben lehetett folytatni. Egyre több volt a hír az iskolai naplóban a háborús eseményekről, az állandó megpróbáltatásokról. 1945-ben megkezdődtek az igazoltatások, mely eljárás során valamennyi tanárt igazoltak. Szeptember 10-én az intézet visszacapott, eredeti épületében kezdhette meg a tanítást. A szénhiány és a pengő rohamos inflációja ugyan anyagi nehézségeket okozott, de az 1945/46-os év rendben folyt le, azonban egyre jobban beárnyékolta a munkát az iskolák államosításáról folyó vita, a nyolcosztályos általános iskola létesítésének ügye és más kultúrpolitikai kérdés. Mint ismeretes, a bajai iskola sem kerülhette el sorsát. Itt teljesen más szellemben folytatódott a munka, mert egyetlen pedagógus sem vállalt állást az állami iskolában.

Az ismertetett dokumentum nemcsak érdekes olvasmány, hanem Baja város és a magyar közoktatás történetének fontos forrása is. A szerkesztők munkáját dicséri a csaknem 700 részletes lábjegyzet, melyekben apró részletekig kiegészítik a napló adatait, illetve azokhoz magyarázatokat fűznek. Megtaláljuk az 1936–48 között tanítók névsorát (érdekes módon, szerepelnek köztük

nem katolikus hitoktatók is, a másvallású gyerekek számára). Irodalomjegyzék, tárgy, hely és személynévmutató szintén segíti a szöveg jobb megértését és az eligazodást. Úgy érzem, az iskolák 1000 éves fennállásának évében Baja város kutatói megfelelően hozzájárultak az évforduló méltó megünnepléséhez, és forrásmunkát adtak egy általánosabb, városi iskolatörténet megírásához is.

Kovács János

PÁL JÓZSEF

BÉKEPAPOK.
(Bp. 1995. 265 p.)

Az idősebb nemzedékben a „békepap” szó mindmáig vegyes érzelmeket vált ki. A fiatalabbak között e kifejezés körül a legnagyobb zűrzavar uralkodik. Ideje volt hát, hogy a papi mozgalom igaz története feldolgozásra kerüljön.

A hidegháborús légkörben kétség kívül fontos szerepet játszó nemzetközi békemozgalom indulása 1948 szeptemberében történt, amikor francia, lengyel és szovjet kezdeményezésre a lengyelországi Wroclaw értelmiségi világkongresszus gyűlt össze a béke védelmére. A magyar katolikus egyház résztvevőit is csatlakozásra szólították fel. Grósz József kalocsai érsek – a püspöki kar elnöke – elutasította a felhívást, és válaszlevelében kifejtette, hogy feleslegesnek tart minden külön egyházi békemozgalmat vagy nyilatkozatot, hiszen ez az egyház céljai között ősidőktől fogva központi helyen szerepel. A mozgalom mögött – nem indokolatlanul – kommunista kezdeményezést sejtettek a katolikus egyház vezetői és éppen ezért igyekeztek az alsópapságot is távolartani tőle. A mindinkább hatalomra törő kommunista párt 1945 után az egyház felszámolását tűzte ki célul. Ebben a helyzetben az egyházi vezetés – Mindszenty bíborossal az élen – a következő álláspontot alakította ki: a nemzetközi politikában a fő frontvonal a kereszténység és a bolsevizmus között húzódik, és a döntő hadszíntér Magyarország. Az elsődleges feladat tehát nem az, hogy kompromisszumok révén átmentsék az egyházat, hanem az, hogy bátor helytállással, tartósan vállalt mártíromsággal kell felrázni a nyugati világot. Ezen az elvi alapon állva minden tárgyalástól elzárkózott a Püspöki Kar. Ma már ismeretes Gergely Jenő adatgazdag könyvéből (a katolikus egyház Magyarországon 1944–1971) a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. június 14-i bizalmas utasítása, melyben ez áll: „A békemozgalmat fel kell használni a katolikus alsópapság és a felső vezetők szembeállítására.” A fél-elem tehát nem volt alaptalan, de a merev szembenállás és az egyéni mártíromság nem vezetett eredményre. A Mindszenty- és a Grósz-per, a szerzetes rendek felszámolása megtörte az ellenállást. Az egyházi vezetés 1951. július 3-ai hűségnyilatkozatával állást foglalt a Magyar Népköztársaság mellett, és letette az esküt az alkotmányra. Egyúttal a papi békemozgalmat is „helyesléséről biztosította”. Ezek után megnőtt a békepapok létszáma, akik között erkölcsileg és emberileg gyengék is voltak, s olyanok is, akiket személyes

érdek, karriervágy irányított. Sokan csak azért csatlakoztak, hogy hittanoktatói engedélyt, templomaik restaurálására állami támogatást kapjanak. A békemozgalmi papoknál villamosították legkorábban a harangozást és orgonálást, s vezették be a fűtést és a világítást. Az egyes egyházmegyék papi békemozgalmában meghatározó szerepe volt az ún. békemozgalmi aulistáknak (vicarius, irodaigazgató), akiket a Grósz-per utáni hetekben a megfélemlített püspökökkel neveztettek ki. Rendszerint a kanonoki, préposti, címzetes apát kinevezést is megkapták. Szerepük a főpapok minden lépésének ellenőrzése volt, az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül nem mehetett káplán, pap a püspökhöz, a bejövő és kimenő leveleket cenzurálták és természetesen mindenről jelentést tettek megbízójuknak.

Az ötvenes évek közepére a katolikus papi békemozgalom vezetésének (Beresztóczy Miklós, Balogh István, Vértes Andor, Bády Ferenc, Horváth Richárd) nem csupán a papság széles rétegeit, hanem a püspöki kar tagjait (Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök) is sikerült bekapcsolnia egyes nemzetközi akciókba, s így az egész magyar katolikus egyház nevében léphettek fel.

Az egyházi vezetés intézményesen ugyan soha nem ítélte el a papi békemozgalom szervezkedését, célkitűzéseit, de úgy tekintette, mint az egyház egységének megbontóját, amely megkönnyítette az államhatalomnak, hogy a püspöki karral diktátumát elfogadtassa. Ott élt az egyházi vezetőkben az aggodalom, hogy a mozgalom el akarja szakítani az egyházat a Vatikántól. Példaként ott lebegett előttük a román és ukrán görög katolikus egyháznak a nemzeti ortodox egyházba való bekebelezése, a kínai katolikus egyházak Rómától való elszakadása és nemzeti egyházzá alakítása. A félelmet csak fokozta Beresztóczyéknak az a kijelentése, hogy hit és erkölcs dolgában hűségesek a pápához, csak politikai kérdésekben önállóak, és ha szükséges, szembe is fordulnak vele.

Ilyen belső meghasonlások között érte 1956 forradalma a papi békemozgalmat, amikor a keresztény egyházak vezetésében újra a „megegyezéskor kiiktatott, vagy háttérbe szorított” személyek kerültek előtérbe. Mindszenty hercegprímás – kiszabadulva az akkor már háziőrizetté enyhített fogságból – arra törekedett, hogy a békemozgalmában tevékenykedő papi személyeket eltávolítsa a vezető funkcióból, eltiltsa a közéleti szerepléstől, és vidéki plébániákra, vagy a pannonhalmi kolostorba száműzze őket. A forradalom leverése után az Egyházügyi Hivatal is belátta, hogy a katolikus békemozgalomnak régi formában való újjászervezése nem lenne szerencsés. Létre kívánták hozni az Országos Katolikus Békeművet (Opus Pacis), melynek élén a püspöki kar által kinevezett püspök állna, és a tisztségekre a megyéspüspökök neveznék ki az egyes személyeket. A tárgyalások során olyan kompromisszumos megoldás született, mely a benne rejlő feszültségek miatt nem volt hosszú életű.

A katolikus papi békemozgalom az 1960-as években minden korábbi időnél kedvezőbb helyzetben végezhetette munkáját. A II. Vatikáni Zsinat 1962 októberében megkezdte és 1966 december végéig folytatta munkáját, mely az egyház megújulásával járt. Két nagy horderejű pápai állásfoglalás jelent meg a békével és a társadalmi haladással kapcsolatban: *Pacem in terris* (1963) és a *Populorum progressio* (1967). Ezeket az enciklikákat a papi békemozgalom vezetői törekvéseik igazolásának tekintették.

Kedvező hatást váltott ki a Mindszenty-ügy rendezése is. A kérdés az 1960-as évek elejétől fogva minden, a Vatikán és a magyar kormány közötti tárgyalás napirendjén szerepelt, de csak 1971 szeptemberében született meg a kedvező döntés. Ennek értelmében a hercegprímást az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, s így legálisan elhagyhatta az országot. Halála után (1975) Lékai László került az esztergomi érseki székbe, és így, hosszú évtizedek után újra volt Magyarország egyházfője, akinek politikai irányvonalába belefért, sőt szervesen beletartozott a katolikus békemozgalom tevékenységének elismerése.

Az állampárt lebontásával, az Állami Egyházügyi Hivatal fölszámolásával, egyszerűen a rendszerváltással a katolikus papi békemozgalom funkciója is megszűnt. Már az átmenet időszakában (1989) megváltozott ugyanis a párt helye, szerepe, szövetségi politikája, nem tudott, de nem is kívánt már beleszólni az egyházak belső életébe. Maga a mozgalom soha sem tudott mélyebb gyökeret eresztetni a papság szélesebb rétegeiben.

Nem kétséges azonban, hogy az elmúlt 40 év egyházpolitikájában jelentős szerepet játszott a papi békemozgalom. Pál József könyve ennek történetében segít eligazodni. Adatai megbízhatóak, értékítéletei mértéktartóak, tárgyilagosak. További, főleg a megyei és az egyes püspökségek levéltáraiban folytatandó forrásfeltáráshoz van szükség ahhoz, hogy e mozgalom jelentőségét árnyaltan megítélhessük.

Kőhegyi Mihály

LESTYÁN FERENC

MEGSZENTELT KÖVEK. A KÖZÉPKORI ERDÉLYI PÜSPÖKSÉG
TEPLOMAI. 1100 TEMPLOM, KÉPPEL. 1-2. köt.
(Kolozsvár, 1996, Glória Kiadó. 444, 480 p.)

A két kötetes műben valójában a szerző élete tudományos munkájának összefoglalóját nyújtja. Évtizedes erőfeszítéssel végigjárta az erdélyi részi katolikus püspökségének egész területét és lehetőségeihez mérten felkutatta a középkori templomokat, vagy legalább nyomaikat. Kutatása folyamán fényképezőgép segítségével megörökítette a templomok korabeli alakját, sőt nem egyszer a legrégebbi elemeket is kiszúrta. Évtizedes munkásságával túllépve az anyagi és politikai nehézségeken, végeredményben túlmutatott az eddigi részletkutatásokon.

Érdemnek számít ökumenikus hozzáállása kutatásaihoz és művén felvett minden templomot, függetlenül attól, hogy az évszázadok viharait kinek birtokába juttatták azokat.

Aki veszi a fáradságot, hogy végigolvassa, vagy legalább átlapozza a több mint kilencszáz oldalas művet, örömmel állapíthatja meg, hogy a középkori hívek Isten dicsőségére és saját lelki ellátásukra milyen óriási építészeti művet hoztak létre, az ismert mostoha történelmi viszonyok közepette, a nyugati kereszténység keleti mezsgyéjén.

Lestyán Ferenc szerencsés módon földrajzi beosztásba csoportosította anyagát és ezáltal közelebbi képet nyújtott egy-egy vidék templomainak arculatáról.

Az egyes templomok ismertetése lehetőleg azonos rendszer szerint történik. Valamennyi leírás a helység és a templom történetének meghatározó adataival kezdődik, ha lehetőség adódott a régészeti leletektől kezdve. Így megtudhatjuk, hogy Bánffyhunjad, ma református temploma, már a 13. században is fennállt és ebből fennmaradt egy román stílusú hajórészlet (2. 192.). Kézdiszentlélek templomának létrejötté a 14. századra tehető, a jelenlegi épületet a hagyomány 1401-re teszi, újjáépítését pedig 1622-ben végezték el (1. 74–75.).

A szerző súlyt helyez az illető templom volt és jelenlegi stílusjegyeinek meghatározására. Az erdőháti alesperességhez tartozó Rugonfalva esetében kimutatja, hogy az 1971-ben végzett felújítás kapcsán napvilágra kerültek a 13. századi románkori, valamint a 15. századbeli csúcsíves elemek (1. 266.).

A szerző látogatásai alkalmával figyelemmel volt a templomok belsejére is, főképp a régmúlt freskóira. Így megemlíti, hogy a sebsi alesperességhez tartozó Bibarcfalvának templomában található középkori freskó Szent László legendáját eleveníti meg (1. 143.).

A német lovagrend által 1211–1222 között emelt barcasági Földvár templomából származik egy korabeli szárnyasoltártöredék, amelyet a brassói Fekete Templom múzeuma őriz (1. 41–42.). Görgényszentimre (ozdi főesperesség) középkori temploma ma már a múlté, és fennmaradt egy 1619-ből származó kehely és I. Rákóczi György adományából megőrzött 1646-os felirattal ellátott harang (1. 95–96.).

Egyes középkori templomok korszakos események tanúi voltak. Így a tordai piactéri nagytemplomban mondta ki 1568-ban az erdélyi országgyűlés a vallásszabadság elvét (1. 434.).

Nem vitás, hogy a további kutatás még jelentős anyaggal egészítheti ki a fentieket, úgy a kiadatlan források feldolgozása, mint a közép-európai könyvtárakban található és számunkra hosszú időn keresztül hozzáférhetetlen tanulmányok felhasználása révén. Hasonlóképp a művészettörténeti kutatás is tartalékokkal rendelkezik.

A kötetekben bibliográfiát és névjegyzéket is találhatunk.

Glück Jenő

HAMISH CAMPBELL O. PRAEM.

SZENT NORBERT, A PREMONTREI REND ALAPÍTÓJA A BÉKE APOSTOLA.

Ford. Gábor Bálint József o.praem.
(Csorna, 1996, Premontrei Prépostság. 224 p.)

Az 1905-ben Nagyváradon kiadott „Szent Norbert Gennep ura a premontrei kanonokrend alapítója és Magdeburg érseke” c. könyv (szerzője Zak Alfonz, ford. Novotny S. Alfonz) és a szintén 1905-ben Budapesten megjelent és

1926-ban újra kiadott „Szent Norbert élete” c. könyv (szerzője Godelfroid Madelaine, ford. Takács Menyhért) óta nem jelent meg újabb könyv magyar nyelven a premontrei rend alapítójáról.

Ma, amikor négy évtizedes kényszerű szünet után újra kezdhették életüket és munkásságukat az 1950-ben betiltott szerzetesrendek, nagyon fontos, hogy őket a mai nemzedék is megismerhesse. A betiltás előtt másfél évszázadon át a tanító-nevelő tevékenységet végző szerzetesrendek értékes és mindmáig ható munkásságára ismét szükség van, erre az igény egyre növekszik. A bencések, ciszterciek, piaristák mellett a premontrei rend is kivette – és újból kiveszi – részét e tanító-nevelő munkából. Az új Szent Norbert-életrajz megjelentetésével a Csornai Premontrei Prépostság ezt a munkát kívánja újból megalapozni és hatékonyabbá tenni.

Az életrajz írója Hamish Campbell (1905–1993) hosszú katonai pályafutás után, mint a brit admirális egykori főtisztje, 78 éves korában, 1983-ban lépett be a Storrington-i premontrei kolostorba. 1988-ban szentelték pappá és haláláig a könyvtáros és a vendéglátó testvér tisztségét töltötte be. „Szent Norbert a premontrei rend alapítója, a béke apostola” c. munkájának első nyomtatott példányait a rendalapító halálának 850 éves jubileuma alkalmával 1984. június 3–9. között tartott ünnepségeken mutatták be Storringtonban.

A könyv könnyen érthető, olvasmányos stílusban megírt modern életrajz. Bár nem fárasztja az olvasót száraz adatok tömeges felsorolásával, mégis tudományos alapossággal megírt mű. Az előszóban a könyvtárnyi irodalomból kiemelve felsorolja a legfontosabb Szent Norbert életrajzokat, az 1155–1164 között keletkezett „Vita B” s az azt megelőző „Vita A”-tól kezdve François Petit O.Praem. 1981-ben megjelent „Norbert et l’origine des Prémontrés” c. munkájáig. A bevezető után bemutatja Norbert környezetét, leírja korai éveit, majd a megtérés drámai fordulatát. Bemutatja a nagy hatású vándorprédikátort, majd a rendalapítót. A rend kezdetéről szólva kendőzetlenül leírja az alapítás sok nehézségét, a rendi közösség kialakulásának problémáit, a kolostor mindennapjait. Miután Prémontrében megtelepedett és 1221 karácsonyán az első negyven rendtag fogadalomtételével megalakult a rendi közösség, Norbert továbbra is folytatta missziós útjait. Ezek során újabb kolostorokat alapított. (Halála évében, 1134-ben már 64 férfi és 47 női kolostora volt a rendnek, és a kolostorok számát a rend virágzásának századaiban 600–620-ra becsülik). II. Honoriusz pápa 1226. február 16-án kiadott bullájával megerősítette a premontrei rend alapítását. Még ugyanabban az évben Norbertet Magdeburg érsekévé választották. Ettől kezdve már mint birodalmi püspök részt vett a zsinatokon és törvénytörvényeken. Mint II. Lothár császár bizalmasa és tanácsadója, 1132–33-ban Rómába is elkísérte az uralkodót és rábírta a törvényesen megválasztott II. Ince pápa elismerésére. Ezzel jelentősen hozzájárult a kettős pápaválasztás miatt bekövetkezett egyházszakadás megszüntetéséhez.

A szerző beszámol még Norbert haláláról, szenttéavatásáról, az Epilógusban pedig a rend történetének rövid vázlatát adja. A könyv történeti értékét növeli, hogy a szerző a fontosabb oklevelek szövegét is beleszövi elbeszélésébe. Így Bertalan laoni püspök adománylevelét, mellyel Prémontré területét a rendnek átadja. Ezenkívül II. Honoriusz pápának a rend alapítását megerősítő okleve-

lét, valamint II. Ince pápa levelét, melyben elismeri és megköszöni Norbertnek az egyházzszakadás megszüntetése érdekében kifejtett fáradozásait.

A könyv fordulatos és könnyen érthető magyar szövege a fordító érdeme is, aki az eredeti angol szöveget nemcsak fordította, hanem, főleg a befejező részben, át is dolgozta. Kiegészítette „A premontrieiek Magyarországon” c. fejezettel és Irodalommal, valamint statisztikai adatait a Catalogus Ordinis Praemonstratensis 1995 alapján módosította.

Kovács Imre Endre

KATONA GYULÁNÉ SZENTENDREY KATALIN

A SZENTENDREI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE 1002–1992.

(Szentendre, 1996, Hunga Coord kiadó. 317 p.)

A szerző művével egy – az elmúlt évtizedekben kevésbé népszerű – helytörténeti kiadványtípust tart kezében az olvasó. A plébániák történetének feldolgozása nem volt kedvelt az eddigi egyháztörténet-írásban, még kevésbé a világban. 1941-ben Vanyó Tihamér a „Regnum” című tanulmánykötet vonatkozó évfolyamában terjedelmes dolgozatban foglalkozik a problémakörrel „A plébániatörténetírás módszertana” címmel. Törekvései azonban az évek során feledésbe merültek, az 1960-as években megindult helytörténetíró mozgalom viszont nem vette figyelembe az egyházi forrásokat. 1986-ban történt – egyházi részről is – e téren előrelépés, ugyanis a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), célul tűzte ki e téma felkarolását. Megkeresték a plébániákat, és felkérték őket, hogy a kutatómunkában egyházi személyek, vagy arra alkalmas világi kutatók vegyenek részt. A felhívást követően néhány dolgozat elkészült, de nagy részük nem jelent meg önálló munka formájában.

Ezt a bevezetést azért tartottam indokoltnak, hogy ezzel is kiemeljem jelen kiadvány fontosságát.

Szentendre város Pest megye egyik legrégebb települése. Területi elhelyezkedéséből adódóan mindig lakott hely volt. A magyar királyság és egyházszervezés korai időszakában is jelentős település. A könyv első fejezete ennek a korai időszaknak a bemutatásával, az egyház középkori megszervezésének történetével foglalkozik. Kiemeli, hogy a veszprémi püspök birtokához és joghatóságához tartozott, a városban főesperesség, egyházi központ működött. A 14. században történő egyházszervezeti változtatások megszüntették ugyan, de a település fontossága később sem szűnt meg.

A következő részben a szerző a hódoltság és az újratelepedés korát vizsgálja, érdekesen elmezve az etnikai és vallási összetétel változásait. Kiemeli, hogy a délről érkezett népcsoportok különböző etnikumúak, bár egy nyelvet beszélőek voltak. A pravoszlávok aránya azonban erőteljesen csökkent az eltelt évszázadok folyamán, visszaköltözések, járványok miatt. Ezeket a változásokat, napjainkig, statisztikai adatokkal alátámasztva követi nyomon a szerző.

A kötet második része a tulajdonképpeni plébániatörténet. A mű több korszakra bontva tárgyalja az egyes időszakok történetét. Jelentősek az 1330-as évek a plébánia szempontjából, amikor a veszprémi püspök felügyeleti joga megszűnik és exempt plébánia lett. Ekkortól a felügyeleti hatáskört az esztergomi érsek vette át. A hódoltság idején – más helyekhez hasonlóan – ferencesek pasztorálják a katolikus lakosságot. A következő jelentős szervezeti változások az 1777-es évhez fűződnek. Az új püspökségek – Székesfehérvár, Szombathely – megszervezésével a veszprémi egyházmegye jelentősen megváltozott. Ekkor megszűnt Szentendre exempt jellege is, és az Óbudai Esperesi Kerület tagjaként az esztergomi főegyházmegyéhez került. Az egyházszerkezeti változtatások azonban nem befolyásolták azt a sor ősi vallási szokást, amelyek az elmúlt évszázadokban alakultak, világi elemekkel keveredve. Ezek megismertetése különösen említésre méltó része a műnek.

Képet kapunk a legkülönbözőbb vallási és világi eseményekhez kapcsolódó szokásokról. A karácsony, vízkereszt, húsvét, vagy a nyári napforduló ünnepeire hoz példát a szerző. Így pl. május 16-án „János fejevételének” ünnepén az emberek körmenetben, zászlókkal vonultak a Dunapartra. Itt várták a Dunán érkező, virágokkal feldíszített csónakokat. Ezek egyikében Szent János szobrát úsztatták le a vízben. A parton a nép több nyelven énekelte Szent János fohászát. Nyári napfordulókor, június 24-én, Keresztelő Szent Jánost ünnepelték. Ezt is együtt a különböző valláshoz és etnikumhoz tartozó lakosok. (A katolikus plébánia templomnak Keresztelő Szent János volt a védőszentje is.)

A plébánia szervezeti életéhez hozzátartozott az egyházközség működése is, ami 1867-ben alakult. Mint minden nagyobb városban, ahol a lakosság nagyobb része iparral és kereskedelemmel foglalkozik, Szentendrén is nagy szerepük volt az egyesületeknek. Az elsősorban vallási alapon szerveződő csoportok fontos szerepet tölthettek be a város kulturális és gazdasági életében. Az egyesületek működtetésében a mindenkori plébánosok jelentős szerepet vállaltak, a szerző néhányuk működését kiemelve állít emléket személyüknek.

A mű igen nagy teret szentel az iskolatörténet ismertetésének is. A szerző kutatásai alapján megtudhatjuk, hogy már az 1330-as években is működött plébánia-iskola Szentendrén. A török kiűzése után, 1723-ban a kegyúr szervezte meg az elemi iskolát. A 19. század végére már külön iskola volt fiúknak, külön a lányoknak, sőt 1829-től óvoda is működött a városban. Az első középiskolát 1793-ban a szerbek hozták létre, de a szerb lakosság csökkenése miatt ez az Újvidékre költözött 1816-ban. 1935/36-tól a bencések alapítottak gimnáziumot, amelyet az 1948-as államosítást követően, 1950-től a ferencesek vettek át.

Érdekes, és a város idegenforgalmát tekintve nagyon hasznos része a könyvnek a szenthelyek, kultuszhelyek, szakrális emlékek bemutatása. A szerző ismerteti a templomok építészettörténetét, a temetők helyét, a különböző időben létesített kápolnák történetét, hasznos adatokat adva a művészettörténet iránt érdeklődő kutatók, de a laikus olvasók számára egyaránt.

Külön fejezet foglalkozik a Szentendréhez tartozó Izbég történetével. A Bükös-patak völgyében épült településen a 18. században még kevés a katolikus, de számuk 1785-re már annyi lett, hogy filiaként megszervezték, majd 1936-tól

káplánságként működött. 1947-től lelkeszséget szerveztek, és a szerbektől megvett templomot átalakították és Szent András tiszteletére szentelték.

Az ökumené jegyében a kötet utolsó fejezete foglalkozik a többi történelmi egyház szentendrei történetével. Legkorábbi a református volt, amelyik már 1626-tól prédikátorral képviseltette magát. 1680-ig ismertek a prédikátorok nevei is. A gyülekezet azonban a török háborúk után megszűnt. Az 1761-es feljegyzés szerint nincs református hívő. 1845-re lett annyi református vallást követő lakos, hogy az akkor szerveződő pomázi egyház filiájaként a szentendrei gyülekezetet is megszervezik.

A pravoszláv egyház az 1690 utáni években létesül. 1695-ben püspöknek ismeri el a császári pápens Popovic Eutimiust, ezzel a budai pravoszláv püspökség, Szentendre székhellyel, hivatalosan is megalakul. A 18. század végén még hét, önálló pravoszláv plébánia működött, híveik száma azonban a 19. század első felére rohamosan csökkent, és a század végére a plébániák száma is megfogyatkozott.

A zsidó hívők megjelenése a 19. század 20-as éveire tehető, 1853-tól megszervezték a hitközséget és anyakönyvet is vezettek.

A legutoljára szerveződött és Szentendrén is gyökeret vert egyház a baptista gyülekezet. 1987-ben lettek önállóak és építettek saját templomot.

A tanulmány végén részletes jegyzetapparátus segít a felhasznált irodalmi és forrásanyagban való tájékozódásban. A kötet függelékében a katolikus lélekszám alakulását követhetjük nyomon, a plébánosok életrajzi adatai más kutatók munkáját is nagyban segíti. A könyv végére szerkesztett képanyag szemléletesebbé teszi az előtte írtakat.

A szerző hosszú évek munkája eredményét összegezte e kötetben, hűségesen követve végig a város történelmének alakulását a kezdetektől napjainkig. A műre végig a tényyszerűség a jellemző. Szerzője ügyel arra, hogy minden megállapítását adatokkal támassza alá. Mindenki számára olvasmányossá varázsolja azonban azáltal, hogy a tények felsorolásán túl a mindennapok életét is bemutatja a különböző ünnepekhez tartozó szokások életszerű ismertetésével.

Az idegen nyelvű részletes ismertetés több, mint a megszokott „rezümé”, így a szerző joggal számíthat arra, hogy munkája szélesebb közönséghez is eljut. A dicséret mellett annyi észrevételt tennék, hogy a forrás- és irodalomjegyzéket – egy következő kiadáshoz – javaslom leválasztani a rövidítések jegyzékétől. Jelen formájában zavaró, és nehézkesen használható.

Végezetül a kiadványt mindenkinek ajánlom, mert nemcsak Szentendre történetét ismerjük meg belőle, hanem számtalan kultúrtörténeti ismeretet is kapunk.

Patkóné Kéringer Mária

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV, 2. kötet.

(Bogyay Tamás emlékére). Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára.

(Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány. Budapest. 1996. 384 p.)

A Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. kötete a közelmúltban jelent meg. Tematikájában, felépítésében követi a két évvel ezelőtt kiadott gyűjteményt, melyet a szerzők Kumorovitz L. Bernát emlékének szenteltek.

Jelen terjedelmes kiadvány több részre tagolódik. Címének megfelelően, első része Bogyay Tamás emlékének tiszteleg, és magában foglalja az 1995. január 4-én, Budapesten tartott emlékülés előadásait. Másik része az 1995. november 24–25-iki „Egyház és társadalom” című felolvasóülés egyes beszámolóinak megszerkesztett, bővített változata, a harmadik rész pedig különböző, az utóbbi években készült, még nem publikált egyháztörténeti tanulmányokat közöl.

Bogyay Tamás életével és munkásságával négy előadás foglalkozott. Szántó Konrád OFM történetírói munkásságát elemezte, a „Lechmező, vég és kezdet”, a „Szent István”, a „Magyarország történetének alapvonalai” című, eredetileg német nyelven megírt munkáit, és a „Történelmünk útjai” című rádiósorozatot emelve ki. Hangsúlyozta, hogy Bogyay Tamás a magyar történelem azon korszakaival foglalkozott elsősorban, amelyekben hazánk jelentős tényezője volt Európának.

Adriányi Gábor Bogyay tevékenységét a Münchener Magyar Intézetben vizsgálta, melynek megalakulásától (1962 december) 1968-ig igazgatója volt, és a magyar érdekek előmozdítására mindvégig törekedett. Közreműködésével az Intézetnek két publikáció-sorozata indult, „Studie Hungarica” (két kötete jelent meg), és „Ungarn Jahrbuch” (1979-ig tíz kötetben) címmel.

Prokopp Mária Bogyay Tamás 14. századi művészettörténeti kutatásait elemezte előadásában. 1964-ben Johannes Aquila 14. századi festő önarcképeivel foglalkozott, melyek a Zala megyei Velemben és Mártonhelyen (ma Jartjanci, Horvátország) találhatóak meg. 1985-ben, amikor először jöhetett haza Magyarországra, személyesen is kutatásokat folytatott az egykor szintén Zala megyéhez tartozó Bántornyan (ma Turnisce, Horvátország), és egy nagyméretű donátorfreskót vizsgált meg. Folytatásként megemlíthető Marosi Ernő előadása, mely Bogyay jáki és esztergomi művészettörténeti munkásságához kötődik.

A Bogyay-ülés előadásai azonban nemcsak a történetíró és művészettörténész életútját elemezték, hanem különféle, elsősorban a középkorhoz kötődő beszámolókkal is adóztak emlékének. Elsőnek Hamza Gábor kutatásait említhetjük, aki Szent István törvényei és a justinianusi jog kapcsolatát vizsgálja. A hasonlóságot elvi, jogfilozófiai és államelméleti síkon véli felfedezni, valamint abban, hogy az egyházi és világi jog között egyiküknél sincs disszonancia.

Ladányi Erzsébet előadásában Sopron 13–14. századi világába kalauzol. Megvizsgálja, hogy a királyi tulajdonban lévő vár mennyire határozta meg az itteni polgárok mozgásterét. Végül a Bogyay emlékülésen elhangzott előadások ismertetését Bertényi Iván munkájával zárhatjuk le (címe: „A pecsétek, mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének forrásai”), melyben a szerző a magyar rendek egyik ősi jogával foglalkozik.

1995-ben Szent László évfordulót is ünnepeltünk, és így az évkönyvben szereplő dolgozatok egy része is ehhez kapcsolódik. Gerics József és Ladányi Erzsébet „Szent Istvántól Szent Lászlóig” című tanulmánya első királyunk halálától (1038) annak szentté avatásáig, 1083-ig terjedő korszakot vizsgálja meg, ami Szent László uralkodásának ideje. Megállapítják a szerzők, hogy a közbeeső 45 év fontos volt a magyar lakosság keresztény tudatának formálása szempontjából.

Kerny Terézia két Szent Lászlóra vonatkozó dolgozattal jelentkezett. „Adalék a váradi királysobrok bibliográfiájához” című munkájában Varjú Elemérnek, az 1910-es években keletkezett, királysobrokról írt cikkét közli, melynek kézírata a MTA Művészettörténeti Kutató Intézete Adattárában található. Másik cikkében Szent László halálának és temetésének művészi megjelenítésével foglalkozik, és a témát 1345-től a 19. század elejéig kíséri figyelemmel. E sorban meg kell említeni még Uzsoki András „Szent László király hitvese és leányuk Piroska” című összefoglalóját is.

Fentieken kívül a kötetben a középkorra még több érdekes dolgozat vonatkozik. Kubinyi András Vémeri Zsigmond kisbirtokos nemes életútját vizsgálva sajátos hivatalnok-karriert vázol fel a 15. századból, mely a királyi kincstartósághoz, illetve a zágrábi püspöki székhöz vezetett. Érszegi Géza a jáki monostor felszentelési napját pontosítja, és azt az eddigi kutatásokkal szemben 1256. május 2-től április 24-re teszi.

Magyar Kálmán régész a „Somogyi reneszánsz várkastélyok kőfaragványairól” című dolgozatában a korotnai és ötvöskényi leletekből kiindulva megállapítja, hogy azok a 15. század második felében keletkeztek, és tulajdonosaik hirtelen meggazdagodását mutatják. Különösen izgalmas Bozsóky Gerő: „Szent Erzsébet köpenye Párizsban” című dolgozata, melyben a szerző már Thüringiában élő Szent Erzsébet Assisi szent Ferentől kapott köpenyének hanyatttolt sorsát kíséri nyomon az 1220-as években történt ajándékozástól egészen napjainkig.

A népi vallásossággal a kötetben négy tanulmány is foglalkozik. Tomisa Ilona: „Évszázadok zászlói” című dolgozata azt az utat vizsgálja meg, ami a búcsúkor vitt alkalmi zászlóktól és a testületek jelvényeitől a templomi zászlók általános használatához vezetett. Az egyetlen protestáns témájú dolgozat szerzője P. Laczkovits Emőke adatait a református templomokból meríti: a dunántúli református gyülekezetek textiliáiról ad részletes művészettörténeti áttekintést a 17–19. század vonatkozásában.

Barna Gábor „Zarándokutak a 18. századi útlevelek alapján” című munkájában az egri Érseki Levéltárban őrzött dokumentumokat tekinti forrásnak, és ezekből következtet a zarándoklatokon résztvevők számára, úticéljára, életkorára, foglalkozására stb. Tanítványa, Pusztai Bertalan „Ütköző identitások” címmel ung-vidéki települések (Sislóc, Gállocs, Palágykomoróc) lakosságának etnikai és vallási megoszlását elemzi: magyarok és ruszinok, római és görög katolikusok vonatkozásában.

Átfogó tanulmányt közöl az évkönyv Szántó Konrád tollából, „A szegedi gvardiánok, mint a csanádi megyéspüspökök helynökei és az alsóvárosi kolostor előljárói” címmel. A 17. századba kalauzol, így abba a korba, amikor a

török hódítás miatt az idegenbe menekült csanádi püspökök helynökei a szege-di ferences gárdiánok voltak, és e tisztségben lelkipásztori, valamint karitatív munkát is végeztek. A szerzetesekkel kapcsolatos másik tanulmányt Forrai Márta készítette (címe: „Balázs Benedicta élete és munkássága”). Ebben a szerző egy korábban ismeretlen bencés oblata életét dolgozta fel, aki tanítói oklevelet szerzett, de elsősorban missziós tevékenységet fejtett ki.

Az évkönyv harmadik részében különféle témájú egyháztörténeti tanulmányok olvashatók. Beke Margit Mindszenty József máig is időszerű egyház-szervező tevékenységével foglalkozik. Mészáros István „Egy torzítás története. Mindszenty József és a köztársaság” című dolgozatában azt a történelemhamisítást elemzi, miszerint a hercegprímás a második világháborút követően legiti-mista volt, ellensége a köztársaságnak.

Dóka Klára statisztikai adatokban gazdag tanulmányában a váci püspökség Pest és Nógrád megyében elhelyezkedő birtokait vizsgálja meg 1715-től a 19. század végéig. Király László a szege-di, majd az újszege-di katolikus tanítóképző életéről és mindennapi munkájáról rajzol érdekes képet az 1844 évi alapítástól egészen az államosításig. Az évkönyvet lezáró tanulmányt („Pesty Frigyes életének és munkásságának egyháztörténeti vonatkozásaiból”) az ősi család egyik leszármazottja írta, és a tudós munkásságának eddig ismeretlen részle-teit tárja fel.

A tartalmas és érdekes tanulmánygyűjteményt abban a reményben ajánljuk az olvasók figyelmébe, hogy a sorozat legalább kétévenként újabb kötetekkel fog gyarapodni.

Rádyné Rácz Katalin

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKKARI TANÁCSKOZÁSOK TÖRTÉNETE ÉS JEGYZŐKÖNYVEI 1945–48 KÖZÖTT.

A kötet gondozta: Beke Margit. (Dissertationes Hungaricae ex Historia
Ecclesiae, 14. – Köln–Budapest, 1996. 495 p.)

Aligha kétséges bárki előtt, hogy a második világháborút követő esztendő-k a magyar katolikus egyház életében a legnehezebbek közé tartoznak. Először Angeli Rotta pápai követet utasították ki az országból, amivel megszűnt Róma hivatalos kapcsolata Magyarországgal. 1945 tavaszán meghalt Serédi Jusztini-án esztergomi érsek. Helyére – négy hónapi interregnum után – az energikus Mindszenty Józsefet nevezte ki a Szentszék, aki addig veszprémi püspök volt. A katolikus egyház főpapi karát súlyos veszteségek érték. Még a háború befejezése előtt hunyt el a roznányói (Bubnica Mihály), a szombathelyi (Mikes János) és a győri (Apor Vilmos) püspök. Az egyházmegyék többsége nemcsak személyi, hanem területi veszteségeket is szenvedett. A határokat az első bécsi döntés előtti állapotnak megfelelően húzták meg a győztes hatalmak.

Azoknak az egyházmegyéknek a főpapjai, akiknek püspöki székhelyük a határon túl volt, a kormányzást Magyarországon belül vikáriusokkal, apostoli adminisztrátorokkal oldották meg. Ez utóbbiakat természetesen a Szentszék

nevezte ki, kivételt csak a kassai egyházmegye képezett, amelynek püspökét távozásra kényszerítette az újjáalakult csehszlovák hatalom, és így ő Magyarországra költözött. Hét egyházmegye (Eperjes, Gyulafehérvár, Kassa, Munkács, Nagyvárad, Rozsnyó, Szatmár) székhelye a határon túlra került. Legrosszabbul a szatmári egyházmegye járt. Székhelye Romániához tartozott, néhány falu Magyarországon maradt, de a négy részre szakadt területén Csehszlovákia és a Szovjetunió is osztozott. A kalocsai egyházmegye déli része – az 1921-es állapotnak megfelelően –, újra Budanovics Lajos püspök kormányzósága alá került. (Sok tanulsággal járó tevékenységét mihamarabb meg kellene írni.)

Nem soroljuk tovább. A magyar katolikus püspöki kar ilyen körülmények között kísérelte meg kormányozni az egyházat. Az ország belső politikai helyzete sem volt szilárd. A SzEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) jelenléte, az egyes pártok küzdelmei, majd az egyre inkább kommunista kézbe kerülő hatalom tovább súlyosbította az egyház gondját. A mindenkori politikai helyzet elemzését nem kerülhette meg a püspöki kar, hiszen maga is az adott történelmi keretek között élt, mozgásterét is ez határozta meg. Az eddigi megélhetést jelentős birtokok elvétele, az iskolák államosítása, a kezükben tartott sajtó gúzsbakötése, a ki- és betelepítés, a püspök bebörtönzése, az egyházak felszámolására hozott számtalan intézkedés, mind-mind foglalkoztatta a tanácskozást. Az eddigi gyakorlat szerinti tavaszi és őszi üléseket a sűrűbb összejövetel váltotta fel, bár ezt kezdetben a püspökök ellenezték. Még 1945 októberében is nemleges választ adnak az elnöklő hercegprímás felvetésére: vajon nem kelle-e az évente szokásos kétszeri alkalomnál többször találkozniok. A jelenlévő ordináriusok azonban hozzáteszik: „... ha szükséges, egy harmadik is tartásék.” Mindszenty József az események hatására szükségesnek tartotta a gyakoribb tanácskozást, és ennek helyességét a kar egyre inkább belátta. Olyannyira, hogy 1948 májusában Péterfy József váci püspök azt javasolta, hogy hetente tartsanak konferenciát. A bíboros hercegprímáshoz közelálló, őt mindenben támogató váci püspök javaslata persze gyakorlatilag megvalósíthatatlan volt, hiszen a püspöknek más egyházkormányzati feladata is bőven akadt, ráadásul legkevesebb egy-egy napot vett volna igénybe a nehéz utazási viszonyok mellett a tanácskozás helyére való utazás, újabb kettőt maga a konferencia. Elgondolni is képtelenség. Bár az 1945 májuásban tartott háború utáni első konferencia az Actio Catholica budapesti központi termét jelölte meg a tanácskozás színhelyéül a könnyű megközelítés indokával, a gyakorlat valójában nem követte ezt. Több alkalommal ülésezett a kar Budán, az érseki rezidenciában, illetve Pesten, a Váci utcai Angolkisasszonyok termében, néhányszor a Központi Szeminárium, illetve a Regnum Marianum helyiségében. Néhány más város (Esztergom, Szombathely, Vác) szintén otthonául szolgált a megbeszéléseknek.

A tanácskozások jegyzőkönyvét az esztergomi iskolaigazgató vezette, hitelesítését rajta kívül két jelenlévő főpapra bízta. Már az 1945 őszi értekezleten elhatározták, hogy a jegyzőkönyvek kiadása ezentúl nem nyomdailag, hanem sokszorosítással történjék, melyet az esztergomi aula végez. Később (1946 szeptember) a hercegprímás arra kéri az ordinárius urakat, hogy a tárgyalás

napirendi pontjait „szíveskedjenek maguknak feljegyezni”. Már az első értekezleten felhívta a figyelmet Czapik Gyula egri érsek a kötelező titoktartásra, amely minden tagra kötelező.

A ránkmaradt jegyzőkönyvek – több konferencia anyaga mindmáig nem került elő – tömörek, nem egy esetben szűkszavúak, pedig a kérdések felett nyilván órákig vitatkoztak. Többször előfordult, hogy Mindszenty József kész levéltervezetet hozott magával, melyek a miniszterelnökhöz, miniszterekhez szóltak. Bár a kar ezeket elfogadta, de az egri érseknek azzal a megjegyzésével, hogy hangnemük – legtöbbször tiltakozás volt valamilyen egyházellenes intézkedés miatt –, „in stilo curiae” legyen. A későbbiek során egyre inkább hajszalrepedések keletkeztek a püspökök között egy-egy kérdést illetően. Az esztergomi érsek merev, hajthatatlan, makacs magatartása nem tetszett mindenkinek, társai egyre nehezebben tudták elképzeléseit magukévá tenni, ha alapvetően egyet is értettek azzal. Lényegében két magatartásformáról van szó. Nem vitatható, hogy a püspöki kar valamennyi tagja egyházának, híveinek javát óhajtotta szolgálni. A különbség a hogyanban volt. Az ellenállás módszereit másképpen látók lassan Czapik Gyula köré tömörültek. Törekvésük az államtól minél több engedmény kiharcolása volt. Fél évszázadról visszatekintve ők jelentették a túlélést. Az 1947. október 8-án tartott konferencián, az egri érsek betegsége miatt, több fontos kérdést kénytelenek levenni a napirendről. Az egyházi iskolák államosítása során Mindszenty József és a hozzá közelállók exkommunikációval akarták sújtani mindazokat, akik az államosítással egyetértenek, azt előmozdítják, megszavazzák, benne szerepet vállalnak. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök szerint nem lehet 30 000 embert (tanítók és családja) kiközösítéssel megbélyegezni. Kétségtelen, hogy a kormány tagjai és a bűnös képviselők beleesnek az exkommunikációba, de – teszi fel a kérdést – „beleesik-e mindenki, aki most erőszakra és megfélemlítésre, aláírja az iskolák államosításának kérdését”. Az egri érsek segítségére siet és elmondja, hogy jogi szempontból nincs kétsége, de külföldön ezt sehol sem alkalmazzák. „Nekünk szemünkre vethetik, hogy ezt csak a magyar püspöki kar teszi.” Érvelésük nyomán a püspöki kar tudomásul veszi, hogy a kérdést többféleképpen lehet magyarítani és az egyházi elbírálás mellett voksol. Teszi ezt annak ellenére, hogy a bíboros hercegprímás nyilatkozata szerint ellene van „a kivételezés kegye igénybevételének”. A kar a későbbiek során tovább enyhít a szigoron. Az egyes kérdésekben már nem osztják teljes mértékben Mindszenty álláspontját és 1948 nyarán ennek hangot is mernek adni. Ekkor már Rómából is olyan távirat érkezik, mely az iskolák államosítása ügyében, néhány középiskola meghagyása fejében úgy látja, hogy „komoly biztosítékok mellett lehetséges a megegyezés”. A szerzetesrendek a püspöki kar határozatának ellenszegülve tárgyalást kezdenek a Vallás- és Közoktatási Minisztériummal. Ezt a hercegprímás nem tartotta helyesnek és az 1948. július 17-én tartott konferencia végén szóvá is tette. Ennek ellenére a következő ülésen (1948. augusztus 27.) Sárközy Pál bakonybéli apát – bizonyára előljárója, a pannonhalmi főpaát megbízásából – azt hozza a püspöki kar tudtára, hogy a szerzetesrendek vezetői, látva azt a sok előnyt, amit az állam képviselőivel folytatott eddigi tárgyalások jelentettek, további megbeszélések tartására kérnek megbízatást a

nm. püspöki kartól. Az apát, aki egyúttal főapáthelyettes „helyesli ennek a megbízásnak a megadását”. A megbízást megkapják. Ez már egyenes állásfoglalás a hercegprímás merev, célra nem vezető magatartásával szemben.

Valamikor 1948 őszén Czapik Gyula Rómába utazott, hogy ott tárgyalásokat kezdjen a kibontakozás lehetőségeiről. Mindezt a püspöki kar megbízásából, de Mindszenty tudta nélkül tette. A pápa is fogadta. Arra a kérdésre, hogy miképpen látja a magyar helyzetet, elmondta, hogy az holtponton van, meg egyezés nem lehetséges, mert „arra nem alkalmas sem a hercegprímás, sem a püspöki kar.” Ez már nyílt szakítás volt. A hercegprímás „furcsa dolognak nevezi, hogy ő csak november 3-án, tehát a püspöki tanácskozás napján, vagy magán a tanácskozáson, értesült Czapik római útjáról.

A közölt jegyzőkönyvek sora ezzel zárul. Szeretnénk hinni, hogy a közelmúlt magyar egyháztörténete szempontjából elsődlegesen fontos püspökkari konferenciák anyagának kiadása nem várat sokáig magára. A jelenlegi kötetet gondozó Beke Margit 1992-ben a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásiainak történetét és jegyzőkönyveit az 1919–1944 közötti időre vonatkozóan már közzétette. Tőle várjuk a folytatást.

Kőhegyi Mihály

PÁL JÓZSEF

FERENCES HARMADIK REND SZEGEDEN (1919–1944).

(Budapest. 1996. 80 p.)

A kis könyv közel egyharmada a ferencesek Rendjének általános történetéről szól. Az egyháztörténészek számára semmi újat nem mond a szerző, összefoglalása azonban mégsem felesleges, mert a felnövő új nemzedék, de bizvást állíthatjuk, hogy még a katolikus egyházhoz közelálló felnőtt hívek sem tudnak eleget, esetenként alig valamivel többet a semminél a Rend keletkezéséről, céljáról, belső tagolódásáról.

A Rend megalapítója Francesco Bernardone 1182-ben született Assisiben. Apja gazdag kereskedő volt, aki fiát is ennek szánta, ám Ferenc inkább katonai babérokra pályázott. Több hadjáratban vett részt, a kereszteshadjáratok egyikéhez csatlakozva azonban látomása volt, melyben az Úr hazájába való visszatérésre szólította fel. Későbbi vallomása szerint ezeket hallotta: „Menj Ferenc, építsd fel házamat, miként látod, egészen romlásnak indult.” Ferenc szó szerint értette e szavakat, és a dűledező templomok restaurálásához fogott. Egyre többen csatlakoztak hozzá. Második látomása nyomán betegeket kezdett gyógyítani, prédikációit tízezrek hallgatták. Végül megalapította a róla elnevezett Rendet. Még életében kerül sor – Clara de Bernardino hathatós segítségével – a második Rend (Klarisszák) megalapítására, majd nemsokára életre hívják a harmadik Rendet (1221) is. A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a „Harmadik Rend” elnevezés nem minőséget (harmadrangút) jelent, hanem csupán időrendiséget. Ez egyházi szempontból így van, de a hívők

mégis éreznek valami különbséget, hiszen a harmadrendiek világiak, tagjai (férfiak és nők egyaránt lehetnek) benne élnek a társadalomnak, nem alkotnak zárt közösséget. Elvileg – és többnyire gyakorlatilag is –, családos, ember-társaik megsegítésére kész, példás életű egyének állnak be a harmadik rendbe. Rendszerint a helyi plébános vállal kezességet értük. Egy éves próbaidő elteltével a fogadalomtételre bocsáthatóságról a rendi igazgató dönt a tagok és az előjáróság véleményének meghallgatása után. A regula havonta egyszeri gyórást és ünnepélyes szentáldozást ír elő, a tagok kötelesek naponta 12 Miatyánkot, 12 Üdvözlégyet és 12 Dicsőséget elmondani. Este önvizsgálatot kell tartaniuk, és ha hibát követtek el, azokat megbánva jóváteszik. A második Vatikáni Zsinat több ponton átalakította az eddigi regulákat, lényegében enyhített azokon, azaz hozzá igazította a mai valósághoz.

A terciáriusok (harmadrendiek) szegedi történetének levéltári forrásai elég gyérek, így nem csoda, hogy létének csak fő állomásait tudta a szerző felvázolni. Még megalapításának pontos idejét sem tudta megállapítani, vagy legalábbis nem esik szó róla. Jelentősebb szervező munka a századelőn indult meg. Valójában 1925-től rendelkezünk adatokkal. A taglétszám akkor 580 főt tett ki, ami aztán 1935-ről 1985-re növekedett a Szeged környéki 37 faluban, tanyavilágban. Több olyan település akad, ahol egy-egy tag van csupán, de vannak százon felüli létszámok is (Dorozsma, Szeged-Alsótanya).

A rendi tagoknak naponta negyedórát kellett lelki olvasmányokra fordítani. Kívánatosnak tartja ezért a regula, hogy minden rendi közösségnek legyen könyvtára. A szegediek komolyan vették az előírást. A könyvvállomány az 1920-as évek végéig, Véhn Jakab igazgatóságáig, elég gyér volt. 1928-ban elérte a 270 darabot és igen lassan gyarapodott. A kölcsönzés lagymatag volt, a kölcsönzők sokszor hónapokig nem vitték vissza könyveket. 1932-ben szabályozták a könyvtár rendjét, s a gyarapítás is nagyobb. Mindezzel együtt 1935-re félezernél kevesebb volt a teljes állomány.

A szerző szól az egyes szakosztályok (szegénygondozók, kulturális, ifjúsági csoport, ostyasütők, kegytárgykészítők, templomgondozók) tevékenységéről. Végül a második világháború után újjáéledő munkáról, majd az állam által hatalmi szóval elsorvasztott rend keserves éveiről. Tevékenységük a szerzetesrendek felszámolásával (1950. június) ért véget.

A kis füzet a ferencesek harmadik Rendjének szegedi történetén túl néhány általános tanulság levonására is alkalmas.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelem középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvennie.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökhkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue*-be).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 485 old.

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története
A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád

Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest 1997.
296 old. Összeállította: Dóka Klára 450 Ft

Előkészületben:

Egri főegyházmegye

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Budapest–Szeged, 1995. ára: 440 Ft.
203 + 4 o.

Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. ára 360 Ft.
172 + 28 o.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft.

Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft.

Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 o.

Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997.

METEM Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzsz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszobák Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára: 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft

Előkészületben

Hermann Egyed Emlékkönyv

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád
Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmege.** Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest 1997.
296 old. Összeállította: Dóka Klára 450 Ft

Előkészületben:

Egri főegyházmege

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Budapest–Szeged, 1995. ára: 440 Ft.
203 + 4 o.

Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. ára 360 Ft.
172 + 28 o.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft.

Pál József: **Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft.

Lapo Lombardi: **La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma–Budapest, 1997. 155 o.

Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898